

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAZAN-TATAR TÜRKÇESİ İLE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE
HAYVAN ADLARI İLE KURULAN ATASÖZLERİNİN
KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

HAZIRLAYAN
AYÇA EYÜPOĞLU

DANIŞMAN
PROF. DR. İSMAİL DOĞAN

ORDU- 2017

ÖĞRENCİ BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “Kazan-Tatar Türkçesi ile Özbek Türkçesinde Hayvan Adları ile Kurulan Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmadan yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

19/06/2017

Ayça EYÜPOĞLU

15530100011

İmza

TEZ JÜRİ ONAY SAYFASI

Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 15530100011 numaralı Yüksek Lisans öğrencisi **Ayça Eyüpoğlu** ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı "**KAZAN-TATAR TÜRKÇESİ İLE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE HAYVAN ADLARI İLE KURULAN ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ**" başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur. Bu çalışma Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında **Yüksek Lisans** Tezi olarak kabul edilmiştir.

Ad-Soyad-Üniversite

İmza

Başkan : Prof. Dr. İsmail DOĞAN

Ordu Üniversitesi

Jüri Üyeleri : Yard. Doç. Dr. Abdulkadir ÖZTÜRK

Ordu Üniversitesi

: Yard. Doç. Dr. Gönül ERDEM NAS

Bartın Üniversitesi

Savunma Tarihi: 19.06.20017

ÖN SÖZ

Bir milletin tarihine ışık tutan, geçmişte yaşadıkları deneyimlerle bugünü daha iyi yaşamalarına imkân sağlayan atasözleri, farklı coğrafyalarda yaşayan Türkleri ortak geçmişte birleştirip bir çatı altına toplayabilecek güçtedir.

Kıpçak grubundan Kazan-Tatar Türkçesinde ve Karluk grubundan Özbek Türkçesinde yer alan hayvan adlarıyla kurulmuş atasözleri çeşitli kaynaklardan taranarak tespit edildi. Hayvan adları, karşılaştırmalı olarak ses, biçim ve anlam özelliklerinin benzerlik ve farklılıklarıyla bu çalışmada incelenmektedir.

Yapılan çalışmada, Kazan-Tatar atasözleri için *'Tatar Halık Mekal'lerë-1'* ve Abdullah Battal Taymas'ın *'Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler'* kitapları taranmıştır. Özbek Atasözleri için İbrahim Yoldaşev ve Muhittin Gümüş'ün *'Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri'* adlı sözlüğü, Aynur Öz Özcan'ın *'Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri'* adlı makalesi taranmıştır. Ayrıca Özbek ve Kazan-Tatar Türkçesi atasözleri için Özkul Çobanoğlu'nun *'Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü'* taranmıştır. Kiril alfabesiyle Tatar Türkçesi olarak yazılan *'Tatar Halık Mekal'lerë-1'* adlı atasözleri sözlüğündeki 'tabiat dünyası' bölümünde yer alan atasözleri transkripsiyon edilerek Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Tezin giriş bölümünden sonraki bölümünde atasözleri, yer aldıkları hayvan adlarının başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmektedir. Birden fazla hayvan adıyla kurulan atasözleri, içindeki bir hayvanın başlığı altında yer alarak atasözlerinde tekrara yer verilmektedir. Hayvan adlarının başlığı altında atasözlerinin daha anlaşılır olması için hayvanların özellikleriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Hayvan adlarının çokluğu nedeniyle karışıklığı önlemek ve atasözlerinin daha düzenli olması için hayvan adları beş başlık altında toplanmaktadır: Evcil hayvanlar, yabani hayvanlar, kuş türleri, böcekler ve balıklar.

Atasözleri verildikten sonraki bölümde ise atasözlerinde yer alan hayvan adlarının ses ve biçim bilgisi açıdan benzerlik ve farklılıkları gösterilmektedir. Hayvan adlarının anlam bilimi açısından Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde genel kapsamıyla benzer olarak yer almaktadır. Kazan-Tatar ve

Özbek Türkçesi atasözlerinde benzer olan birkaç atasözünün ses, biçim ve anlam özellikleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Sonuç kısmında, Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözleri için ayrı olarak hayvanların çoktan aza doğru sıralanışıyla ilgili tablolar ve hayvan adları sözlüğü yer almaktadır.

Taranan sözlük ve makalelerde hayvan adlarının yazımında tercih edilen harflerde farklılıklar olduğu için Özbek Türkçesi sözlüğü taranmış ve hayvan adlarının sözlükte geçen yazım şekillerine göre ortak bir yazım tercih edilmiştir.

Yapılan bu çalışma sonucu atasözlerinin ve hayvan adlarının iki lehçede hatta Türkiye Türkçesinde dahi birbirine çok benzer olduğu, sadece buldukları grupların ses özelliklerini taşıdıkları görülmüştür.

Bu çalışmamda bana destek olan danışmanım Prof. Dr. İsmail Doğan'a ve tezi yazarken yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Abdülkadir Öztürk'e de yardımları için teşekkürü bir borç bilirim.

Tez yazma döneminde maddi manevi her zaman yanımda olan, sabırla tezi bitirmemi bekleyen aileme ve Ankara'da kaynak taraması yaparken beni evinde misafir eden kardeşim Nurşen Eyüpoğlu'na teşekkür ederim.

Çalışmanın Türklük Bilimi ve Türk âlemine faydalı olması dileği ile.

2017-ORDU

Ayça EYÜPOĞLU

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖĞRENCİ BEYANI	i
ONAY.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT.....	xiv
KISALTMALAR.....	xv
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	xvi
GİRİŞ.....	1
A. KAZAN-TATAR TÜRKLERİ VE TÜRKÇESİ.....	5
a. Tatar Adı.....	5
b. Kazan-Tatar Tarihi.....	5
c. Kazan-Tatar Coğrafyası, Nüfusu ve Ekonomisi.....	6
d. Kazan-Tatar Türkçesi.....	7
e. Kazan- Tatar Edebiyatı.....	7
B. ÖZBEK TÜRKLERİ VE TÜRKÇESİ.....	9
a. Özbek Adı.....	9
b. Özbek Türklerinin Tarihi.....	9
c. Özbekistan Coğrafyası, Nüfusu ve Ekonomisi.....	10
d. Özbek Türkçesi.....	11
e. Özbek Edebiyatı.....	12
1. ATASÖZLERİ.....	14
1.1. EVCİL HAYVANLAR	14
1.1.1. At Türleri	14
1.1.1.1. At.....	14
1.1.1.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	14
1.1.1.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	42
1.1.1.2. Aygır.....	52
1.1.1.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	52
1.1.1.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	53
1.1.1.3. Doru At.....	54
1.1.1.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde....	55
1.1.1.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	55
1.1.1.4. Kısırak.....	55
1.1.1.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	55
1.1.1.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	57
1.1.1.5. Koşu Atı.....	57
1.1.1.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	57
1.1.1.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	58
1.1.1.6. Küheylan.....	59
1.1.1.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	59
1.1.1.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	61
1.1.1.7. Rahvan At.....	61
1.1.1.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	62
1.1.1.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	62
1.1.1.8. Tay.....	63
1.1.1.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	63
1.1.1.8.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	66

1.1.1.9. Yılıkı.....	67
1.1.1.9.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	67
1.1.1.9.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	68
1.1.2. Büyükbaş Hayvanlar.....	68
1.1.2.1. Sığır.....	68
1.1.2.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	68
1.1.2.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	75
1.1.2.2. Öküz.....	77
1.1.2.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	77
1.1.2.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	80
1.1.2.3. Dana.....	82
1.1.2.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	82
1.1.2.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	83
1.1.2.4. Buzağı.....	83
1.1.2.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	83
1.1.2.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	85
1.1.3. Deve.....	85
1.1.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	85
1.1.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	89
1.1.4. Eşek.....	94
1.1.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	94
1.1.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	99
1.1.5. Katır.....	103
1.1.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	103
1.1.6. Kedi.....	103
1.1.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	103
1.1.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	106
1.1.7. Köpek.....	107
1.1.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	108
1.1.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	123
1.1.8. Tazı.....	131
1.1.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	131
1.1.9. Küçükbaş Hayvanlar.....	132
1.1.9.1. Koyun.....	132
1.1.9.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	132
1.1.9.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	136
1.1.9.2. Keçi.....	138
1.1.9.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	138
1.1.9.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	141
1.1.9.3. Kuzu.....	143
1.1.9.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	143
1.1.9.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	144
1.1.9.4. Teke.....	144
1.1.9.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	144
1.1.9.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	146
1.1.10. Tavuk ve Türleri.....	146
1.1.10.1. Tavuk.....	146
1.1.10.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde....	146
1.1.10.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	150
1.1.10.2. Horoz.....	151

1.1.10.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde....	151
1.1.10.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	154
1.1.10.3. Civziv.....	154
1.1.10.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde....	155
1.1.10.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	155
1.1.10.4. Hindi.....	156
1.1.10.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde...	156
1.1.10.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	156
1.2. YABANI HAYVANLAR.....	157
1.2.1. Aslan.....	157
1.2.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	157
1.2.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	159
1.2.2. Ayı.....	161
1.2.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	161
1.2.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	164
1.2.3. Desman.....	165
1.2.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	165
1.2.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	165
1.2.4. Domuz.....	165
1.2.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	166
1.2.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	170
1.2.5. Fare.....	170
1.2.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	170
1.2.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	172
1.2.6. Fil.....	173
1.2.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	173
1.2.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	174
1.2.7. Geyik.....	174
1.2.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	175
1.2.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	175
1.2.8. Kaplan.....	176
1.2.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	176
1.2.8.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	176
1.2.9. Kaplumbağa.....	177
1.2.9.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	177
1.2.9.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	177
1.2.10. Kirpi.....	177
1.2.10.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	177
1.2.10.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	178
1.2.11. Köstebek.....	178
1.2.11.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	178
1.2.11.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	179
1.2.12. Kunduz.....	179
1.2.12.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	179
1.2.12.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	179
1.2.13. Kurbağa.....	180
1.2.13.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	180
1.2.13.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	182
1.2.14. Kurt.....	182
1.2.14.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	183

1.2.14.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	192
1.2.15. Maymun.....	194
1.2.15.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	194
1.2.15.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	194
1.2.16. Sincap.....	195
1.2.16.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	195
1.2.16.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	195
1.2.17. Tavşan.....	195
1.2.17.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	195
1.2.17.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	199
1.2.18. Tilki.....	200
1.2.18.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	200
1.2.18.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	204
1.2.19. Yılan.....	206
1.2.19.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	206
1.2.19.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	211
1.3. KUŞ TÜRLERİ.....	214
1.3.1. Ağaçkakan.....	214
1.3.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	214
1.3.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	215
1.3.2. Atmaca.....	215
1.3.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	215
1.3.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	216
1.3.3. Baykuş.....	216
1.3.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	217
1.3.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	218
1.3.4. Bildircin.....	218
1.3.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	219
1.3.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	219
1.3.5. Bülbül.....	220
1.3.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	220
1.3.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	223
1.3.6. Deve Kuşu.....	223
1.3.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	223
1.3.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	224
1.3.7. Guguk Kuşu.....	224
1.3.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	224
1.3.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	225
1.3.8. Güvercin.....	225
1.3.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	225
1.3.8.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	226
1.3.9. İskete Kuşu.....	226
1.3.9.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	226
1.3.9.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	226
1.3.10. Karga.....	227
1.3.10.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	227
1.3.10.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	233
1.3.11. Kartal.....	234
1.3.11.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	234
1.3.11.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	235

1.3.12. Kaz.....	235
1.3.12.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	236
1.3.12.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	238
1.3.13. Kırlangıç.....	239
1.3.13.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	239
1.3.13.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	240
1.3.14. Kuğu.....	240
1.3.14.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	240
1.3.14.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	241
1.3.15. Kuş.....	241
1.3.15.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	241
1.3.15.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	245
1.3.16. Kuzgun.....	246
1.3.16.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	246
1.3.16.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	248
1.3.17. Leylek.....	248
1.3.17.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	248
1.3.17.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	248
1.3.18. Ördek.....	249
1.3.18.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	249
1.3.18.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	251
1.3.19. Papağan.....	251
1.3.19.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	251
1.3.19.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	252
1.3.20. Saksığan.....	252
1.3.20.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	252
1.3.20.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	254
1.3.21. Serçe.....	254
1.3.21.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	254
1.3.21.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	256
1.3.22. Sığırcık.....	256
1.3.22.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	256
1.3.22.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	256
1.3.23. Sungur.....	257
1.3.23.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	257
1.3.23.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	258
1.3.24. Şahin.....	258
1.3.24.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	258
1.3.24.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	259
1.3.25. Tavus Kuşu.....	260
1.3.25.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	260
1.3.25.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	260
1.3.26. Tarla Serçesi.....	260
1.3.26.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	260
1.3.26.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	261
1.3.27. Turna.....	262
1.3.27.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	262
1.3.27.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	263
1.3.28. Turumtay.....	263
1.3.28.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	263

1.3.28.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	263
1.3.29. Yarasa.....	264
1.3.29.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	264
1.3.29.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	264
1.3.30. Yelve.....	264
1.3.30.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	264
1.3.30.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	265
1.4. BÖCEKLER.....	266
1.4.1. Ağaç Kurdu.....	266
1.4.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	266
1.4.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	266
1.4.2. Akrep.....	266
1.4.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	266
1.4.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	267
1.4.3. Arı.....	267
1.4.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	267
1.4.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	270
1.4.4. Bit, Pire, Güve, Kene.....	270
1.4.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	271
1.4.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	272
1.4.5. Karınca.....	273
1.4.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	274
1.4.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	275
1.4.6. Kelebek.....	276
1.4.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	276
1.4.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	276
1.4.7. Örümcek.....	276
1.4.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	276
1.4.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	277
1.4.8. Sinek, Sivrisinek.....	277
1.4.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	277
1.4.8.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	279
1.4.9. Solucan.....	280
1.4.9.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	280
1.4.9.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	280
1.4.10. Sülük.....	281
1.4.10.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	281
1.4.10.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	281
1.4.11. Tahtakurusu, Hamam Böceği, Kırkayak.....	281
1.4.11.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	281
1.4.11.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	283
1.4.12. Tırtıl.....	283
1.4.12.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	283
1.4.12.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	284
1.4.13. Yengeç.....	284
1.4.13.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	284
1.4.13.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	284
1.5. BALIKLAR.....	285
1.5.1. Balık.....	285
1.5.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	285

1.5.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	289
1.5.2. Çamça Balığı.....	290
1.5.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	290
1.5.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	290
1.5.3. Turna Balığı.....	291
1.5.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	291
1.5.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	291
1.5.4. Yayın Balığı.....	292
1.5.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	292
1.5.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	292
1.5.5. İzmarit Balığı.....	292
1.5.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	292
1.5.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	292
1.5.6. Kaya Balığı.....	293
1.5.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	293
1.5.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	293
1.5.7. Levrek.....	293
1.5.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	293
1.5.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	293
1.5.8. Sazan.....	293
1.5.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde.....	293
1.5.8.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde.....	293
2. İNCELEME.....	294
2.1. SES BİLGİSİ.....	294
2.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarının Ses Değişimlerinin İncelemesi.....	294
2.1.1.1. Ünlü Değişimleri.....	294
2.1.1.2. Ünsüz Değişimleri.....	297
2.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarının Ses Değişimlerinin İncelemesi.....	301
2.1.2.1. Ünlü Değişimleri.....	301
2.1.2.2. Ünsüz Değişimleri.....	304
2.1.3. Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarının Ses Değişimlerinin İncelemesi.....	307
2.1.3.1. Ünlü Değişimleri.....	307
2.1.3.2. Ünsüz Değişimleri.....	313
2.2. BİÇİM BİLGİSİ.....	316
2.2.1. İsim Çekim Ekleri.....	316
2.2.1.1. Hal Ekleri.....	316
2.2.1.1.1. Belirtme Hal Eki.....	316
2.2.1.1.2. İlgi Hal Eki.....	317
2.2.1.1.3. Yönelme Hal Eki.....	317
2.2.1.1.4. Bulunma Hal Eki.....	318
2.2.1.1.5. Ayrılma Hal Eki.....	319
2.2.1.2. İyelik Ekleri.....	319
2.2.1.3. Çokluk Eki.....	321
2.2.1.4. Aitlik Eki.....	321
2.2.1.5. Eşitlik Hali.....	322
2.2.2. İsimden İsim Yapma Ekleri.....	323
2.3. ANLAM BİLİMİ.....	324

2.4. ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ.....	335
SONUÇ	356
Tablo 1.....	360
Tablo 2.....	366
Kazan-Tatar Türkçesi Hayvan Adları Sözlüğü.....	370
Özbek Türkçesi Hayvan Adları Sözlüğü.....	373
KAYNAKÇA.....	375
ÖZ GEÇMİŞ.....	379

ÖZET

KAZAN-TATAR TÜRKÇESİ İLE ÖZBEK TÜRKÇESİNDE HAYVAN ADLARI İLE KURULAN ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

EYÜPOĞLU, Ayça

Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İsmail Doğan

Haziran, 2017

Sayfa: 379

Sözlü edebiyattan başlayıp günümüze kadar çoğalarak gelen atasözlerinin Kazan-Tatar Türkçesi ve Özbek Türkçesinde yer alanları, farklı kaynaklardan taranarak karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Kıpçak grubunda yer alan Kazan Tatar Türkçesi ve Karluk grubunda yer alan Özbek Türkçesi atasözlerindeki hayvan adlarının birbirleriyle olan ses, biçim ve anlam özelliklerinin benzerlik ve farklılıkları bu çalışmada incelenmiştir.

Türk dilinin farklı grup lehçelerinde yer alan ve farklı coğrafyalarda yaşayan bu iki Türk lehçesinin atasözleri, bazı ses ve biçim farklılıkları hariç birbirine benzemektedir. Hayvanların atasözlerindeki anlamları ise iki lehçe içinde aynıdır. Buldukları coğrafyaya göre hayvan adlarının zikredilişi farklılık göstermektedir. Atasözlerinde geçen hayvan adlarının almış olduğu eklerin ses değişiklikleri hariç aynı olduğu tespit edilmiştir. Kazan-Tatar Türkçesi ve Özbek Türkçesi atasözlerinde geçen hayvan adlarına en fazla ilgi hal eki ve diğer hal ekleri eklenmektedir. İyelik ekleri, çokluk eki, aitlik eki ve isimden isim yapan eklerin bazılarında da atasözlerinde geçen hayvan adlarında rastlanmaktadır.

Atasözlerinde geçen hayvan adlarının zikrediliş çokluğuna göre tablosu ve hayvan adları sözlüğü, Kazan-Tatar Türkçesi ve Özbek Türkçesi için ayrı olarak sonuç kısmından sonra yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazan-Tatar Atasözleri, Özbek Atasözleri, hayvan adları, atasözü

ABSTRACT

A COMPARATIVE RESEARCH BETWEEN THE PROVERBS MADE OF ANIMAL NAMES IN UZBEK AND KAZAN-TATAR TURKISH

EYÜPOĞLU, Ayça

Master Thesis, Department of Turkish Language and Literature

Advisor: Prof. Dr. İsmail Doğan

June- 2017

Page: 379

Beginning with oral literature and continuing with the ever-increasing usage till today, the proverbs in Kazan-Tatar Turkish and Uzbek Turkish are coparatively examined with different scanned sources. The similarities and differences between the features of the proverbs made of animal names in terms of sound, form and meaning in Kazan-Tatar Turkish in the Kipchak group and Uzbek Turkish in the Karluk group are examined in this study.

These two Turkish dialect proverbs that are in different dialect groups and live in different regions resemble each other except some sound, form and meaning distinctions. However, the meanings of the animals in the proverbs are the same in both dialects. Pronunciation of the animal names changes in relation to the region they are used. It was determined that the formatives of the animal names in the proverbs are the same except fort he sound changes.

According to the pronunciations of the names of the animals, the dictionary of animal names and chart for Kazan-Tatar Turkish and Uzbek Turkish which are mentioned in the proverbs is located separately after the conclusion part.

Key Words: Kazan-Tatar proverbs, Uzbek proverbs, animal names, proverb

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geen eser
a.g.m.	: Adı geen makale
b.	: Baskı
C	: Cilt
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
K. Tat.	: Kazan-Tatar Türkçesi
Özb. T.	: Özbek Türkçesi
S	: Sayı
ss.	: Sayfa sayısı
T.	: Türkçe
TDK	: Türk Dil Kurumu
THM	: Tatar Halık Makellerë
TT.	: Türkiye Türkçesi

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

Kazan-Tatar Türkçesinde:

ě: Ön damakta, kısa, düz ve yarı dar telaffuz edilen ses.

h: Sedasız ve sürekli ünsüzdür.

ġ: Art damak, sedalı, süreksiz ünsüzüdür.

ķ: Art damak, sedasız, sürekli ünsüzüdür.

ñ: Sedalı ve sürekli, nazal n sesidir.

Özbek Türkçesinde:

ä: Açık e sesi. a ile e arasında bir sesi karşılar.

â: Özbek Türkçesine özgü bir sestir. O sesine yakın yuvarlak a sesidir.

x: Gırtlak h sesi olup sızıcı bir ünsüzdür.

q: Art damak k sesidir.

ñ: Nazal n sesidir.

GİRİŞ

Türklerin önemli sözlü kaynaklarından olan atasözlerinin sözlük anlamı, uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte sözdür. Atasözleri Türk dünyasını bir çatı altında toplayan ve geçmişten gelen deneyimlerle Türkleri birleştiren özelliğe sahiptir. *“Atasözleri Türklerin dilini koruyan, kollayan, ortak özelliklerini taşıyan, kendisine müdahale edilmesi zor olan bir dil unsurudur.”*¹ Türklerin tarihini ve örf adetlerini ifade etmektedir. Atasözleri anonim olup kalıplaşmış sözlerdir. Ortaya çıkan her atasözü son şeklini alana kadar birçok değişiklik geçirmekte ve toplum tarafından atasözlerine son şekli verilmektedir. *“Bir tür bilimsel değere ve felsefi düşünceye sahip rasyonel sözler olarak da nitelenebilecek atasözleri, sıradan bir söyleyiş değil halk dilinin süzülmesiyle elde edilen özüdür.”*² Herhangi bir değişime kapalı olan *“Atasözlerinin bir diğer özelliği de değişik bölgelerde değişik varyantlarının olmasıdır.”*³ Bu değişim atasözlerinin özünü bozmamaktadır.

Atasözleri uzun deneyimler sonucu ortaya çıkıp öğüt verici özelliğiyle sorunlara çözüm sunan yapıdadır. *“Her atasözü sürekli tekrarlanan bir soruna, gelenekselleşmiş ve sosyal-kültürel olarak kabul edilmiş çözüm sunan bir yaklaşımın ifadesidir.”*⁴ Herkes tarafından kabul gören ve günlük hayatta sıkça kullanılan *“atasözleri hiçbir padişahın çıkaramadığı ferman hiçbir cumhurbaşkanının imzalamadığı kanun ve hiçbir devlet tarafından yazılmamış anayasadır.”*⁵

Atasözleri, deneme-yanılma ve gözlemler sonucu oluşmuştur. Genel bir yargı ya da öğüt özelliği taşımaktadır. Kısa ve özlü bir anlatımı vardır. Atasözleri söz sanatları bakımından oldukça zengin ve mecaz anlamlarla yüklüdür. Her atasözü mutlak bir cümledir. Varyantları dışında hiçbir atasözünün sözcükleri ve sözdizimi değiştirilememektedir. Konu bakımından zengin olan atasözleri en az iki

¹ Mehmet Hazar, “Özbek Halk Makal-Matalları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat dergisi*, S.14, Ankara, TDK, Güz 2002, s.311.

² Rukiye Hacı, “Uygur Türkçesinde Atasözleri”, *Uluslararası Türk Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008)*, C. 2, TDK, Ankara 2013, s. 2139.

³ Ercan Alkaya, “Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz ile ilgili Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, Temmuz 2001, s 57.

⁴ Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, Ankara, 2004, s.9.

⁵ Aynur Öz Özcan, *Kadınlarla ilgili Özbek Atasözleri*, Grafiker yayınları, Ankara, 2009, s. 1.

kelimeden oluşup derin anlamlar barındırmaktadır. “*Atalarımızın iki kelimeyle uzun bir destan hacminde bilgi ve tecrübe aktardığı, her birinde ciltler dolusu kitaplar hacminde düşünce ve duyguları bir araya getiren şekilce küçük manaca derin atasözü ve deyimler Türk dünyası olarak ortak adlandırdığımız, kültür ekolojisinin varlık nedeni olan ve mitolojik devirlerden itibaren yarattığı ve taraflarından yaratıldığı kültürel kodlarının adeta şifreleridir.*”⁶ Atasözleri tekrarlanan sorunlara çözümler sunmakta ve çözümler halk tarafından kabul görmektedir.

Atasözlerinin en önemli özelliklerinden birisi de “... *Milli karakterimizi yansıtan, coğrafya, lehçe vb. farklılıkların ötesinde bütün Türkleri birleştiren kaynakların başında gelmesidir.*”⁷

Yapısal bakımdan atasözleri iki kısımdan oluşur ve ikinci kısım birinci kısmın anlamını kuvvetlendirmektedir. Genel itibariyle tek cümleden oluşan atasözleri nadir de olsa iki cümle veya mısra şeklinde de olabilmektedir. Atasözlerinin çoğu geniş zaman kipi veya emir kipiyle kurulmuştur.⁸ Atasözlerinde anlatım bozukluğu yok denecek kadar azdır.⁹ Anlatım bozukluğu olan atasözleri yazıya geçirilirken yapılan hata sonucudur.

Atasözleri anlam olarak gerçek anlamlı, mecaz anlamlı ve hem gerçek hem mecaz anlamlı olarak ayrılabilirler. “*Atasözlerinde bir kavram çok ve farklı anlatımlarla dile getirilebilir.*”¹⁰ Aynı konu ile ilgili birden fazla atasözü olabileceği gibi birbirine zıt anlamda atasözleri de bulunabilmektedir. Birbirinin zıttı anlamlara gelen atasözlerinin nedeni ise aynı durumun farklı zaman ve durumlarda aynı sonuçla sonuçlanmamış olmasıdır.

Ömer Asım Aksoy atasözlerini kavramsal olarak yedi başlığa ayırmıştır:

- a) Uzun bir gözlem ve deneme sonucu sosyal olayların nasıl olageldiğini ifade eden atasözleri.
- b) Uzun bir gözlem ve deneme sonucu doğa olaylarının nasıl olageldiğini ifade eden atasözleri.

⁶ Çobanoğlu, a.g.e. , 2004, s. 7.

⁷ Çobanoğlu, a.g.e. , 2004, s. 29.

⁸ Alkaya, a.g.m. , 2001, s. 56.

⁹ Nurettin Albayrak, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı yayınları, İstanbul, 2009, s. 29.

¹⁰ Albayrak, a.g.m. , 2009, s. 21.

- c) Uzun bir gözlem ve deneme sonucu toplumsal olayların nasıl olageldiklerini bildirirken bundan ders almamızı hatırlatan atasözleri
- d) Denemelere ve mantığa dayanarak doğrudan ahlak dersi ve öğüt veren atasözleri.
- e) Birtakım gerçekler, felsefeler, bilgece düşünceler bildirerek yol gösteren atasözleri.
- f) Töre ve gelenekleri bildiren atasözleri.
- g) Kimi inanışları bildiren atasözleri.

Atasözlerinin akılda kolay kalması ve etkili anlatımı olmasının en önemli nedeni sanatlı bir söyleyişe sahip olmasıdır. Atasözlerinde rastlanan söz sanatları şunlardır: ahenk, icaz, seci, aliterasyon, mecaz, mübalağa, kinaye, intak, cinas, akis, teşbih, tezat.

İçinde hayvan adları yer alan atasözleri, genel itibariyle mecaz anlamlıdır ya da anlatımı güçlendirmek için hayvan adları yer almaktadır. *“Atasözlerinde fabllardaki gibi anlatımı kuvvetlendirmek için hayvanlardan istifade edilir.”*¹¹ Atasözlerinde yer alan hayvanlar, insanların hayatındaki önemine ve değerine göre belirlenmektedir. At, it, eşek, deve, koyun gibi hayvan adlarına Kazan-Tatar ve Özbek atasözlerinde sık rastlanmasına rağmen kurbağa, geyik; bazı böcek ve kuş türlerine az sayıda atasözünde rastlanmaktadır. Özbek atasözlerinde balık adı türlerine yer verilmeden sadece balık adıyla geçmektedir. Kazan-Tatar atasözlerinde çeşitli balık adlarıyla kurulmuş atasözleri bulunmaktadır. Bu durumun nedeni coğrafi koşullara bağlı olarak değişmektedir.

İnsanlar, karşısındaki kişiye söyleyemeyeceği sözleri hayvanlardan yararlanarak atasözü aracılığıyla söylemektedir. Hayvanlar tabiatlarına göre insanların bazı özellikleriyle ilişkilendirilerek atasözlerinde yer almaktadır. Karga, aptallığı; tilki, kurnazlığı; at, yoldaşlığı; aslan, gücü; kurt, özgürlüğü ile alakalı olarak atasözlerinde yer almaktadır.

Ömer Asım Aksoy, atasözlerini kullanıldıkları yere ve zamana göre dörde ayırmıştır:

- a) Yurdun her yerinde kullanılanlar.
- b) Sadece bir bölgede bulunanlar.

---

¹¹ Hazar, a.g.m. , 2002, s. 316

- c) Türkiye dışındaki Türk lehçelerinde yaşayanlar.
d) Eski zamanlarda kullanılmış iken bugün bırakılmış olanlar.

Orhun Yazıtlarında da atasözlerine rastlanmaktadır. Dîvânü Lûgat'it-Türk'te Abdülhad Nuri'ye göre 251, Carl Brockelmann'a göre 264, Necip Asım'a göre 290, Aydın Oy'a göre 262¹² sav vardır. Divanda *atasözü terimi yoktur*¹³ onun yerine sav kelimesi kullanılmaktadır. Dîvânü Lûgat'it-Türk'te bulunan atasözlerinin büyük çoğunluğu günümüze kadar değişmeden ya da bazı küçük değişikliklerle gelmiştir. Bu atasözlerin bazıları günümüzde de Türk lehçelerinde kullanılmaya devam etmektedir. *“Divanda kaydedilen atasözlerinden 250 tanesi, hem içerik hem de şekil bakımından değişmeden Özbekler arasında kullanılmıştır.”*¹⁴

*“Türk dünyası atasözleri, söyleniş özelliği, kavram, fonetik, semantik, sözdizimi, sentaks vd. hususlarda çok büyük ölçüde ayniyetler göstermekle birlikte çeşitli nedenlerle bazı atasözlerin de değişik bakımlardan farklılıklar taşımaktadır.”*¹⁵ Benzerlik gösteren atasözleri haricinde, Türk boyunun yer aldığı coğrafi ve sosyal-kültürel farklılıkların oluşturduğu yerli atasözleri de bulunmaktadır.

Azerbaycan Türkleri “atalar sözü”, Gagauzlar “söleyiş”, Özbekler “makâl”, Uygurlar “makal”, Başkurtlar “makal, eytim, atalar hüzi”, Kazaklar “makal, metel, nakıl”, Kırgızlar “makal-lakap”, Tatarlar “atalar süzi, makal”, Türkmenler “atalar sözi, nakıl”, Karakalpaklar “makal”, Kumuklar “atalar sözü”, Nogaylar “makal, takpak”¹⁶ olarak atasözünü adlandırmaktadır.

¹²Saim Sakaoğlu, “Dîvânü Lûgat'it-Türk'teki Atasözlerinin Anadolu'daki İzleri”, *Dîvânü Lûgat'it-Türk bilgi şöleni bildirileri*, Ankara, (7-8 Mayıs 1999), s.37.

¹³Kemal Eyüboğlu, *13. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan kardeş matbaacılık, İstanbul, 1973, s. XVIII.

¹⁴ Öz Özcan, a.g.e. , 2009, s. 6.

¹⁵ Çobanoğlu, a.g.e. , 2004, s. 15.

¹⁶ Alkaya, a.g.m. , 2001, s. 58.

A. KAZAN TATAR TÜRKLERİ VE TÜRKÇESİ

a. Tatar Adı:

Orhun yazıtlarında adına ilk kez rastlanılan Tatar adı Kül Tigin yazıtında şöyle geçmektedir: “Otuz Tatar Tokuz Oguz begleri bodunu bu sabımın edgüti eşid katıgdı tuñla”. Çin kaynaklarında Ta'ta veya Da'da “barbar, vahşi” olarak geçmektedir.¹⁷

1224'te Avrupa'ya yönelen yağmalar, katliamlar ve şiddetli saldırılardan kaçan halk, Moğollar öncü birlik olarak Tatarları gönderdikleri için Moğolları "Tatar" adıyla temsil etmişlerdir. Avrupa'da 13. yüzyıldan sonra Tatar adı 'barbar' anlamına gelecek şekilde kullanılmaya başlamıştır.

*Ebü'l- Gazi Bahadır Han, Tatar adının önceleri bir han adı olduğunu sonra kavim adı haline geldiğini söylemiştir.*¹⁸ A. A. Suharev; tav+tor > tavor > tatar "dağ kişisi" gibi zorlama etimolojide bulunmasına rağmen, *bugün en çok kabul gören görüş ise tat-eri ~ tat-er “yabancı kişi”dir.*¹⁹ Kaşgarlı Mahmut'a göre tat 'müslüman olmayan kişi, uygur' anlamındadır. Bunlar dışında Tatar adı okçu halk, su Moğol'u, put /ongan gibi anlamlarla da açıklanmaktadır.

b. Kazan- Tatar Tarihi:

Tatarlar, 13. yüzyılda Altın Orda Devleti zamanında Karadeniz'in kuzey sahillerinde İdil nehri ve Ural Dağları arasındaki alanda yaşamışlardır. Nukrat, Perm ve Tiper gibi alt grupları bulunmaktadır. “*Altın Ordu'nun yıkılmasından sonra süren Kazan, Kırım, Kasım, Astırhan, Nogay, Sibir hanlıkları, Avrupalılar ve Ruslar tarafından genellikle Tatar hanlıkları olarak bilinse de bu bölgedeki Türk toplulukları, bu adı bir kimlik olarak, ancak XIX. asır sonunda kullanmaya başlamışlardır.*”²⁰

Bulgar Devleti'nin ve Altın Ordu Devleti'nin mirasını taşıyan Tatarlar 1438-1552 yılları arasında Kazan Hanlığı ile yönetimi ele almışlardır. 1552 yılında Kazan, Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Asırlar süren mücadeleler

¹⁷ Mustafa Öner, “Tatar Türkçesi”, A. Bican Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ yayıncılık, Ankara, 2007, s. 681.

¹⁸ Ercilasun (Ed.), a. g. e. , 2007, s. 682.

¹⁹ Ercilasun (Ed.), a.g.e. 2007, s.682.

²⁰ Mustafa Öner, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*, 2. b. , TDK, Ankara, 2015, s. 9.

sonrasında Tatarlar, 27 Mayıs 1920 tarihinde SSCB'ye bağlı olarak Tatar Muhtar Cumhuriyeti'ni kurmuştur. SSCB'nin dağıldığı dönemde “*Tataristan Cumhuriyeti, devlet egemenliği hakkında 30 Ağustos 1990 tarihinde deklarasyon ilan etmiştir.*”²¹ “*Bağımsızlığı dört yıl boyunca hiçbir ülke tarafından tanınmayan Tataristan 18 Şubat 1994'te Rusya ile bugünkü resmi statüsünü belirleyen bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile Tataristan yarı bağımsız bir Türk cumhuriyeti haline gelmiştir.*”²²

c. Kazan-Tatar Coğrafyası, Nüfusu ve Ekonomisi:

Tataristan Özerk Cumhuriyeti, 67.836 km² yüz ölçümüyle Kama ve İdil nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştur. Önemli şehirleri arasında Bolgar, Alabuğa, Elmet, Leningorsk, Tüben Kama, Yar Çallı, Nurlat yer almaktadır.²³ Başkenti Kazan olan Tataristan'ın resmi dilleri Tatarca ve Rusçadır. Rusya Federasyonu'nun ortasında, yabancı devletlerle sınırı olmayan Tataristan batıda Çuvaşistan, doğuda Başkurdistan, kuzeyde Udmurt Özerk Cumhuriyeti, kuzeybatısında Mari Cumhuriyeti, güneydoğusunda Orenburg bölgesi ve güneyde Samara ve Simbir (Ulyanovsk) bölgeleri ile komşudur.

“*Yaklaşık 4 milyon olan ülke nüfusunun yüzde 53 oranını tutan Tatar asıllılar, bütün Rusya'ya ve Orta Asya cumhuriyetlerine yayılmış 8 milyona yakın genel Tatar nüfusunun sadece çeyreğini oluşturmaktadır.*”²⁴ Bu durumun nedeni Çarlık rejiminin uyguladığı politikayla çok sayıda Tatar'ın göç etmiş olması ve 1950'li yıllarda Tataristan'ın endüstri ülkesine dönüştürülerek buraya çok sayıda Rus işçi yerleştirilmiş olmasıdır. Böylelikle ülke nüfusu Tatarların aleyhine değişmiştir.

Tatar ekonomisinde endüstri, petrol ve doğal gazın önemli yeri vardır. “*En zengin ve tanınmış petrol yatakları ülkenin güney ve güneydoğusunda bulunan Romaşinskoye, Novo-Yelkovskoye, Pervomayskoye ve Bondyuzhkoye yataklarıdır.*”²⁵ *Deri, kumaş, metal işleme, petrol, doğal gaz, uçak ve helikopter*

²¹ Öner, a. g. e. , 2015, s. 10.

²² Ahmet Buran, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ yayınları, Ankara, 2001, s. 163.

²³ <https://atahun.com/turk-dunyasi/tataristan-hakkinda-bilgi.html> (2.07.2017)

²⁴ Öner, a.g.e. , 2015, s. 10.

²⁵ İlyas Kamalov (Haz.), *Avrasya Fatihi Tatarlar*, Kaknüs yayınları, İstanbul, 2007, s. 216.

*fabrikası, bilgisayar, tıbbi ve optik aletler fabrikaları bulunmaktadır.*²⁶ Tarım ve hayvancılık da Tataristan için ekonomik değer taşımaktadır.

d. Kazan-Tatar Türkçesi:

Kazan-Tatar Türkçesi, günümüz Türk lehçelerinin yönlere göre kuzeyinde yer alan Kıpçak kolunun İdil-Ural bölgesinde yer almaktadır. Uzun tarihi içinde yaşadığı göçlerle geniş coğrafyaya yayılan Tatar Türkçesi üç büyük diyalekte sahiptir: Orta diyalekti, Batı (Mişer) diyalekti, Doğu (Sibirya) diyalekti. *“Bu diyalektler kendi içlerinde kesin sınırları olan çok sayıda ağızlara bölünüyor. Mesela; Kazan Tatarları diyalekti yaklaşık olarak 25, Mişer Tatarları diyalekti 16 ağız içine alıyor.”*²⁷ Kazan-Tatar Türkçesinin de içinde yer aldığı Orta diyalekt, Tatar yazı dilinin standart gramer özelliğini oluşturmaktadır.

Arap alfabesini kullanan Tatarlar, bu alfabenin yetersizliğinden dolayı otuz yıla yakın bir süre Arap alfabesinde düzenlemeler yaptılar. 1926’da düzenlenen Bakü Türkoloji Kurultayı’na katıldıktan sonra 14 Ekim 1926 tarihinde resmen Latin alfabesine geçmişlerdir. *“Maddi manevi özveri ve büyük emek sonucu hazırlanan ‘Sovyet Türkleri ortak Latin alfabesi’, Stalin’in Sovyetlerde Rus dilini ve alfabesini hâkim kılma düşüncesiyle, yerini birbirinden ayrı Kiril esaslı Türk alfabelerine bıraktı... Tataristan Yüksek Kurulu Başkanlık Heyeti’nin 5 Mayıs 1939 tarihli kararıyla 1940 yılının Ocak ayından itibaren Kiril alfabesi kullanılmaya başlanır.”*²⁸

e. Kazan- Tatar Edebiyatı:

Kazan Hanlığı yıkıldıktan sonra toplum hayatında durgunluk başlar ve uzun yıllar sürer. 18. yüzyılın ikinci yarısında eğitim ve akıl gücü öne çıkar. *“Rus çarı I. Aleksandr zamanında 1804’te Kazan’da bir Rus üniversitesi açıldı.”*²⁹

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında medrese veya Rus okullarında okumuş, gazete ve dergilerde yazı yazan, Ceditçilik hareketinden etkilenen yazarlar modern Tatar edebiyatının kurucuları olmuştur. Kayyum Nasiri,

²⁶ <http://www.bilgicik.com/yazi/tataristan-cumhuriyeti-turan-illeri/> (2.07.2017)

²⁷ Ferit Yusupov, “Tatar Diyalekt Dilini İnceleme Tecrübesi”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, TDK, Ankara, (24-28 Eylül 2000) s. 2089.

²⁸ Erdal Şahin, “Kazan Tatar Türklerinin Latin Alfabesiyle Mücadelesi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 199, (Temmuz 2003), s. 42.

²⁹ Saadetin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, 2. b. , Akçağ yayınları, Ankara, 2003, s. 328.

Şehabettin Mercani, Abdurrahman İlyasi, Rızaeddin Fahreddin, Fatih Halidi modern Tatar edebiyatının kurucularıdır. Onların açtığı yolda ilerleyen birçok aydın yazar vardır. “*Tatar edebiyatının da, klasik medrese kültüründen ayrılarak daha çok zengin halk edebiyatına dayanan yapısını ise Abdullah Tukay, Ayaz İshaki, Mecid Gafuri, Fatih Kerimi, Galimcan İbrahim, Fatih Emirhan gibi yazarlar kurmuştur.*”³⁰ Bu yazar ve şairler ilk eserlerinden itibaren milletin kaderini gündeme getirmişlerdir. Asırlarca uyuyan halkın millî şuurunu uyandırma amacıyla yazdıkları eserlerde Tatar halkının geleneklerine, kültür birikimine başvurmuşlardır.

1917 İhtilal sonrası “... pek çok Tatar edibinin eserlerinde Bolşevikliğin övüldüğü ve uğruna mücadele ettiği görülür.”³¹ Alimcan İbrahimov, Fatih Emirhan, Ali Askar Kemal, Kerim Tinçurin, Hadi Taktaş, Mecit Gafuri gibi yazarlar bunlar arasında gösterilebilir. 1920 yılından sonra edebiyat parti denetimine girdi ve edebiyatta gerileme görüldü. Sovyet döneminde susturulmaya çalışılan yazarların bazıları: Hesen Tufan, Musa Celil, Sibgat Hekim, Cemal Velidi, Neki İsenbent’tir.³² Stalin dönemi, Kazan Tatarları ve edebiyatları için en korkunç yıllar olmuştur. Bu dönemde okullar kapatılmış, matbaa kısıtlanmış ve alfabe iki kere değiştirilmiştir. Alimcan İbrahimov, Cema Velidi, Şamil Osmanov, G. Nimetli, Kerim Tinçurin gibi yazarlar öldürülmüştür.

³⁰ Ercilasun (Ed.), a.g.e. , 2007, s. 682.

³¹ Buran, Akkaya, a.g.e. , 2001, s. 242.

³² Öner, a.g.e. ,2015, s. 10.

B. ÖZBEK TÜRKLERİ VE TÜRKÇESİ

a. Özbek Adı:

Özbek adının kökeni hakkında çeşitli görüşler vardır. Bu görüşler şunlardır:

Ebu'l Gazi Bahadır Han'a göre Cengiz Han'ın büyük oğlu Cuci soyundan gelen 1312-1340 yılları arasında Altınordu Devleti'nde hüküm süren Özbek'in halkına verdiği addır. Bu ad zamanla topluluğun etnik adı olmuştur.

*“A. A. Semyanov'a göre; Özbek adı Ak-Ordu çevresinde kullanılmıştır. Özbek Han ise Gök-Orda hanıdır. Adı geçen Farsça kaynaklardaki Özbek tabiriyle adının bir ilgisi yoktur.”*³³ Özbek adı 14 ve 15. yüzyıllarda Ak Ordu Devleti'nde Türk-Moğol kabileleri için kullanılan bir ad olmuştur.

H. Vambéry'e göre Özbek adı Öz+bek şeklinde olup 'bağımsız, kendinin beyi' anlamına gelmektedir. Radloff, Özbek adını 'kendi başına hâkim' anlamında açıklamaktadır.

*“Hasan Eren ise bu sözün 'Özü+berk' sözünden geldiğini söylemektedir. Bu açıklamaya göre kelime 'özü sağlam' anlamındadır.”*³⁴

*“Yakubovsky ise; Altın-Orda askeri kuvvetlerinin esas kısmını teşkil eden askerlere başlangıçta Özbekiyan denildiğini, zamanla Özbek şekline dönüşen bu adla Doğu Deşt-i Kıpçak'taki Türk-Moğol kabilelerinin kastedildiğini, Özbek Ulusu tabirinin de bütün Altın-Orda'yı ifade ettiğini belirtir.”*³⁵

b. Özbek Türklerinin Tarihi:

Özbek Türkleri, 1507 yılında Timurlu hanedanına son vererek Orta Asya'ya hâkim olmuşlardır. Bu durum, Rusların 1865'te Taşkent, 1868'de Buhara'yı ele geçirene kadar devam etmiştir. 19. yüzyılın sonuna kadar Batı Türkistan toprakları Çarlık Rusya'nın hâkimiyetine geçmiştir.

³³ Timurlan Omorov, “Türkistan'daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları”, *TUBAV Bilim Dergisi*, C. 5, S. 2, Ankara, 2012, s.8.

³⁴ Buran, Akkaya, a.g.e. , 2001, s. 101.

³⁵ Omorov, a.g.m. , 2012, s. 8.

Sovyet rejimi tarafından “1924’e sınırları etnik temellere göre belirleyen düzenleme ile Harezmi, Buhara ve Türkistan Cumhuriyetleri dağıtılarak bölge toprakları; Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında paylaştırılmıştır.”³⁶ 1935 yılına kadar bağımsızlık mücadelesi devam etmiştir. Sovyet rejimi yıkılana kadar Rusların hâkimiyetinde yaşayan Özbekistan, “20 Haziran 1990 yılında egemenliğini, 1 Eylül 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir. 29 Aralık 1991 tarihinde düzenlenen referandumla bağımsızlık ilanı onaylanmıştır.”³⁷

c. Özbekistan Coğrafyası, Nüfusu ve Ekonomisi:

Özbekistan, 447.400 km² alanda 13 il ve Karakalpak Cumhuriyeti’nden oluşmaktadır. Özbekistan, kuzey ve batıda Kazakistan, güneyde Türkmenistan ve Afganistan, doğuda Kırgızistan ve Tacikistan ile komşudur.³⁸ Başkenti Semerkant’tan 1930 yılında Taşkent’e taşınmıştır. Önemli şehirleri arasında Semerkant, Buhara, Fergana, yer almaktadır. Aral gölü, Amuderya ve Sirderya nehirleri önemli su kaynaklarıdır. İklimi karasal ve kurak çöl iklimidir.

“Özbekistan Devlet İstatistik Komitesinden yapılan açıklamada, 1 Ocak 2016’da 31 milyon 576 bin olan ülke nüfusunun, 1 Ocak 2017 itibarıyla 32 milyon 121 bine ulaştığı belirtildi.”³⁹ Türk dünyası nüfusuna göre Türkiye’den sonra en kalabalık olan ülkedir. Ülke nüfusunun ortalama yüzde 80’ini Özbek Türkleri oluşturmaktadır. Özbekistan’da bulunan diğer etnik unsurları Ruslar, Tacikler, Kazaklar, Karakalpaklar, Tatarlar oluşturmaktadır. Ülkenin geneli Müslümandır.

“Topraklarının büyük bir bölümü Kızıl-Kul Çölü ile kaplı olan Özbekistan’da, 1950’li yıllarda zengin doğalgaz, altın ve uranyum madenlerine rastlanması bölgenin süratle gelişmesine neden olmuştur.”⁴⁰ Tarım alanında önemli bir ‘beyaz altın’ yani pamuk üreticisi ve ihracatçısıdır. Kazakistan’dan sonra Orta Asya’nın en gelişmiş ekonomisi durumundadır. Bitkisel yağ üretiminde önemli yere sahiptir.

³⁶ Buran, Alkaya, a.g.e. , 2001, s.102.

³⁷ Buran, Alkaya, a.g.e. , 2001, s.103.

³⁸ <http://www.enfal.de/ozbekistan.htm> (2.07. 2017)

³⁹ <http://www.trthaber.com/haber/dunya/ozbekistanin-nufusu-32-milyonu-gecti-294191.html> (2.07.2017)

⁴⁰ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, 2. b. , Akçağ yayınları, Ankara, 2003, s. 182.

d. Özbek Türkçesi:

Özbek Türkçesi, Karahanlı (XI.-XIII. yüzyıllar) ve Harezmi (XIV. yüzyıl) edebî dillerinin devamı olarak Timurlular idaresi altında gelişip, Nevayî'nin eserlerinde klasik şeklini alan ve XV. yüzyıl başından 1920'ye kadar kullanılan Çağatay Türkçesinin günümüzdeki temsilcisidir.

Türk yazı dilinin güneydoğu grubunda Uygurca ile birlikte yer almaktadır. *"Bu gruba Karluk veya ayak-taglık grubu da denilir."*⁴¹

Özbek Türkçesi ağızları üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Bu konuda çalışıp tasnif yapanlar arasında: I. L. Cirtaustas, S. Wurm, A. K. Borovkov, V. V. Reşetov'un İ.İ. Zarubin, E.D. Polivanov, K.K. Yudahin ve Gazi Alim Yunusov önemlidir.

Ilse Laude Cirtaustas tasnifi: *"Kuzeyde (Güney Kazakistan da bu gruba dâhil edilmiştir) Kazakça ve Kırgızca'ya yakın Kıpçak grubu ağızlar, batıda ve güneybatıda Oğuz grubu ağızlar, orta Özbekistan ve doğuda (Hive ve Ürgenç'in dışındaki bütün büyük şehirlerde) Yeni Uygur Türkçesi ile büyük benzerlikleri bulunan 'merkez ağızları' olarak da isimlendirilen Özbek Türkçesi ağızları (Karluk grubu)şeklinde bir sınıflandırma."*⁴²

Stefan Wurm ve A.K. Borovkov Özbek ağızlarını dört ana gruba ayırırken, V.V. Reşetov üç bölüme ayırmıştır.

*"1934 Şubatında düzenlenen imla ve Terminoloji Kongresinde 'ü', 'ö' ve 'ı' ünlülerinin atılmasına, 'ə' ünlüsünün ise kullanım alanının sınırlandırılmasına karar verildi. Bunun anlamı Özbekçede Türkçenin 'demir kanunu' olarak nitelenen ünlü uyumunun ortadan kalkması ve Özbekçenin doğrudan ünlü uyumu özelliğini yitirmiş şehir şivelerine yaslanması anlamına geliyordu."*⁴³ Özbek Türkçesi yazı dilinde Farsça etkisindeki Taşkent-Fergana ağızları esas alınmıştır. Bunun sonucu konuşma dilinde görülen ses uyumları Özbek yazı dilinde büyük

⁴¹ Rıdvan Öztürk, "Özbek Türkçesi", A. Bican Ercilasun (Ed.), "Çağdaş Türk Lehçeleri", Akçağ yayımları, Ankara,, 2007, s. 293.

⁴²Feridun Tekin, "Özbek Türkçesi Ağızları", *Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirisi*, Ankara, (20-25 Ekim 2008), s. 4155.

⁴³Mehmet Uzman, "Geçmişten Günümüze Özbekistan'da Dil Reformu", *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, (20-25 Ekim 2008), TDK, s.4462.

ölçüde kaybolmuştur. *“Ayrıca edebi dildeki tek şekilli ekler, ağızlarda çok şekillidir.”*⁴⁴

Arap alfabesini kullanan Özbekistan’da 1928’den itibaren yürürlüğe konan Latin alfabesi 1940 yılında Kiril alfabesiyle yer değiştirmiştir. Sovyet rejiminin dayatmasıyla Kiril alfabesi uzun yıllar kullanılmıştır. Özbekistan bağımsızlığını ilan etmesiyle *“2 Eylül 1993 tarihinde Özbekistan Meclisi Latin alfabesine geçme kararı aldı.”*⁴⁵Bu karar günümüze kadar çeşitli nedenlerle ileri bir tarihe ertelenmiştir.

e. Özbek Edebiyatı:

Özbek edebiyatının geçmişi Karahanlı ve Çağatay edebiyatına dayanmaktadır.

20. yy. başlarında Özbek Türkçesi edebiyatının en önemli ismi Ruslar tarafından 1937 yılında öldürülen Abdülhamit Süleyman Çolpan’dır. Türkistan’ın Puşkin’i olarak adlandırılmıştır. Hece ölçüsüyle halk şiiri tarzında yazmıştır. Çolpan’ın şiirleri Özbek şiirinin gelişmesinde önemli yere sahiptir. Çolpan’ı takip eden şairler arasında Elbek, Aybek, Batu ve Hamit Alimcan vardır. Abdurrauf Fıtrat şair, yazar, tiyatro yazarı, akademisyen ve devlet adamıdır. Özbek edebiyatının önemli isimlerinden olan Fıtrat’ın edebiyat, sanat ve dil alanında birçok makalesi bulunmaktadır.

1910 yılından sonra Özbek edebiyatına giren hikâye ve romanın gelişmesinde *“Abdullah Kadiri ve Sadrettin Ayni’nin rolü çok büyüktür. Kadiri’nin ‘Ötken Künler, Mehrabdan Çayan, Abid Ketmen’ gibi romanları; Ayni’nin ‘Buhara Cellatları’; Aybek’in ‘Kutluk Kan, Nevayi, Balalık, Ulug Yol’ romanları önemlidir.”*⁴⁶

1930’lu yıllarda Özbek şairleri komünizm ve Sovyet rejimini öven propaganda şiirleri yazmıştır. *“1932 yılından itibaren edebi ürünlerde partinin belirlediği tarımın kolektifleştirilmesi, kadın eşitliği, sosyalist düzenin kurulması için Sovyet insanının partiyeye olan bağlılığı ve proletaryanın yanında yer alışı gibi*

⁴⁴ Tekin, a.g.m. , 2013, s. 4168.

⁴⁵ Uzman, a.g.m. , 2013, s. 4463.

⁴⁶ Buran, Alkaya, a.g.e. , 2001, s. 105.

temalar işlenir."⁴⁷ 1938-1960 yılları arasında Stalin'in aydınları katletmesiyle edebiyat suskunluk dönemine girmiştir. 1960 ve 1970'li yıllarda edebiyatta ekonomik ve siyasal durgunlukla birlikte gerileme görülmüştür. "1980'li yıllarda toplumsal hareketlilik ve siyasal değişimle, daha çok demokratikleşme sinyallerinin verilmesiyle din, ulus, ulusal özgürlük gibi yeni konularda eserler verilir."⁴⁸

1990'lı yıllarda edebiyatta millileşme başlamış, edebiyat tek tip konu üzerine kurulmaktan kurtulup insan duygularının yer aldığı eserler yazılmıştır. Bu dönem edebiyatçıları arasında Erkin Melik, Şukur Halmirzayev, Abdulla Kahhar, Usman Azim, Rauf Parfi, Tahir Melik, Muhammet Yusuf, Nazar İşankul ve Gafur Gulam gibi isimler yer almıştır.

---

⁴⁷ Aziz Merhan, "Yazılı Özbek Edebiyatı", *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.31, No:2, (2007 Aralık), s. 166-167.

⁴⁸ Merhan, a.g.m. , s. 168.

1. ATASÖZLERİ

1.1. EVCİL HAYVANLAR

1.1.1. At Türleri

1.1.1.1. At

“Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan.”⁴⁹ Gözleri büyük, kulakları kısa, burun delikleri geniştir. Uzun boynu üzerinde yeke vardır, kuyrukları püsküllüdür. *Dizlerini kilitleyebilir ve bu sayede ayakta uyuyabilirler.*⁵⁰ Atlar yaşına, cinsiyetine, donlarına, nişanelerine ve yürüyüşlerine göre çeşitli adlarla anılmaktadır.

1.1.1.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Abzarı bar, atı yuk (Ahır var, atı yok) (THM, 1959: 756).
- 2) Aç atım bar atım, tuğ atım yuk atım (Aç atım var atım, tok atım yok atım) (THM, 1959: 750).
- 3) Aç atka beryulı küp arpa birgen, eçen yargan (Aç ata aynı anda çok arpa verirsen içi yarılr) (THM, 1959: 749).
- 4) Adaşmas at bulmas, sörënmes toyağ bulmas (Yolunu şaşırmayan at olmaz, sürmeyen toynak olmaz) (THM, 1959: 726).
- 5) Adem söyleşep bëlêşe, at kēşneşep tanışa (İnsan konuşup tanışır, at kişneşip tanışır) (THM, 1959: 742).
- 6) Ağım sudan at kiçer (Akışlı sudan at geçer) (THM, 1959: 726).
- 7) Ağ atım da şul, kük atım da şul, bër atım da şul, küp atım da şul, bar atım da şul, yuk atım da şul (Ak atım da bu, boz atım da bu, tek atım da bu, çok atım da bu, olan atımda bu, olmayan atım da bu) (THM, 1959: 757).
- 8) Aksak bulsa da üz atıñ (Aksak olsa da kendi atın) (THM, 1959: 727).
- 9) Alabutaga at beyleme (Pazıya at bağlama) (THM, 1959: 727).

⁴⁹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005, s. 139.

⁵⁰ <http://www.starbilgi.com/atlar-hakkinda-bilgi-atlarin-ozellikleri.html> (2.07.2017)

- 10)** Alama atka męngençę, yögęr kęşę kürgençę (Kötü ata bindiğinde yürüyen kişi görürsün) (THM, 1959: 742).
- 11)** Alay tartsañ, at üle Bolay tartsañ, arba vatıla (Öyle çeksen at ölür Böyle çeksen araba kırılır) (THM, 1959: 767).
- 12)** Aldıña qara da atıñı quvala (Önüne bakıp da atını sür) (THM, 1959: 767).
- 13)** Alğa tartқан at bulğan, kirę tartқан kısla bulğan (Öne taşımada at hünerli, geri çekmede yengeç hünerli) (THM, 1959: 727).
- 14)** Almağan atnıñ, tuvmağan taynıñ atlanıp bilęn sındırma (Almadığın atın doğmayan tayına atlanıp belini kırma) (THM, 1959: 760).
- 15)** Alp anadan tuvar, at biyeden tuvar (Kahraman anadan doğar, at kısraktan doğar) (Taymas, 1988: 25).
- 16)** Altı qabıp at tuysın (Altı yutup at doysun) (THM, 1959: 727).
- 17)** Altın iyer alama atnı yaqşırmas (Altın eyer kötü atı güzelleştirmez) (THM, 1959: 742).
- 18)** Altın iyer atqa tiyer, iyelerę bęlmes, at bęlęr (Altın eyer ata zarar verir, sahibi bilmez, at bilir) (THM, 1959: 763).
- 19)** Altmış qabıp at tuyar (Altmış yutup at doyar) (THM, 1959: 727).
- 20)** Andızlı cirde at ülmes, atlı cirde ir ülmes (Otlu yerde at ölmez, atlı yerde yiğit ölmez) (THM, 1959: 727).
- 21)** Arba bulğançı at bul (Araba bulacağına at bul) (THM, 1959: 768).
- 22)** Arba duvlasa, attan uza (Araba yıkılsa attan geç) (THM, 1959: 768).
- 23)** Arbanı at tartır, külegesęn ęt tartır (Arabanı at çeker, gölgesini it çeker) (THM, 1959: 779).
- 24)** Arbası alda, atı artta (Arabası önde, atı arkada) (THM, 1959: 768).
- 25)** Arğılaşқан at yaman (Yorulan at kötü) (THM, 1959: 743).

- 26)** Arık at ambarıñnıñ töbën töşerër (Zayıf at ambarının dibini indirir) (THM, 1959: 748).
- 27)** Arık at ambarıñnıñ töbën töşerër, anarı ambar başın işerër (Zayıf at ambarının dibini indirir, onları ambar başı yıkar) (THM, 1959: 748).
- 28)** Arık at simërse, cir qazıp çabar (Zayıf at semirse yer kazıp koşar) (THM, 1959: 749).
- 29)** Arık atqa qamçı avır (Zayıf ata kamçı ağır) (THM, 1959: 748).
- 30)** Arık atqa qamçı da avır, yaqşı atqa taş ta ciñel (Zayıf ata kamçı da ağır, zayıf ata taş da hafif) (THM, 1959: 748).
- 31)** Arık atqa qoyrığı da yök (Zayıf ata kuyruğı da yük) (THM, 1959: 748).
- 32)** Arık atqa mængençë, atağıña mën (Zayıf ata bindiğinde acıdığına bin) (THM, 1959: 763).
- 33)** Arık atqa mængençë, yögër këşë kürgençë (Zayıf ata bindiğinde yürüyen kişi görürsün) (THM, 1959: 763).
- 34)** Arık atqa yüke yögen (Zayıf ata ipi yular) (THM, 1959: 748).
- 35)** Arık atnıñ artıqı yulı kiñ bulır (Zayıf atın gereksiz yolu büyük olur) (THM, 1959: 749).
- 36)** Arık atta qamçı uynar (Zayıf atta kamçı oynar) (THM, 1959: 749).
- 37)** Arık porık atıñ bëlen kön de bürë qumasañ! (Zayıf cılız atın ile gün de kurt kaçırmasın) (THM, 1959: 749).
- 38)** Arıqlıqtan at ülmes (Zayıflıqtan at ölmez) (THM, 1959: 749).
- 39)** Arқанlı at qazığına uralır (Urganlı at kazığına dolanır) (THM, 1959: 727).
- 40)** Artqı ayılıñ nıq bulsa, atıñ duvlap ni kıılır? (Sırt kayışın sıkı olsa, atın kızıp ne yapar?) (THM, 1959: 763).
- 41)** Astındağı atın altı ay ezlegen (Altındaki atını altı ay ara) (THM, 1959: 763).

- 42)** Aşağan at arımıy, küp kēşēge tarımıy (Yiyen at yorulmaz, çok kişiye denk gelmez) (THM, 1959: 750).
- 43)** At açuvın arbadan almıylar (Atın intikamını arabadan almazlar) (THM, 1959: 768).
- 44)** At açuvın terteden almıylar (At öfkesini araba okundan almazlar) (THM, 1959: 728).
- 45)** At alğançı, işekke atlanıp yōri tor (At alana kadar eşeğe atlanıp git) (THM, 1959: 778).
- 46)** At alğançı saray citkēr (At alan samanlığa gelir) (THM, 1959: 760).
- 47)** At alğançı tay da mal (At alana kadar tay da mal) (THM, 1959: 760).
- 48)** At almas borın yōgen ēzleme (At almadığın zaman boyunduruk arama) (THM, 1959: 760).
- 49)** At alsañ, arba kirek (At alsan araba gerek) (THM, 1959: 768).
- 50)** At alsañ, avılına tartır (At alsan köyüne danış) (THM, 1959: 760).
- 51)** At alsañ, avılıñ bēlen (At alsan köyün ile) (THM, 1959: 760).
- 52)** At alsañ, avılıñnan alma (At alsan köyünden alma) (THM, 1959: 760).
- 53)** At alsañ, baş bēlen tüş al (At alsan baş ile göğüs al) (THM, 1959: 760).
- 54)** At alsañ, tüş bilen baş al, hatıñ alsañ, küz bilen kaş al (At alırsan döş ile baş al, kız alırsan göz ile kaş al) (Çobanoğlu; 2004: 96).
- 55)** At alsañ, başın bazarğa қaratıp al, қazanğa қaratıp alma (At alsan başını pazara çevirip al, Kazan'a çevirip alma) (THM, 1959: 760).
- 56)** At alsañ, sınap al (At alsan, deneyip al) (THM, 1959: 760).
- 57)** At abınsa da işek ğayēplē (At tökezlese de eşek suçlu) (THM, 1959: 778).
- 58)** At açuvın terteden, tun açuvın borçadan (At öfkesi araba okundan, elbise öfkesi pireden) (THM, 1959: 773).

- 59)** At arığın maqtama, argamaqtan tay uzar (At zayıflığını övme, küheylandan tay öğrenir) (THM, 1959: 749).
- 60)** At arıklıkta (sınala) (Atı zayıflıkta sına) (THM, 1959: 749).
- 61)** At arısa tulak (bulır) (At yorulsa hasta (olur)) (THM, 1959: 728).
- 62)** At armasa, azıktan (At yorulmasa azıktan) (THM, 1959: 749).
- 63)** At at ezënnen yörër (At atın izinden yürür) (THM, 1959: 728).
- 64)** At atnıñ ezënnen çıkmaz (At atın izinden çıkmaz) (THM, 1959: 728).
- 65)** At avnağan cirde tök qala (Atın ağnadığı yerde tüy kalır) (THM, 1959: 728).
- 66)** At avnağan cirde tök qalmıy bulmas, âdem avnağan cirde bët qalmıy bulmas (At debelenen yerde tüy kalmadan olmaz, insan debelenen yerde bit kalmadan olmaz) (THM, 1959: 728).
- 67)** At ayağan at mëner, tun ayağan tun kiyer (At esirgeyen at biner, elbise esirgeyen elbise giyer) (THM, 1959: 773).
- 68)** At ayağan cirge qarar, qoş ayağan kükke qara (At esirgeyen yere bakar, kuş esirgeyen gökyüzüne bakar) (THM, 1959: 728).
- 69)** At ayağın ayağan, ceyevlëkten aynımas (At ayağına acırsan, yayalıktan akıllanmazsın) (THM, 1959: 763).
- 70)** At ayağında boğav bar, boğav kiser iğev bar (At ayağında pranga var, pranga keser eçe var) (THM, 1959: 728).
- 71)** At ayağınnan simërër (At ayağından semirir) (THM, 1959: 749).
- 72)** At ayında sınılır (At ayında sınanır) (THM, 1959: 760).
- 73)** At bar, arba yuq, qazan qaynıy, yarma yuq (At var, araba yok, kazan kaynar, bulgur yok) (THM, 1959: 768).
- 74)** At barmağaç, tertesën kıynağan (At gitmediğinde, araba okunu döv) (THM, 1959: 768).
- 75)** At başkan ezënnen qaytmas (At izinden dönmez) (THM, 1959: 729).

- 76)** At basmamın digen cirge öç basar (At basmam dediği yere üç kere basar) (THM, 1959: 729).
- 77)** At başı bēlen adem başı küre (At başı ile insan başı aynı) (THM, 1959: 729).
- 78)** At başı bēlen uynağançı, atañ başı bēlen uyna (At başı ile oynayacağına, babanın başı ile oyna) (THM, 1959: 729).
- 79)** At başına kōn kilse, avızlığı bēlen su eçer (At başına güneş geçse, gemliği ile su içer) (THM, 1959: 729).
- 80)** At bēlen hātınğa ışanma (At ile kadına güvenme) (THM, 1959: 729).
- 81)** At birseñ uzar, kiyēm birseñ tuzar (At versen geçer, elbise versen eskir) (THM, 1959: 774).
- 82)** At bulmağanda, işek te yarıy (At olmadığında, eşek de olur) (THM, 1959: 778).
- 83)** At bulsa, cihannar kiçesēñ (At olsa, cihanlar geçersin) (THM, 1959: 757).
- 84)** At bülekke çabar, ēt söyekke çabar (At hediyeye koşar, köpek kemiğe koşar) (THM, 1959: 779).
- 85)** At cik, jeyev yör (At koştur, yaya yürü) (THM, 1959: 770).
- 86)** At citmes, ēt citer (At kovalamaz, it kovalar) (THM, 1959: 781).
- 87)** At çaba dip ēt çaba (At koştur deyip it koştur) (THM, 1959: 780).
- 88)** At çamanına mēngençē, ikē tabaniña yalın (Tembel ata bindiğinde iki ayağına yalvar) (THM, 1959: 743).
- 89)** At çanada bēlēnēr (At arabada bilinir) (THM, 1959: 769).
- 90)** At çapķanda bēlēnēr (At koştuğunda tanınır) (THM, 1959: 743).
- 91)** At dağasız bulmas (At nalsız olmaz) (THM, 1959: 729).
- 92)** At dağasız yörēmes, suda kōmēş ērēmes (At nalsız koşmaz, suda gümüş erimez) (THM, 1959: 729).

93) At doġa bëlen yörmi, duġa bëlen yöri (At dua ile yürümez, boyunduruġu ile yürür) (THM, 1959: 769).

94) At eylenëp ƣazıġını tabar, su eylenëp yarıġın tabar (At dolanıp ƣazıġını bulur, su dolanıp yolunu bulur) (THM, 1959: 735).

95) At eylenër eylenër ƣazıġına beylenër (At dönüp ƣazıġına bağlanır) (THM, 1959: 735).

96) At eşlegenge ët elsëregen (At ƣalıřtıġında it yorulur) (THM, 1959: 780).

97) At eşlegennë sin eşlemessëñ (Atın yaptıġı işi sen yapamazsın) (THM, 1959: 735).

98) At eşler, tirën ƣıġarır, ët arıp tëlën ƣıġarır (At ƣalıřır, terini ƣıkarır, it yorulup dilini ƣıkarır) (THM, 1959: 780).

99) At eşler, ügëz eşler, ët yatır, tëlën ƣıġarır (At ƣalıřır, öküz ƣalıřır, it yatar dilini ƣıkarır) (THM, 1959: 780).

100) At eşte yörëp, ët buşka yörëp tirlir (At işte yürüyüp, it boşta yürüyüp terler) (THM, 1959: 780).

101) At ƣatın tüġël, bër alġaç, talaġ ite almassıñ (At kadın deġil, bir aldıġında boşayamazsın) (THM, 1959: 761).

102) At ƣolġına tayanma (At huyuna güvenme) (THM, 1959: 732).

103) At irënlë bulur (At dudaklı olur) (THM, 1959: 729).

104) At iyessäne kilgeç aġsamasın (At sahibine giderken aksamasın) (THM, 1959: 761).

105) At këşneşëp, ët isneşëp tanışa (At kişneşip, it koklaşıp tanışır) (THM, 1959: 780).

106) At këşneşëp tanışa (At kişneyip anlaşır) (THM, 1959: 730).

107) At kük at tipse yarar idë, anıñ da ƣorçanıġısı tibëp ƣur ite (At kirli at tepse faydalıydı, onun uyuzunu tepip horlardı) (THM, 1959: 743).

- 108)** At küröp ayağı aksağan (At görüp ayağı aksar) (THM, 1959: 730).
- 109)** At qadërën bëlmegeñ yögenën totıp utırır, tun kadërën bëlmegeñ şır yalangaç utırır (At değerini bilmeyen dizgininden tutup oturur, elbise değerini bilmeyen çıplak oturur) (THM, 1959: 774).
- 110)** At qadërën bëlmegeñ yögenën totıp utırır, tun kadërën bëlmegeñ utqa qarşı utırır (At değerini bilmeyen dizgininden tutup oturur, elbise değerini bilmeyen ateşe qarşı oturur) (THM, 1959: 774).
- 111)** At qadërën bëlmegeñ, ceyevlök birsën cezañnı (At değerini bilmezsen, yaya versin cezanı) (THM, 1959: 764).
- 112)** At qamıtqa muynın üzë suza (At boyunluğa boynunu kendi uzatır) (THM, 1959: 769).
- 113)** At qartaysa suğımlık (At yaşlanırsa kesimlik olur) (THM, 1959: 730).
- 114)** At kıyın bēlen barımas, yahşı aşatu bēlen barır (At zorlama ile gitmez, iyi beslemek ile gider) (THM, 1959: 730).
- 115)** At qoralı qamçı, et qoralı tayaq (At silahı kamçı, it silahı dayak) (THM, 1959: 780).
- 116)** At mēngennēkē, tun kigennēkē (At binenin, elbise giyenin) (THM, 1959: 774).
- 117)** At mēnmegen at mēse, qaba qaba ütērēr (At binmeyen at binse, koştura koştura öldürür) (THM, 1959: 765).
- 118)** At mēnmegen at mēse, qaba qaba ütērēr; tun kimegeñ tun kise, qaęa-qaęa bētērēr (At binmeyen at binse, koştura koştura öldürür; elbise giymeyen elbise giyse, silkeleye silkeleye eskitir) (THM, 1959: 774).
- 119)** At öyrenmim di de avızlıq öyrete (At öğrenmem der de gem öğretir) (THM, 1959: 770).
- 120)** At satsañ avılıñ bēlen, avılıñ bulmasa, bürkēñ bēlen kiñeş it (At satsan köyün ile köyün olmasa şapkan ile danış) (THM, 1959: 762).

- 121)** At sörēnmi cir tanımas (At sürçtüğünü yer bilmez) (THM, 1959: 731).
- 122)** At su yanına bargaç sızgırmasañ da eşçē, sızgırmasañ, küñēllērek eşçē (At su yanına geldiğinde ıslık çalmasan da içē, ıslık çalsan keyiflenerek içē) (THM, 1959: 731).
- 123)** At ta yögērēk bulsın, cir de tigēz bulsın (At da hızlı olsun, yer de düz olsun) (THM, 1959: 752).
- 124)** At tanımasañ ala at al (At tanımazsan ala at al) (THM, 1959: 762).
- 125)** At tanısañ ala at al, bēr de tanımasañ kıara at al (At tanırsan ala at al, tanımazsan bakıp at al) (THM, 1959: 762).
- 126)** At tapkıançı iyer tap (At bulacağına eyer bul) (THM, 1959: 762).
- 127)** At tartalmağanga arba ğayēplē bulmıy (At çekmediğinde araba suçlu olmaz) (THM, 1959: 769).
- 128)** At tartmasa, arba barmas (At çekmese araba gitmez) (THM, 1959: 769).
- 129)** At tartmıy, solı tarta (At taşımaz, yulaf taşır) (THM, 1959: 732).
- 130)** At tavda sına (Atı dağda sına) (THM, 1959: 762).
- 131)** At tēştēn bilgēlē (At dışından bilinir) (THM, 1959: 762).
- 132)** At tiber, kaçır tiber, ikē arada işēk üler (At teper, katır teper, iki arada eşēk ölür) (THM, 1959: 779).
- 133)** At tipkēsēn at küterēr (At tepmesi at kaldırır) (THM, 1959: 732).
- 134)** At tipmes dime, ēt kıapmas dime (At tepmez, it ısırılmaz deme) (THM, 1959: 780).
- 135)** At tizeklegen cirge çēbēn kıunar (At tezekleyen yere sinek konar)(THM,1959: 732).
- 136)** At toz dip kıartayır (At tuz deyip yaşlanır) (THM, 1959: 732).
- 137)** At tozğa kile (At tuza gelir) (THM, 1959: 732).

- 138)** At tunı bar kěşede Alpamşanıñ köçē bar (Atı elbisesi olan kişide Alpamış gücü var) (THM, 1959: 775).
- 139)** At tunıñnı yaǵşı tot, at tun sinē yaǵşı totar (Atını, elbiseni iyi tut, at elbisen seni iyi tutar) (THM, 1959: 775).
- 140)** At urınına ēt cikken, yulı üleksege kitken (At yerinde it koşturur, yolu ölüme gider) (THM, 1959: 780).
- 141)** At urınına işek beyleme (At yerine eşek bağlama) (THM, 1959: 779).
- 142)** At ülēmē ētke beyrem (At ölümü ite bayram) (THM, 1959: 780).
- 143)** At üler, ēt köler (At ölür, it güler) (THM, 1959: 780).
- 144)** At üler, tirēsē ǵalır, bēr işekke yök bulır (At ölür, derisi kalır, bir eşeğe yük olur) (THM, 1959: 779).
- 145)** At ülse, iyeri ǵalır (At ölür, eyeri kalır) (THM, 1959: 735).
- 146)** At ülse, meydan ǵalır (At ölür, meydan kalır) (THM, 1959: 735).
- 147)** At ülse, toyaǵı ǵalır (At ölür, toynaǵı kalır) (THM, 1959: 735).
- 148)** At üzēn üzē tuydıra (At kendini kendi doyurur) (THM, 1959: 735).
- 149)** At yaǵşı bulsa, ǵıbrǵı kirekmes (At iyi olursa ǵubuk gerekmez) (THM, 1959: 744).
- 150)** At yaǵşı bulsa, yul kıśka bula (At iyi olursa yol kısa olur) (THM, 1959: 744).
- 151)** At yaǵşı, cil ǵarşı (At iyi, rüzgâr kötü) (THM, 1959: 744).
- 152)** At yaǵşı tüǵēl, cim yaǵşı, cim ötsēne dim yaǵşı (At iyi deǵil yem iyi, yem üstüne iş iyi) (THM, 1959: 744).
- 153)** At yaǵşı tüǵēl, ikmek yaǵşı (At iyi deǵil, yem iyi) (THM, 1959: 744).
- 154)** At yaǵşı ala ayak (At iyisi ala ayak) (THM, 1959: 744).
- 155)** At yaǵşısı alǵa ǵıǵar, alǵa ǵıǵkan danga ǵıǵar (At iyisi önde koşar, önde koşanın namı ǵıkar) (THM, 1959: 744).

- 156)** At yaşıısı aranda (Atın iyisi ahırda) (THM, 1959: 744).
- 157)** At yaşıısı atka iyerër, naçar at tayga iyerër (Atın iyisi ata uyar, kötü at taya uyar) (THM, 1959: 744).
- 158)** At yaşıısı büz bulır (At iyisi boz olur) (THM, 1959: 744).
- 159)** At yaşıısı tēzden bilgēlē (At iyisi diz boyundan belli olur)(THM, 1959: 744).
- 160)** At yamanı nuқтаga iyerër(Atın kötüsü gemsiz yulara uyar)(THM,1959: 744).
- 161)** At yamanı tay bëlen uynar (Atın kötüsü tay ile oynar) (THM, 1959: 744).
- 162)** At yanınnan bozav ēzlemiler (At yanından buzağı aramazlar) (THM, 1959: 735).
- 163)** At yığılsa it, arba vatılsa utın (At yıkılsa et, araba yıkılsa odun) (THM, 1959: 769).
- 164)** At yögērēgē ayırır (Atı hızı ayırır) (THM, 1959: 752).
- 165)** At yögērēk tūgēl, küñēl yögērēk(At hızlı deęil gönül hızlı)(THM,1959: 752).
- 166)** At yörēp yul ala (At yürüyüp yol alır)(THM, 1959: 729).
- 167)** At yuķ, arba yuķ, annan tüben bar da yuķ (At yok, araba yok, ondan çukur var da yok) (THM, 1959: 770).
- 168)** At yuķ cigerge, tun yuķ kiyerge(At yok sürmeye, elbise yok giymeye) (THM, 1959: 775).
- 169)** At yurğalar, aldı artında iyese yurğalar (At rahvanlar, ön arkasında sahibi rahvanlar) (THM, 1959: 755).
- 170)** At yurğalar, iyese dan alır(At rahvan yürür, sahibi ünlenir)(THM,1959: 755).
- 171)** Atañ bëlen maқtanma, atıñ bëlen maқtan(Atan ile övünme, atın ile övün) (THM, 1959: 729).
- 172)** Atı artta, arbası alda, üzē elē bulsa anda (Atı arkada, arabası önde, kendi şimdi olsa orada) (THM, 1959: 770).

- 173)** Atı bar atlanmas, iyerě bar atlanır (Atı var binmez, eyeri var biner) (THM, 1959: 765).
- 174)** Atı bar batır, atı yuķ yatır (Atı var kahraman, atı yok yabancı) (THM, 1959: 757).
- 175)** Atı barnıñ köně bar (Atı olanın rahatı var) (THM, 1959: 757).
- 176)** Atı barnıñ ķamıtı yuķ (Atı olanın at boyunluğu yok) (THM, 1959: 770).
- 177)** Atı barnıñ ķanatı bar (Atı olanın kanadı var) (THM, 1959: 757).
- 178)** Atı bulsa, čanası bulmıy (Atı olsa kızığı olmaz) (THM, 1959: 770).
- 179)** Atı bulsa, yögeně tabılır (Atı olsa boyunduruęu bulunur) (THM, 1959: 757).
- 180)** Atı čanaman, čanar yulı yaman (Atı tembel, gittięi yolu kötü) (THM, 1959: 743).
- 181)** Atı olı, ķabıręası ķorı (Atı büyük, kaburgası kuru) (THM, 1959: 749).
- 182)** Atı ölken, eşě sülpen (Atı yaşı, işi uyuşuk) (THM, 1959: 733).
- 183)** Atı tartķanda, iyesě ııımlıy (Atı ıektiğinde, sahibi bağırır) (THM, 1959: 770).
- 184)** Atı yaman uza (aldan) čanar (Atı kötü uzaęa önden koşar) (THM, 1959: 743).
- 185)** Atı yuķ, abzar kirtelgen (Atı yok, ahır yapar) (THM, 1959: 758).
- 186)** Atı yuķ, abzarın ķaravlar (Atı yok, ahırını onarır) (THM, 1959: 758).
- 187)** Atı yuķ, arpa satuvlaşķan (Atı yok, arpa alır) (THM, 1959: 758).
- 188)** Atı yuķ, kitre tözetken (Atı yok, ıit onarır) (THM, 1959: 758).
- 189)** Atım yuķ uramda, ķaygısı yuķ buranda (Atım yok sokakta, kaygım yok boranda) (THM, 1959: 758).
- 190)** Atıbız iyerlě, buyıbız yarlı (Atımız eyerli, içi beceriksiz) (THM, 1959: 765).
- 191)** Atım aç torıręa öyrengeç kěne ülěp kittě (Atım aç durduęunu öęrenene kadar öldü) (THM, 1959: 732).

- 192)** Atım bar dip atlanma (Atım var deyip atlanma) (THM, 1959: 757).
- 193)** Atım bik çaman, anıñ da yuğı yaman (Atım çok tembel, onun olmayışı da kötü) (THM, 1959: 758).
- 194)** Atım işetmesen, solı töyep baram (Atım duymasın, yulaf yükleyip gideyim) (THM, 1959: 733).
- 195)** Atım yahşı dip çibirkiñni kuyma (Atım iyi deyip çubuğunu bırakma) (THM, 1959: 743).
- 196)** Atım yarıq, çanam kabık, dilbëgem salam, töşem de kalam (Atım zayıf, kızığım kabuk, dizgini saman, kazancım da mahrum) (THM, 1959: 770).
- 197)** Atın aldırğan abzarın biklegen (Atını çaldırıp ahırını kilitler) (THM, 1959: 733).
- 198)** Atın alma, zatın al (Atını alma, soyunu al) (THM, 1959: 762).
- 199)** Atıñ arık bulsa, bër çap (Atın zayıf olsa bir koştur) (THM, 1959: 750).
- 200)** Atıñ arısa, abruyñ kiter (Atın halsizleşse itibarın gider) (THM, 1959: 734).
- 201)** Atıñ arısa, çabıp kal (Atın yorulsa koşturma) (THM, 1959: 734).
- 202)** Atıñ arısa, üzëñe üpkele (Atın yorulsa kendine kız) (THM, 1959: 734).
- 203)** Atıñ aşamsağ bulsa, uñdıñ (Atın obur olsa yandın) (THM, 1959: 750).
- 204)** Atıñ aygır bulsa, yat ta kaygır, atıñ aq ta bulsa, utır da maқта (Atın aygır olsa yatta endişelen, atın ak da olsa otur da öv) (THM, 1959: 734).
- 205)** Atıñ barda bër çap, utıñ barda bër yaq! (Atın olduğunda bir koştur, odunun olduğunda bir yak!) (THM, 1959: 758).
- 206)** Atıñ barda il tanı (Atın olduğunda il tanı) (THM, 1959: 758).
- 207)** Atıñ bulsa, arımasın (Atın olsa yorulmazsın) (THM, 1959: 759).
- 208)** Atıñ bulsa, kıska tot (Atın olsa, kısa tut) (THM, 1959: 734).
- 209)** Atıñ bulsa meñ teñkelëk, çibirkiñ bulsın dürt aqçalık (Atın olsa bin akçelik, değneğın olsa dört akçelik) (THM, 1959: 734).

- 210)** Atıñ bulsa, nıq tot (Atın olsa, sağlam tut) (THM, 1959: 759).
- 211)** Atıñ qura da olsa, birdë Hoday, hatınıñ qurañda bulsa, ordı Hoday (Atın ağılda olsa verdi Allah, karın evde olsa, vurdu Allah) (THM, 1959: 734).
- 212)** Atıñ naçar bulsa, satıp qotılırsıñ, etëñ naçar bulsa, atıp qotılırsıñ (Atın güçsüzleşse satıp kurtulursun, itin güçsüzleşse atıp kurtulursun) (THM, 1959: 780).
- 213)** Atıñ ülëmë arpadan bulsın (Atın ölümü arpadan olsun) (THM, 1959: 735).
- 214)** Atıñ yuğalsa, nuqtasın taşlap qaç (Atın kaybolrsa, yularını at) (THM, 1959: 735).
- 215)** Atına köçë citmegen klişasını vata (Atına gücü yetmeyen klişesini kırar) (THM, 1959: 770).
- 216)** Atına küre çanası, yeşëne küre bahası (Atına göre kızağı, yaşına göre değeri) (THM, 1959: 770).
- 217)** Atıñ yahşı bulsa, bu dönyanıñ pırağı (Atın iyi olsa bu dünyanın Burak⁵¹ atıdır) (THM, 1959: 743).
- 218)** Atıñ yaman bulsa, satıp qotılırsıñ (Atın kötü olsa, satıp kurtulursun) (THM, 1959: 743).
- 219)** Atıñ yaman bulsa satıp kutılırsıñ, kardaşlarıñ yaman bulsa qaçıp kutılırsıñ, katınıñ yaman bulsa niçik kutılırsıñ? (Atın kötü olursa satıp kurtulursun, kardeşlerin kötü olursa qaçıp kurtulursun, karın kötü olursa nasıl kurtulursun?) (Taymas,1988: 28).
- 220)** Atıña qarap yulğaçık(Atına bakıp yola çık) (THM, 1959: 734).
- 221)** Atıñnan ayırılsañ, ayırıl İr tokımınnan ayırılma (Atından ayrılırsan ayrıl Er soyundan ayırılma) (THM, 1959: 734).
- 222)** Atıñnan ëlek yögenëññë ezërle (Atından önce dizginini hazırla) (THM, 1959: 762).

⁵¹ Miraç gecesi Hz Muhammet'i gökyüzüne çıkardığına inanılan atın adıdır

- 223)** Atıñnı urlatsan, yögenenne artınnan ırğıt (Atını çaldırırsan, yularını arkasından yolla) (THM, 1959: 734).
- 224)** Atıñnı yörëp torğanda kamaçıla (Atını yürüdüğünde kamaçıla) (THM, 1959: 734).
- 225)** Atıñnıñ köçene küre yöklet (Atının gücüne göre iş yükle) (THM, 1959: 735).
- 226)** Atka atlangan atasın bëlmes (Ata binen atasını tanımaz) (THM, 1959: 763).
- 227)** Atka bakma, tunga bak, eçëndegë canğa bak (Ata bakma, derisine bak, içindeki cana bak) (THM, 1959: 774).
- 228)** Atka cëgerë itmegen, tertesën kıynağan (Ata gücü yetmeyen, araba okunu döver) (THM, 1959: 769).
- 229)** Atka cikken abranı etke cikseñ, et alır barıp taşlıy da şul bazga, balam (Ata çektirdiğın arabanı ite çektirsen, it alır gider bırakır şu çukura, yavrum) (THM, 1959: 779).
- 230)** Atka ışanma, bitënde tögë bar (Ata güvenme, yüzünde tüyü var) (THM, 1959: 730).
- 231)** Atka ışanıp abrada yoqlama Adaştırısa, üpkesë üzëñe (Ata güvenip arabada uyuma Yolunu şaşırsa, öfkesi kendine) (THM, 1959: 769).
- 232)** Atka iyer yök bulmas (Ata eyer yük değıl) (THM, 1959: 764).
- 233)** Atka iyerseñ at bulırsıñ, tayga iyerseñ tay bulırsıñ (Ata uyarsan at olursun, taya uyarsan tay olursun) (THM, 1959: 729).
- 234)** Atka mëngeç, ıştan yamarğa soramıylar (Ata binene pantolon yamamak sorulmaz) (THM, 1959: 764).
- 235)** Atka mënëp atlarımñı yuğaltkañçı, ceyev yörëp atlarım tögel bulsın (Ata binip atlarımı kaybedeceğıme, yayan yürüyüp atlarım tam olsun) (THM, 1959: 764).
- 236)** Atka mënseñ, arap mën, aldın artın qarap mën (Ata binersen seçip bin, önüne arkana bakıp bin) (THM, 1959: 764).

237) Atka mēnseñ, at yahşı, cirge töşseñ, cir yahşı (Ata binsen at iyi, yere insen yer iyi) (THM, 1959: 764).

238) Atka mēnseñ, sikērēp mēn, at savrısı sēlkēnsēn (Ata binersen zıplayıp bin, at sağrısı titresin) (THM, 1959: 764).

239) Atka mēnseñ tuğtatma! (Ata binersen durdurma) (THM, 1959: 764).

240) Atlansañ mēn üz atıña, kēşē atı tiz arıy (Atlansan kendi atına bin, başkasının atı çabuk yorulur) (THM, 1959: 764).

241) Atlımıñ ayağı da arımıy, tunı da tuzmıy (Atlının ayağıda yorulmaz, elbisesi de eskimez) (THM, 1959: 757).

242) Atnı (altı) aysız mağtama (Atını (altı) aysız övme) (THM, 1959: 761).

243) Atnı at sağlıy (Atı at korur) (THM, 1959: 730).

244) Atnı beylegeç, allağa tapşır (Atını bağla, Allaha emanet et) (THM, 1959: 730).

245) Atnı çıbık bēlen kuvma, solı bēlen kuv (Atı çubuk ile sürme, yulaf ile sür) (THM, 1959: 730).

246) Atnı kōn de mēnseñ tulağ, atnağa mēnseñ kuvnağ (Atı her gün binsen hasta, haftada binsen konuk) (THM, 1959: 765).

247) Atnı çorı çıbık bēlen kuvsañ, at çorıy (Atı kuru çubuk ile sürersen at ölür) (THM, 1959: 730).

248) Atnı saran kēşēden satıp al (Atını cimri kişiden al) (THM, 1959: 761).

249) Atnı sıynap öyreteler (Atı okşayıp öğretirler) (THM, 1959: 730).

250) Atnı tayak bēlen kıynama, kuvçık bēlen kıyna (Atı dayak ile eğitme, yulaf kesesi ile eğit) (THM, 1959: 730).

251) Atnı turı cikken, üzē kekrē kitken (Atı düz koşturur, kendi eğri gider) (THM, 1959: 769).

252) Atnı urlatkaç, abzarnı biklemiler (Atı çaldırmadan, ahırını kilitlemezler) (THM, 1959: 730).

253) Atnı yögennen başka satmıylar (Atnı boyunduruğundan ayrı satmazlar) (THM, 1959: 761).

254) Atnıñ alaması kēşē tibēp ütēre (Atnın kötüsü insan tepip öldürür) (THM, 1959: 743).

255) Atnıñ alası da bar, qarası da bar, kēm qaraysın tēli şunısın alır (Atnın alası da var karası da var, kim hangisini isterse ondan alır) (THM, 1959: 761).

256) Atnıñ atağı ölken (Atnın namı büyük) (THM, 1959: 731).

257) Atnıñ atağı zur bulsa da kötüvēn işek köter (Atnın namı büyük olsa da sürüyü eşek güder) (THM, 1959: 778).

258) Atnıñ attan nisē artıq? Bēr atlağan botı artıq (Atnın attan nesi iyi? Bir adımlık bacağı iyi) (THM, 1959: 743).

259) Atnıñ barı da turı bulmıy (Atnın hepsi doru olmaz) (THM, 1959: 731).

260) Atnıñ başı qatı tot (Atnın başını sıkı tut) (THM, 1959: 731).

261) Atnıñ başı ölken bulsa, suğım bula, di (Atnın başı büyük olsa kesimlik olurdu) (THM, 1959: 731).

262) Atnıñ başın nutka kiser (Atnın başını yular keser) (THM, 1959: 731).

263) Atnıñ bēr ayağı aq bulsa, bēr yöz sum; ikē ayağı aq bulsa, ikē yöz sum, öç ayağı aq bulsa, öç yöz sum, dürt ayağı aq bulsa, yēğērmē biş sum (Atnın bir ayağı beyaz olsa yüz akçe, iki ayağı beyaz olsa iki yüz akçe, üç ayağı beyaz olsa üç yüz akçe, dört ayağı beyaz olsa yirmi beş akçe) (THM, 1959: 761).

264) Atnıñ danı ēgēt qulında (Atnın namı yiğit elinde) (THM, 1959: 769).

265) Atnıñ kürkē yel bulır (Atnın kürkü yele olur) (THM, 1959: 731).

266) Atnıñ maturlığı başında (Atnın güzelliği başında) (THM, 1959: 743).

267) Atnıñ mögēzē bulmıy (Atnın boynuzu olmaz) (THM, 1959: 731).

- 268)** Atniñ üzě nindiy, yögě şundiy (Atın kendi ne, yükü öyle) (THM, 1959:769).
- 269)** Atniñ üzěñnėkė bulı yaħşısı (Atın kendinin olanı iyi) (THM, 1959: 757).
- 270)** Atniñ yeme, aşavı bėlen de aşavı bėlen (Atın gűzelliđi, yemesi ile de aşığı ile) (THM, 1959: 731).
- 271)** Atniñ yögėrėklėgėnnen tűgėl, cirnėñ tigėzlgėgėnnen (Atın hızlılıđından deđil, yerin dűzlgűnden) (THM, 1959: 752).
- 272)** Atsız ana yormı (Atsız kızak gitmez) (THM, 1959: 769).
- 273)** Atsız ir, anatsız oş (Atsız er kanatsız kuş) (THM, 1959: 757).
- 274)** Atsız ir, ulsız kėşė (Atsız er kolsuz insan) (THM, 1959: 757).
- 275)** Atta ġeyėp bulđan kėbėk, tertede de ġeyėp bar (Atta su olduğu kadar araba okunda da su var) (THM, 1959: 769).
- 276)** Atta t yuk, oşta st yuk (Atta d yok, kuşta st yok) (THM, 1959: 732).
- 277)** Attan ala da tuvar, ola da tuvar (Attan ala da doğar, kula da doğar) (THM, 1959: 731).
- 278)** Attan tşėp işekke mėnmiler (Attan inip eşėđe binmezler) (THM, 1959: 778).
- 279)** Avır yknė at tartır (Ağır ykű at taşır) (THM, 1959: 726).
- 280)** Ayağım at, ulım amı (Ayağım at, elim kamı) (THM, 1959: 765).
- 281)** Ayağım at, ulım amı, mėnėrmėn de abarmın (Ayağım at, elim kamı, binirim de koştururum) (THM, 1959: 765).
- 282)** Ayđır aşınsa, at bulır, at aşınsa, t bulır (Aygır şevklense at olur, at şevklense it olur) (THM, 1959: 726).
- 283)** Azıklı at arımas (Azıklı at yorulmaz) (THM, 1959: 726).
- 284)** Azıklı at arımas, azıksız at barmaz (Azıklı at yorulmaz, azıksız at gitmez) (THM, 1959: 726).

- 285)** Bara torġan atniň başına suġma(Giden atın başına vurma)(THM, 1959: 735).
- 286)** Barası kilmegen at tertege tiber (Gidesi gelmeyen at arabayı teper) (THM, 1959: 770).
- 287)** Bělgen atġa běr ġamġı, bělmegenge měň ġamġı (Bilen ata bir ġamġı, bilmeyen ata bin ġamġı) (THM, 1959: 736).
- 288)** Bělmegennen at satıp alma(Tanımadığından at satın alma)(THM,1959: 762).
- 289)** Běr at arġasında měň at su ěken (Bir at arkasından bin at su iġer) (THM,1959: 736).
- 290)** Běr atġa ikě yögen salmyılar (Bir ata iki dizgin takmazlar)(THM,1959: 736).
- 291)** Běr ġorġañġı at un atnı bozar (Bir uyuz at on atı bozar) (THM, 1959: 744).
- 292)** Běr sörėngen öġėn atniň başın ġabıp özmiler (Bir tőkezlediġi iġin atın başını vurup ezmezler) (THM, 1959: 736).
- 293)** Běz de kėşė bulırbız, atġa kėşėn salırbız (Biz de insanız, ata pranga takarız) (THM, 1959: 762).
- 294)** Bulır bulmas at kėşė ütėrėr (Olur olmaz at insan öldürür) (THM, 1959: 744).
- 295)** Buş torba bėlen at totılmas (Boş torba ile at tutulmaz) (THM, 1959: 736).
- 296)** Búlek atniň tėşėne ġaramaslar(Hediye atın dişine bakmazlar) (THM, 1959: 736).
- 297)** Ceyev yörmiġe at ġadėrėn bėlmessėň (Yayan yürümedikġe at deġerini bilmezsin) (THM, 1959: 767).
- 298)** Ceyevlė atlıġa yuldaş tųġel (Yaya atlıya yoldaş olmaz) (THM, 1959: 767).
- 299)** Ceyevněň rızıġın atlı cimes (Yayanın rızkını atlı yemez) (THM, 1959: 767).
- 300)** Cikken atniň cildey bulsın(Sürdüġün atın rüzgar gibi olsun)(THM, 1959:773).
- 301)** Cikmeseň de at yaġşı (Sürmesen de at güzel) (THM, 1959: 773).

302) Cim bēlen koş oçar, tamaq bēlen at yögērēr (Yem ile kuş uçar, yemek ile at yürür) (THM, 1959: 742).

303) Çamannı kıynama (Tembel atını dövme) (THM, 1959: 745).

304) Çapқан atқа cil yañırık (Koşan ata rüzgâr yankılanır) (THM, 1959: 741).

305) Çıgımçı at iyeseñ ütērēr (Şahlanan at sahibini öldürür) (THM, 1959: 745).

306) Çıgımçı at küpërde tayaq aşıy (Şahlanan at köprüde dayak yer) (THM, 1959: 745).

307) Çıgımçı at tertе sındıra (Şahlanan at araba oku kırar) (THM, 1959: 746).

308) Çıgımçı atқа avır yök yaqşı (Şahlanan ata ağır yük yakışır) (THM, 1959: 745).

309) Çıgımçı atқа çıbırkı kirek (Şahlana ata çubuk gerek) (THM, 1959: 745).

310) Çıgımçı atnıñ küresē küpër başında (Şahlanan atın göreceği köprü başında) (THM, 1959: 745).

311) Dalağa cibergen atıña ışanma (Bozkıra gönderdiğin atına güvenme) (THM, 1959: 737).

312) Dorba töbēn iskemi at tuymıy (Torba dibini koklamakla at doymaz) (THM, 1959: 737).

313) Dönyada atsız, ehirette imansız keşē ikēsē de bēr (Dünyada atsız, ahrette imansız kişinin ikisi de bir) (THM, 1959: 759).

314) Dürt ayaklı at da sörtēne (Dört ayaklı at da takılır) (THM, 1959: 737).

315) Edem kiyēm bēlen, at may bēlen (İnsan giysisi ile at yağı ile)(THM,1959:775).

316) Ğş atı saban tatır, eşsēz et elsērep külegede yatır (İş atı saban taşır, işsiz it yorulup gölgede yatar) (THM, 1959: 781).

317) Ğş atı salamda, buş at solıda (İş atı samanda, işsiz at yulafta)(THM, 1959:741).

- 318)** Ęt yıgılsa kĕm de kűrmi, at yıgılsa bűtĕn dűnya kűre (Ęt dűŝse kimse gűrmez, at dűŝse bűtűn dűnya gűrűr) (THM, 1959: 781).
- 319)** Hűcanıñ kűzĕ tűŝse, at simĕrĕr (Sahibinin gűzű dűŝse at yer)(THM, 1959:750).
- 320)** Hűcanıñ ęaravı atęa deva (Sahibinin bakıŝı ata deva) (THM, 1959: 741).
- 321)** Ękĕ alaŝa ıŝķınganda, arada ęĕbĕn űler (Ęki kısırlaŝtırılmıŝ aygır sűrtűndűęűnde arada sinek űlűr) (THM, 1959: 737).
- 322)** Ękĕ at başı bĕr ęazanęa sıymas (Ęki at başı bir kazana sığmaz) (THM, 1959: 737).
- 323)** Ękĕ at bĕr ęazıķęa beylenmes(Ęki at bir kazığa bağlanmaz)(THM, 1959: 737).
- 324)** Ęr ęanatı at (Yiğit kanadı at) (THM, 1959: 738).
- 325)** Ęr yuldaŝı at (Yiğit yoldaşı at) (THM, 1959: 738).
- 326)** Ęrge torır at tuvar (Ŗnde durur at doğar) (THM, 1959: 745).
- 327)** İyerlegen at iyeseñ kűter (Eyerlenen at sahibini bekler) (THM, 1959: 766).
- 328)** İyerlĕ at iyeseñ taptar (Eyerli at sahibini bulur) (THM, 1959: 766).
- 329)** İyeseñe kűre biyese, atına kűre arbası (Sahibine gűre kırsraęı, atına gűre arabası) (THM, 1959: 771).
- 330)** İyesez atnı il alır (Sahipsiz atı halk alır) (THM, 1959: 738).
- 331)** Kĕĕkĕne atnı maęta, olı atnı cik (Kűĕkűk atnı űv, bűyűk atnı ęalıŝtır) (THM, 1959: 771).
- 332)** Kĕrlĕ kĕŝeneñ atı tirlĕ (Kirlı kişinin atı terli) (THM, 1959: 739).
- 333)** Kĕŝĕ atı tiręen, kĕŝĕ kiyĕmĕ kĕręen (Kişi atı terli, kişi giyimi kirlı) (THM, 1959: 775).
- 334)** Kĕŝĕ atına mĕngen tiz tűŝer (Yabancı atına binen tez iner) (THM, 1959: 766).

335) Kêşê kük at cige deyip, sin de ciktêñ kük biye! (Başkası boz at koşturuyor deyip, sen de koşturdun boz kısrak) (THM, 1959: 771).

336) Kêşê tügël, dürt ayaklı at ta abına(İnsan değil dört ayaklı at da tökezler) (THM, 1959: 739).

337) Kêşênlê at kiregënnen arı yörmes(Prangalı at gereğinden fazla yürümez) (THM, 1959: 739).

338) Kêşênlê atıñ üz atıñ, tışavlı atıñ buş atıñ (Prangalı atın kendi atın, prangalı atın boş atın) (THM, 1959: 739).

339) Kiç könge inanma, yögêrêk atka tayanma (Gece güneşine inanma, hızlı ata dayanma) (THM, 1959: 753).

340) Kireklê at kötövde, söyêklê at kêşende (Gerekli at sürüde, sevilen at prangada) (THM, 1959: 739).

341) Kümek atnıñ arasında bër atnıñ aqsaganı kürënmes (Çok olan atın arasında bir atın aksaması görünmez) (THM, 1959: 740).

342) Küp arpa at kırsağın yarır (Çok arpa at kursağını keser) (THM, 1959: 740).

343) Küterem dip attan bizme, tibêşkek dip biyeden bizme (Kötürüm deyip attan bezme, teper diye kısraktan bezme) (THM, 1959: 740).

344) Kamçığa at çıdamas, tamçığa taş çıdamas (Kamçıya at dayanamaz, damlaya taş dayanamaz)(THM, 1959: 738).

345) Kamçilatıp çapқан atnıñ yögêrêkke sanı yuķ (Kamçılıyıp koşan atın hızlılıkta sanı yok) (THM, 1959: 753).

346) Kamıtka qarap at almıylar (Boyunluğuna bakıp at almazlar) (THM, 1959: 762).

347) Kart atın maқтаған yulda қалır (Yaşlı atını översen yolda kalır)(THM,1959: 739).

348) Kartayған at eşke yaramas (Yaşlı at işe yaramaz) (THM, 1959: 739).

349) Katıdan қатı at toyağı қатı (Katıdan katı at toynağı katı) (THM, 1959: 739).

- 350)** Kaz kanadı kat kat bulır, ir kanatı at bulır (Kaz kanadı kat kat olur, er kanadı at olur) (THM, 1959: 738).
- 351)** Kazlıklı at cirēnde utlar (Bağlı at yerinde otlar) (THM, 1959: 738).
- 352)** Kıyar akçasına at alsañ, su eşep üler (Hıyar parasına at alırsan, su içip ölür) (THM, 1959: 763).
- 353)** Kolağın yatkırgan attan saklan (Kulağını yatıran attan saklan) (THM, 1959: 740).
- 354)** Korçangı at iyer saldırmas (Uyuz at yularını çıkartmaz) (THM, 1959: 745).
- 355)** Korçangı atı çebēn de talıy (Uyuz ata sinekte dalar) (THM, 1959: 745).
- 356)** Kulda kıldan cigen at kırdı sinen tottırmaz (Evde elden giden at kırdı sana yakalanmaz) (THM, 1959: 740).
- 357)** Naçar atka kınğırav takmıylar (Kötü ata çingirak takmazlar) (THM, 1959: 745).
- 358)** Naçar atka yal bēter (Kötü attı yeleye biter) (THM, 1959: 745).
- 359)** Nindiy atka atlansañ, şul attı yörērsēñ (Hangi attı atlansan, o attı yürürsün) (THM, 1959: 767).
- 360)** Olı atnıñ tire çıkkançı, kēçē atnıñ canı çıgar (Büyük atnıñ derisi çıkana kadar küçük atnıñ canı çıkar) (THM, 1959: 740).
- 361)** Olı atnı maқта, kēçē atnı cik (Büyük atnıñ öv, küçük atnıñ koştur) (THM, 1959: 773).
- 362)** Orınçak attı yal yuk (Orınçak attı yeleye yok) (THM, 1959: 740).
- 363)** Öyērēm dimes at bulmas (Sürüyüm demeyen at olmaz) (THM, 1959: 742).
- 364)** Öyērle at aksağın bēldērmes (Sürülü at aksağın bildirmez) (THM, 1959: 742).
- 365)** Sērēn bēlmegeñ atnıñ artınnan ütme (Huyunu bilmediğın atnıñ arkasından geçme) (THM, 1959: 740).

- 366)** S r n b lmegen atn n avızlığın saldırma (Huyunu bilmediğin atın koşum takımını  ıkarma) (THM, 1959: 740).
- 367)** Sınamağan atn n artınnan barma (Bilmediğin atın arkasından gitme) (THM, 1959: 740).
- 368)** Sınamağan atn n sırtına m nme (Bilmediğin atın sırtına binme) (THM, 1959: 740).
- 369)** Sıyılağan atn n teşene  aralması(Misafir atın dişine bakılmaz) (THM, 1959: 740).
- 370)** Simez at artık tuysa, lapşık bulır (Semiz at  ok yerse, yumuşak olur) (THM, 1959: 750).
- 371)** Sin de mulla min de mulla, atka pi en kim sala (Sen ağa ben ağa, ata samanı kim versin) ( obanoğlu; 2004: 420).
- 372)** Sin n atn n bara torsın, min m atım siye torsın (Senin atın gitsin, benim atım baksın) (THM, 1959: 740).
- 373)** S r nmes at bulması (T kezemeyen at olmaz) (THM, 1959: 740).
- 374)** Suğır atka  utır at iyer r (K r ata uyuz at uyar) (THM, 1959: 745).
- 375)** Tamağ b len at y g r r (Yemek ile at y r r) (THM, 1959: 741).
- 376)** Terte duvlap at bulması (Araba oku sinirlenip at olmaz) (THM, 1959: 773).
- 377)** Terte kışka dip atn n başın kimsiler (Araba oku kısa deyip atın başını kesmezler) (THM, 1959: 773).
- 378)** Terte kıtıklamıy at tipmi (Araba oku gıdıklamadığında at tepmez) (THM,1959: 773).
- 379)** Tig n kilgen atn n teşene  aralması(Hediye gelen atın dişine bakılmaz) (THM, 1959: 741).
- 380)** T g  başka at kil r, ıruvı başka ir kil r (T y  başka at gelir, soyu başka yiğit gelir) (THM, 1959: 741).

- 381)** Tös birmegen atnı asrama (Soya benzemeyen atı besleme) (THM, 1959: 745).
- 382)** Tuğız at bër qazıqqa beylenmes (Dokuz at bir kazığa bağlanmaz) (THM,1959: 741).
- 383)** Tun sıpırğannı, at sıylağannı yarata (Elbise temizlenmeyi, at ikramı sever) (THM, 1959: 775).
- 384)** Turı at cikken turı kitken (Doru at süren doğru gider) (THM, 1959: 773).
- 385)** Turpışa töbën iskemi at tuymıy (Yalak dibini koklamakla at doymaz) (THM, 1959: 741).
- 386)** Tüz, atım, tüz, mäne pëçen aşarsıñ (Sabır, atım, sabır, elbet saman yersin) (THM, 1959: 750).
- 387)** Uñmağan at terte sındıra (Beceriksiz at araba okunu kırar) (THM, 1959: 745).
- 388)** Utırıp çıksañ, atıñ yahşı bulsın(Binip gitsen, atın iyi olsun)(THM, 1959:745).
- 389)** Üşen at mēseñ, ikē ükçeñ çi bulır (Tembel ata binsen iki ayakkabın yırtılır) (THM, 1959: 767).
- 390)** Üşen at tiz tirli (Tembel at tez terler) (THM, 1959: 748).
- 391)** Üşen atqa kamçı kâr itmes (Tembel ata kamçı fayda etmez) (THM, 1959: 748).
- 392)** Ütēçke alğan atqa mēngen tiz töşer(Ödünç alınan ata binen erken iner)(THM, 1959: 759).
- 393)** Üz atnıñnı sınar öçen kēşē atına utır (Öz atını denemek için başkasının atına otur) (THM, 1959: 742).
- 394)** Üzē salınkıñnıñ atı abınkı (bulır) (Kendi uyuşuk olanın atı gamsız (olur)) (THM, 1959: 748).
- 395)** Yabıq at olı tizekli (Zayıf at büyük tezekli) (THM, 1959: 750).
- 396)** Yabuv kıyşık tügël, at kıyşık (Örtü eğri değil at eğri) (THM, 1959: 746).

- 397)** Yabuvlı atta yal torır, yal tormasa, can torır (Örtülü atta güç durur, güç durmasa can durur) (THM, 1959: 741).
- 398)** Yaḥşı at aldınnan sörēnmes, artınnan sörēñer (İyi at önünden sürçmez, arkasından sürçer) (THM, 1959: 747).
- 399)** Yaḥşı at boğavsız yörmes, alama atka tışav da times (İyi at prangasız yürümez, kötü ata pranga da yetmez) (THM, 1959: 747).
- 400)** Yaḥşı at ıraḥtan aldıra (İyi at uzaktan gelir) (THM, 1959:747).
- 401)** Yaḥşı at irnēñ danın çığarır (İyi at sahibinin namını arttırır) (THM, 1959: 747).
- 402)** Yaḥşı at küp aqsar, alama ətneñ küzē çığar (Güzel at çok aksar, kötü itin gözü çıkar) (THM, 1959: 781).
- 403)** Yaḥşı at kırtaysa da yörēşēñ kıymas (İyi at yaşlansa da yürüyüşünden dönmez) (THM, 1959: 747).
- 404)** Yaḥşı at soñınnan aldıra (İyi at sonradan öne geçer) (THM, 1959: 747).
- 405)** Yaḥşı at suḳmaḳçıl (İyi at patikacı) (THM, 1959: 746).
- 406)** Yaḥşı at ta bēr sörlēge (İyi at da bir kere sürçer) (THM, 1959: 747).
- 407)** Yaḥşı at tuymıy küp kiter (İyi at doymaz çok gider) (THM, 1959: 747).
- 408)** Yaḥşı at yabuvsız yörmi, yaman atka çıpta da timi (İyi at çulu olmadan yürümez, kötü ata hasır da yetmez) (THM, 1959: 748).
- 409)** Yaḥşı at yögensēz yörmes (İyi at arsız yürümez) (THM, 1959: 747).
- 410)** Yaḥşı atka bēr kıamçı, yaman atka mēñ kıamçı (İyi ata bir kamçı, kötü ata bin kamçı) (THM, 1959: 747).
- 411)** Yaḥşı atka dan çığarır (İyi ata namlanır) (THM, 1959: 747).
- 412)** Yaḥşı atka dilbēge kıaḳ cite (İyi ata dizgin vurmak yeter) (THM, 1959: 747).
- 413)** Yaḥşı atka kıamçı kirekmi (İyi ata kamçı gerekmez) (THM, 1959: 747).

- 414)** Yahşı atka kıñgırav tağuvçı küp bula (İyi ata çingırak çok engel olur) (THM, 1959: 747).
- 415)** Yahşı atnıñ başın nuқта kiser (İyi atın başını gemsiz yular keser) (THM, 1959: 747).
- 416)** Yahşı atnıñ tēşēn қarama (İyi atın dişine bakma) (THM, 1959: 747).
- 417)** Yahşı tay atka iyere, yaman at tayga iyere (İyi tay ata uyar, kötü at taya uyar) (THM, 1959: 747).
- 418)** Yalanğa cibergen atıña ısanma (Kıra gönderdiğin atına güvenme) (THM, 1959: 741).
- 419)** Yalgız atlı yarıştan қалmas (Yalnız at yarıştan kalmaz) (THM, 1959: 759).
- 420)** Yalgız atnıñ faydası küp (Yalnız atın faydası çok) (THM, 1959: 742).
- 421)** Yalgız atnıñ tuvğı çıқmas (Yalnız atın tuğı çıқmaz) (THM, 1959: 741).
- 422)** Yalgız atnıñ tuzanı çıқmas (Yalnız atın tozu çıқmaz) (THM, 1959: 742).
- 423)** Yalgız çapқан at yöğērēk (Yalnız koşan at hızlı) (THM, 1959: 755).
- 424)** Yalқav atnı yal basar (Tembel atı yele basar) (THM, 1959: 746).
- 425)** Yalқavnıñ atı üşēn bulır (Tembelin atı tembel olur) (THM, 1959: 746).
- 426)** Yalқavnıñ atın alma, yörēmsēz bulır (Tembelin atını alma yavaş olur) (THM, 1959: 763).
- 427)** Yaman at başın çayқap aşar, yartı cimēn cirge çēçer (Kötü at başını silkeleyerek yer, yarım yemini yere saçar) (THM, 1959: 746).
- 428)** Yaman at iyesēn қartaytır (Kötü at sahibini yaşlandırır) (THM, 1959: 746).
- 429)** Yaman at қамçılасаñ da ürge çapmas (Kötü at kamçılasan da tepeye koşmaz) (THM, 1959: 746).
- 430)** Yaman atka yal bēter, yaman ēt қoyrıққа üser (Kötü ata yele biter, kötü it kuyruğa yetişir) (THM, 1959: 781).

- 431)** Yaman atka yal bětse, yanına tursıq beyletmes (Kötü ata yele bitse yanına tulum bağlatmaz) (THM, 1959: 746).
- 432)** Yaman atnı cıkkennen yahşı at bēlen ülgenēñ artıq (Kötü atı koşturacağına iyi at ile ölmek iyidir) (THM, 1959: 746).
- 433)** Yaman atnıñ yalın saqlağançı, yahşı ırnēñ iyerēn saqla (Kötü atın yelesini saklayacağına, iyi erin eyerini sakla) (THM, 1959: 746).
- 434)** Yamannıñ atın alğançı yahşınıñ tayın al (Kötünün atını alacağına iyinin tayını al) (THM, 1959: 763).
- 435)** Yavım könnē at alma (Yağmurlu günde at alma) (THM, 1959: 763).
- 436)** Yazğı atnı yalçıñnan da ayama, közge atnı kiyevēñnen de kızğan (Yaz atını kölenden de sakınma, kış atını damadından da sakın) (THM, 1959: 741).
- 437)** Yešnē at bazarında sorıylar (Yaşını at pazarında sorarlar) (THM, 1959: 763).
- 438)** Yomırkanıñ cöyē yuk, atnıñ mögēzē yuk (Yumurtanın dikişi yok, atın boynuzu yok) (THM, 1959: 731).
- 439)** Yögen kēm kılında, at şuña buysına (Yular kimin elinde, at ona boyun eğer) (THM, 1959: 738).
- 440)** Yögenlē atka bala da baş (Yularlı ata çocukta patron) (THM, 1959: 738).
- 441)** Yögērēk at cimēn arttırır, çaman kamçısın (Hızlı at yemini arttırır, tembel at kamçısını) (THM, 1959: 753).
- 442)** Yögērēk at çabalmıydır möşelēnde (Hızlı at koşmaz müşkülken) (THM, 1959: 753).
- 443)** Yögērēk at tuqlıgın bēldērmes (Hızlı at tokluğunu bildirmez) (THM, 1959: 753).
- 444)** Yögērēk at yenmē arttırır (Hızlı at yemini arttırır) (THM, 1959: 753).
- 445)** Yögērēk atka dala kadērlē (Hızlı ata bozkır değerli) (THM, 1959: 752).

446) Yögërek atqa kãmçï kiregë yuq (Hızlı ata kãmçï gerekmez) (THM, 1959: 753).

447) Yögërek atqa mëngen teñrësën onıtır(Hızlı ata binen Tanrısını unutur)(THM, 1959: 753).

448) Yögërek atqa tayanma (Hızlı ata dayanma) (THM, 1959: 753).

449) Yögërek atqa yal bëtmes (Hızlı atta güç bitmez) (THM, 1959: 753).

450) Yuvaş at tipse, cir üte cibërër (Uysal at tepse uzağa gönderir)(THM, 1959: 746).

451) Yuvaş atnıñ tipkësë qatı bulır (Uysal atın tepmesi sert olur)(THM,1959: 746).

Kazan-Tatar atasözlerinde at adına sadece at adıyla rastlanmakla birlikte yaşına, rengine, cinsiyetine ve koşma hızına göre çeşitli adlarla da rastlanmaktadır. Yögërek (hızlı at), alaşa (kısırlaştırılmış aygır), argamak (küheylan, çok hızlı koşan at), çaman (tembel at) bu adlardan bazılarıdır.

Kazan-Tatar atasözlerinde adına en fazla rastlanılan hayvan 543 atasözüyle attır. At, atasözlerin 393'ünde tek başınadır. Atın atasözlerinde birlikte en fazla yer aldığı hayvan 26 atasözüyle taydır. İt ile 20, sığır ile 16, eşek ile 13, aygır ile 6, kısrak ile 6, kolun ile 6, deve ile 5, kuş ile 4, argımak ile 3, sinek ile 3 atasözünde at adı birlikte yer almaktadır. Koyun, karınca, kurbağa, kurt, tolpar, yurga ve yabaga ikişer atasözünde at ile birlikte yer almaktadır. Alaşa, kolan, dana, keçi, katır, öküz, buzağı, aslan, kaz, doru at, bit, pire, domuz ve yengeç birer atasözünde at ile birlikte yer almaktadır. At adına üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 11 tanesinde, dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin ise 3 tanesinde rastlanmaktadır.

1.1.1.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Āğa iniñ totuv bolsa āt kop, āpa siñil totuv bolsa āş köp (Erkek kardeşler iyi geçinirse at çok olur, kız kardeşler iyi geçinirse aş çok olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 79).

2) Āq köñilniñ āti hām āzmäs, toni hām tozmäs (Temiz kalplinin atı da yolunu şaşırılmaz, giysisi de eskimez) (Öz, 2000: 128).

- 3) Aqlli átini maqtär, ähâq xâtinini (Akıllı kişi atını, ahmak karısını över) (Öz, 2000: 127).
- 4) Aqlliniñ âti häm hârimäs, toni häm tazimäs (Akıllının atı da yorulmaz, giysisi de eskimez) (Öz, 2000: 127).
- 5) Äla ât, bälâ ât (Ala at, belâ at) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 19).
- 6) Äräväni ât târtar kolankasini it târtar (Arabayı at tartar, gölgesini it tartar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 23).
- 7) Äriq âtgä qamçı yoq (Zayıf ata kamçı vurmanın faydası olmaz) (Öz, 2000: 128).
- 8) Äriq âtgä qamçı ağır, yirtiq uyga tâmçı ağır (Zayıf ata kamçı ağır, üstü yırtık çadıra damla ağırdır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 189).
- 9) Arpa yemağän âtlarım ajriqqa zor boldi, pâdşâ minmagan âtlarım gadâ tagida xor boldi (Arpa yemeyen atlarım çimlere zâr oldu; padişahın binmediği atlarım, dilenci altında diken oldu) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 24).
- 10) Äş âdamniñ quvvati, ât âdamniñ ganâti (Aş insanın kuvvetidir at insanın kanadır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 26).
- 11) Äş yegandâ ât kuçi bor, goşt yegandâ tây kuçi bor (Aş yiyende at gücü olur, et yiyende tay gücü olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 25).
- 12) Äşga borgan âtidan köñli qolar, toyga bârgan xâtinidan (Aşa giden atından gönlü kalır düğüne giden hatunundan) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 26).
- 13) Ät agasiñ taniydi (At sahibini tanır) (Çobanoğlu, 2004: 101).
- 14) Ät âlsäñ, âriqdän âl, qız âlsäñ, qallâçdän âl (At alırsan zayıftan al, kız alırsan fakirden al) (Öz Özcan, 2009: 103).
- 15) Ät âlsäñ, âtäsini süriştir (At alırsan atasını araştır) (Öz, 2000:128).
- 16) Ät âlsañ, uyiñ bilan keñaş ât sotsañ âvuliñ bilan keñaş (At alırsan evine danış, at satarsan köyüne danış) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 27).
- 17) Ät âlsäñ, minib âl, xâtin âlsäñ, körib âl (At alırsan binip al, evleneceğin kadını görüp al) (Öz, 2000:128).

- 18) Åt ålsãñ ulâqqa, qoy ålsãñ qonâqqa (At alırsan ulak oyununda kullanılır, koyun alırsan misafire lazım olur) (Öz, 2000:128).
- 19) Åt âriqläsä, tuvlâq bolâr (At zayıflarsa, kuş gibi kalır) (Öz, 2000:129).
- 20) Åt âriqlikdä körimsiz, qız yetimlikdä (At zayıflığında çirkindir, kız yetimliğinde) (Öz, 2000:129).
- 21) Åt âyâğidän semirâr (At ayağından şişmanlar) (Öz, 2000:129).
- 22) Åt âyâğidän tâpâr, âdâm qolidän (At ayağıyla; insan eliyle kazanır) (Öz, 2000: 129).
- 23) Åt aylanip qâziğın topar, er aylanip yoziğın topar (At döne döne kazığını bulur er dolaşa dolaşa kismetini bulur) (Çobanoğlu, 2004: 296).
- 24) Åt âyligin oylar, tÿyâ yilligin (At aylığını, deve yıllığını düşünür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 27).
- 25) Åt bâsmayman degan yerini üç bâsar (At basmayacağım dediği yere üç kez basar) (Çobanoğlu, 2004: 97).
- 26) Åt boşıga iş tuşsa, suvluği bilan suv içar, er boşuga iş tuşsa, etiği bilan suv keçar (At başına iş düşse gemle su içer, er başına iş düşse çizmesiyle suyu geçer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 27).
- 27) Åt bâzâri, baxt bâzâri (At pazarı baht pazarı) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 28).
- 28) Åt bâsmägänni tây bâsar (Atın yürümediği yeri tay yürüyebilir) (Öz, 2000: 129).
- 29) Åt bilan eşäkka toqimniñ fargi yoq (At ile eşeğe bellemenin farkı olmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 28).
- 30) Åt bilan qurâl ega tanlamas (At ile silah sahibini seçmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 28).
- 31) Åt bilan tepişgan tâyniñ engagi sinadi (At ile tepişen tayın çenesi kırılır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 28).

32) Át bolsa, mäydân tâpilar, át bolmäsä, mäydân çápilar (At olursa meydan bulunur, at olmazsa meydan çapalanır) (Öz, 2000:129).

33) Át qadrini áti yoq bilmas, aş qadrini qârni toq bilmas (Atın kadrini atı olmayan bilmez, aşın kadrini karnı tok olan bilmez)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 30).

34) Át qadrini bilmäsä, yäyäv körär cüzäsini; el qadrini bilmäsä, yávlär berär cüzäsini (Atın değerini bilmeyen yaya kalarak cezasını çeker Yurdunun değerini bilmeyen düşman tarafından cezalandırılır) (Öz, 2000:129).

35) Át qadrini çopgan bilar, miltiq gadrini átgán bilar (Atın kadrini ata binen bilir, tüfeğin kadrini atan bilir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 30).

36) Át qarısä devânägä tüşär (At yaşlanırsa deliye düşer) (Öz, 2000:129).

37) Át qartäysä eşäk bilän dostlaşär, ádám qarısä töşäk bilän (At yaşlanırsa eşekle, dostluk eder İnsan yaşlanırsa döşekle dostluk eder) (Öz, 2000:129).

38) Át quráli gamçı, it quráli tayâq (At gereci kamçı, köpek gereci dayaktır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 28).

39) Át kiminki mingäniki, ton kiminki kiygäniki (At binenin giysi giyenin) (Öz, 2000: 129).

40) Át körgänniñ áyâđı áqsär (Atı görenin ayağı aksar) (Öz, 2000:129).

41) Át körmägán át körsä, minä minä öldirär Xâtin körmägán xâtin körsä, urä urä öldirär (At görmeyen at görse bine bine öldürür Hanım görmeyen hanım görse vura vura öldürür) (Öz Özcan, 2009: 28).

42) Át kuçini karvonda kör, mard kuçini maydânda (Atın gücünü kervanda gör, merdin gücünü meydan da gör) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 29).

43) Át mingán átasin tanimas (At binen, atasını tanımaz) (Çobanoğlu, 2004: 97).

44) Át mingandä, ton kiygändä (At binenin don giyenin)⁵² (Çobanoğlu, 2004: 98).

45) Át minsäñ oyláb uzâqni, bilib yür yoldäđi tuzâqni (Ata binersen uzun yola gideceğini ve yolda tuzak olabileceğini unutma) (Öz, 2000:130).

---

⁵² At binenin, kılıç kuşananın.

- 46)** Át minmägän at minse, çapa çapa öldirer, ton giymägän ton kiyse kaka kaka tozdırar (At binmeyen ata binse, vura vura öldürür; elbise giymeyen elbise giyse silke silke tozdurur) (Çobanoğlu, 2004: 98).
- 47)** Át oyini qırg yilda bir boladı (At oyunu kırk senede bir olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 28).
- 48)** Át ölimi, itga toy (Atın ölümü itin düğünüdür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 30).
- 49)** Át safarda bilinar, yât yeyarda (At seferde bilinir yabancı yemekte) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 28).
- 50)** Át sağrıdan, qoy bağrıdän (At sağrısından, koyun bağrıdan bilinir) (Öz, 2000: 130).
- 51)** Át sürinib yol tänir (At yolunu şaşıra şaşıra öğrenir) (Öz, 2000:130).
- 52)** Át sürinmäy yol tãpmäs, yiğit çãpmäy mál (At şaşırmadan yol bulmaz, yiğit çalışmadan mal) (Öz, Aynur:130).
- 53)** Át tãpadı, eşäk yeydi (At çalışır, eşek yer) (Çobanoğlu, 2004: 99).
- 54)** Át tãpgünçä egär tãp (At bulmadan önce eyer bul) (Öz, 2000:130).
- 55)** Át tãrtiřip át tãnir, er tãrtiřib el (At yarışa yarışa at tanır Yiğit tartışarak el tanır) (Öz, 2000:130).
- 56)** Át tepkisini át kötärär, tãy tepkisini tãy (Atın tekmesine at, tayın tekmesine tay dayanır) (Öz, 2000:130).
- 57)** Át tepkisini át kotaradi (Atın çiftesine at dayanır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 29).
- 58)** Át turganda eşäk minilmas (At dururken eşeğe binilmez) (Çobanoğlu, 2004: 107).
- 59)** Át yerini tãy, áta ornini oğil (Atın yerini tay, atanın yerini oğul alır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 31).
- 60)** Át yiğitniñ qanãti (At yiğidin kanadıdır) (Çobanoğlu, 2004: 103).

- 61) Átdän átniň çopisi ártiq, erdan erniň topişi ártiq (Attan atın koşuşu fazladır erden erin buluşu fazladır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 31).
- 62) Átdän ayrılsaň ham egar tâqimidan ayrılma (Attan ayrılсан bile eyer takımından ayrılma) (Çobanoğlu, 2004: 113).
- 63) Átdän tüşsä häm egärdän tüşmäs (Attan inse de eyerden inmez) (Öz, 2000: 130).
- 64) Átgä minsäň, başiňni oyla, yergä tüşsäň átiňni (Ata binersen başını, yere inersen atını düşün) (Öz, 2000: 130).
- 65) Áti birniň joni bir (Atı bir olanın canı birdir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 29).
- 66) Áti bärniň qanâti bär (Atı olanın kanadı vardır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 29).
- 67) Áti yoq, arpa ğamin yemas (Atı olmayan, arpa derdi bilmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 29).
- 68) Áti yoq, áxir tuzar (Atı olmayan ahır yapar) (Çobanoğlu, 2004: 96).
- 69) Átigä kuçi yetmagan şätini tepkilaydi (Atına gücü yetmeyen, çatıyı teper) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 31).
- 70) Átim bär qâramda, qayğum yoq borânda (Atım olduğundan kaygım olmaz fırtınadan) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 29).
- 71) Átiňni äyäsäň, yolgä qaráb yür (Atını korumak istiyorsan, yola dikkat et) (Öz, 2000: 130).
- 72) Átiňni äyägän yolda qâlmäs, elini siylägän çöldä (Atını koruyan yolda kalmaz, memleketini seven çölde kalmaz) (Öz, 2000: 131).
- 73) Átiň bärıda yer tani, áşiň bärıda el tani (Atın olduğunda yeri tanı, aşın olduğunda yurdu tanı) (Çobanoğlu, 2004: 125).
- 74) Átiň xora bolsa, berdi xudâ xâtiniň xora bolsa urdi xudâ (Atın obur olsa verdi Hüda, hanımın obur olursa vurdu Hüda) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 30).
- 75) Átli yiğit, baxtli yiğit (Atlı yiğit bahtlı yiğittir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 31).
- 76) Átliqqa yayâv yetâlmas (Atlıya yaya giden yetişemez) (Çobanoğlu, 2004: 113).

77) Ātni qamçıñ bilän emäs, yem bilän häydä (Atı kamçınla değıl, yemle yürüt) (Öz, 2000: 131).

78) Ātni korsa, âqsaydı, suvni korsa suvsaydı (Atı görünce aksar, suyu görünce susar) (Çobanoğlu, 2004: 99).

79) Ātni tepmaydı dema, itni qopmaydı dema (Atı tepmez deme, iti ısırılmaz deme) (Çobanoğlu, 2004: 111).

80) Ātniñ açığı tizginiga (Atın üzüntüsü dizginine) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 31).

81) Ātniñ dumı öziga qorğıç (Atın kuyruğı kendisine koruyucudur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:30).

82) Ātniñ fe'li minganda bilinadi (Atın huyu binildiğinde bilinir) (Çobanoğlu, 2004: 112).

83) Ātniñ ölimi itniñ bayramı (Atın ölümü itin bayramıdır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 30).

84) Ātniñ yaxşısı tizidan ma'lum, âdamniñ yaxşısı sözidan (Atın iyisi dizinden, insanın iyisi sözünden belli olur) (Çobanoğlu, 2004: 112).

85) Ātniñ yâmâni âxur buzär (Atın kötüsü ahır bozar) (Öz, 2000:131).

86) Ātniñ yâmâni âla, xâtinniñ yâmâni balâ (Atın kötüsü ala, kadının kötüsü beladır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 30).

87) Ātniñ yuguruk bolsa, yuziñ yoruğ boladı (Atın koşucu olsa yüzün açık olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 30).

88) Ātsiz er, qanâtsiz quş (Atsız er, kanatsız kuştur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 31).

89) Ayagan âtniñ âyâğı sinar (Sakınılan atın ayağı kırılır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 155).

90) Āzıqlı ât hârimäs, hârisä hâm ârimäs (Azıklı at yorulmaz, yorulsa da kaybolmaz) (Öz, 2000: 131).

91) Bâq âtiñni ârpä bilän, bâqar qazi qartä bilän (Atı arpayla beslersen, o da sana kazı ve karta verir) (Öz, 2000: 131).

- 92)** Bir át árqasidän miñ eşäk yem yer (Bir atın sayesinde bin eşek yem yer) (Öz, 2000: 132).
- 93)** Boran küni qâr bassä, yalgız atni öldirär (Boranda tipi olursa, kimsesiz atı öldürür) (Öz, 2000: 132).
- 94)** Çälä tentäk átini maqtär, tâzä tentäk xâtinini (Yarı ahmak atını över, tam ahmak karısını) (Öz Özcan, 2009: 29).
- 95)** Çävändâz átini, yaxşı er xâtinini qaritmäydi (Binici atını, iyi erkek karısını yaşlandırmaz) (Öz Özcan, 2009: 29).
- 96)** Dost átini minib yür, mänziliñgä yetäsän (Dost atına binersen amacına ulaşırsın) (Öz, 2000: 135).
- 97)** Erniñ átini yâ ati çıkarädi, yâ xâtinini (Erkeğin adını ya atı çıkarır ya karısı) (Öz Özcan, 2009: 32).
- 98)** Äräväni át emäs, ärpä tärtär (Arabayı at değil arpa çeker) (Öz, 2000: 135).
- 99)** Äsäv atni taqa toxtätär (Hırçın atı nal durdurur) (Öz, 2000:135).
- 100)** Ändizli yerdä át ölmäs, iyirli yerdä er (Yiyecek olan yerde at ölmez, düzenli yerde yiğit) (Öz, 2000:135).
- 101)** Äzâbli qulni át üstidä it qâpär(Acılı kişiyi at üstünde it ısırır) (Öz, 2000:136).
- 102)** El qongän yerdä, át toygan yerdä (İl konulan yerde, at doyduğu yerde) (Öz, 2000: 137).
- 103)** Qâbil oğul át mindirär, nâqâbil ätdän indirär (Kabiliyetli çocuk ailesini yüceltir, kabiliyetsiz çocuk ise attan indirir) (Öz, 2000:143).
- 104)** Qamçı bermä, yaxşı bolsä ätiñgä, işänmägin, miltıq bilän xâtingä (Kamçı vurma iyi ise atına, güvenme silah ile kadına) (Öz Özcan, 2009: 38).
- 105)** Qanâat qorin toydirar, beqânâat yalgız atni soydirar (Kanaat karın doyurur, kanaatsizlik tek atı bile kestirir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 119).
- 106)** Qâzıqsız át turmäs (Kazıksız at durmaz) (Öz, 2000:144).

- 107)** Qızlık üygä qırq ât bایلänär (Kızlı eve kırk at bağlanır) (Öz Özcan, 2009: 110).
- 108)** İkki ât tepinsa ortada eşäk ölädi (İki at tepişse ortada eşek ölür) (Çobanoğlu, 2004: 296).
- 109)** Jar boşıga yetganda âtniñ boşini tortma (Uçurumun başına geldiğinde atın başını çekme) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 170).
- 110)** Jömard yoqligin bildirmas, tulpâr toqligin bildirmas (Cömert yokluğunu bildirmez, asil at tokluğunu bildirmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 55).
- 111)** Kepak yegan ât yuguruk bolmas (Kepek yiyen at koşucu olmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 126).
- 112)** Kişiniñ âtini minsañ, ketiñni qalqa tut (Başkasının atına binersen ağırlığınca oturma) (Çobanoğlu, Özkul: 138).
- 113)** Kök bedani körsa, qari ât ham oynâqlaydi (Yeşil yoncayı görünce yaşlı at da oynar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 182).
- 114)** Köprikdan ât ham âtadi, eşäk häm (Köprüden at da geçer eşekte) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 129).
- 115)** Märd xâtinini qaritmas, bätir âtin hâritmas (Mert hanımını yaşlandırmaz, yiğit atını yormaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 137).
- 116)** Ortä yoldä âtiñ ölmäsin, ortä yaşdä xâtininiñ (Yol ortasında atın ölmesin, orta yaşta karın) (Öz Özcan, 2009: 39).
- 117)** Piçan pişgunça ât ölib boladi (Ot yığını yığılıncaya kadar, at ölür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 145).
- 118)** Piyädäniñ mäslähäti bilän ât älmä, boydâqniñ mäslähäti bilän xâtin älmä (Yayanın tavsiyesiyle at alma, bekârın tavsiyesiyle kız alma) (Öz Özcan, 2009: 40).
- 119)** Sänsäläru mänsälär, âtgä bedäni kim sâlär (Sen bana emredersen ben sana emredersem ata yoncayı kim verir) (Öz, 2000:147).

120) Sekin eşsañ, boğ bolur, át eşäğniñ sağ bolur (Yavaşça eşersen bağ olur, atın eşeğin sağ olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 178).

121) Sinamagan átniñ sirtidan otma (Sinamadığım atın sırtına binme) (Çobanoğlu, 2004: 293).

122) Tekin átniñ tişini görme (Tekin atın dişini görme) (Çobanoğlu, 2004: 127).

123) Tört ayaqlı át ham qaqladi (Dört ayaklı at da takılır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 70).

124) Yaxşı ádam qarısä hám sözi äynimäs, yaxşı át qarısä hám yürüşi äynimäs (İyi insan yaşlansa da sözi değişmez, iyi at yaşlansa da yürüyüşü değişmez) (Öz, 2000: 152).

125) Yaxşı át erniki, er elniki (İyi at yiğidindir, yiğit ise halkın malıdır) (Öz, 2000: 152).

126) Yaxşı át cangä şerik, yamân it malgä şerik (İyi at can yoldaşdır, kötü it ise malın ortağıdır) (Öz, 2000: 152).

127) Yaxşı át keyin çápär (İyi at sonra koşar) (Öz, 2000: 152).

128) Yaxşı át köpniki (İyi at herkesindir) (Öz, 2000: 152).

129) Yaxşı atgä bir qamçi, yamân atgä miñ qamçi (İyi ata bir kamçı yeteri kötü ata bin kamçı yetmez) (Öz, 2000: 152).

130) Yaxşı atgä qamçi keräkmäs, yaxşı qızgä sávçi (İyi ata kamçı gerekmez, iyi kıza dünürücü) (Öz Özcan, 2009: 117).

131) Yaxşı xâtin yoqni yomzäb toydirär, yamân xâtin yalgız átni soydirär (İyi kadın yoktan var edip doyurur, kötü kadın tek atını kestirir) (Öz Özcan, 2009: 43).

132) Yalgız átniñ çañi çıqmas, çañi çigsa hám doñi çıqmas (Yalnız atın tozu çıkmaz, tozu çıksa da ünü çıkmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 176).

133) Yamân atgä yal bitmäs, ölärmängä mäl (Kötü atın yelesi olmaz, açgözlünün malı) (Öz, 2000: 153).

134) Yámangä el bolgünçä, yağır ätgä bel bol (Kötüye el olacağına, yağır ata bel ol) (Öz, 2000: 153).

135) Yámänniñ äti bilän ulâq älgünçä, Yaxşiniñ eşägidä ätqulâq âl (Kötünün atıyla ulak olacağına, iyinin eşğiyle kuzukulağı bitkisini al) (Öz, 2000: 154).

136) Yámğırdä ät tänlämä, häyittä qız (Yağmurda at alma, bayramda kız alma) (Öz, 2000: 154).

137) Yelka yağiri ätgä meräs, äta “yağiri” ogliga meräs (Omuz nasırı at’a mirastır, ata nasırı oğluna mirastır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 145).

138) Yemxor ät torvä teşär (Açgözlü at torba deler) (Öz, 2000: 154).

139) Yetti yaşar ätni “xušt-xušt” lab suğârma (Yedi yaşındaki atı sularken “hošt-hošt” diye sulama) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 179).

140) Yoqni kerak täptirar, yälgiz ätni sättirar (Yok olanı “gerek” buldurur, yalnız atı sattırır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 185).

141) Yuguruk ätgan yol bitmas, täq yiğitga mâl bitmas (Koşan ata yol bitmez, tek yiğidin malı bitmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 128).

Özbek atasözlerinde adına en fazla rastlanılan at, atasözlerinde şu adlarla yer almaktadır: ät, täy, tayçag, tulpär, biyä, äygır, qulun, yilqi, yorğa ve ärgümâq.

At ve türlerine toplam 186 atasözünde rastlanmaktadır. Atasözlerinin 164 tanesinde ‘ät’ adıyla geçmektedir. Atın atasözlerinde birlikte yer aldığı hayvanlar tay, eşek, it, koyun, aslan, kurbağa, kuş, deve, şahin, keçidir. At ve türleri 2 atasözünde üç farklı hayvan adıyla, 4 atasözünde dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerinde yer almaktadır.

1.1.1.2. Aygır

Aygır, damızlık erkek atlara denmektedir.

1.1.1.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Alaşa kibennen örëkmes (Aygır harman yığınından korkmaz) (THM, 1959: 727).

2) Alaşanı atka sanama (İğdiş edilen aygırı attan sayma) (THM, 1959: 727).

- 3) Altmış kön at bulğançı, altı kön aygır bul (Altmış gün at olacağına, altı gün aygır ol) (THM, 1959: 723).
- 4) Atıñ aygır bulsa, yat ta kaygır (Atın aygır olsa yat da endişelen) (THM, 1959: 723).
- 5) Atıñ haqı olı, aygırnıñ danı olı (Atın fiyatı büyük, aygırın şanı büyük) (THM, 1959: 723).
- 6) Aygır aşkınsa, at bulır (Aygır şevklense at olur) (THM, 1959: 722).
- 7) Aygır bēlen uynağan taynıñ arkası yaralı bulır (Aygır ile oynayan tayın arkası yaralı olur) (THM, 1959: 722).
- 8) Aygır quysañ, unlıdan quy, quçkar quysañ, yoñlıdan quy! (Aygır koyarsan on yaşındakinden koy, koç koysan yūnlūden koy) (THM, 1959: 722).
- 9) Aygır malğa ni cite, yōri bēlgen kēşēge (Aygır mala nasıl yakınlaşır, yürümeyi bilen kişiye) (THM, 1959: 722).
- 10) Aygır öyērēn taşlamas (Aygır sürüsünü terk etmez) (THM, 1959: 722).
- 11) Aygırnıñ ala bulsa, qolnıñ qola bulır (Aygırın ala olursa, tayın kula olur) (THM, 1959: 722).
- 12) Aygırnı niden salsañ, atnı şunnan alırsıñ (Aygırnı neden salsan, atnı ondan alırsın) (THM, 1959: 722).
- 13) Aygırnı urlatqaç qına abzarnı biklemiler (Aygırnı çaldırıldığında ahırnı kilitlemezler) (THM, 1959: 722).
- 14) Aznağan aygırnı öyērde sına (Kötüleşen aygırnı sürüsünde sına) (THM, 1959: 722).
- 15) Aznağan aygırnıñ öyērēn kūr (Kötüleşen aygırnı sürüsünü gör) (THM, 1959: 722).
- 16) Bölesēñ kilse, aygır asıra (İflas edersen aygır besle) (THM, 1959: 724).
- 17) Cige bēlgen aygır ciger (Arabaya koşmayı bilen aygır koşulur) (THM, 1959: 725).

- 18) art alaşa buraznanı bozmıy (Yaşlı aygır sapan izini bozmaz) (THM, 1959: 738).
- 19) art alaşağa burazna urınıç tğel (Yaşlı aygıra sapan korkunç değil) (THM, 1959: 738).
- 20) aruvęa aruv, art alaşağa yabuv (İtiraza itiraz, yaşlı aygıra uha) (THM, 1959: 739).
- 21) Tuvmağan turı alařanıñ bil söyegën sındırma (Doğmayan doru aygırın bel kemiğini kırma) (THM, 1959: 741).
- 22) Yaman aygır tabınnan ayırılmıy, yaman kiyev ayınınnan ayırılmıy (Kötü aygır sürüsünden ayrılmaz, kötü damat kayınından ayrılmaz) (THM, 1959: 725).
- 23) Yaman aygır öyörsek (Kötü aygır sürüye toplanak) (THM, 1959: 725).

Aygır, Kazan-Tatar atasözlerinde ‘aygır’ ve ‘alaşa’ adlarıyla yer almaktadır. Aygır, 35 atasözün 15’inde tek başına yer almaktadır. Diğer hayvanlarla birlikte yer aldığı atasözlerin 14’ünde at veya at türleriyle birlikte yer almaktadır. Kurbağa ile 2, sinek ile 1 ve koç ile 1 atasözünde at birlikte yer almaktadır. Bir atasözünde at ve it ile, bir atasözünde de kısrağ ve kolın ile birlikte üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır.

1.1.1.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Äygır açsä, uyurdän tıp, biyä açsä beřädän (Aygır kaçarsa, atlar arasında bulunur, kısrağ kaçarsa ormanda) (Öz, 2000: 12).
- 2) Äygır qandäy bolsa, ät řundäy (Aygır nasıl olursa, at da öyle olur) (Öz, 2000: 136).

1.1.1.3. Doru At

*Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan at.*⁵³ Doru at, atın aldığı renge göre verilen addır.

⁵³ Türkçe Sözlük, 2005, s. 561.

1.1.1.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aqbüz atqa ciz qamçı (Doru ata bakır kamçı) (THM, 1959: 726).
- 2) Aqbüz atlar, asıl zatlar tēzgēn salıp uynamıy (Doru atlara, asil kişiler dizgin vurup oynamaz) (THM, 1959: 726).

1.1.1.3.1. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Doru at adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.1.1.4. Kısarak

Kısarak, dişi atlara denmektedir.

1.1.1.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ala biyesēn altı ay ēzlegen (Ala kısrağını altı ay ara) (THM, 1959: 723).
- 2) Arqamaq biyeden tuvar (Küheylan kısraftan doğar) (THM, 1959: 751).
- 3) At biyeden tuva (At kısraftan doğar) (THM, 1959: 723).
- 4) Baytal çabıp beygē almas (Kısarak koşup yarış kazanmaz) (THM, 1959: 723).
- 5) Baytal yamanı ikē aygırını üçleştērēr (Kısrağın kötüsü iki aygırını üçleştirir) (THM, 1959: 723).
- 6) Bēr biye eytken di: -Unikē qolın tudırdım, hamam qamıt muynımda (Bir kısarak söylerdi: -On iki tay doğurdum, ama boyunluk boynumda) (THM, 1959: 723).
- 7) Bēr biyede ikē içmek, bēre kipse, bērenēñ sötē yuq (Bir kısarakta iki meme, biri kurusa diğērinin sütü yok) (THM, 1959: 777).
- 8) Bēr teñkege biye bulmas (Bir akçeye kısarak olmaz) (THM, 1959: 723).
- 9) Biş biyenēñ sabasın biş kön savsañ tulmıydır (Beş kısrağın kırmız matarası beş gün savsan dolmaz) (THM, 1959: 723).
- 10) Biye kēşnemesē, aygır sikērmi (Kısarak kişnemesē, aygır zıplamaz) (THM, 1959: 724).

- 11) Biye küp bulsa, kolın küp (Kısrak çok olsa tay çok) (THM, 1959: 724).
- 12) Biyeden ala da tuva, kola da tuva (Kısraktan ala da doğar, kula da doğar) (THM, 1959: 723).
- 13) Biyesëne atlansañ, tayı üzë iyerëp qaytır (Kısrığına binsen, tayı kendi peşine takılıp gelir) (THM, 1959: 724).
- 14) Biyesëneñ sërën iyese bëler (Kısrığın sırrını sahibi bilir) (THM, 1959: 724).
- 15) Bulmağan biye, tuvmağan tay, atlanıp bilën sındırma (Olmayan kısrak, doğmayan tay, atlanıp belini kırma) (THM, 1959: 724).
- 16) İke biye il aş, oç biye bolak başı, bër biye yuqniñ qası (İki kısrak halk yemeği, üç kısrak dere başı, bir kısrak fakirin biriciği) (THM, 1959: 724).
- 17) İyesëne küre biyese (Sahibine göre kısrığı) (THM, 1959: 725).
- 18) İyesëne küre biyese, atına küre eşliyese (Sahibine göre kısrığı, atına göre işi) (THM, 1959: 725).
- 19) Kamçıniñ kışeğe bir de biyeñneñ sigenen kötep tor (Kamçıni başkasına ver de kısrığıni sektirip gü) (THM, 1959: 725).
- 20) Kıyşannaq biye ike aygırni suğıştırır (Yalaka kısrak iki aygırı dövüştürür) (THM, 1959: 725).
- 21) Savğanı kışe kecesë, cikkenë kışe biyese (İnsanın sağdığı keçisi, arabaya koştığı kısrığı) (THM, 1959: 759).
- 22) Sinëñ aygırni kışnegenge, minëm biyem kolınlı (Senin aygırın kışnediğinde, benim kısrığım tay doğurur) (THM, 1959: 725).
- 23) Üz kolının biye tipmes, biye tipse de birte tipmes (Kendi yavrusunu kısrak tepmez, tepse de sert tepmez) (THM, 1959: 725).
- 24) Yalgız biyeden saba tulmas (Yalnız kısraktan deri tulum dolmaz) (THM, 1959: 725).

Kısrak adına, Kazan-Tatar atasözlerinde ‘biye’ ve ‘baytal’ adlarıyla rastlanmaktadır. At ile 6, tay ile 9, aygır ile 3, deve ile 2, keçi ile 2, küheylan ile 1,

sığır ile 1 atasözünde kısırak birlikte yer almaktadır. Kısırak, dört farklı hayvan adıyla kurulan 1, üç farklı hayvan adıyla kurulan 2 atasözünü oluşturmaktadır.

1.1.1.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bir báy bedä bir tängä, baytal bâqmâq âsânmi Bâtmân buydây yüz tängä, xâtin âlmâq âsânmi (Bir bağlam yonca bir kuruş, kısırak beslemek kolay mı? Bir batman buğday yüz kuruş, hanım almak kolay mı?) (Öz, 2009: 29).
- 2) Biyâ tâpib berädi tüyä (Kısırak deve getirir) (Öz, 2000: 122).
- 3) Biyâniñ yügürigi yaxşı, xâtinñin epçili(Kısırığın hızlısı iyi, kadının beceriklisi) (Öz, 2009: 29).
- 4) Qulunli biyâ botäsiz tüyädän yaxşı(Yavrusu olan kısırak yavrusuz deveden iyidir) (Öz, 2000: 122).
- 5) Qulunli biyädän quduq suvi ârtmäs (Yavrulu kısıraktan kuyu suyu artmaz) (Öz, 2000: 122).
- 6) Poyga olmagan kulukdan, beli yoğân biyâ yaxşı (Koşuyu kazanamayan attan, beli kalın olan dişi at iyidir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 128).
- 7) Tulpâr biyädän, mârd enädän (Hızlı koşan at kısıraktan, mert anneden doğar) (Öz, 2000: 122).

1.1.1.5. Koşu Atı

Özel olarak yetiştirilen ve koşularda kullanılan at türüdür.

1.1.1.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Çabışkı alın birmes (Koşu atı birinciliğini vermez) (THM, 1959: 754).
- 2) Çabışkı alın birse, yalın kis(Koşu atın birinciliğini kaybederse, yelesini kes) (THM, 1959:754).
- 3) Çabışkı çabar, danı hucasına bulır (Koşu atı koşar, ünü sahibine olur) (THM, 1959: 754).

- 4) Çabışkı çabışkı yanında sinalır (Koşu atı koşu atı yanında sınıdır) (THM, 1959: 754).
- 5) Çabışkı çabışkıdan kalsa, koyrıgın kis(Koşu atı yarıştan kalsa kuyruğunu kes) (THM, 1959: 754).
- 6) Çabışkı dan öçen (Koşu atı nam için) (THM, 1959: 754).
- 7) Çabışkı iyeseñe dan kitërër (Koşu atı sahibine ün getirir) (THM, 1959:754).
- 8) Çabışkı könçë bulır (Koşu atı güncü olur) (THM, 1959: 754).
- 9) Çabışkı meydanda çapmasa, suyëp aş(Koşu atı meydanda koşmasa, kesip ye) (THM, 1959: 754).
- 10) Çabışkı meydanda çapmıy tınmas (Koşu atı meydanda koşmadan sakinleşmez) (THM, 1959: 754).
- 11) Çabışkı saban tuyën aldan size (Koşu atı bahar bayramını önden sezer) (THM, 1959: 754).
- 12) Çabışkı saban tuyën minëkë dir (Koşu atı bahar bayramına benimki der) (THM, 1959: 754).
- 13) Çabışkı saban tuyënda çapmıy torsa, tamaqtan kalır (Koşu atı bahar bayramında koşmasa yemekten mahrum kalır) (THM, 1959: 754).
- 14) Çabışkığa çıbırkı kirekmi (Koşu atına değnek gerekmez) (THM, 1959: 754).
- 15) Çabışkığa çıbışkı yanında kamçı kirekmi (Koşu atına koşu atı yanında kamçı gerekmez) (THM, 1959: 754).
- 16) Çabışkıyı kamçı çaptırmıy, könçëlëk çaptıra (Koşu atını kamçı koşturmaz, kıskançlık koşturur) (THM, 1959: 754).

1.1.1.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Åzgän åt ärğumâq bolmäs (Zayıf at koşu atı olmaz) (Öz, 2000: 122).
- 2) Qalmâq ålgän qarimäs, ärğumâq mingän hârimäs (Kalmuk ile evlenen yaşlanmaz, koşu atına binen yorulmaz) (Öz, 2000: 122).

1.1.1.6. Küheylan

Arap atı olarak da bilinir. “Hızı, dayanıklılığı, güzelliği, zekâsı ve soyluluğu ile tanınan at soyu. Kafası küçük, gözleri hafifçe fırlak, burun delikleri geniş, kürek kemiklerinin arası belirgin, sırtı kısadır. Diğer at soylarında genellikle 24 omur bulunmasına karşılık, Arap atlarında 23 omur vardır. Ortalama 150 cm yüksekliğinde, 360-450 kg ağırlığındadır.”⁵⁴

1.1.1.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Arğımağ alın birmes (Küheylan birinciliğini vermez) (THM, 1959: 751).
- 2) Arğımağ atnıñ bilgësë: Az utlar da küp yuşar (Küheylan atın işareti: Az otlar da çok dinlenir) (THM, 1959: 751).
- 3) Arğımağ mēngen arımas (Küheylan binen yorulmaz) (THM, 1959: 751).
- 4) Arğımağ sıypav söymes, alaşa maqtav söymes (Küheylan okşanmayı sevmez, aygır övülmeyi sevmez) (THM, 1959: 752).
- 5) Arğımağ yığılsa aldına yığılır (Küheylan yıkılsa önüne yıkılır) (THM, 1959: 751).
- 6) Arğamağnıñ balası az utlar da küp yuşar (Küheylanın yavrusu az otlar da çok uyur) (THM, 1959: 751).
- 7) Arğımağta yal yuğ (Küheylan da yele yok) (THM, 1959: 752).
- 8) Arğımağtan at tuvar, ƣandaladan bēt tuvar (Küheylandan at doğar, tahtakurusundan bit doğar) (THM, 1959: 752).
- 9) Arğımağtan at tuvar, yamanan yaman tuva (Küheylandan at doğar, kötüden kötü doğar) (THM, 1959: 752).
- 10) Arğımağtan at tuvsa, al ayağı aƣ bulır (Küheylandan at doğsa, ön ayağı beyaz olur) (THM, 1959: 752).
- 11) Atnıñ barı tolpar bulmas, ƣoşnıñ barı şoñƣar bulmas (Atın hepsi küheylan olmaz, kuşun hepsi sungur olmaz) (THM, 1959: 756).

⁵⁴ <http://www.nkfu.com/arap-ati-hakkinda-bilgi/> (2.07.2017)

- 12) Atnıñ kırğıyě qolan (Atın yabanisi küheylan) (THM, 1959: 659).
- 13) Atnıñ kiyěgě qolan, keceněñ kiyěgě qoralay (Atın yabanisi küheylan, keçinin yabanisi dađ tekesi) (THM, 1959: 660).
- 14) Kūpmě tolpar bulsa da mēñep bulmas yalsıznı (Ne kadar küheylan olsa ada dinlendirmeden binmek olmaz) (THM, 1959: 756).
- 15) Qara argımağ qartaysa, qarğa adımı cir moñ bulır (Kara küheylan yaşlansa, karga adımı yere muhtaç olur) (THM, 1959: 752).
- 16) Qolan başına eş tōşse, qolımına qaramas (Küheylan başına iş düşse, tayına bakamaz) (THM, 1959: 660).
- 17) Qolan qağtan ciremse, qağ taba almıy çülde üler (Küheylan sıcağtan iğrense, sıcağa doğru çölde ölür) (THM, 1959: 660).
- 18) Qolan qayda simērse, qanı-sülě şunda tūgělěr (Küheylan nerde doyarsa, kanı orda dökülür) (THM, 1959: 716).
- 19) Qolan qayda simērse, tōğēñ şunda tūger (Küheylan nerde semirse tūyünü orada dōker) (THM, 1959: 660).
- 20) Qolan kırdada bulır (Küheylan kırdada olur) (THM, 1959: 661).
- 21) Qolan kırdada, qondız suda (Küheylan kırdada, kunduz suda) (THM, 1959: 661).
- 22) Qolan koyığa tōşse, qoyı baqası qolağında uynar (Küheylan kuyuya düşse, kuyu kurbağası kulağında oynar) (THM, 1959: 661).
- 23) Qolan toyağına qom tērek, qoş ayağına cil tērek (Küheylan toynağına kum destek, kuş ayağına rüzgār destek) (THM, 1959: 660).
- 24) Solı aşamas argamağ yafraqqa moñ bulır (Yulaf yemeyen küheylan yaprağa razı olur) (THM, 1959: 752).
- 25) Tavda tuvğan qolannıñ ikě küzě taşta bulır (Dađda doğan küheylanın iki gözü taşta olur) (THM, 1959: 661).
- 26) Tolpar toyağı kızsada qanatlanıp oçar (Küheylan toynağı kızsada kanatlanıp uçar) (THM, 1959: 756).

- 27) Tolpardan toyak alır (Küheylandan toynak kalır) (THM, 1959: 756).
- 28) Tolpargā cil citmes (Küheylana rüzgār yetişmez) (THM, 1959: 756).
- 29) Tolpargā tiñ at bulmas (Küheylana eřit at olmaz) (THM, 1959: 756).
- 30) Tolparniñ eźē bētnes, toyāğı kitmes (Küheylanın yolu bitmez, toynağı uzamaz) (THM, 1959: 756).
- 31) Tolparniñ utlavı bēr bulsa da, atlavı başka (Küheylanın otlaması bir olsa da yürüyüşü ayrı) (THM, 1959: 756).
- 32) Torlaqsız üsken olan mizgēlsēz yuşap, mizgēlsēz utlar (Evsiz büyüyen küheylan vakitsiz dinlenir, vakitsiz otlar) (THM, 1959: 661).
- 33) Toyāğı bōtēn tolpar yu (Toynağı bütün küheylan yok) (THM, 1959: 756).
- 34) Yaman atnı yařı basañ tolpar bulır(Kōtū atına iyi baksan küheylan olur) (THM, 1959: 746).

Küheylan farklı adlarla toplam 46 atasözünde yer almaktadır. Küheylan, 20 atasözünde tek başına yer almaktadır. Küheylan,10 atasözünde at veya türleriyle birlikte yer almaktadır. At ve türleri dışında birlikte yer aldığı iki hayvanlı atasözleri sayısı 9'dur. Bu atasözlerinde karga, sungur, kuş, eşek, kunduz, kurbağa ve geyik ile birlikte yer almıştır. Bir atasözünde at ve tay ile birlikte üç hayvanlı atasözünü oluşturmuştur. Dōrt hayvanlı olarak 6 atasözünde yer almıştır.

1.1.1.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Küheylan, Özbek atasözlerinde koşu atı anlamında kullanılmaktadır ve koşu atı başlığı altında incelenmektedir.

1.1.1.7. Rahvan At

Adını bir yürüme şekli olan rahvandan almaktadır. Atın aynı taraftaki ayaklarını aynı anda hareket ettirmesine rahvan yürüyüşü denir. Rahvan at, binciyi yormadan ve sarsmadan uzun mesafeleri kısa zamanda, az yem ile gidebilmektedir.

1.1.1.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) At azgını yurğa bulır (At azgını rahvan olur) (THM, 1959: 755).
- 2) Atıñ soltanı yurğa (Atın sultanı rahvan attır) (THM, 1959: 755).
- 3) İyesë yurğalamıyça yurğası yurğalamas (Sahibi rahvanlaşmadıkça rahvan atı rahvan yürümez) (THM, 1959: 755).
- 4) Könëñ bër kön bulsa da yurğa mënëp üt (Günün bir gün olsa da rahvan at binip geç) (THM, 1959: 755).
- 5) Yurğa mëngen yuldaşınnan ayırılır (Rahvan at binen yoldaşından ayrılır) (THM, 1959: 755).
- 6) Yurğaniñ qadërë cilgende bëlëñër (Rahvan atın değeri koştuğunda bilinir) (THM, 1959: 755).
- 7) Yurğaniñ tirë kipmes (Rahvan atın derisi kurumaz) (THM, 1959: 755).
- 8) Yurğaniñ yulı küp (Rahvan atın yolu çok) (THM, 1959: 755).
- 9) Yurğasına küre duğası (Rahvan atına göre boyunduruğu) (THM, 1959: 756).

Rahvan at, 10 atasözün 2'sinde at ile ve 1'inde tay ile birlikte yer almaktadır.

1.1.1.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Yoqniñ köñli yorğa tilar (Yoksulun gönlü binek atı ister) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 185).
- 2) Yorğa mingan yoldâşidan ayrılar (Binek atına binen yoldaşından ayrılır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 44).
- 3) Yorğaniñ qadri yelganda bilinadi yaxşiniñ qadri ölganda bilinadi (Binek atının değeri koştuğunda bilinir, iyi insanın değeri öldüğünde bilinir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 44).

1.1.1.8. Tay

Tay, *üç yaşına kadar olan at yavrusu*.⁵⁵ Bir yaşına kadar olan yeni doğmuş atlara kulun denmektedir.

1.1.1.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Altmış kolin at bulmas (Altmış tay at olmaz) (THM, 1959: 718).
- 2) Anası tipken kolinniñ teně avırtmaz (Anası tepen tayın teni acımaz) (THM, 1959: 718).
- 3) At ayağın tay basar (At ayağına tay basar) (THM, 1959: 719).
- 4) At ayak ızın tay taptıy (At ayak izine tay basar) (THM, 1959: 719).
- 5) At azgını tay bula (At azgını tay olur) (THM, 1959: 719).
- 6) At cikkençë tay cik (At süreceğine tay sür) (THM, 1959: 719).
- 7) At hurlağan tay mëner (At horlayan tay biner) (THM, 1959: 719).
- 8) At hurlağan tay mëner, tay hurlağan tayağ mëner (At horlayan tay biner, tay horlayan tahta biner) (THM, 1959: 765).
- 9) At kışneşep kolinin tabar (At kışneşip tayını bulur) (THM, 1959: 718).
- 10) At toyağın tay basar (At toynağına tay basar) (THM, 1959: 719).
- 11) Atlar su ęk kende, taylar boz yalıy (Atlar su içtiğinde, taylar buz yalar) (THM, 1959: 719).
- 12) Atlığa tay mënse de kilëşe (Atlıya tay binse de yakışır) (THM, 1959: 765).
- 13) Attan tay uzar (Attan tay öğrenir) (THM, 1959: 719).
- 14) Avızı yomşak kolin biş biyenë imer (Ağız yumuşak tay beş kısarak emer) (THM, 1959: 718).
- 15) Aygır eşın tay kıılır, yeşlëk bëlen bëlënmes (Aygır işini tay yapar, küçüklüğü ile bilinmez) (THM, 1959: 719).

⁵⁵ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1924.

- 16)** Bër tay eytken: -Tağın da nığraq çabar idëm,cir cimërëlër dip qurqam, digen (Bir tay söyler: - Durmadan güçlü koşardım, yer yıkılır diye korkarım, der) (THM, 1959: 719).
- 17)** Biye mënseñ, qolın yuq (Kısrak binsen, tay yok) (THM, 1959: 718).
- 18)** Bulası at qolınnan bilgělë (Olacak at taylığından bellidir) (THM, 1959: 718).
- 19)** Qolan kırda, qolın suda (Küheylan kırda, tay suda) (THM, 1959: 718).
- 20)** Qolın asrasañ, at mënersëñ (Tay beslesen, at binersin) (THM, 1959: 718).
- 21)** Qolınlı biyeden qoyı cuvı artmas(Taylı kısraktan kuyu suyu artmaz) (THM, 1959: 718).
- 22)** Qolınnıñ yahşısı atqa iyerër (Tayın iyisi ata uyar) (THM, 1959: 718).
- 23)** Olı at bëlen uynağan taynıñ ayağı sınar (Büyük at ile oynayan tayın ayağı aksar) (THM, 1959: 719).
- 24)** Tapqanda tay, tana; tapmağanda ni bozav bar, ni tana (Arayana tay dana, aramayana ne buzağı ne dana) (THM, 1959: 721).
- 25)** Tay artınnan at ta qoyrıqın küterëp çaba (Tay arkasından at da kuyruğunu kaldırıp koşar) (THM, 1959: 720).
- 26)** Tay artınnan yörseñ, taylıqıñ çığar(Tay arkasından yürürsen taylıqın çıkar) (THM, 1959: 720)
- 27)** Tay at bulğançı, iyesë ët bulır (Tay at olana kadar sahibi it olur) (THM, 1959: 720).
- 28)** Tay at bulğançı, iyesë mat bula (Tay at olana kadar sahibi mat olur) (THM, 1959: 720).
- 29)** Tay azgını atqa iyerër (Tay azgını ata uyar) (THM, 1959: 719).
- 30)** Tay azgını yurğa bulır (Tay azgını rahvan at olur) (THM, 1959: 720).
- 31)** Tay bëlen uynağan qolınnıñ bilë tayar (Tay ile oynayan tayın beli kayar) (THM, 1959: 718).

- 32)** Tay duvlap at bulmas (Tay bağırip at olmaz) (THM, 1959: 720).
- 33)** Tay duvlap öyërënnen çıkmas (Tay öfkelenip sürüsünden ayrılmaz) (THM, 1959: 720).
- 34)** Tay tipse, attan yaman (Tay tepse attan kötü) (THM, 1959: 721).
- 35)** Tay tipse, nıķ tiber (Tay tepse, güçlü teper) (THM, 1959: 721).
- 36)** Tayğa iyerme, atķa iyer (Taya uyma, ata uy) (THM, 1959: 720).
- 37)** Tayğa iyerëp yörseñ, üzëññëñ işek ķalıña bërķëmge de üpkeleme (Taya uyup yürürsen, kendinden eşek kalan hiç kimseye de öfkelenme) (THM, 1959: 720).
- 38)** Tayına atlansañ, biyesë bilëmler (Tayına atlansan, kısrağı boş gezer) (THM, 1959: 720).
- 39)** Taynıñ kılğanı bëlënmes (Tayın yaptığı bilinmez) (THM, 1959: 721).
- 40)** Taynıñ yaķşısı atķa iyerër, atnıñ yamanı tayğa iyerër (Tayın iyisi ata uyar, atın kötüsü taya uyar) (THM, 1959: 721).
- 41)** Tuvmağan tayğa nuķta ürme (Doğmayan taya gemsiz yular sarma) (THM, 1959: 721).
- 42)** Tuvmağan tayğa yögen ormıylar (Doğmayan taya gemlik takmazlar) (THM, 1959: 721).
- 43)** Tuvmağan taynı dağalamıylar (Doğmayan tayı nallamazlar) (THM, 1959: 721).
- 44)** Tuvmağan taynıñ atlanıp bilën sındırma (Doğmayan taya atlanıp belini kırma) (THM, 1959: 721).
- 45)** Urtaķ attan tay artıķ (Ortak attan tay iyidir) (THM, 1959: 721).
- 46)** Yabağa taynı ħurlama, yazğa çıkķaç at bulır (Bir yaşındaki taynı hor görme, yaz geldiğinde at olur) (THM, 1959: 721).
- 47)** Yabağa taynıñ tirë açı (Bir yaşındaki tayın derisi acı) (THM, 1959: 722).
- 48)** Yabağanı atķa sanama (Taynı attan sayma) (THM, 1959: 721).

49) Yabağanı maqtay bëlen tolpar bulmas, yabalaknı sıypay bëlen şoñkar bulmas (Tayını övmekle küheylan olmaz, baykuş okşamakla sungur olmaz) (THM, 1959: 721).

50) Yal bar dip yabağadan aygır kıyuma (Yelesi var deyip taydan aygır yerleştirme) (THM, 1959: 722).

51) Yalı bar dip yabağa satıp alma (Yele var deyip tay satın alma) (THM, 1959: 763).

52) Yeş kolınnı tırgeme, üşep citkeç at bulır (Genç tayını küçümseme, büyüdüğünde at olur) (THM, 1959: 718).

Kazan-Tatar atasözlerinde tay adına ‘tay’, ‘kolın’ ve ‘yabağa’ diye üç farklı adla rastlanmaktadır. Tay adıyla toplam 47 atasözünde yer almaktadır. Tay adı 9 atasözünde tek başına, 26 atasözünde at ile birlikte yer almaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin bir tanesinde tolpar, sungur ve turumtay ile birlikte tay adına rastlanmaktadır. Tay adı üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 3 tanesinde yer almaktadır. Tay, kısırak ile 3, aygır ile 2 ve yurga ile 1, eşek ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

Bir yaşına kadarki taylar için söylenen kolın adına, 20 atasözün 1 tanesinde tek başına rastlanmaktadır. At ile 6, kısırak ile 6, küheylan ile 2 atasözünde birlikte yer almaktadır. Aygır, tay ve yıldı ile birer atasözünde kolın adı birlikte yer almaktadır. Kolın, bir atasözünde yıldı, koyun ve kuzu ile birlikte dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Aygır, kısırak ve kolın bir atasözünde birlikte kullanılarak üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır.

Bir yaşındaki taylar için Kazan-Tatar atasözlerinde kullanılan yabaga adı 2 tanesi tek başına olmak üzere 6 atasözünde yer almaktadır. At ile 2, aygır ile 1 atasözünde yabaga birlikte yer almaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin bir tanesinde tolpar, baykuş ve sungur ile birlikte yer almaktadır.

1.1.1.8.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Enäsi tepgän qulunniñ eti ağrimäs (Anası tepen tayın eti ağrımaz) (Öz Özcan, 2009: 69).

- 2) Tây berib yiğlatdim, ât berib tindirâlmadim (Tay verip ağılattım, at verip susturamadım) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 166).
- 3) Tây qâqılib ât bolar, ât bolgünçâ lât bolar (Tay zorluklarla at olur, at oluncaya kadar çok darbe yer) (Öz, 2000: 149).
- 4) Tây qaqılmäy, yol tâpmäs, er qâgılmäy dost (Tay darbe yemeden yol almaz, yiğit darbe yemeden dost bulmaz) (Öz, 2000: 122).
- 5) Tâyni ât qılğunça egasi “it” boladi (Tayı at edene kadar sahibi it olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 166).
- 6) Tâyligida tuyâği singan, uzâqqa çopolmas (Taylığında tırnağı kırılan uzağa koşmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 167).
- 7) Yemäsâñ häm mây yaxşı, minmäsâñ häm tây yaxşı (Yemesende yağ iyi, binmesen de tay iyidir) (Öz, 2000: 122).

1.1.1.9. Yılkı

*At, eşek gibi tek tırnaklı hayvan sürüsü*⁵⁶ İnsanların hizmetini yaptıktan sonra doğaya salınmış ve burada üreyerek çoğalmış, yabanileşmiş atlardır. Topluluk halinde yaşayarak kışın olumsuz şartlarından ve yabani hayvanların saldırısından korunmaktadırlar.

1.1.1.9.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Başnı balta bozar, yılķını mañķa bozar (Başı balta keser, yılķıyı hastalık bozar) (THM, 1959: 736).
- 2) Ƙuy anası unnan, yılķı anası bişten (Koyun anası ondan, yılķı anası beşten) (THM, 1959: 777).
- 3) Yılķı danlık, Ƙuy baylık (Yılķı namlık, koyun zenginlik) (THM, 1959: 777).
- 4) Yılķı eydese yavniķı, keşnese cilnëķë (Yılķı dehlese düşmanınķi, kişnese rüzgârınķi) (THM, 1959: 737).

⁵⁶ Türkçe Sözlük, 2005, s. 2182.

- 5) Yılkı olınnan üser (Yılkı taydan büyür) (THM, 1959: 737).
- 6) Yılkı olınnan üser, uy uzıdan üser (Yılkı taydan büyür, koyun kuzudan büyür) (THM, 1959: 737).
- 7) Yılkı malnıñ patşası (Yılkı malın padişahı) (THM, 1959: 737).
- 8) Yılkıda ut bulmıy (Yılkıda ot olmaz) (THM, 1959: 737).
- 9) Yılkınıñ sayağın alğançı, uyçınıñ tayağın al (Yılkının yalnızını alacağına, obanın değneğini al) (THM, 1959: 762).

Yılkı, 9 atasözün 5 tanesinde tek başına yer almaktadır. Yılkı, tay, koyun ve kuzu ile birlikte dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Yılkı atasözlerin birinde koyun ve birinde de tay ile birlikte yer almaktadır.

1.1.1.9.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Yılqınıñ minsa usti, içsa suti, yesa eti bor (Yılkının binse üstü, içse sütü, yese eti var) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 184).

Tek atasözünde adı geçen yılkıının etinden ve sütünden faydalanıp ulaşım aracı olarak kullanılabilirdiğinden bahsedilmektedir.

1.1.2. Büyükbaş Hayvanlar

1.1.2.1. Sığır

*Geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı.*⁵⁷ İri olup kuyruğu püsküllüdür. Yaşlarına ve cinsiyetine göre farklı adlar almaktadırlar. Etinden, sütünden ve gücünden yararlanıldığı için değerli sayılmaktadırlar.

1.1.2.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Alla saklasın, müklek sıyır sözöp atmasın, müklek sözse, im de tapmassıñ (Allah saklasın boynuzsuz sığır vurmasın, boynuzsuz vursa şifa bulmazsın) (THM, 1959: 782).

⁵⁷ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1749.

- 2) Alsa-savsasıyırı bar, alsa-cikse, atı bar (Alsa sağsa sığırı var, alsa sürse atı var) (THM, 1959: 775).
- 3) Ağıydělněň aryağında běr ěnege běr sıyır (Ağıydel'in karşısında iğneye bir sığır) (THM, 1959: 781).
- 4) Arık sıyırınıñ art ěcege ģırıķ ģolaç (Zayıf sığırın bağırsağı kırk kulaç) (THM, 1959: 822).
- 5) At atlasın, sıyır üzėn saklasın (At gitsin, sığır kendini saklasın) (THM, 1959: 775).
- 6) At taba, sıyır aşıy (At bulur, sığır yer) (THM, 1959:776).
- 7) At urınına sıyır cikken, sıyır urınına kece savıp kön itken (At yerinde sığır süren, sığır yerinde keçi sağıp gün geçirir) (THM, 1959: 776).
- 8) At yanına sıyır cikme (At yanına sığır çekme) (THM, 1959: 776).
- 9) At yatsa, al ayağına torır, sıyır yatsa, art ayağına torır (At yatsa ön ayağıyla kalkar, sığır yata arka ayağı ile kalkar) (THM, 1959: 776).
- 10) At yukdip sıyır měnmiler (At yok deyip sığır binmezler) (THM, 1959: 776).
- 11) Atı ala, sıyırı tana (Atı ala, sığırı dana) (THM, 1959: 776).
- 12) Atı barnıñ ģanadı bar, sıyırı barnıñ sıyı bar (Atı olanın kanadı var, sığırı olanın ikramı var) (THM, 1959: 776).
- 13) Az sőt bire torğan sıyır kűp mőñri (Az sűt veren sığır çok bėğürür) (THM, 1959: 793).
- 14) Batģan sıyırını barısı da ģıynıy (Batan sığırı herkes döver) (THM, 1959: 782).
- 15) Běr bılçıraķ sıyır bőtėn kőtűvně bılçırata (Bir çamurlu sığır bűtűn sűrűyű kirletir) (THM, 1959: 826).
- 16) Běr sıyır kőtűv pıçratmas (Bir sığır sűrűyű kirletmez) (THM, 1959: 826).
- 17) Běr sıyır tuğay pıçratmas (Bir sığır çayrılık kirletmez) (THM, 1959: 826).

- 18)** Bër sıyırnı savğan bēlen may çıkmaz (Bir sığırı sağmakla yağ çıkmaz) (THM, 1959: 793).
- 19)** Bër sıyırnıñ koyırığı mēñ sıyırnı pıçratır (Bir sığırın kuyruğu bin sığırı kirletir) (THM, 1959: 782).
- 20)** Bērev sıyır sava, bērev mögēzēn tota (Birisi sığır sağar, birisi boynuzunu tutar) (THM, 1959: 793).
- 21)** Buvaz sıyır boğılda, kısr sıyır salamda (Gebe sığır kuru ot yığnında, kısr sığır samanda) (THM, 1959: 793).
- 22)** Diñgēznēñ aryağında bër inege bër sıyır, diñgēz arqılı kiçerge yöz sum kirek, di (Denizin karşısında bir iğneye bir sığır, deniz karşıya geçmek için yüz ruble gerek) (THM, 1959: 782).
- 23)** Hucanıñ küzē töşse, sıyır simēre (Sahibinin közü düşse sığır yer) (THM, 1959: 786).
- 24)** Hucası yaħşı bulğannan sıyır satıp al, saran kēşēden at satıp at (Sahibi iyi olandan sığır satın al, cimri kişiden at satın al) (THM, 1959: 796).
- 25)** Hucası yaħşı kēşēden sıyır satıp al (Sahibi iyi olan kişiden sığır satın al) (THM, 1959: 786).
- 26)** İh, yata bit sıyır bēlen hatın yorta rehette, küre bit at bēlen ir başı nucanı! (Ah, yatan bit sığır ile kadın başında rahatta, bakan bit at ile er başı muhtacı!) (THM, 1959: 777).
- 27)** İşēk aldında sıyırnı bulsa, östel östēnde sıyın bulır (Kapı önünde sığırın varsa masa üstünde ikramın olur) (THM, 1959:).
- 28)** Kire kitken at urnına sığır iken (Şanssız, at yerinde sığır arabaya koşar) (THM, 1959: 782).
- 29)** Kara sıyırdan aq tuğan (Kara sığırdan ak doğar) (THM, 1959: 782).
- 30)** Kısr sıyırnı savğan bēlen may çıkmaz (Kısr sığır sağmakla yağ çıkmaz) (THM, 1959: 793).

- 31)** Minëm sıyırını sinëkë sözse, ھاڭın tüle, minëkë sözse, kitër elë yeşël tışlı kitapnı! (Benim sığırımı seninki boynuzlasa değerini öde, benimki boynuzlasa getir yeşil ciltli kitabı!) (THM, 1959: 782).
- 32)** Müklek sıyır mögöz sorıym dip, ھاڭاڭınnan atırılğan, di (Boynuzsuz sığır boynuz isteyim deyip kulağından olmuş) (THM, 1959: 782).
- 33)** Müklek sıyır sözëşkek, aksak biye tibëşkek (Boynuzsuz sığır toslamacı, aksak kısrak tepmeci) (THM, 1959: 777).
- 34)** Müklek tanağa kötövçë mëne, di(Boynuzsuz danaya çoban)(THM,1959: 782).
- 35)** Savar idëm sıyırını, abzarıgız kıyık (Sığır sağırdım da ahır eğri) (THM, 1959: 793).
- 36)** Sıyır alsañ, savıp al, sötën-mayın kabıp al (Sıyır alırsan sağıp al, sütünü yağını bakıp al) (THM, 1959: 783).
- 37)** Sıyır alsañ, tanıp al, tanımasañ, aymıl al (Sığır alırsan tanıyıp al, tanımasan rastgele al) (THM, 1959: 783).
- 38)** Sıyır art ayağı bëlen torır, at al ayağın bëlen (Sığır arka ayağı ile durur, at ön ayağı ile) (THM, 1959: 783).
- 39)** Sıyır aşavdan tuymas (Sığır yemekten doymaz) (THM, 1959: 783).
- 40)** Sıyır cikseñ, at yörëşën kötme (Sığır çeksen at yürüyüşünü bekleme) (THM, 1959: 777).
- 41)**Sıyır cilënënde söt açımıy(Sığır memesinde süt mayalanmaz)(THM,1959:795).
- 42)**Sıyır da aşagan cirëne ھاyta(Sığır da doyduğu yerine döner)(THM, 1959:784).
- 43)** Sıyır da sıypağannı bëe (Sığır da okşaması ile) (THM, 1959:784).
- 44)** Sıyır duvlap kirte cimërğen (Sığır kızıp çit yıkar) (THM, 1959:784).
- 45)** Sıyır duvlsa, attan yaman (Sığır kızsaa attan kötü olur) (THM, 1959:784).
- 46)** Sıyır ışkınmiyça tormas (Sığır yaslanmadan durmaz) (THM, 1959: 785).
- 47)** Sıyır ışkınsa, çiten avdarır (Sığır sürtünse çitini devirir) (THM, 1959: 785).

- 48)** Sıyır ikë bozav bozavlasa ya yaz başına, ya hucasınıñ başına bulır (Sığır iki buzağı doğursa ya yaz başına ya sahibinin başına olur) (THM, 1959: 792).
- 49)** Sıyır sarı bulmıy (Sığır hasta olmaz) (THM, 1959: 785).
- 50)** Sıyır sarı bulmıydır, döye turı bulmıydır(Sığır hasta olmaz, deve doğru olmaz) (THM, 1959: 796).
- 51)** Sıyır sava bëlmegege abzar kıñğır bulır(Sığır sağamayana ahır eğri olur) (THM, 1959: 794).
- 52)** Sıyır savğan ügëz savğannan söt sorap kilgen (Sığır sağan öküz sağandan süt sorar) (THM, 1959: 795).
- 53)** Sıyır saviñga yarıy, at suğımğa yarıy(Sığır sağmaya yarar, at kesimliğe yarar) (THM, 1959: 785).
- 54)** Sıyır sıypağannı bëlmes (Sığır okşandığını bilmez) (THM, 1959: 785).
- 55)** Sıyır söykenmi yörmes (Sığır yaslanıp yürümez) (THM, 1959: 785).
- 56)** Sıyır suğa yatmas (Sığır suya yatmaz) (THM, 1959: 785).
- 57)** Sıyır suqmaqçı bulır (Sığır patıkacı olur) (THM, 1959: 785).
- 58)** Sıyır tipmes, tipse de ërak kitmes (Sığır tepmez, tepse de uzak gitmez) (THM, 1959: 785).
- 59)** Sıyır tizegënnen piçet basma (Sıyır tezeğinden mühür basma)(THM, 1959:785).
- 60)** Sıyır üz tëlënnen qorçañğı bulır (Sığır kendi dilinden uyuz olur) (THM, 1959: 785).
- 61)** Sıyır yartı enke (Sığır yarı anne) (THM, 1959: 795).
- 62)** Sıyır: -Yılğa bër qara erëm avız itsem de ükënmes idëm, di imëş (Sığır: -Yılda bir bakıp etsem de pişman olmasam, dermiş) (THM, 1959: 784).
- 63)** Sıyırğa dağa qaqma (Sığıra nal takma) (THM, 1959: 783).
- 64)** Sıyırğa iyer kilëşmes (Sığıra eyer yakışmaz) (THM, 1959: 783).

- 65)** Sıyrğa këlem yapқан yaraşmıy, di (Sığıra kilim örtü yakışmazdı) (THM, 1959: 783).
- 66)** Sıyrğa ҡamıt kiděrmiler (Sığıra dizgin giydirmezler) (THM, 1959:783).
- 67)** Sıyrğa ҡorı su birěp söt kötme (Sığıra sadece su verip süt bekleme) (THM, 1959: 794).
- 68)** Sıyrğa sıy birmeseñ, sötě alınmas (Sığıra yem vermeden sütü alınmaz) (THM, 1959: 794).
- 69)** Sıyrğa tozlı su kürsetme (Sığıra tuzlu su gösterme) (THM, 1959: 783).
- 70)** Sıyrğa yabuv yapmıylar (Sığıra örtü yapmazlar) (THM, 1959: 784).
- 71)** Sıyrğa yel üsmes (Sığıra yele büyümez) (THM, 1959: 784).
- 72)** Sıyrı barnıñ sıyı bar (Sığırı olanın ikramı var) (THM, 1959: 795).
- 73)** Sıyrı bulğan aç ülmes (Sığırı olan aç ölmez) (THM, 1959: 795).
- 74)** Sıyrını batқanda ҡıynıylar (Sığırı kirlendiğinde döverler) (THM, 1959:784).
- 75)** Sıyrını ҡıynap at bulmas (Sığırı dövmekle at olmaz) (THM, 1959: 777).
- 76)** Sıyrını savsañ savarsıñ, atnı niçек savarsıñ (Sığırını savsan sağarsın, atını nasıl sağarsın) (THM, 1959: 794).
- 77)** Sıyrını yaһşı kürsetken artındağı tanası (Sığırı güzel gösteren arkasındaki danası) (THM, 1959: 784).
- 78)** Sıyrınıñ cilěně zur bulsa, sötě күp bula (Sığırın memesi büyük olsa, sütü çok olur) (THM, 1959: 795).
- 79)**Sıyrınıñ ҡaymaқlı bulsa, ҡazanıñ ҡasmaқlı bulır (Sığırın kaymaklı olsa, tenceren kaymaklı olur) (THM, 1959: 795).
- 80)** Sıyrınıñ sötě avızında (Sığırın sütü aғzında) (THM, 1959: 794).
- 81)** Sıyrınıñ sötě taғaraқta (Sığırın sütü yalakta) (THM, 1959: 794).

- 82)** Sıyrınıñ tubıǵına su tise, sötě kimi (Sıǵırın ayaǵına su deǵse sütü azalır) (THM, 1959: 795).
- 83)** Sıyrınıñ tarlavǵa qaravı zarar(Sıǵırın tarlaya bakması zarar)(THM, 1959:785).
- 84)** Sıyrınıñ yaşě möǵez sıyrınnan bilgělě(Sıǵırın yaşı boynuz çizgisinden bilinir) (THM, 1959: 785).
- 85)** Sıylı köneñ sıyrınıñ bēlen (İkramlı günün sıǵırın ile) (THM, 1959: 795).
- 86)** Sigēz sıyr asraǵançı, simēz sıyr asra (Sekiz sıǵır bakacaǵına, semiz sıǵır besle) (THM, 1959: 794).
- 87)** Sömsēz sıyr üz iruvın tanımas (Duygusuz sıǵır kendi soyunu tanımaz) (THM, 1959: 786).
- 88)**Söt birmegen sıyrını itke suyarlar (Süt vermeyen sıǵırı keserler) (THM, 1959: 795).
- 89)** Sötlē sıyr yabıq bulır (Sütlü sıǵır saklı olur) (THM, 1959: 795).
- 90)** Söze torǵan sıyrıǵa Alla möǵez birmi (Boynuzlayan sıǵıra Allah boynuz vermez) (THM, 1959: 786).
- 91)** Üǵez möǵezlē sıyrınıñ sötē bulmas (Öküz boynuzlu sıǵırın sütü olmaz) (THM, 1959: 796).
- 92)** Ülgen sıyr bētlē idē, bētlē bulsa da sötlē idē (Ölen sıǵır bitliydi, bit olsa da sütlüydü) (THM, 1959: 796).
- 93)** Ülgen sıyr sötlē bula (Ölen sıǵır sütlü olur) (THM, 1959: 796).
- 94)** Ülgen sıyr sötlē bula, qalǵan sıyr bētlē bula (Ölen sıǵır sütlü olur, kalan sıǵır bitli olur) (THM, 1959: 796).
- 95)** Üzē kitēp üzē qaytqan sıyr soltan (Kendi gidip kendi dönen sıǵır sultan) (THM, 1959: 786).
- 96)** Yuvaş sıyr yöndevge yahşı (Uysal sıǵırdan yün kırmak güzel) (THM, 1959: 786).

97) Yağımlı bozav ikë sıyırmı ime(Sevimli buzağı iki sığırı emer) (THM, 1959: 792).

98) Yağşı sıyır kış bozavlar, yaman sıyır yarda bozavlar (İyi sığır kış buzağılar, kötü sığır sahilde buzağılar) (THM, 1959: 792).

99) Yalğız sıyırım aranda, ni kaygım bar buranda (Tek sığırım ahırda, ne kaygım var boranda) (THM, 1959: 786).

100) Yaman sıyır suqmaqçıl (Kötü sığır patıkacı) (THM, 1959: 786).

101) Yaman sıyır yabuvın ciyer (Kötü sığır örtüsünü yer) (THM, 1959: 786).

102)Yalkay sıyır yarda bozavlıy(Tembel sığır sahilde buzağılar)(THM,1959:792).

103) Yaman sıyır yaz bozavlıy (Kötü sığır yaz buzağılar) (THM, 1959: 792).

Kazan-Tatar atasözlerinde sığır adına 127 atasözünde rastlanmaktadır. Zikrediliş çokluğuna göre at, it ve kurtttan sonra 4. Sırada yer almaktadır. Atasözlerin 78 tanesinde tek başına yer almaktadır. Bir atasözünde eşek, deve, kısrak ve sığır dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Sığır, 2 atasözünde üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır.

Sığır, at ile16, buzağı ile 10, keçi ile 5, öküz ile 5, dana ile 3, ayı ile 2, bit ile 2, deve ile 1, koyun ile 1 ve sığırcık kuşu ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.1.2.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Ermägi yoq enäsiniKidä sigir sağar(Yapacak işi olmayan sığır sağar) (Öz, 2000: 137).

2) İğna oğirlaşsa jur'at qilgan sigir oğirlaşga ham otadi (İğne çalmaya teşebbüs eden, sığır çalmaya da çalışır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 103).

3) İkki sigir älgänniñ äyrâni, ikki xâtin älgänniñ väyrâni bâr (İki ineği olanın ayrıanı, iki hanım alanın viranı var) (Öz Özcan, 2009: 47).

4) Qız bâqqunça qısir sigir bâq (Kız büyüteceğine kısr inek besle) (Öz Özcan, 2009: 106).

- 5) Pâdaçiniñ qızı pâda qaytarda ğayratga minadi (Sığırcının kızı, sığır dönerken gayretlenir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 158).
- 6) Sigir hâm öz âxurini taniydi, eşäk hâm (Sığır da kendi ahırını tanır, eşek de) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 158).
- 7) Sigir suv içgunça buzâq muz yalaydi (Sığır su içene kadar buzağı buz yalar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 158).
- 8) Sigir yili toqlık, qoy yili yoqlık (Sığır yılı tokluk, koyun yılı yokluktur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 158).
- 9) Sigir siylägänni bilmäs, yâmân siypägänni (Sığır bakıcısını bilmez, kötü okşayışını bilmez) (Öz, 2000: 148).
- 10) Sigir yoğıdâ eçki hâm sigir (Sığırın olmadığı yerde keçi de sığırdır) (Öz, 2000: 148).
- 11) Sigiri köpniñ âqı köp (Sığır çok olanın sütü de çok olur) (Öz, 2000: 148).
- 12) Sigirli üydä sil bolmäs (Sığırlı evde verem olmaz) (Öz, 2000: 148).
- 13) Suzoğıç sigirgä muguzniñ hâjati yoq (Saldırgan sığıra boynuz gerekmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 155).
- 14) Sütsiz sigir köp ma'raydi (Sütsiz sığır çok meler)(Yoldaşev, Gümüş,1995:164).
- 15) Sütsiz sigir süzäğân kelâr (Sütsiz sığır süsücü olur) (Öz, 2000: 148).
- 16) Süzädigän sigirgä Tâñri mügüz bermäs(Süsecek ineğe Allah boynuz vermez) (Öz, 2000: 148).
- 17) Yâmân sigir yâzdâ tuğar (Kötü sığır yazın doğurur) (Öz, 2000: 153).

Sığır, 18 atasözün 13'ünde tek başına yer almaktadır. Öküz, buzağı, eşek, koyun ve keçi ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.1.2.2. Öküz

*Çift sürmekte, kağrı çekmekte kullanılan, etinden yararlanan, iğdiş edilmiş erkek sığır.*⁵⁸

1.1.2.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Alay yörse ügöz üle, bolay yörse arba sına (Öyle yürüse öküz ölür, böyle yürüse araba kırılır) (THM, 1959: 787).
- 2) Arık ügözge pıçak yuk (Zayıf öküze bıçak yok) (THM, 1959: 787).
- 3) Balıknı yözerge, ügözne sözerge öyretmiler (Balığa yüzmeyi, öküze boynuzlamayı öğretmezler) (THM, 1959: 787).
- 4) Bër boyındırık astında ikë ügöz (Bir boyunduruk altında iki öküz) (THM, 1959: 787).
- 5) Bër ügözden cidë tirë suyılmıy (Bir öküzden yedi deri soyulmaz) (THM, 1959: 831).
- 6) Bër ügözden ikë tirë tuvnamıylar (Bir öküzden iki deri yüzmezler) (THM, 1959: 787).
- 7) Bër ügözge bër yüke munçak citer (Bir öküze bir ip yük yeter) (THM, 1959: 787).
- 8) Bër ügözneñ mögözene suksañ, meñ ügözneñ toyağı şağıldar (Bir öküzün boynuzunu sıksan, bin öküzün toynağı sızlar) (THM, 1959: 787).
- 9) Bërev ügöz suyar, bërev mögözën totıp tora (Biri öküz soyar, biri boynuzundan tutar) (THM, 1959: 787).
- 10) Bërevge ügözë kıybat, bërevge mögözë kıybat (Birine öküzü değerli, birine boynuzu değerli) (THM, 1959: 787).
- 11) Bërevneñ bozavına digenëñ üzëñneñ ügözëne (bula di) (Birinin buzağına dediğin kendi öküzüne olur) (THM, 1959: 787).
- 12) Buşka yörse ügöz üler (Boşa yürüse öküz ölür) (THM, 1959: 787).

⁵⁸ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1535.

- 13) İke ügözem aranda, ni kaygım bar buranda? (İki öküzüm ahırda, ne korkum var boranda?) (THM, 1959: 787).
- 14) Kiçe ügöz yaptım, bügөн totıp baqtım(Gece öküz yaptım, bugün tutup baktım) (THM, 1959: 787).
- 15) Kötüvçе tеlese ügöz sötөnnen әrөmçөk қaynatır (Çoban istese öküz sütünden lor kaynatır) (THM, 1959: 828).
- 16) Қırık ügөзге бө пıçак cite (Kırk öküze bir bıçak yeter) (THM, 1959: 830).
- 17) Lektөrsөñ ügөzөnnen, lektөр mögөzөnnen (Bağlayacaksan öküzünden, bağla boynuzundan) (THM, 1959: 788).
- 18) Sav ügөзге çөрөк salam zıyan itmi(Sağlıklı öküze çürük saman zarar etmez) (THM, 1959: 788).
- 19) Sıyır bozavlağanға ügөz uvınıp үкөрген (Sığıр buzağı doğurduğunda öküz ovunup anırır) (THM, 1959: 788).
- 20) Sıyır tөlemede beylep қуyarsıñ, ügөz tөlemese nişlersөñ? (Sıyır istemese bağlarsın, öküz istemese ne yaparsın?) (THM, 1959: 788).
- 21) Sigөz bala asrağançı, simөz ügөz asra (Sekiz yavru bakacağına, semiz öküz besle) (THM, 1959: 788).
- 22) Urtaq ügөzden ügi bozav artıк(Ortak öküzden üvey buzağı iyi) (THM,1959: 788).
- 23) Utlaq cirde ügөz simөрөр (Otlak yerde öküz semirir) (THM, 1959: 788).
- 24) Ügөz boyındırıққа muyının üzө birөр (Öküz boyunduruğa boynunu kendi verir) (THM, 1959: 788).
- 25) Ügөz bulmağayı çort bulsın, savıp еçerge söt bulsın (Öküz tembeli lanet olsun, sağıp içmeye süt olsun) (THM, 1959: 789).
- 26) Ügөz bulsın, sötө bulsın (Öküz olsun, sütü olsun) (THM, 1959: 789).
- 27) Ügөz cikseñ aşıқma, cay yөrgenge poşıkma (Öküz sürsen acele etme, usullüyle yürür sıkılma) (THM, 1959: 790).

- 28) Ügöz cikseň poşikma (Öküz koşulmasan sıkılma) (THM, 1959: 790).
- 29) Ügöz duvlasa, arba vata (Öküz sinirlense, araba kırılır) (THM, 1959: 789).
- 30) Ügöz eytër di: -Mögëzlë baş bulsın, işek eytër di: -Zur қолақlı meğkul, dip (Öküz söylerdi: -Boynuzlu baş olsun, eşek söylerdi: -Büyük kulaklı makul, der) (THM, 1959: 796).
- 31) Ügöz işekne mögëzëň yuk dip, işek ügëzne қолағın көçкëne dip maқtar di (Öküz, eşegi boynuzun yok deyip; eşek, öküzü kulağın küçük diye överdi) (THM, 1959: 796).
- 32) Ügöz қазır қазır da üz bitëne siber (Öküz kazır da kendi yüzüne yayar) (THM, 1959: 789).
- 33) Ügöz mögëzënnen ügöz ülmes (Öküz boynuzundan öküz ölmez) (THM, 1959: 789).
- 34) Ügöz mögëzlë sıyırnın sötë bulmas, sıyır mögëzlë ügëzneň köçë bulmas (Öküz boynuzlu sığırın sütü olmaz, sıyır boynuzlu öküzün gücü olmaz) (THM, 1959:796).
- 35) Ügöz savıp söt bir (Öküz sağıp süt ver) (THM, 1959: 796).
- 36) Ügöz sudan cirene, su ügëzden cirene (Öküz sudan iğrenir, su öküzden iğrenir) (THM, 1959: 790).
- 37) Ügöz suқа suқalıy, bozav tırma tırmalıy (Öküz toprağı sürer, buzağı tırmık tırmalar) (THM, 1959: 790).
- 38) Ügöz ügëzleğëne barır (Öküz öküzlüğünü yapar) (THM, 1959: 790).
- 39) Ügöz ülgen cirde ükërër (Öküz öldüğü yerde anırır) (THM, 1959: 790).
- 40) Ügöz ülse, it bulır, tana ülse, söt bulır(Öküz ölse et kalır, dana ölse süt kalır) (THM, 1959: 790).
- 41) Ügöz ülse, күнë қалır (Öküz ölse derisi kalır) (THM, 1959: 832).
- 42) Ügëzden söt sava almassıñ (Öküzden süt sağamazsın) (THM, 1959: 789).

- 43) Ügëzë ülgen, urtaqtan ayırılğan (Öküz öldü ortaklık bitti) (THM, 1959: 789).
- 44) Ügëzëm yuq uramda, qaygım yuq buranda (Öküzüm yok sokakta, kaygım yok boranda) (THM, 1959: 789).
- 45) Ügëzge duğa, sıyrığa dağa (Öküze boyunduruk, sığıra nal) (THM, 1959: 789).
- 46) Ügëzge mögëz avır tügël (Öküze boynuz yük değil) (THM, 1959: 789).
- 47) Ügëzge kilgen kön bozavğa da kiler (Öküze gelen gün buzağıya da gelir) (THM, 1959: 789).
- 48) Ügëznë maqta, atnı cik (Öküzü öv, atı sür) (THM, 1959: 777).
- 49) Ügëznëñ azğanı bozav arasında(Öküzün azgını buzağı arasında) (THM, 1959: 789).
- 50) Ügëznëñ üz cilkesë üzene avır tügël (Öküzün kendi sırtı kendine yük değil) (THM, 1959: 790).
- 51) Ügëznëñ üzë qartaysa da borını qartaymas (Öküzün kendi yaşlansada burnu yaşlanmaz) (THM, 1959: 790).
- 52) Ülenlë cirde ügëz simërer (Otlı yerde öküz semirir) (THM, 1959: 790).
- 53) Ülgen ügëz tirësë bër işekke yök bulır(Ölen öküz derisi bir eşeğe yük olur) (THM, 1959:796).

Öküz, üç farklı hayvan adıyla kurulan 3 atasözünde yer almaktadır. Öküz atasözlerinde buzağı ile 7, sığır ile 5, eşek ile 4 kere birlikte yer almaktadır. Balık, dana, at, it, teke, bülbül ve kurbağa ile birer atasözünde öküz birlikte yer almaktadır.

1.1.2.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ádam yeganini hökiz yesa, yarılib öladı, ádam qılğanini şaytân, qılsa, uyalib öladı (İnsanın yediğini öküz yese çatlayıp ölür, insanın yaptığını şeytan yapsa utancından ölür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 108).
- 2) Beęâräniñ hökizi ölsä, piçaq tápilmäs (Zavallının öküzü ölse, bıçak bulunmaz) (Öz, 2000:132).

- 3) Bir kunga h kiz olmas, ikki kunga egasi bermas (Bir g n için  k z  lmez iki g n için sahibi vermez) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 45).
- 4) Bir vniñ buzağı  lsin des n,  ziñniñ h kiziñ  l r (Birinin buzağı  ls n dersen, kendi  k z n  l r) ( z, 2000:132).
- 5) Dehqanniñ uyi kuysa kuysin, h kizi  lmasin (iftinin evi yansa da  k z   lmesin) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 57).
- 6)  vv l kelg n h kiz suvniñ t z sini i r ( nce gelen  k z suyun temizini içer) ( z, 2000:136).
- 7) Er x tin qoş h kiz (Karı koca çift  k zd r) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 120).
- 8) H kiz  ldi, ortaklılık b zildi ( k z  ld  ortaklık bozuldu) (obanoğlu, 2004: 400).
- 9) H kizd n sut iqmas, ahm qdan  git ( k zden s t çıkmaz, ahmaktan  g t) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 147).
- 10) H kizg  k i yetm g n  rşinini tob l r ( k ze g c  yetmeyen  rşinini d ver) ( z, 2000:139).
- 11) H kizniñ otini yeb, qoyniñ qılığını qılm  ( k z n yemini yiyip, koyun gibi davranma) ( z, 2000:139).
- 12) H kizniñ ş xıg  urs n, tuy ğı zırqıraydı ( k z n boynuzuna vursan, toynağı sızlar) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 139).
- 13) H kizg  tuqqan k n, buzaqqa h m tuğadi ( k ze doğan g n buzağıya da doğar) ( z, 2000:139).
- 14) Nari b rsam h kiz  lar, beri kelsam arava sınar (şu tarafa gitsem  k z  l r, bu tarafa gelsem araba kırılır) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 165).
- 15)  ğilda h kizim yoq, elimda obroyim yoq (Ağilda  k z m yok, elimde itibarım yok) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 15).
- 16) Ot k p bols  h kiz semir r,  limli yerd  molla (Otun çok olduğu yerde  k z semirir,  l n n çok olduğu yerde imam çoğalır).

- 17) Ölärmän hökiz baltadan tåymäs (Açgözlü öküz baltadan korkmaz) (Öz, 2000: 146).
- 18) Sa'va işi sayramoq, hökiz işi xirmon yançmoq (Sa'vanın işi ötmek, öküzün işi harman yapmak) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 155).
- 19) Silaganni sigir bilmas siylaganni hökiz (Okşandıgını sığır bilmez, değer verildiğini öküz bilmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 144).
- 20) Yâmân hökiz şämiyân sindirär (Kötü öküz kazığını kırar) (Öz, 2000: 153).
- 21) Yâtgän hökiz aç qâlär (Çalışmayan öküz aç kalır) (Öz, 2000:154).
- 22) Yer qattiq bolsa, hökiz hökizdän köradi (Yer katı olursa öküz öküzden bilir)(Öz, 2000: 154).
- 23) Yigitniñ sazosi singunça, hökizniñ şoxi sinsin (Yigidin şevki kırılacağına, öküzün boynuzu kırılırsın) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 184).

Öküz adına atasözlerin 2 tanesinde buzağı, birer tanesinde sığır, koyun ve kurt ile birlikte rastlanmaktadır.

1.1.2.3. Dana

*İneğin süttten kesildikten sonra bir yaşına kadar olan yavrusu.*⁵⁹

1.1.2.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) At birdem atlatalmadım, tana birdem tuqtatalmadım (At verdim binemedim, dana verdim duramadım) (THM, 1959: 776).
- 2) Tana çıkmıy, sıyrır kërmi (Dana çıkmıyor, sığır girmiyor) (THM, 1959: 786).
- 3) Tana sıyrır cilënlegende bëlmi, bozavlağanda bële (Dana sığır memesinden bilinmez, buzağıladığında bilinir) (THM, 1959: 792).
- 4) Tanalınıñ tamağı tuğ (Danalının karnı tok) (THM, 1959: 796).
- 5) Tar cirge tana başı sıymas (Dar yere dana başı sığmaz) (THM, 1959: 786).

⁵⁹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 471.

Dana, 10 atasözünün 3'ünde tek başına, 3'ünde üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerinde yer almaktadır. Sığır ile 3, at ile 1 atasözünde birlikte.

1.1.2.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Dana adına Özbek atasözlerinin bir tanesinde 'tänä' adıyla rastlanmaktadır. Dana, buzağı ile birlikte yer aldığı atasözünde ek almadan kullanılmaktadır.

1.1.2.4. Buzağı

*Yeni doğmuş, anne sütüyle beslenen sığır yavrusu.*⁶⁰Sütten kesilene kadar bu adla anılır.

1.1.2.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bulır sıyr bozavdan bilgələ(Olacak sığır buzağından bellidir)(THM,1959: 791).
- 2) Bozav küp uynasa, utka töşer (Buzağı çok oynasa ota düşer)(THM, 1959:791).
- 3) Bozav qaradan kürşäge söt sorıy kèresə rehetrek (Buzağı bakandan komşuya süt sorar gerisi rahatlık) (THM, 1959: 791).
- 4) Bozav ügöz bulğançı, iyesə duñız bulır (Buzağı öküz olana kadar sahibi domuz olur) (THM, 1959: 791).
- 5) Bozavı ülgen sıyırda söt bulmas(Buzağı ölen sığırda süt olmaz) (THM, 1959: 793).
- 6) İme bəlgen bozav ikə ananı beryulı ime (Emmeyi bilen buzağı iki anayı aynı anda emer) (THM, 1959: 791).
- 7) İme bəlgen bozav ikə sıyrını imgen, ime bəlmegen bərdən de qorı qalğan (Emmeyi bilen buzağı iki sığırı emer, emmeyi bilmeyen birinden de mahrum kalır) (THM, 1959: 791).
- 8) İyesöz qalğan bozavnı bürə aşar(Sahipsiz kalan buzağı kurt yer) (THM, 1959: 791).

⁶⁰ Türkçe Sözlük, 2005, s. 332.

- 9) Nesələ yaman sıyırdan ülə bozav tuvar (Nesli kötü sığırdan faydasız buzağı doğar) (THM, 1959: 791).
- 10) Sıyr kəmnəkə bulsa, bozav anıxı (Sığır kiminse buzağı onundur) (THM, 1959: 791).
- 11) Sıyırlar su eşkende, bozavlar boz yalıy (Sığırlar su içtiğinde buzağılar buz yalar) (THM, 1959: 791).
- 12) Sıyırlar toz yalağanda, bozavlar boz yalıy (Sığırlar tuz yaladığında, buzağılar buz yalar) (THM, 1959: 792).
- 13) Sötən eşerge yaratsañ, bozavın yabargə da yarat (Sütünü içmeyi seversen, buzağını da sev) (THM, 1959: 795).
- 14) Torıp torıp çarşembə kön bozavladı bu bozav! (Durdu durdu çarşamba günü buzağıladı bu buzağı!) (THM, 1959: 792).
- 15) Urtak sıyırdan bozav yahşı (Ortak sığırdan buzağı iyidir) (THM, 1959: 792).
- 16) Ügöz astınnan bozav eşlemiler(Öküz altında buzağı aramazlar)(THM, 1959: 793).
- 17) Ügöz ayağı bulğançı, bozav başı bulsa izgə (heyırlərek) (Öküz ayağı olacağına buzağı başı olsa hayırlı) (THM, 1959: 793).
- 18) Üksöz bozav asrasañ, avızın borının may iter (Öksüz buzağı beslesen ağzını burnunu yağ eder) (THM, 1959: 793).
- 19) Üksöz bozav iyesən sıylar (Öksüz buzağı sahibini döver) (THM, 1959: 793).
- 20) Yomşak avızlı bozav un sıyırnı imer (Yumuşak ağızlı buzağı on sığırı emer) (THM, 1959: 791).

Buzağı, 29 atasözün 7 tanesinde tek başına yer almaktadır. Tay, dana, buzağı ve buzağı, öküz, domuz ile birlikte 2 tane üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünde yer almaktadır. Sığır ile 11, öküz ile 7, at ile 1 ve kurt ile 1 atasözünde buzağı birlikte yer almaktadır.

1.1.2.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ádamga lafz, gosalaga dum (İnsana sözünde durmak, buzağıya kuyruk yaraşır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 107).
- 2) Buzâq tãnâ yıyılıb sigir bolmäs, âya ini yıyılıb âtä ânâ bolmas (Buzağı dana toplanıp inek olmaz, ağabey kardeş toplanıp ana baba olmaz) (Öz Özcan, 2009: 68).
- 3) Buzâqni boş qoysañ, xurmaçani ağdaradi (Buzağıyı boş bırakırsan anağı devirir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 51).
- 4) Buzâqniñ yugurgani sãmânxânagaça (Buzağının koşuşu samanlığa kadardır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 51).
- 5) Sunbulaniñ koragi, gosalaniñ xoragi (Sünbüle'nin kozası buzağının yemidir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 163).
- 6) Yoqolgan buzâqni goşangadagi kelindan sora (Kaybolan buzağıyı gerdek odasında geline sor) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 122).

Buzağı, 9 atasözünün 5 tanesinde tek başına, 2 tanesinde öküzle, 1 tanesinde sığırla ve 1 tanesinde dana ile birlikte yer almaktadır.

1.1.3. Deve

*Geviş getiren memelilerden, boynu uzun, sırtında bir veya iki hörgücü olan, yük taşımakta kullanılan hayvan.*⁶¹ “Uzun yay biçimli boynu, yarık üst dudakları, öteki geviş getirenlerde görülmeyen üst kesici dişleri, sırt bölümündeki hörgüçleriyle geniş, yastıklı ve iki parmaklı ayakları en belirgin özellikleridir.”⁶²

1.1.3.1. Kazan Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) At yahşı döyeden, döye yahşı biyeden (At deveden iyi, deve aygırdan iyi) (THM, 1959: 777).

⁶¹ Türkçe Sözlük, 2005, 512.

⁶² <http://www.nkfu.com/deve-hakkinda-bilgi/> (2.07.2017)

- 2) Atnıñ danı zur, döyenen tabanı zur (Atın namı büyük, devenin ayağı büyük) (THM, 1959: 777).
- 3) Attan at tuvar, döyeden döye tuvar (Attan at doğar, deveden deve doğar) (THM, 1959: 777).
- 4) Attan yıgılğanga döye kirek (Attan inene deve gerek) (THM, 1959: 777).
- 5) Bër döye döye bulmas, ikë döye dönya bulmas (Bir deve deve olmaz, iki deve dünya olmaz) (THM, 1959: 818).
- 6) Bër döyede ikë örkeç, bërë şilse, bërëññ köçë yuk (Bir devede iki hörgüç, biri giderse diğerinin gücü yok) (THM, 1959: 778).
- 7) Bër teñkege biye bulmas, ikë teñkege döye bulmas (Bir akçeye kısrak olmaz, iki akçeye deve olmaz) (THM, 1959: 778).
- 8) Bërevden deve, bërevden doğa (Kiminden deve, kiminden dua) (THM, 1959: 818).
- 9) Biyeden döye yahşısı (Kısraktan deve iyidir) (THM, 1959: 778).
- 10) Döye çebën avlamas (Deve sinek avlamaz) (THM, 1959: 819).
- 11) Döye çül kimesë (Deveye çöl gibisi) (THM, 1959: 819).
- 12) Döye ikë möğöz soradı, ikë kılaktan qorı qaldı (Deve iki boynuz istedi, iki kulaktan mahrum kaldı) (THM, 1959: 818).
- 13) Döye Keğbege bar belen hacı bulmas (Deve Kâbe'ye gitmekle hacı olmaz) (THM, 1959: 818).
- 14) Döye küp bulsa, yök sıymıy (Deve çok olsa, yük sığmaz) (THM, 1959: 818).
- 15) Döye ülgen cirde yök kalır (Deve ölen yerde yük kalır) (THM, 1959: 819).
- 16) Döye üzene aqkoş muyını, bolan ayagı, kiyëk qoyırığı, ezër iyer sorap, bar maturlıqını alıp bëtërmekçë bulgan da barısın da algaç, şundıy şıqsız bulıp çıqqan (Deve kendine kuğu boynu, geyik ayağı, yabani hayvan kuyruğu, hazır eyer isteyip, var güzelliğini bitirmek için hepsini alıp, şöyle çirkin göründü) (THM, 1959: 819).

- 17) Döye yolında yök kalmas (Deve yolunda yük kalmaz) (THM, 1959: 819).
- 18) Döyeden at yahşı (Deveden at iyidir) (THM, 1959: 778).
- 19) Döyeně maқта, atnı cik (Deveyi öv, atı çalıştır) (THM, 1959: 818).
- 20) Döyeně yardan oçırgan bër uçma ülen (Deveyi uçurumdan uçuran bir tutam ot) (THM, 1959: 818).
- 21) Döyeněň ěne küzěnnen ütkeněň kěm kürgen? (Devenin iğne deliğinde geçtiğini kim görmüş?) (THM, 1959: 819).
- 22) Döyeněň tabanı ölken (Devenin ayağı büyük) (THM, 1959: 818).
- 23) Kěçě yomış oçen döye de těz çükken (Küçük iş için deve de diz çöker) (THM, 1959: 819).
- 24) Küz döyeně kızanğa kěrtěr (Göz deveyi kazana sokar) (THM, 1959: 819).
- 25) Soñğı döyeněň yögě avır (bulır)(Son devenin yükü ağır olur) (THM, 1959:819).
- 26) Teveněň ölkeně küpërde tayak aşar (Devenin yaşlısı köprüde dayak yer) (THM, 1959: 819).
- 27) Töye aqrın kitse de küp yol alır (Deve yavaş gitse de çok yol alır)(THM,1959: 819).
- 28) Töye avır kiter, hamam yol alır(Deve yavaş gider, hep yol alır) (THM, 1959: 819).
- 29) Töye ayağı maymak, türe ayağı taygaқ (Deve ayağı yağ, bey ayağı kaygan) (THM, 1959: 819).
- 30) Töye balası, türe balası (Deve yavrusu, bey yavrusu) (THM, 1959: 819).
- 31) Töye digen süz, töyeden (Deveye denen söz, üst üste yıgmaktan)(THM, 1959: 820).
- 32) Töye hucasına üçekse, östěne kosar(Deve sahibine öfkelenirse üstüne kusar) (THM, 1959: 821).

- 33)** Töye kaçıp yökten kötülmas(Deve kaçıp yükten kurtulmaz)(THM, 1959: 820).
- 34)** Töye muyınına ısanıp, yaldan (ëldan) qorı qalğan (Deve boynuna güvenip, yeleden mahrum kaldı) (THM, 1959: 820).
- 35)** Töye tipmes, tipse de ërak kitmes (Deve tepmez, tepse de uzak gitmez) (THM, 1959: 821).
- 36)** Töye tozga kile (Deve tuza gelir) (THM, 1959: 821).
- 37)** Töye töyegennen qurıqmas (Deve yükten korkmaz) (THM, 1959: 821).
- 38)** Töye tuysa, küp kiter (Deve doysa çok gider) (THM, 1959: 821).
- 39)** Töyeden: - Hönerëñ ni? – dip soragannar iken, - Ėfekçë, - dip cavap birgen, - di - Heyër, qul-ayağıñ ul eşke bik yağışlı, - dip kölep kitkenner (Deveye: - Hünerin ne? Diye soraranlara, - İpekçi, deyip cevap verdi Aslında, el ayağın o işe fazla yakışır, deyip gülüp gittiler) (THM, 1959: 820).
- 40)** Töyeden: Siña tav mën avırmı, tav töşme? – dip soragannar
 Töye: - Arkanda yük bulğaç, tiğëz cirnë de şaytan alsın, diğen, imeş
 (Deveye: Sana dağ çıkmak mı zor, dağ inmek mi? diye soranlar
 Deve: - Urganda yük olduğunda, düz yeri de şeytan alsın, demiş)(THM, 1959:820).
- 41)** Töyeğe atlanğan, buyın yaşërmes (Deveye binen, çok yaşamaz)(THM,1959: 819).
- 42)** Töyeğe töye de töye (Deveye deve de deve) (THM, 1959: 819).
- 43)** Töyeğe ut kirek bulsa, muyının ozaytır(Deveye ot lazım olsa, boynunu uzatır) (THM, 1959: 820).
- 44)** Töyenë kürmegen, töymenë kürmes(Deveyi görmeyen, düğmeyi görmez) (THM, 1959:820).
- 45)** Töyenëñ koyırığı cirge citkenën këm kürgen? (Devenin kuyruğu yere değdiğini kim gördü?) (THM, 1959: 820).

46) Töyenëñ muyını üzëne avır tügël (Devenin boynu kendine yük değil) (THM, 1959: 820).

47) Töyenëñ yamanı ademnëñ başına osar (Devenin kötüsü insanın başına kusar) (THM, 1959: 821).

48) Üzëñ töye bulga, östëne töyevëñnë bël (Kendine deve bulduğunda üstüne yükünü koy) (THM, 1959: 821).

49) Yaman töye yabuvın ciyer (Kötü deve eyer giyer) (THM, 1959: 821).

50) Yaman töye yöndege yahşı (Kötü deveye yün kırkmak yakıştır) (THM, 1959: 821).

51) Yök avırın nar küterër (Yükün ağırını deve götürür) (THM, 1959: 819).

Kazan-Tatar atasözlerinde deve adına 56 atasözün 41 tanesinde tek başına rastlanmaktadır. Deve atasözlerin 5 tanesinde at ile, 2 tanesinde kısrak ile, 1 tanesinde sinek ile, 1 tanesinde teke ile, 1 tanesinde sığır ile, 1 tanesinde karınca ile ve 1 tanesinde fil ile birlikte yer almaktadır. Bir atasözünde ise kuğu, geyik ve yabani hayvan ile birlikte yer alarak dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Deve adına üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin iki tanesinde rastlanmaktadır.

1.1.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Ağır yükkä nâr keräk, yâv täläşdä er keräk (Ağır yüke buğra gerek, düşmanla savaşta yiğit gerek) (Öz, 2000: 124).

2) Ağır yükni nâr kötärär, el ağırın er kötärär (Ağır yükü buğra taşır, ilin yükünü er taşır) (Öz, 2000: 125).

3) Ařnãñdãn tüyã sorã, uyãlib biyã berär (Tanıdığından deve iste, utanıp kısrak verir) (Öz, 2000: 128).

4) At ayligin oylar, tüyãn yilligin (At aylığını, deve yillığını düşünür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 27).

5) Avul äymãęı bilãn, botã tâylãęı bilãn (Ev akrabalarla, deve yavrusuyla (güzeldir) (Öz, 2000: 124).

- 6) Baqırâq tÿyâniñ bâri yaxşı, baqirib turgani undan hâmi yaxşı (Bağırtkan devenin iyidir bağırip durması ondan da iyidir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 37).
- 7) Cuvâldiz bolib qâp tik, tÿyâ bolib qatardâ tur (Çuvaldız olup çuval dik, deve olup katarda dur) (Öz, 2000: 134).
- 8) Çök! Desa, tÿyâ ham çökadi (Çök denirse deve de çöker) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 61).
- 9) Erdân er tuğılâr, nârdân nâr (Yiğitten yiğit, buğradan buğra doğar) (Öz, 2000: 125).
- 10) Eşâkkâ mÿgüz bitsä, egäsini süzâr, tÿyägâ qanât bitsä, tâmini buzâr (Eşekte boynuz çıksa sahibini süser, deveye kanat çıksa evin çatısını uçurur)(Öz, 2000: 138).
- 11) “Hayt” degan tÿyâga madâr(“Hayt” demek deveye medettir)(Yoldaşev, Gümüş, 1995:99).
- 12) Xocâniñ qızı ergâ tekkünçâ, tÿyâniñ dümi yergâ tegâdi (Hocanın kızı evlenene kadar devenin kuyruğu yere değer) (Öz Özcan, 2009: 105).
- 13) İgnadek teşikdan tÿyâdek sovuq kiradi (İğne gibi delikten deve gibi soğuk girer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 103).
- 14) İkki nâr uruşsâ, ortadâ çivin ölar (İki buğra dövüşse arada sinek ölür)(Öz,2000: 125).
- 15) İkki tÿyâ süykânsâ, ortada bitlâr ölar (İki deve birbirine dayanırsa, arada bitler ölür) (Öz, 2000: 140).
- 16) İlân quvsâ, yolgâ qâç, tÿyâ quvsâ örgâ qâç (Yılan kovalarsa yola, deve kovalarsa yokuşa kaç) (Öz, 2000: 140).
- 17) Qatârdâ nâri bârniñ âri bâr (Katarda buğrası olanın saygınlığı vardır) (Öz, 2000: 125).
- 18) Qatârda nâriñ bolsa, yukiñ yerda qolmaydi (Katarda buğran varsa yükün yerde kalmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 121).

- 19)** Qulunli biy  bot siz t y d n yaxşı (Yavrusu olan kısırak, yavrusuz deveden iyidir) ( z, 2000: 144).
- 20)** K mbaġal piy d , b y t y d  (Fakir yaya zengin devede) ( z, 2000: 145).
- 21)** K mbaġalni t y ni n  stid  it q p r (Yoksulu devenin  st nde bile k pek ısıtır) ( z, 2000: 145).
- 22)** Keyingi t y ni n y ki  ġır (Sonraki devenin y k   ġır olur) ( z, 2000: 145).
- 23)** Kiġkina yukka ham t y  tiz  kadi(Hafif y ke de deve diz  ker)(Yoldaşev, G m ş, 1995: 96).
- 24)** K p l zım k rs , k rv n t y sini soy r(Herkes istese kervanbaşı deveyi keser)( z, 2000: 145).
- 25)** T yl qni t yl q dem , t yl q t y  bol di (Devenin yavrusunu k şek diye aşıġılama, bir g n k şek deve olur) ( z, 2000: 149).
- 26)** Tekkanga t y  b şi, temgaganga quy n b şi (Payı olana deve b şi, payı olmayana tavşan b şi) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 151).
- 27)** Tilab olgan bolamni t y  tepib  ldirdi (Dilekle sahip olduġum  ocuġumu deve teperek  ld rd ) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 67).
- 28)** T y  b qdim, t gm  taqdim(Deve baktım d ġme taktım) ( z, 2000: 150).
- 29)** T y  b qs n t yl q, biy  b qs n t y  aq (Deve beslersen k şek, kısırak beslersen tay sahibi olursun) ( z, 2000: 150).
- 30)** T y  qan a yarası Őun a (Deve ne kadarsa yarası da o kadardır) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 65).
- 31)** T y  oyun tuşsa, q r yoġadi(Deve oynamaya b slarsa, kar yaġar) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 65).
- 32)** T y  qoltir bolsa, bot sini bulġaydi (Deve uyuz olursa, yavrusunu pisletir) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 65).
- 33)** T y  boyiga in nib, yildan quruq q libdi (Deve, boyuna g venip yildan mahrum kalmıştır) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 65).

- 34) Tüyä elakka qalganda bökiribdi (Deve, sıra eleğe geldiğinde böğürmüş) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 65).
- 35) Tüyä hām muāmälägä çökär (Deve de iyi muameleye çöker) (Öz, 2000: 150).
- 36) Tüyä hämmâmni häväs qılär (Deve hamamı arzular) (Öz, 2000: 150).
- 37) Tüyä qarısä, kömägigä iyärär (Deve yaşlansa yardım ister) (Öz, 2000: 150).
- 38) Tüyä qotir bolsa, botägä yuqar botädän böläkkä (Deve uyuz olursa, yavrusuna geçer, yavrusundan da hayvanlara geçer) (Öz, 2000: 150).
- 39) Tüyä mingan uzâqni kozlar, eşäk mingan yaqinini (Deveye binen uzağı gözler, eşeğe binen yakını) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 66).
- 40) Tüyä mingänniñ rizqı törtäv (Deveye binenin rızkı çoktur) (Öz, 2000: 151).
- 41) Tüyä tilini kârvân bilär (Deve dilini kervanbaşı bilir) (Öz, 2000: 151).
- 42) Tüyä topiği ham topiq qoy topiği ham topiq (Devenin topuğu da topuktur, koyunun topuğu da topuktur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 65).
- 43) Tüyä tüzni sevär, yiğit qızni (Deve düzü sever, yiğit kızı) (Öz, 2000: 151).
- 44) Tüyä ustida gatiq uyimas (Devenin üstünde yoğurt mayalanmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 65).
- 45) Tüyä yutsän hām dümini körsätmä (Deve yutsan bile tamamını yut, arkasını gösterme) (Öz, 2000: 151).
- 46) Tüyä yürädi qurğâqdä, körsän biläsän bätqâqdä (Deve kuraklıkta yürür ama bir de onu bataklıkta gör) (Öz, 2000: 151).
- 47) Tüyädä toğri cây bolmäs (Devede doğru yer olmaz) (Öz, 2000: 118).
- 48) Tüyädäk boy bergünçä, tügmädäk öy bersin (Deve kadar boy vereceğine, düğme kadar ev versin) (Öz, 2000: 151).
- 49) Tüyädän: “nega boyniñ egri” dep soraslar, “qayerim toğri?” degan ekan (Deveye, “Niçin boynun eğri” diye sormuşlar “Nerem doğru?” demiş) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 66).

50) Tüyägä yantâq kerak bolsa, boynini çozadi (Deveye deve dikenini gerekli olursa boynunu uzatır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 66).

51) Tüyäli yerdä tut bolmäs, yumuşli yerdä yut (Devenin olduğu yerde dut olmaz, çalışmanın olduğu yerde açlık olmaz) (Öz, 2000: 151).

52) Tüyän kättä, yağiri özidän kättä (Deve büyük, yağırı kendinden de büyük) (Öz, 2000: 150).

53) Tüyäni çömiç bilan suğarıb bolmaydi (Deve kepçeyle sulanmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 65).

54) Tüyäni şamâl uçirsa, eçkini asmanda kör (Deveyi rüzgâr uçurursa, keçiyi gökte görürsün) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 66).

55) Tüyäniñ äcäli yetsä, mäsârgä täyänär; eçkiniñ äcäli yetsä qassâbni süzär (Devenin eceli yetse mezara dayanır, keçinin eceli yetse kasabı süser) (Öz, 2000: 152).

56) Tüyäniñ buvräsi yaxşı, sözniñ tuvräsi yaxşı (Devenin buğrası, sözün doğrusu iyidir) (Öz, 2000: 151).

57) Tüyäniñ cäzligi özigä yäräşä (Devenin eyeri kendine yakışır) (Öz, 2000: 151).

58) Tüyäniñ dumi kalta bolsa ham, tülkidän dum soramaydi (Devenin kuyruğu kısa olsa bile tilkiye kuyruk sormaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 65).

59) Tüyäniñ körini yoqat, yerniñ şorini (Devenin körünü, yerin çorağını kaybet) (Öz, 2000: 152).

60) Tüyäniñ täniğäni yäprâq bilän yantâq (Devenin bildiği yaprak ile deve dikenidir) (Öz, 2000: 152).

61) Tüyäniñ uluğu köprikdä täyâq yer (Devenin büyüğü köprüde dayak yer) (Öz, 2000: 152).

62) Yälğiz bälä yılâq bolur, yälğiz tüyä baqırâq (Tek çocuk huysuz, tek deve bağırtlak olur) (Öz, 2000: 153).

63) Yånidä bir puli yoq, tüyãniñ tişini körär (Cebinde bir kuruş parası yok devenin dişine bakar) (Öz, 2000: 154).

64) Yolda yürsäñ tüyã işlät, eldä yürsäñ miyã (Yolda gidersen deveyi; ilde yürürsen aklımı kullan) (Öz, 2000: 154).

65) Yuk yiğilib täylâqqa qâldi (Yük yığılıp devenin yavrusuna kaldı)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 187).

Özbek Türkçesi atasözlerinde deve adına farklı adlarla birlikte toplam 69 atasözünde rastlanmaktadır. Bunlardan tüyã 39 atasözünde tek, 22 atasözünde başka hayvanlarla birlikte yer almaktadır. Nâr ise 5 atasözünde tek, 1 atasözünde başka hayvanla birlikte yer almaktadır. Buvra 1, botã ise 4 atasözünde başka hayvanlarla birlikte yer almaktadır. Täylâq 1 atasözünde tek, 3 atasözünde başka hayvanlarla birlikte yer almaktadır. Devenin birlikte geçtiği hayvanlar ise oldukça fazladır: eşek, yılan, at, it, sivrisinek, bit, kulun, kısarak, tay, tavşan, koyun, keçi, tilki. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 2 tanesinde deve adına rastlanmaktadır.

1.1.4. Eşek

*Atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan.*⁶³

Uzun kulaklı, kısa ve dik yeveli, kısa ve püsküllü kuyrukludur. Halk arasında inatçılığıyla bilinmektedir.

1.1.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç işek atnı uzar (Aç eşek atı geçer) (THM, 1959: 817).
- 2) At abranı avdara, haman işek gyıplë (At arabayı devirir, ama eşek suçlanır) (THM, 1959: 817).
- 3) Canı yangan işek attan yögërek bulır(Canı yanan eşek attan hızlı olur) (THM, 1959:817).
- 4) Hãlıq adlında işek qoyrıgın kisme, këm ozın, këm kısqã buldı, der (Halk önünde eşek kuyruğunu kesme, kimi uzun, kimi kısa oldu der)(THM,1959: 817).

⁶³ Türkçe Sözlük, 2005, s. 655.

- 5) İkë işek bër kervan (İki eşek bir kervan) (THM, 1959: 811).
- 6) İrtegë öçen işek kaygırır (Gelecek için eşek endişelenir) (THM, 1959: 811).
- 7) İş işë bëlen, işek kuşu bëlen (Dost dostu ile, eşek eşi ile) (THM, 1959: 812).
- 8) İş işën tabar, işek koyrığın kabbar (Dost dostunu bulur, eşek kuyruğunu kabartır)(THM, 1959: 812).
- 9) İş işëne, işek oyasına (Dost dostuna, eşek yuvasına) (THM, 1959: 812).
- 10) İş işëne tartır, işek oyasına tartır(Dost dostuna taşır, eşek yuvasına taşır) (THM, 1959: 812).
- 11) İşegëm küpërden ütkençë nezërë (Eşegim köprüden geçme adağı)(THM,1959: 812).
- 12) İşegëne küre tışavı (Eşegine göre bukağı) (THM, 1959: 812).
- 13) İşek alğa tarta, koyrığı artka tarta(Eşek öne çeker, kuyruğu arkaya çeker)(THM, 1959: 812).
- 14) İşek arıganın bëlmes, ir kartayğanın bëlmes (Eşek zayıflığını bilmez, yiğit yaşlandığını bilmez) (THM, 1959: 812).
- 15) İşek arık, tav biyëk (Eşek cılız, yokuş büyük) (THM, 1959: 812).
- 16) İşek atlas kise de haman işek bulır (Eşek atlas giyse de eşektir) (THM,1959: 812).
- 17) İşek balası tora azar (Eşek yavrusu ayakta azar) (THM, 1959: 812).
- 18) İşek barğa sanalsa da, malğa sanalmıy(Eşek var sayılsa da mal sayılmaz)(THM, 1959: 812).
- 19) İşek bër yamanatlı bulğaç, hucasınıñ ğayıbën aña sılıtylar (Eşek bir kere adı çıktığında sahibinin suçunu ona yüklerler) (THM, 1959: 812).
- 20) İşek döye bulmas, sıyır biye bulmas(Eşek deve olmaz, sığır kısarak olmaz) (THM, 1959: 817).
- 21) İşek ige kilmes (Eşek tarlaya gelmez) (THM, 1959: 812).
- 22) İşek işë bëlen (Eşek dostu ile) (THM, 1959: 812).
- 23) İşek işeklëğëne barır (Eşek eşekliğini yapar) (THM, 1959: 812).
- 24) İşek işekně buriçka kaşır (Eşek eşeği ödünç taşır) (THM, 1959: 813).
- 25) İşek işekten kalsa, kolağın kis (Eşek eşekten kalsa, kulağını kes) (THM, 1959: 813).
- 26) İşek itë it bulmas (Eşek eti et olmaz) (THM, 1959: 812).
- 27) İşek kitkençë yök bëtsën (Eşek gidecek ki yük bitsin) (THM, 1959: 813).

- 28) İšek kıartayđan bēlen kōtūv başı bulmas (Eşek yaşlanmakla tavlabaşı olmaz) (THM, 1959: 813).
- 29) İšek kıartaysa, kervanbaşı bulır (Eşek yaşlansa kervanbaşı olur) (THM, 1959: 813).
- 30) İšek kıazđanır, ēt ciyer (Eşek kazanır, it yer) (THM, 1959: 817).
- 31) İšek kıoyrıđı ūsmi, kirē de çūkmi(Eşek kuyruđu büyümez, geri de çökmez) (THM, 1959: 813).
- 32) İšek moñdaş bulmas (Eşek sırdaş olmaz) (THM, 1959: 814).
- 33) İšek oşasa, kıoyrığ kıapçıқта (Eşek gerekse kuyruğu torbada)⁶⁴(THM,1959:815).
- 34) İšek simērse, iyēsēn tiber (Eşek semirse sahibini teper) (THM, 1959: 815)..
- 35) İšek tavda, tavışı öyde (Eşek yolda, sesi evde) (THM, 1959: 815)
- 36) İšek tavda ūler, zararı öyge kilēr (Eşek dađda ölür, zararı eve gelir) (THM, 1959: 815).
- 37) İšek te ūler aldınnan tıprıçınıp kıuya (Eşek de ölür önünden debelenip durur) (THM, 1959: 816).
- 38) İšek tuyı illē ēlda bēr bula (Eşek doyması elli yılda bir olur) (THM, 1959: 815).
- 39) İšek tūşek kıadērēn bēlmes (Eşek dōşek kadrini bilmez) (THM, 1959: 816).
- 40) İšek utta tuđtamas, “yukta” tuđtar (Eşek otta durmaz, yokta durur) (THM, 1959: 816).
- 41) İšek yahşı, tav naçar (Eşek iyi, yol kōtū) (THM, 1959: 816).
- 42) İšek yulı kıatkaқта bilgēlē bulmas, batkaқта bilgēlē bulır (Eşek yolu kuru olmaz, bataklık olur) (THM, 1959: 816).
- 43) İšek yurđala beyge almas (Eşek yavaş gidip yarış kazanmaz) (THM, 1959: 816).
- 44) İšek zađıfēran kıadērēn bēlmes (Eşek zağıferan kadrini bilmez)(THM,1959: 812).
- 45) İšekke altın iyer kıuysañ da haman işek(Eşeğe altın eyer vursan da eşek) (THM, 1959: 813).

⁶⁴ Nasrettin Hoca eşeği satmaya pazara getirirken inatlaşıp, eşeğin kuyruğunu kesip torbaya koymuş. Pazarda birisi, eşeğin kuyruğu yok deyip fiyatı düşürmeye çalışınca. Hoca: Onun kuyruğuna bakma, beğendiysen kuyruğu uzakta değil torbada, demiş. (THM, 1959: 815)

- 46) İšekke altın taķıya tös tögöl (Eşeğe altın Őapka uygun değildi)(THM,1959: 813).
- 47) İšekke baŐ bulsañ da baŐ bul (Eşeęe lider olsan da lider ol)(THM,1959:813).
- 48) İšekke bër yök artıķ salsañ yuręa bula, di (Eşeęe bir yük fazla koysan rahvan olurdu) (THM, 1959: 813).
- 49) İšekke can ķayęısı, itçeğe may ķayęısı (Eşeğe can kayęısı, kasaba yaę kayęısı) (THM, 1959: 814).
- 50) İšekke ĥatın bulma, bulsan çıda (Eşeęe eŐ olma, olursan sabret) (THM, 1959: 814).
- 51) İšekke męngennęñ ayağı tınmas (Eşeğe binenin ayağı yerinde durmaz) (THM, 1959: 813) .
- 52) İšekke ni yastıķ, ni tüşek? (Eşeęe ne yastıķ ne dőšek?) (THM, 1959: 813).
- 53) İšekke tüşek ceysen, “tőčkęręp” tőŐer (Eşeęe dőšek sersen “hap Őurup” dőŐer) (THM, 1959: 813).
- 54) İšekne ělek beyle, Annan Allaęa tapŐır (Eşeęi önce baęla, sonra Allah’a emanet et) (THM, 1959: 814).
- 55) İšekne maķtaęan bęlen tolpar bulmas(Eşeęi övmekle küheylan olmaz)(THM, 1959: 814).
- 56) İšekne malęa sanama (Eşeęi maldan sayma) (THM, 1959: 814).
- 57) İšekne tuyęa çağıręannar, -Utın kitęręgemę, su kitęręgemę? dip sorağan di (Eşeği düğüne çağırımıŐlar ‘ya odun eksik, ya su’ demiŐ) (THM, 1959: 814).
- 58) İšekne tüşekke salsañ, tegerep tőŐer(Eşeęi dőŐeęe koysan dönüp dőŐer)(THM, 1959: 814)
- 59) İšekne utķa eydeseñ, tiręske çabar (Eşeęi ota çağırсан, tezeęe koŐar) (THM, 1959: 814).
- 60) İšekne yuldan saptıręaç, yul kürsetüçę küp bulır (Eşeğini yoldan saptır, yol gösterenin çok olur) (THM, 1959: 814).
- 61) İšekneñ aķırmaęanı bulmas (Eşeğin anırmayanı olmaz) (THM, 1959: 814).
- 62) İšekneñ baŐın tabaķķa salsan, tegerep tőŐer (Eşeğin baŐını tabağa koysan devrilip dőŐer) (THM, 1959: 814).
- 63) İšekneñ delilę yögen (Eşeęin delili dizgin) (THM, 1959: 814).
- 64) İšekneñ fięilę iyesene meęlüm (Eşeęin davranıŐı sahibine belli) (THM, 1959: 815).

- 65) İšekneň itě heram, köçě helel (Eşeğin eti haram, gücü helal)(THM,1959: 815).
- 66) İšekneň iyerě üzene yök tügël (Eşeğin eyeri kendine yük değil) (THM, 1959: 815).
- 67) İšekneň koyırığı da tiskere (Eşeğin kuyruğu da aksine) (THM, 1959: 815).
- 68) İšekneň süzëne işanasıñ, aksakalım bëlen miña işanmıysıñ (Eşeğin sözüne inanıyorsun, aksakalım ile bana inanmıyorsun) (THM, 1959: 815).
- 69) İšekneň üz baqıruvı üzene yemlë(Eşeğin kendi anırması kendine güzel) (THM, 1959: 815).
- 70) İšekten ët tuva, kandaladan bët (Eşekten it doğar, kandeladan bit)(THM,1959: 817).
- 71) İšekten kürgen hırlıktan ülëm artık (Eşekten göreceğin kötülükten ölüm iyidir) (THM, 1959: 816).
- 72) İšekten yığıl, attan yığıldan yamanrak (Eşekten düşmek, attan düşmekten kötüdür) (THM, 1959: 815).
- 73) İyesöz işekne bar da kıynar (Sahipsiz eşeği herkes döver)(THM, 1959:816).
- 74) İyesöz kalğan işekne bürë aşar (Sahipsiz kalan eşeği kurt yer)(THM,1959:816).
- 75) Karga maqtanıp şoñkar bulmas, işek maqtanıp tolpar bulmas (Karga övünüp sungur olmaz, eşek övünüp küheylan olmaz) (THM, 1959: 816).
- 76) Karsak işekke herkem mëne (Kısa eşeğe herkes biner) (THM, 1959: 816).
- 77) Mekkege baruv bëlen işek hacı bulmas (Mekke'ye gitmekle eşek hacı olmaz) (THM, 1959: 816).
- 78) Tipmegen işekneň ülëmë çëbënnen bulır (Tepmeyen eşeğin ölümü sinekten olur) (THM, 1959: 816).
- 79) Ul işekte yögëm yuq, yardan oçsa qaygm yuq (O eşekte yüküm yok, uçurumdan düşse korkum yok) (THM, 1959: 816).
- 80) Uñğan işek attan yögërek bulır(Çalışkan eşek attan hızlı olur)(THM,1959:817).
- 81) Ügöz ülgenge işek söyingen, tirësën aña yöklegenner (Öküz öldüğünde eşek sevinir, derisini ona yükletirler) (THM, 1959:817).
- 82) Ülme, işegëm, yaz kile, yazğa ülen aşarın (Ölme eşeğim, yaz gelir, yaza ot yersin) (THM, 1959: 817).

- 83) Üzëm işek bula torıp, atnı citkëze bulammı? (Kendim eşek olduğunda, atı yakına getireyim mi?) (THM, 1959:817).
- 84) Yöknë işekke art, ya işeknë yökke art (Yükünü eşeğe yükle ya eşeği yükle) (THM, 1959:816).
- 85) Yuvaş işekke herkëm mëner (Uysal eşeğe herkes biner) (THM, 1959:817).

Eşek, 103 atasözün 73 tanesinde tek başına yer almaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 3'ünde, üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 3'ünde eşek adı yer almaktadır. At ile 13, öküz ile 4, kurt ile 2 atasözünde eşek birlikte yer almaktadır. Tay, yorga, it, sinek ve tilki ile birer atasözünde eşek birlikte yer almaktadır.

1.1.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Açköz eşäk torvä yer (Açgözlü eşek torba yer) (Öz, 2000: 128).
- 2) Adamga libäs, eşäkka tâqim (Adama libas, eşeğe belleme yakıştır) (Öz, 2000:128).
- 3) Ağil tola eşäkdan, oriğ bolsa häm ât yaxşı (Ahır dolu eşekten, zayıf olsa da at iyidir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 16).
- 4) Âtliqqa salâm berib, eşäklikdan dam kutma (Atlıya selam verip eşekliden selamını esirgeme) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 31).
- 5) Bir xâtinniñ hiylasi qırq eşäkka yuk bolar (Bir kadının hilesi, kırk eşeğe yük olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 46).
- 6) Çärçäb kelib mingän soñ, çolâq eşäk ât bolur (Yorulup binildiğinde sakat eşek at olur) (Öz, Aynur: 134).
- 7) Egäsiz eşäkni böri yer (Sahipsiz eşeği kurt yer) (Öz, 2000: 136).
- 8) Eşägi üç tängä, toqimi beş tängä (Eşeği üç kuruş, semeri beş kuruş) (Öz, 2000: 137).
- 9) Eşägidan tâqimi qimmat (Eşeğin bellemesi pahalıdır).
- 10) Eşägiga yarasa tuşâvi (Eşeğin değerine göre örük) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:80).

- 11) Eşäk baxşı bolmas, yâmân yaxşı bolmas (Eşek, bahşı olmaz; kötü, iyi olmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 80).
- 12) Eşäk bârgä qoşilsä hä, mâlgä qoşilmäs (Eşek, yüke koşulsa bile maldan sayılmaz) (Öz, 2000: 137).
- 13) Eşäk egäsini tänimäs, pişäk bekäsini(Eşek sahibini, kedi ev hanımını tanımaz) (Öz, 2000: 137).
- 14) Eşäk eşäkdän qâlsä qulâğını kesär (Eşek eşekten geri kalırsa, kulağını keser) (Öz,2000:137).
- 15) Eşäk eti ğoşt bolmas, savdâğâr heç dost bolmas (Eşek eti et olmaz, tüccar hiç dost olmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 80).
- 16) Eşäk qırqqa kirganda qılıq çiqaradi (Eşek kırka girdiğinde kılık çıkarır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 80).
- 17) Eşäk hañramasa, “hañi” demaslar (Eşek anırmasa anırcı demezler) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 80).
- 18) Eşäk mingän eldä köp, yol körmägän yurtdä (Eşeğe binen ilde çok, yol görmeyen memlekette çok) (Öz, 2000: 137).
- 19) Eşäk mingänniñ ayağı tinmas, qoş xâtinniñ qulâğı (Eşeğe binenin ayağı rahat olmaz, iki karısı olanın kulağı dinç olmaz) (Öz, 2000: 137).
- 20) Eşäk semirsä egäsini tepär (Eşek semirirse sahibini teper) (Öz, 2000: 137).
- 21) Eşäk töşäkni nima bilär (Eşek döşeği ne bilir) (Öz, 2000: 137).
- 22) Eşäk yürär qâtqâqdä, mälüm bolar bâtqâqdä (Eşek kurak yerde yürür Asıl bataklıkta bilinir) (Öz, 2000: 137).
- 23) Eşäkdä yükim yoq, yıqılsä işim yoq(Eşekte yüküm yok, düşse de önemli değil) (Öz, 2000: 137).
- 24) Eşäkkä güldän şorä yaxşı (Eşeğe şora bitkisi gülden daha iyidir) (Öz, 2000: 138).
- 25) Eşäkkä iş, şişäkkä yemiş (Eşeğe iş, kuzuya yemek) (Öz, 2000: 138).

- 26)** Eşakkä mügüz bitsä, egäsini süzär, tüyägä qanât bitsä, tåmini buzär (Eşekte boynuz çıksa sahibini süser, devede kanat çıksa evin çatısını uçurur) (Öz, 2000: 138).
- 27)** Eşäkli åtli hām bolar (Eşeği olanın atı da olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 79).
- 28)** Eşäkni urgan bilån åt bolmās (Eşeği dövmekle at olmaz) (Öz, 2000: 138).
- 29)** Eşäkniñ årqasiga åftåb tuşsa, qoliñni isitib qol (Eşeğin arkasına güneş düşerse elini ısıt) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 80).
- 30)** Eşäkniñ fe’lini bilib, unga şåx atå qilmagan (Eşeğin huyu bilindiği için boynuz verilmemiş) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 80).
- 31)** Eşäkniñ küçi halål, ğooşı harām (Eşeğin gücü helal, eti haramdır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 80).
- 32)** Eşäkniñ ölimi, itniñ rizqı (Eşeğin ölümü itin rızkıdır) (Öz, 2000: 138).
- 33)** Eşäkniñ tänlåġanı şorå (Eşeğin seçtiği şoradır) (Öz, 2000: 138).
- 34)** Eşäkniñ yāmāni qåzıqni bulġar, åtniñ yāmāni åxurni (Eşeğin kötüsü kazığı kirletir, atın kötüsü ahır kirletir) (Öz, 2000: 138).
- 35)** Eşäkniñ yügürigi, åtniñ åqsåġı (Eşeğin hızlı koşanı, atın aksayanı gibidir) (Öz, 2000: 138).
- 36)** Eşäkniñ yüki yengil bolsa yåtaġån boladi (Eşeğin yükü hafif olursa yataġån olur) (Öz, 2000: 138).
- 37)** Eşånim deb, eşåġimdan ayrıldım (Pirim diye eşåġimden ayrıldım) (Öz, 2000: 138).
- 38)** Xızir nåzår qılmāså eşåk bårårgå dålål bolål māysån (Hızır yardım etmezse, eşek pazarında dellal bile olamazsın) (Öz, 2000: 139).
- 39)** Işqı yoq eşåk, dårđi yoq kesåk (Sevmeyen eşektir, derdi olmayan kesektir) (Öz, 2000: 140).
- 40)** İlmigå åmål qılmåġån mullådån, üstigå kitåb årtiġån eşåk yaxşı (İlmine güvenmeyen molladan, üstüne kitap yüklenen eşek iyidir) (Öz, 2000: 141).

- 41)** İşim bitdi, eşağim lāydan ātdi (İşim bitti eşeğim çamurdan geçti) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 110).
- 42)** İzvoşga eřāk qoşib bolmaydi (Faytona eşek koşulmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 82).
- 43)** Kōkdān ārpā yāđsā hām, eřākniñ yemi nimā (Gōkten arpa yāđsa bile eşeğin yemi azıcıktır) (Öz, 2000: 145).
- 44)** Kōp gap eřākkā yuk (ok laf eřeđe yūktür) (Öz, 2000: 145).
- 45)** Tāām öřā tāām illāti māřgā, eřāk öřāk, tāqımı bāřqa (Yemek aynı yemek kusur malzemede, eşek aynı eşek kusur semerde) (Öz, 2000: 149).
- 46)** Yāli qalın eřākdān, yāđır bolgān āt yaxşi (Yelesi kalın eşekten, yāđır at iyidir) (Öz, 2000: 153).
- 47)** Yāli semiz eřākdan yāđır bolsa ham āt yaxşi, qadr bilmas qarindāřdan yaqindagi yāt yaxşi (Boynu kalın eşekten uyuz olsa da at iyidir, kadir bilmez akrabadan yakınındaki yabancı iyidir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:50).
- 48)** Yāmān eşak ip üzār, yāmān xātin üy bozār (Kōtü eşek ipini koparır, kōtü kadın yuva dağtır) (Öz Özcan, 2009: 44).
- 49)** Yāmān yaxşi bolmās, eřāk baxşi (Kōtü iyi olmaz, eşek bahşi olmaz) (Öz, 2000: 153).
- 50)** Yukni eřākka elt, yā eřākni yukka (Yükü eřeđe tařı ya da eřeđi yūke) (Yoldařev, Gümüř, 1995: 187).
- 51)** Zamāneniñ zayli bilan dedim eřākni tođa (Zamanenin zeyli ile eşeğe dayı dedim) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 188).
- 52)** Zāmānāniñ āzgāni, ātdān eřākniñ ozgāni (Zamanın bozulması, eşeğin atı geçmesidir) (Öz, 2000: 154).

Eşek, toplam 67 atasözün 37'sinde tek başına yer almaktadır. At ile 18, deve ile 3, it ile 2, sığır, kuzu, kedi, kurt, tavuk ve domuz ile birer atasözünde eşek birlikte yer almaktadır. Keçi, koyun, eşek ve tay birleşerek dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır.

1.1.5. Katır

*Atgillerden, kısırak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan melez hayvan.*⁶⁵ İri ve uzun kafalı, uzun kulaklı, bacakları cılız, attan küçük, eşekten büyük, kuvvetli hayvanlardır.

1.1.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) At bēlen işek qavışqan, ikē arada qaçır tuvğan (At ile eşek rastlaşsa, iki arada katır doğar) (THM, 1959: 817).
- 2) Bēr qamqı mēñ qaçırını örkētken (Bir kırbaç bin katırı ürkütür) (THM, 1959: 818).
- 3) Qaçırdan at ta tuvmas, işek te tuvmas (Katırdan at da doğmaz, eşek de doğmaz) (THM, 1959: 818).
- 4) Qaçırdan atañ kēm dip sorağaç, at dip cavap birgen, di (Katırdan atan kim deyip sorarlar, at deyip cevap verirdi) (THM, 1959: 779).

Katır, 5 atasözün 1'inde tek başına yer almaktadır. At ile birlikte 1 atasözünde yer alan katır, 3 atasözünde at, katır, eşek ile birlikte üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır.

1.1.6. Kedi

*Kedigillerden, köpek dişleri iyi gelişmiş, kasları çevik ve kuvvetli evcil veya yabani küçük memeli hayvan.*⁶⁶ Ön ayakları beş, arka ayakları dört parmaklıdır. Tırnaklarını içeri çekebilirler. Duyma duyuları oldukça gelişmiştir.

1.1.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Artına gerçitse sörtkeç, meçē de qoyrık astın üzē tēlep yalağan, di (Arkasını silmez gerekse kedi de kuyruk altını kendi diliyle yalardı) (THM, 1959: 696).
- 2) Azğın mēçēñēñ avızı pēşken (Azgın kedinin ağzı pişik) (THM, 1959: 696).
- 3) Çınlağan meçē ētnē ciñer (Sinirlenen kedi köpeği yener) (THM, 1959:698).
- 4) Ecelē citken tıçqan meçē qoyrıqın tēşler (Eceli gelen sıçan kedi kuyruğunu dişler) (THM, 1959:703).

⁶⁵ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1105.

⁶⁶ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1126.

- 5) Ęt ambar sağlıy, meęę kazan sağlıy (Köpek ambar korur, kedi kazan korur) (THM, 1959: 698).
- 6) Ęt artınnan koyrıķ, meęę artınnan yögrök (İt arkasından kuyruk, kedi arkasından koşar) (THM, 1959: 698).
- 7) Ęt bëlen Ęt bulđançı, meęę bëlen şodağıy bul (İt ile it olacağına, kedi ile dünür ol) (THM, 1959: 699).
- 8) Ęt bëlen meęę dus bulmas (İt ile kedi dost olmaz) (THM, 1959: 698).
- 9) Ęt bëlen pësi dus, pësi bëlen küsë dus (İt ile kedi dost, kedi ile fare dost) (THM, 1959: 698).
- 10) Ęt irlar yanında, meęę şatınnar yanında (İt erkek yanında, kedi kadınlar yanında) (THM, 1959: 699).
- 11) Ęt iyeseň, möşek miyeseň bëlmi (İt sahibini, kedi aklını bilmez)(THM,1959: 699).
- 12) Ęt këmge öre, maçı řuňarğa miravlıy (İt kime havlasa, kedi ona miyavlar) (THM, 1959: 699).
- 13) Ęt këşęge iyelenër, meęę öyge (iyelenër)(İt insana alışır, kedi eve (alışır)(THM, 1959: 699).
- 14) Ęt oğrasa ipiy bir, meęę oğrasa kirë řayt! (İt rastlasa ekmek ver, kedi rastlasa geri dön!) (THM, 1959: 699).
- 15) Ętnëň eęęe taza, tıřı kër, pesineň tıřı taza, eęęe mekër (İtin ięi temiz dıřı kir, kedinin dıřı temiz, ięi kötü) (THM, 1959: 699).
- 16) Ętnëň tıřı kër, meęęeneň eęęe mekër(İtin dıřı kir, kedinin ięi kötü) (THM,1959: 699).
- 17) Herkëm bëlgenëň eřli, pesi balası koyrıđın tëřli (Herkes bildiđini yapar, kedi yavrusu kuyruđunu dıřler) (THM, 1959: 698).
- 18) Ęucası yanında meęę de Ętnë başkan(Sahibi yanında kedi de iti bastırır)(THM, 1959: 698).
- 19) Ęaplan pësinëň ađası (Kaplan kedinin abisi) (THM, 1959: 662).
- 20) Kiřtedegë řazılıķ özëlëp töşe dip pësi aęķa ülgen (Raftaki sucuk ayrılıp düşer deyip kedi ağ ölür) (THM, 1959: 696).
- 21) May aşağan pësi töğënnen bilgëlë (Yağ yiyen kedi tüyünden belli olur) (THM, 1959: 696).
- 22) Meęę balasın: -Ařamas idëm, söygende tıçķaňa ođřıy, idër (Kedi yavrusunu: -Yemeyecektim, sevildiđinde fareye benzerdi) (THM, 1959: 696).

- 23) Meçë buyı citmegen bavırnı sasığan digen (Kedi boyu yetmediği ciğere mundar dermiş) (THM, 1959: 696).
- 24) Meçë itke buyı citmegeç, sörsëgen dir imëş (Kedi ete boyu yetişmediğinde kokuşmuş dermiş) (THM, 1959: 696).
- 25) Meçë kazır, ët kümer (Kedi kazır, it gömer) (THM, 1959: 698).
- 26) Meçë tëğë dönyada hucasınıñ hürmetën tanar öçën, küzën yomıp aşar imëş (Kedi ahrette sahibinin hürmetini inkâr etmek için gözünü kapatıp yerd) (THM, 1959: 697).
- 27) Meçë tıçkan önëne këre almas (Kedi sıçan deliğine giremez) (THM, 1959: 702).
- 28) Meçë üz balasın bik söygenlëkten aşıy (Kedi öz yavrusunu sevdiğinden yer) (THM, 1959: 697).
- 29) Meçë üzë uynaş iter, üzë qaravıl salır(Kedi kendi oynar, kendi söyler)(THM,1959:697).
- 30) Meçë üzë yoklasa da, küzë tıçkanı küre (Kedi kendi uyusa da, gözü sıçanı görür) (THM, 1959: 702).
- 31) Meçë yukta tıçkan baş (Kedi olmadığında sıçan baş) (THM, 1959: 702).
- 32) Meçëden artkannı ët cıyar (Kediden artanı it toplar) (THM, 1959: 698).
- 33) Meçëden tıçkanğa şefkat kötöv bulmıy torğan eş (Kediden sıçana şefkat olmayacak iş) (THM, 1959: 702).
- 34) Meçëge oyun, tıçkanğa kıyıy (Kediye oyun, sıçana kötülük) (THM, 1959: 702).
- 35) Meçëkke köklë, tıçkanğa sığıt(Kediye eğlence, sıçana korku)(THM,1959:702).
- 36) Meçënë satıp almıylar (Kediyi satın almazlar) (THM, 1959: 696).
- 37) Meçënë tübeden atsañ da, dürt ayağı ötsëne töşer (Kediyi çatıdan atsan da dört ayağı üstüne düşer) (THM, 1959: 696).
- 38) Meçënëñ oyatsız aķırıp uynaş iter (Kedinin arsız baķırıp oynardı) (THM, 1959: 696).
- 39) Meçënëñ tırnağı biyeleyënde (Kedinin tırnağı eldiveninde) (THM, 1959: 697).
- 40) Mısıq borının yeşermes (Kedi burnunu saklamaz) (THM, 1959: 696).
- 41) Pësi açka sızlanır, aş saldıñmı, sırlanır (Kedi açlığında sızlanır, yemek verdiğinde çizer) (THM, 1959: 697).

- 42) Pəsi asramağan tıçқан asrar (Kedi beslemeyen fare besler) (THM, 1959: 702).
- 43) Pəsi bēlen kūsē can doşmanı (Kedi ile fare can düşmanıdır)(THM,1959: 702).
- 44) Pəsi de may çülmegēne buyı citmegeç, sörsēgen, dip eyte di (Kedi de yağ kabına boyu yetişmediğinde kokuşmuş diye söylediler) (THM, 1959: 697).
- 45) Pəsi, itke buyı citmegeç, bügen urazamın, digen (Kedi, ete boyu yetmediğinde bugün oruçluyum dermiş) (THM, 1959: 697).
- 46) Pəsi koyrıķ astına yara bulğan (Kedi kuyruk altına yara olur)(THM, 1959:698).
- 47) Pəsi sırtı bēlen tōşmes (Kedi sırt üstü düşmez) (THM, 1959:698).
- 48) Pəsi tıçқannan kaçmas (Kedi fareden kaçmaz) (THM, 1959:702).
- 49) Pəsi tōşēnde kūsē kürēr (Kedi düşünde fare görür) (THM, 1959:702).
- 50) Pəsiğe sıy birseñ, başına suğıp bir, isēmde yuķ dimesēn (Kediye ikram verirsen başına vurup ver, vermedin demesin) (THM, 1959: 697).
- 51) Pēsineñ arқasın cirge orma (Kedinin arkasına vurma) (THM, 1959: 698).
- 52) Pēsineñ küzē tıçқан tişēgēnde bulır(Kedinin gözü sıçan deliğinde olur)(THM, 1959: 702).
- 53) Saқal kecede de bar, mıyıķ meçēde de bar (Sakal keçide de var, bıyık kedide de var) (THM, 1959: 698).
- 54) Tuķ öynēñ meçēlerē aç (Tok evin kedileri aç) (THM, 1959: 698).
- 55) Zıyançı pəsi küzēn yıltıratır (Masraflı kedi gözünü parlatır) (THM, 1959: 696).

Kedi, Kazan-Tatar atasözlerinde ‘meçē’, ‘maçı’, ‘mōşek’ ve ‘pəsi’ adlarıyla yer almaktadır. Kedi, 58 atasözün 21 tanesinde tek başına yer almaktadır. Kedi, sıçan ile 16, köpek ile 14, keçi ile 2, kaplan ile 1, baykuş ile 1 ve bülbül ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır. Kedi, üç farklı hayvan adıyla kurulan 2 atasözünü oluşturmaktadır.

1.1.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Äcäli yetgän şıçqân, müşükkä ğamzä qılär (Eceli gelen sıçan, kediye cilve yapar) (Öz, 2000: 135).
- 2) Müşük ham bekârga âftâbga çıqmaydi (Kedi bile boş yere güneşe çıkmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 123).

- 3) Müşük ketini körüb, yaram bår deb dâdlarkan (Kedi götünü görünce, yaram var diye bağırırmış) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 123).
- 4) Müşük özi oynaş tåpib, özi jar såladi (Kedi kendisine oynaş bulup kendisini ifşa etmiş) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 123).
- 5) Müşük suyganidan öz bolasini yeydi (Kedi sevincinden kendi yavrusunu yer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 123).
- 6) Müşükkå oyun siçqånga qiyin (Kediye oyun, sıçana zorluk) (Öz, 2000: 146).
- 7) Müşükkå “pişt” demagan, tåvuqqa “kışt” dermidi? (Kediye pişt demeyen, tavuğa kışt der mi?) (Öz, 2000: 146).
- 8) Müşükniñ bålasi ånasiga oxşab miyåvlaydi (Kedinin yavrusu annesine benzeterек miyavlar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 124).
- 9) Müşükniñ qånraga boyi yetmasa, “puf, sassıq!” deydi (Kedinin et askısına boyu yetişmezse “Püf, kokuyor” der) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 123).
- 10) Müşükniñ ölimi siçqånga toy (Kedinin ölümü sıçana düğündür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:123).
- 11) Müşükniñ tuşıga siçgån kiradi (Kedinin düşüne sıçan girer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 123).
- 12) Tekinga müşük ham åftåbga çigmaydi (Sebepsiz yere kedi güneşe çıkmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 156).

Kedi, 17 atasözün 7 tanesinde tek başına, 6 tanesinde sıçanla, birer tanesinde tavşan ve tavukla birlikte yer almaktadır.

1.1.7. Köpek

*Köpekgillerden, boy ve biçim bakımından pek çok cinsi olan, çok iyi koku alan, sadık, bekçilik ve avcılık gibi işler için beslenen memeli hayvan.*⁶⁷

⁶⁷ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1231.

1.1.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç ət qatı tüşler (Aç it güçlü dişler) (THM, 1959: 666).
- 2) Aç ət qoyrıqın tuq ət kimërër (Aç it kuyruğunu tok it kemirir) (THM, 1959: 666).
- 3) Aç ət qoyrıqın tuq ət tarta (Aç it kuyruğunu tok it çeker) (THM, 1959: 666).
- 4) Aç ət qutırmas, aç bürë totılmas (Aç it kudurmaz, aç kurt tutulmaz) (THM, 1959: 705).
- 5) Aç ət tuq ətke örmes (Aç it, tok ite havlamaz) (THM, 1959: 666).
- 6) Aç ətneñ artın tuq ət yalar (Aç itin arkasını tok it yalar) (THM, 1959: 666).
- 7) Aq ət belasë qara ətke (Beyaz itin belası kara ite) (THM, 1959: 665).
- 8) Aq ət, qara ət ikësë de ət (Ak it, kara it ikisi de it) (THM, 1959: 665).
- 9) Aq ət urlağan, qara ət tamğa alğan (Ak it çalan, kara it damgalar)(THM,1959: 665).
- 10) Aqsak ət küp çabar, alama ətneñ küzë çıgar (Aksak it çok gezer, kötü itin gözü çıkar) (THM, 1959: 665).
- 11) Aqsak ət töştän soñ örër (Aksak it düştükten sonra havlar) (THM, 1959: 665).
- 12) Aqsak ət yöri almasa yatıp örër (Aksak it yürümezse yatıp havlar) (THM, 1959: 665).
- 13) Aqsak ətke qori qaşık, suqır ətke ul da yuk (Aksak ite kuru kaşık, kör ite o da yok) (THM, 1959: 665).
- 14) Alğa kitkennëñ ətë utlar (Önce gidenin iti otlar) (THM, 1959: 666).
- 15) Arqa işlë ət bürënë ciñer (Arkası kalabalık it, kurdu yener) (THM, 1959: 705).
- 16) Artına kë tipkennë ət te onıtmıy (Arkasına kimin vurduğunu it de unutmaz) (THM, 1959: 666).
- 17) Artında yöz ət havlamağan bürë bürë bulamını? (Arkasında yüz it havlamayan kurt, kurt olur mu?) (THM, 1959: 705).
- 18) Aş qadërën ət bëlmes (Yemek değerini it bilmez) (THM, 1959: 667).
- 19) Aş qadërën ət te saqlıy (Yemek değerini it de bilir) (THM, 1959: 667).
- 20) Aşağan cirëne ət te qayta (Yemek yediği yerine it de döner) (THM, 1959: 666).
- 21) Aşarına ipiy yuq, ətneñ atı Qarabay (Yemeğine ekmek yok, itinin adı Karabay) (THM, 1959: 667).

- 22) Avğa çıkqanda ət aşıtmıylar(Ava çıkıldığında it yedirmezler) (THM, 1959: 703).
- 23) Avılğa cite ət uzar (Köye büyüyen it benzer) (THM, 1959: 664).
- 24) Avıl ətə ala bulır (Köy iti düşman olur) (THM, 1959: 665).
- 25) Avıl ətə avılına taba öre (Köy iti köyüne doğru havlar) (THM, 1959: 664).
- 26) Avıl ətə talaşır, bürə kilse, yaraşır (Köy iti dalaşır, kurt gelse anlaşır) (THM, 1959: 705).
- 27) Avıl ətə yaman bulsa, bürə bəlen dus bulır (Köy iti kötü olsa kurt ile dost olur) (THM, 1959: 705).
- 28) Avıl ətəneñ koyırığı yuğarı (Köy itinin kuyruğu yukarıdır) (THM, 1959: 665).
- 29) Avıl ətsez bulmas (Köy itsiz olmaz) (THM, 1959: 665).
- 30) Azgın ət koyırıkqa üser (Azgın it kuyruğa yetişir) (THM, 1959: 665).
- 31) Bavdağı ət avğa yaramas (Bağlı it ava yaramaz) (THM, 1959: 703).
- 32) Behətə kirə kitkennəñ ətə qarək kitkeç örər (Şansı geri gidenin köpeği hırsız gidince havlar) (THM, 1959: 668).
- 33) Bər ət te üz koyırığına ey itmi (Bir it de kendi kuyruğuna ah etmez)(THM, 1959: 667).
- 34) Bər ət ügəzneñ bər kabım itə töşep qalmasını dip cidə əl yörgeñ, di (Bir it, öküñün bir lokma eti düşüp kalmaz mı deyip yedi yıl koştı) (THM, 1959: 667).
- 35) Bər kırıkkan ət oç kön ular (Bir kere korkan it üç gün havlar) (THM, 1959: 667).
- 36) Bər söyek ikə ətə citmi (Bir kemik iki ite yetmez) (THM, 1959: 667).
- 37) Buranda bürə yörər, uramda ət yörər (Buranda kurt yürür, sokakta it yürür) (THM, 1959: 705).
- 38) Bürə balasın bürəkke salsañ da işə bulmas, ətneñ başın tabağqa salsañ, tegerep töşer (Kurt yavrusunu kalpağa koysan umursamaz, itin başını tabağa koysan devrilip düşer) (THM, 1959: 705).
- 39) Bürə balası teke aşıy, ət balası tizek aşıy (Kurt yavrusu teke yer, it yavrusu tezek yer) (THM, 1959: 705).
- 40) Bürə balasın asrap ət bulmas (Kurt yavrusunu beslemekle it olmaz) (THM, 1959: 705).
- 41) Bürə bəlen dav korsañ, ətneñ yanaña al (Kurt ile kavga edersen itini yanına al) (THM, 1959: 705).

- 42)** Cıyın  t arasında, b r  tn n  oyrıtı bot arasında (Toplu it arasında bir itin kuyruğu bacak arasında) (THM, 1959: 693).
- 43)** Cim ş vaıtında yağşı  tn n oyasında irk n (Hasat vakti iyi itin yuvasında  zg r) (THM, 1959: 693).
- 44)** Ecel  citken  t me et busağasın  ılatır (Eceli gelen it cami eşiğine işer) (THM, 1959: 692).
- 45)** Emanet  uyan  t avızında isen  aytır (Emanet tavşan it ağzından sağ kurtulur) (THM, 1959: 692).
- 46)**  nc n   t avızına taŐlama ( ncini it ağzına atma) (THM, 1959: 672).
- 47)**  t artınnan  oyrık tağılıp tora ( t arkasından ikiy zl  takılıp y r r) (THM, 1959: 673).
- 48)**  t aşı kara bolamık ( t yemeği kara bulama ) (THM, 1959: 674).
- 49)**  t atasın tanımas ( t atasını tanımaz) (THM, 1959: 674).
- 50)**  t avızına sarı may yaraşmas ( t ağzına hastalıklı yağ yakışmaz) (THM, 1959: 673).
- 51)**  t avızına t Őken s yek may bulıp eri ( t ağzına giren kemik yağ olup erir) (THM, 1959: 673).
- 52)**  t avızına t Őken s yek yan elmi  ıkas ( t ağzına giren kemik ezilmeden  ıkmaz) (THM, 1959: 673).
- 53)**  t avızında taş ta yan ele ( t ağzında taş da ezilir) (THM, 1959: 673).
- 54)**  t avızınnan s yek alıp bulmas ( t ağzından kemik alınmaz) (THM, 1959: 673).
- 55)**  t ayağın  t basmıy ( t ayağına it basmaz) (THM, 1959: 674).
- 56)**  t ayęa  r r, aynıñ nuri kitmes ( t aya havlar, ayın ışığı gitmez) (THM, 1959: 673).
- 57)**  t azığ borımında ( t azığı burnunda) (THM, 1959: 673).
- 58)**  t azęını buranda  otırır ( t azęını boranda kudurur) (THM, 1959: 694).
- 59)**  t babalap savın bulmas, bolit bulmıy yavım bulmas ( t yavrulayıp sağılmaz, bulut olmadan yağmur olmaz) (THM, 1959: 674).
- 60)**  t balasın ırıldan s yer ( t yavrusunu k frederek sever) (THM, 1959: 674).
- 61)**  t balasın s ygen e, tora bara  oskan ı ( t yavrusunu sevdiğinde durup gidip kusar) (THM, 1959: 674).
- 62)**  t başta s yek yotsa, soñınnan  aygıra ( t başta kemik yutsa, sonradan kaygılanır) (THM, 1959: 674).

- 63)** Ęt batırğa örër, qurqaqnı tüşler (İt kahramana havlar, korkağı dişler) (THM, 1959: 674).
- 64)** Ęt bër sörengende kırık sörenër (İt bir kovduğunda kırk kovulur) (THM, 1959: 675).
- 65)** Ęt bëlen Ęt bulma (İt ile it olma) (THM, 1959: 675).
- 66)** Ęt bëlen Ęt talaşır, avızın-borının yalaşır(İt ile it dalaşır, ağızını burnunu yalar)(THM, 1959: 675).
- 67)** Ęt bëlen qoda bulsañ, söyek bëlen tuy itersëñ (İt ile dünür olursan, kemik ile düğün yaparsın) (THM, 1959: 674).
- 68)** Ęt bëlen uynasañ, örërsëñ (İt ile oynarsan havlarsın) (THM, 1959: 675).
- 69)** Ęt bërsë biten yalıy, bërsë artın yalıy (İt birisinin üstünü yalar, birisinin altını yalar) (THM, 1959: 675).
- 70)** Ęt büğën tuq, irteğë öçën oyı yuq (İt bugün tok, yarın için kaygısı yok) (THM, 1959: 675).
- 71)** Ęt bürëğën kiyip kilme, Ętlernë örkëtërsëñ (İt şapkanı giyip gelme, itlerini korkutursun) (THM, 1959: 675).
- 72)** Ęt canı çıqқанçı Ętlëğën ite (İt canı çıkarken de itliğini yapar) (THM, 1959:691).
- 73)** Ęt ciñgenën talıy (İt koluna dalar) (THM, 1959: 691).
- 74)** Ęt çeçegënde qartay (İt hapşırta yaşlanır) (THM, 1959: 687).
- 75)** Ęt çeçese ülër, adem çeçese köler(Köpek hapşırta ölür, insan hapşırta güler)(THM, 1959: 687).
- 76)** Ęt digende bit yuq (İt denende ar yok) (THM, 1959: 675).
- 77)** Ęt doğası qabul bulsa, kütken it yavar idë (İt duası kabul olsa gökten kemik yağardı) (THM, 1959: 675).
- 78)** Ęt ëçëne elbe kilëşmi (İt içine helva yakışmaz) (THM, 1959: 689).
- 79)** Ęt Ętke iyerër (İt ite uyar) (THM, 1959: 688).
- 80)** Ęt Ętke, Ęt qoyrıqqa (kuşar) (İt ite, it kuyruğa (emreder)) (THM, 1959: 688).
- 81)** Ęt Ętlëğën itmese, atı qorsın (İt itliğini yapmasa namı kurur) (THM, 1959: 688).
- 82)** Ęt Ętlëğën itmese, ëçë kügerër (İt itliğini yapmasa içi çürür) (THM, 1959: 688).
- 83)** Ęt Ętlëğën itmi tora almıy (İt itliğini yapmadan duramaz) (THM, 1959: 688).

- 84)** Ęt ětlěgěn itmiĉe kěnlě kěnĉemes (Ęt itliĝini etmedikĉe gěnlě razı olmaz) (THM, 1959: 688).
- 85)** Ęt ětlěgěn ittě, tun ĉabuvın yırttı (Ęt itliĝini yaptı, elbise eteĝini yırttı) (THM, 1959: 688).
- 86)** Ęt ětně ařamas (Ęt iti yemez) (THM, 1959: 689).
- 87)** Ęt ětně ciňse, cilkesěnnen talar (Ęt ite saldırsa ensesinden dalar)(THM,1959: 689).
- 88)** Ęt ětně taba (Ęt iti bulur) (THM, 1959: 689).
- 89)** Ęt ětně isnemi kěňělě tınmas (Ęt iti sezse gěnlě huzursuz olur) (THM, 1959: 689).
- 90)** Ęt ětněň ayagina basmıy (Ęt itin ayaĝına basmaz) (THM, 1959: 689).
- 91)** Ęt ětněň teřěnnen ĉurĉır (Ęt itin dıřından korkar) (THM, 1959: 689).
- 92)** Ęt ěř tapmasa, artın yalar (Ęt iř bulmazsa, arkasını yalar) (THM, 1959: 689).
- 93)** Ęt ěř tapmasa, avızı bělen ĉěběn totar (Ęt iř bulmazsa, aĝzı ile sinek tutar) (THM, 1959: 689).
- 94)** Ęt ĥucası oĉěn canın birse de, isěmě haman ět bulır (Ęt sahibi iĉin canını verse de adı yine it olur) (THM, 1959: 687).
- 95)** Ęt ĥucasına tayanıp ěrěr(Ęt sahibine gěvenip havlar) (THM, 1959: 687).
- 96)** Ęt ikě ayaĝın yalamıy tuymas (Ęt iki ayaĝını yalamadan doymaz) (THM, 1959: 676).
- 97)** Ęt ikmek birgen ĉapĉanı tanıy (Ęt ekmek veren kapanı tanır) (THM, 1959: 676).
- 98)** Ęt isneřĉp tanışır (Ęt koklaşıp tanışır) (THM, 1959: 676).
- 99)** Ęt iyertken ipteřlě (Ęt gezdiren arkadař) (THM, 1959: 676).
- 100)** Ęt iyeseňe oĥřar (Ęt sahibine benzer) (THM, 1959: 676).
- 101)** Ęt kěne bulsın, tayaĉ tabılır (Ęt olsun, sopa bulunur) (THM, 1959: 676).
- 102)** Ęt ĉapmas dime (Ęt ısırmaz deme) (THM, 1959: 676).
- 103)** Ęt ĉarını ĉěběřě yatmas (Ęt karnı ıslak yere yatmaz) (THM, 1959: 676).
- 104)** Ęt kıř eytěr di: -Ceyge ĉıĉsam, sěyekten saray salır iděm; cey eytěr di: -Kıřřa kěrsem, bozdan saray salır iděm (dip) (Ęt kıř sěylerdi: -Yaza ĉıĉsam, kemikten saray yaparım; yaz sěylerdi: -Kıřa girsem buzdan saray yaparım (der)) (THM, 1959: 677).
- 105)** Ęt kěĉě citkěnen talıy (Ęt gěcě yettiĝine dalar) (THM, 1959: 678).
- 106)** Ęt kěňělě běr ařık (Ęt isteĝi bir kemik) (THM, 1959: 678).

- 107) Ět kŮzĚ tŮtĚn bĚlmes (Īt gŮzŮ duman bilmez) (THM, 1959: 678).
- 108) Ět kŮzĚne ĉŮp tŮšmes (Īt gŮzŮne ĉŮp girmez) (THM, 1959: 678).
- 109) Ět ųodası bĚr undır, yŮgĚrĚp kĚrĚr ŮyĚ yuĳ (Īt dŮnŮrŮ ĉoktur, koşup gideceęi evi yok) (THM, 1959: 676).
- 110) Ět ųorsaęına cıylı su (Īt karnına sıcak su) (THM, 1959: 677).
- 111) Ět ųotırıp Ůrgen bĚlen, aynıñ yaĳtıllıęı kitmes (Īt kudurup havlamasıyla ayın ışığı gitmez) (THM, 1959: 694).
- 112) Ět ųotırsa, tŮnge taba (Īt kudursa geceye saldırır) (THM, 1959: 694).
- 113) Ět ųurıĳķan cirĚne ŮrĚr (Īt korktuęu yere havlar) (THM, 1959: 677).
- 114) Ět ųurıĳķanıñnı bĚlse, nıęraĳ ŮrĚr (Īt korktuęunu anlasa gŮĉlŮ havlar) (THM, 1959: 677).
- 115) Ět muyımına altın baysa taĳsa da tizek cıyın ųuymas (Īt boynuna altın tasma taksa da tezek yıęından ayrılmaz)) (THM, 1959: 679).
- 116) Ět muyımına ěncĚ asma (Īt boynuna inci takma) (THM, 1959: 679).
- 117) Ět ni cise, ųunı ųosar (Īt ne yese onu kusar) (THM, 1959: 684).
- 118) Ět oyasında kŮĉlĚ, (Īt yuvasında gŮĉlŮ) (THM, 1959: 684).
- 119) Ět ŮrĚp ųartaya (Īt havlayıp yaşlanır) (THM, 1959: 690).
- 120) Ět ŮrĚr, ademnĚñ başı avırtır, Ůrmese ŮzĚnĚñ başı avırtır (Īt havlar insanın başını aęartır, havlamasa kendinin başı aęarır) (THM, 1959: 690) .
- 121) Ět ŮrĚr, cil oĉırır (Īt havlar, rŮzgĚr uĉurur) (THM, 1959: 690).
- 122) Ět ŮrĚrge yallanęan (Īt havlaması hizmet) (THM, 1959: 690).
- 123) Ět Ůrmese ět bulmıy (Īt havlamasa it olmaz) (THM, 1959: 690).
- 124) Ět ŮyĚr bĚrĚkmes (Īt sŮrŮsŮ toplanmaz) (THM, 1959: 690).
- 125) Ět simĚrse, iyeseñ tĚşlĚr (Īt semirse sahibini dişler) (THM, 1959: 685).
- 126) Ět simĚzde, aşaręa yaramıy (Īt semizde, yemeye yaramaz) (THM, 1959: 684).
- 127) Ět sŮyek yotar, yırtılęanın artı beler (Īt kemik yutar, yırtıldığını kıcı bilir) (THM, 1959: 685).
- 128) Ět sŮyekten tuymas (Īt kemikten doymaz) (THM, 1959: 685)
- 129) Ět talaşır-talaşır, isneşĚr de yaraşır (Īt dalaşır da koklaşır da tanışır) (THM, 1959: 686).
- 130) Ět talaşır, tirĚşĚ yırtılmas (Īt dalaşır, derisi yırtılmaz) (THM, 1959: 686).
- 131) Ět talaşmıy tanışmas (Īt dalaşmadan tanışmaz) (THM, 1959: 685).
- 132) Ět te buydaęında kiyĚrĚle (Īt de yalnızlıęında gerilir) (THM, 1959: 686).

- 133) Ęt te mal (İt de mal) (THM, 1959: 686).
- 134) Ęt tēşēne Ęt tēşē çıdıy (İt dişine it dişi dayanır) (THM, 1959: 686).
- 135) Ęt tēşēnnen Ęt ũlmes (İt dişinde it ũlmez) (THM, 1959: 686).
- 136) Ęt tēzegē daruv yarasa, derya urtasına kēřēp pıçratır (İt tezeği ilaç olsa, deniz ortasına girip sıçar) (THM, 1959: 686) .
- 137) Ęt tını sŕyēk sındırır (İt sesi kemik kırar) (THM, 1959: 686).
- 138) Ęt tizegēnnen şoş tuymas (İt tezeğinden kuş doymaz) (THM, 1959: 686).
- 139) Ęt tomşığı cirde yatmas (İt burunu ũstŕne yatmaz) (THM, 1959: 686).
- 140) Ęt ũlse, çılıbırı şalır (İt ũlse zinciri kalır) (THM, 1959: 691).
- 141) Ęt ũpkeler, iyēsē bēlmes (İt kızar, sahibi bilmez) (THM, 1959: 691).
- 142) Ęt ulasa, yamanlıkka yura (İt havlasa kŕtŕlŕge yor) (THM, 1959: 687).
- 143) Ęt urınına Ęt bētmegen (İt yerinde it bitmez) (THM, 1959: 687).
- 144) Ęt ũlekseden şurıkmas (İt ũlŕden korkmaz) (THM, 1959: 691).
- 145) Ęt ũlse, çılıbırı şalır (İt ũlse zinciri kalır) (THM, 1959: 691).
- 146) Ęt ũpkeler, iyēsē bēlmes (İt kızar, sahibi bilmez) (THM, 1959: 691).
- 147) Ęt ũz başına yalıy (İt kendi kendine yer) (THM, 1959: 690).
- 148) Ęt ũz şorsagın ũzē yalar (İt kendi kusmuğunu kendi yalar) (THM, 1959: 690).
- 149) Ęt ũz şoyrığın ũzē kŕtermese, anı kēm kŕterēr? (İt kendi kuyruğunu kendi dikleştirmese, onu kim dikleştirir?) (THM, 1959: 690).
- 150) Ęt ũz oyasında batır (İt kendi yuvasında cesur) (THM, 1959: 690).
- 151) Ęt ũz ŕyēnegē kēşēge ŕormi imēş (İt kendi evindeki insana havlamazmış) (THM, 1959: 691).
- 152) Ęt ũz tēlēnnen řorçańđı bula di (İt kendi dilinden uyuz olurdu) (THM, 1959: 691).
- 153) Ęt ũzē cimes, kēşēge birmes (İt kendi yemez, başkasına vermez) (THM,1959: 690).
- 154) Ęt ũzē řurıkķannan tizrek kēşēnē řurķıtıp şal ŕçēn ŕre (İt kendi korktuğunda hemen insanı korkutmak için havlar) (THM, 1959: 690).
- 155) Ęt yamanı ŕormi tēşler (İtin kŕtŕsŕ havlamadan ısırır) (THM, 1959: 689).
- 156) Ęt yat Ęt balasın tēşlemes (İt yabancı it yavrusunu ısırmaz) (THM, 1959: 689).
- 157) Ęt yığılsa, kēm de kŕrmi (İt dŕşse kimse gŕrmez) (THM, 1959: 676).

- 158) Ęt yri uramda, ĥeberĕ yuk buranda(Ĭt yürür sokakta, haberi yok boranda)(THM, 1959: 676).
- 159) Ęt yurtķan oćĕn aķća almıy (Ĭt yrdĝ ićin para almaz) (THM, 1959: 689).
- 160) Ętĕ torır, kćĕĝĕ rĕr (Ĭti durur eniĝi havlar) (THM, 1959: 676).
- 161) Ętĕne tipseñ, iyeseñe tiye (Ĭtine vursan, sahibine deĝer) (THM, 1959: 676).
- 162) Ętĕnnen krĕp kćĕĝĕ rĕr (Ĭtinden görüp eniĝi havlar) (THM, 1959: 676).
- 163) Ętke bal sıy tĝĕl, lekse sıy (Ĭte bal ikram deĝil, leş ikram) (THM, 1959: 677).
- 164) Ętke birseñ aşıñnı, ĕtler ciyer başıñnı (Ĭte versen aşını, itler yer başını) (THM, 1959: 677).
- 165) Ętke elbe sıy tĝĕl (Ĭte helva ikram deĝil) (THM, 1959: 678).
- 166) Ętke ĕt bulıp rĕp bulmıy (Ĭte it olup havlama) (THM, 1959: 678).
- 167) Ętke ĕt lĕmĕ (Ĭte it lm) (THM, 1959: 678).
- 168) Ętke ĥrmet, ĥucası ĥaķına (Ĭte hürmet, sahibi ićin) (THM, 1959: 678).
- 169) Ętke işanma, ķoyrıĝı kekrĕ (Ĭte güvenme, kuyruĝu eĝri) (THM, 1959: 677).
- 170) Ętke ķuşsañ, ćp kitĕrĕr (Ĭte buyursan, ćp getirir) (THM, 1959: 677).
- 171) Ętke lekş salma, lekse sal (Ĭte erişte verme, leş ver) (THM, 1959: 677).
- 172) Ętke syek bĕtmegen (Ĭte kemik bitmez) (THM, 1959: 677).
- 173) Ętke syek bĕlen bĕrseñ, şıñşımas (Ĭte kemik ile vurursan aĝlamaz) (THM, 1959: 680).
- 174) Ętke syek tabıla (Ĭte kemik bul) (THM, 1959: 678).
- 175) Ętke talav timi (Ĭte gćsz deme) (THM, 1959: 678).
- 176) Ętke tayaķ zaķon (Ĭte dayak kanun) (THM, 1959: 678).
- 177) Ętke tomav tşmi (Ĭte hastalık düşmez) (THM, 1959: 678).
- 178) Ętke rgen oćĕn ikmek bireler (Ĭte havladıĝı ićin ekmek verirler) (THM, 1959: 678).
- 179) Ętke sletĕrge ĕtĕñ bulsın (Ĭte saldırmak ićin itin olsun) (THM, 1959: 678).
- 180) Ętsĕz kp bulsa, ķuyan totılmıy (Ĭt ćok olursa tavşan tutulmaz) (THM, 1959: 714).
- 181) Ętnĕ assañ, tıydırıp as (Ĭti ldrsen, doyurup ldr) (THM, 1959: 679).
- 182) Ętnĕ ilćĕ ciberseñ, stĕñe yav kitĕrĕr (Ĭti elći gndersen, üstüne düşman getirir) (THM, 1959: 679).
- 183) Ętnĕ irkeleseñ, avızını yalıy (Ĭti kucaklasan aĝzını yalar) (THM, 1959: 679).
- 184) Ętnĕ ĕt bĕlen talatu ķızık (Ĭti it ile dalaştırmak cazip) (THM, 1959: 680).

- 185)** Ětně iyerseň diseň, aç tot (Īti gezdireyim dersen, aç tut) (THM, 1959: 679).
- 186)** Ětně iyertseň, tayağıň ҡulıńda bulsın (Īti gezdırırsen sapan elinde olsun) (THM, 1959: 679).
- 187)** Ětně iyertseň, üzěň sıymassıń (Īti getirırsen, kendin bir yere sıǵmazsın) (THM, 1959: 679).
- 188)** Ětně iyeseň bēlen ҡıyna (Īti sahibi ile döv) (THM, 1959: 679).
- 189)** Ětně köçēǵēnde öyret (Īti küçüklüǵünde öǵret) (THM, 1959: 680).
- 190)** Ětně sıylasaň, kēlemge tışķa ııǵar (Īte acısan, kilime sııķar) (THM, 1959: 680).
- 191)** Ětně tabaķtan aşıtsaň, tabaǵıńa necēsler (Īti tabaktan yedirırsen, tabaǵına işer) (THM, 1959: 680) .
- 192)** Ětně tölkē ite almassıń (Īte tilki eti almazsın) (THM, 1959: 680).
- 193)** Ětně ütērgenge söyreteler (Īti öldürene taşıtırlar) (THM, 1959: 680).
- 194)** Ětně ütērsēň, tülevē bēr köçēķ (Īt öldürürsen borcu bir enik) (THM, 1959: 687).
- 195)** Ětně üzēň talama, ētten talat (Īte kendin daldırma, itlen saldır) (THM, 1959: 680).
- 196)** Ětně yıl ķartaytır (Īti yıl yaşılandırır) (THM, 1959: 679).
- 197)** Ětnēň artı ķıçıtsa, avızın yalaşı, dı Art ķıııuvı ķansa, tizekke talaşı, dı (Ītin ķıııı ķaşınsa yalardı ķııı ķaşıntısı kanasa tezeǵe saldırırdı) (THM, 1959: 680).
- 198)** Ětnēň artına su kērǵeı yōze (Ītin altına su girse yüzer) (THM, 1959: 680).
- 199)** Ětnēň atası ķırık, anası bēr (Ītin babası kırık, annesi bir) (THM, 1959: 681).
- 200)** Ětnēň atası yuķ (Ītin atası yok) (THM, 1959: 681).
- 201)** Ětnēň ayaǵın tikmege sındırımıylar (Ītin ayaǵını boşunu kırmazlar) (THM, 1959: 681).
- 202)** Ětnēň avızı aşasa da ķan, aşamada da ķan (Ītin aǵzı yese de kan yemese de kan) (THM, 1959: 680).
- 203)** Ětnēň azıǵı ķarınında (Ītin azıǵı karnında) (THM, 1959: 680).
- 204)** Ětnēň bacası küp, ķodası yuķ (Ītin bacanaǵı çok, dünürü yok) (THM, 1959: 681).
- 205)** Ětnēň balası anasınıń ēıēnde öre (Ītin yavrusu anasının karnında havlar) (THM, 1959: 681).
- 206)** Ětnēň başı kērǵen cirge ķoyrıǵı kērmi ķalmas (Ītin başı girdiǵı yere kuyruǵu girmeden durmaz) (THM, 1959: 681).

- 207) Ětněň bařın tabaĥĥa salsaň, teġerěp tőřer (İtin bařını tabaĥa koysan devirip dűřer) (THM, 1959: 681).
- 208) Ětněň dusı kűp, bařına faydası yuĥ (İtin dostu ĥok, kendine faydası yok)(THM, 1959: 682).
- 209) Ětněň dusı kűp bulır, öyěne barsa yuĥ bulır (İtin dostu ĥok olur, evine gitse yok olur) (THM, 1959: 682).
- 210) Ětněň eĥe pořsa, ĥoyrıĥ astın yalar (İtin iĥi sıkılsa kıĥını yalar) (THM, 1959: 684).
- 211) Ětněň etě kűp bula (İtin iti ĥok olur) (THM, 1959: 684).
- 212) Ětněň kűzě tizekke tőřer (İtin gözü tezeġe dűřer) (THM, 1959: 683).
- 213) Ětněň ĥartı da et, yaře de et (İtin yařlısı da it, genci de it) (THM, 1959: 682).
- 214) Ětněň ĥayıřı ĥıdam (İtin ĥayıřı dayanıklı) (THM, 1959: 832).
- 215) Ětněň ĥoyrıĥı da üzěne taban kekre (İtin kuyruġu da kendine doġru eġri) (THM, 1959: 682).
- 216) Ětněň ĥoyrıĥı üzěne töz (İtin kuyruġu kendine doġru) (THM, 1959: 683).
- 217) Ětněň ĥoyrıĥın kěm kisse, aňa řul yaĥřı (İtin kuyruġunu kim kesse, ona o güzel) (THM, 1959: 682).
- 218) Ětněň ĥoyrıĥın kisseň, cizniy dip eytěr(İtin kuyruġunu kessen, eniřte der) (THM, 1959: 682).
- 219) Ětněň ĥoyrıĥın kisseň de, et bulır (İtin kuyruġunu kessen de it olur) (THM, 1959: 682).
- 220) Ětněň ĥoyrıĥın üzěne ařatsaň, usal bulır (İtin kuyruġunu kendine yedirirsen, kőtü olur) (THM, 1959: 682).
- 221) Ětněň öre öre borını řeřer (İtin havlaya havlaya burnu řiřer) (THM, 1959:684).
- 222) Ětněň üpkese özaĥĥa barmas (Köpeġin öfkesi ĥok sürmez) (THM, 1959: 684).
- 223) Ětněň yonın uňayġa sıypa (İtin yününü uygun okřa) (THM, 1959: 682).
- 224) Ětsěz avılda mulla tayaĥsız yörěr (İtsiz köyde molla deġneksiz yürür) (THM, 1959: 684).
- 225) Ětsěz ĥuyan totılmıy (İtsiz tavřan tutulmaz) (THM, 1959: 714).
- 226) Ětsěz ĥuyan totıp bulmas, dussız göměr itěp bulmas (İtsiz tavřan tutulmaz, arkadařsız ömür geĥmez) (THM, 1959: 714).

- 227) Ętsėz kıyanga kitken, kıyansız yge kėrėr (İtsiz ava giden, tavşansız eve döner) (THM, 1959: 714).
- 228) Ętnėň mekėrė bik zur da, kekrė kıoyrığı tottıra (İtin kötülük hilesi çok da, eđri kuyruğu yakalatır) (THM, 1959: 683).
- 229) Ętnėň rgeňennen kıurıkma, rmegenėnnen kıurık (İtin havlayanından korkma, havlamayanından kork) (THM, 1959: 684).
- 230) Ętnėň rmi torsa, başı avırta(İtin havlaması dursa, başı ağarır) (THM,1959: 684).
- 231) Ętnėň tabanı kıçıtsa, kervanga iyerėr (İtin ayağı kıaşınsa, kervana takılıp gider) (THM, 1959: 683).
- 232) Ętnėň tamağı kıayda tuysa, başı Őunda(İtin karnı nerde doysa, kendi orda) (THM, 1959: 683).
- 233) Ętnėň tėŐen maylı bėlen sındıra (İtin diŐini yağlı ile kıır) (THM, 1959: 683).
- 234) Ętnėň tizegė ėrėmes (İtin tezeđi rmez) (THM, 1959: 683).
- 235) Ętnėň tizegė daru bulsa, kıoyığa tıŐka ığar (İtin tezeği ilaç olsa, kuyuya sıar) (THM, 1959: 683).
- 236) Ętnėň tizek cimese, başı avırır (İtin tezek yemese başı ağırır)(THM,1959:683).
- 237) Ętnėň tuyđan cirė bar, tuđan cirė yuđ (İtin doyduđu yeri var, dođduđu yeri yok) (THM, 1959: 683).
- 238) Ętte bar kıadėr, bėzde yuğ kıadėr (İtte var değer, bizde yok değer) (THM, 1959: 686).
- 239) Ętte bit yuğ (İtte ar yok) (THM, 1959: 686).
- 240) Ętten ėt tumıya, ėtten sarık tumas (İtten it doğar, itten koyun doğmaz) (THM, 1959: 806).
- 241) Ętten ėt tuya (İtten it doğar) (THM, 1959: 687).
- 242) Ętten ėtłėk kt te tor (İtten itlik bekle) (THM, 1959: 687).
- 243) Ętten kıalđan syekten cilėk ktme (İtten kalan kemikten ilik bekleme) (THM, 1959: 686).
- 244)Ętten kıurıkđan tėlenėp yörmes (İtten korkan dilenip yürümez)(THM,1959: 687).
- 245) Ętten syek artmas (İtten kemik artmaz) (THM, 1959: 687).
- 246) Ętten talanganı, kıapkıasın urap tkenėň heyėrlėrek (İtin dalması, kıapını kat kat kilitlemeden hayırlıdır) (THM, 1959: 687).

- 247)** Her ət te ƙurƙtır öçən örmı, üzə ƙurƙıp ta öre (Her it korkutmak için havlamaz, kendi korkup da havlar) (THM, 1959: 693).
- 248)** Her ətke taş atsañ, taşnıñ mısƙalı meñ altın bulır (Her ite taş atsan, taşın gramı bin altın olur) (THM, 1959: 693).
- 249)** Herkěmněñ üz ətě üzene yaƙın (Herkesin kendi iti kendine yakın)(THM,1959: 693).
- 250)** Hucası kěmně ƙabul itse, ət şuña ƙoyırƙ bolğar (Sahibi kimi kabul etse, it ona kuyruk sallar) (THM, 1959: 672).
- 251)** Hucası ƙulın bolğasa, ətě ƙoyırğın bolğar (Sahibi elini sallasa, iti kuyruğunu sallar) (THM, 1959: 672).
- 252)** Hucası mıyırğın borır, ətě ƙoyırğın borır (Sahibi bıyırğın bursa, köpeğı kuyruğunu burur) (THM, 1959: 672).
- 253)** İke ət bër söyekne bülěşe almas (İki it bir kemiğı bölüşmez) (THM, 1959:668).
- 254)** İke ət talaşƙanda, öçěnce ət, sin ƙatışma (İki it dalaştırğında, üçüncü it sen ƙarışma) (THM, 1959: 668).
- 255)** İl ętsöz bulmıy (İl itsiz olmaz) (THM, 1959: 668).
- 256)** İl yatmıy ət tınmas (İl uyumadan it susmaz) (THM, 1959: 668).
- 257)** İrėkken ęt iyeseñ teşler (Bağmsızlaşan it sahibini dişler) (THM, 1959: 668).
- 258)** İyeseñ sıylasañ, ętene söyek sal (Sahibini ağırlarsan, itine kemik ver) (THM, 1959: 668).
- 259)** Kěşě avızı ƙıymılđançı ęt kilěr (İnsan ağızı kımıldadığında köpek gelir) (THM, 1959: 670).
- 260)** Kěşěneñ tüğel ętně de kirekken çağı bula (İnsanın değıl itin gereken zamanı olur) (THM, 1959: 670).
- 261)** Kiyemě yamanı ęt ƙabar, meylě yamanı teñrě tabar (Giysimi kötüyü köpek ƙapar, niyeti kötürü Tanrı cezalandırır) (THM, 1959: 670).
- 262)** Köçek ęt bulğançı, ęt ƙart bulır (Enik it olana kadar it yaşlanır) (THM, 1959: 670).
- 263)** Köçekneñ artına su kergeç, yöze (Eniğın altına su girdiğinde yüzer) (THM, 1959: 670).
- 264)** Köçlep alıp bargan ęt av avlamas (Zorla giden it av avlamaz) (THM, 1959: 704).

- 265)** Kötüvçë étë pëçennë üzë de aşamıy, hayvannargä da aşatmıy (Çoban köpeği saman yemiyor, hayvanlara da yedirmiyor) (THM, 1959: 829).
- 266)** Kük ét kükke qarap öre (Gök iti gökyüzüne bakıp havlar) (THM, 1959: 670).
- 267)** Kük ét kükke qarap öre, küp ét anıñ artına qarap öre (Gök iti gökyüzüne bakıp havlar, çok it onun arkasına bakıp havlar) (THM, 1959: 670).
- 268)** Kük kapusı açık bulganda, êtnëñ yoqısı kile (Gök kapısı açıldığında itin uykusu gelir) (THM, 1959: 670).
- 269)** Kümek ét arslan ütëre (Birlik olan it aslan öldürür) (THM, 1959: 670).
- 270)** Kürşë étë kürşëge örmı (Komşu köpeği komşuya havlamaz) (THM, 1959: 671).
- 271)** Kara ét belasë aq êtke (Kara et belası ak ite) (THM, 1959: 669).
- 272)** Kara êtnëñ barı ét (Kara itin hepsi it) (THM, 1959: 669).
- 273)** Qart ét kündem bula (Yaşlı it uysal olur) (THM, 1959: 669).
- 274)** Qartayğan ét yukqa örmı (Yaşlanan it boşuna havlamaz) (THM, 1959: 669).
- 275)** Qatı örgeñ ét tüşlemes (Güçlü havlayan it ısırılmaz) (THM, 1959: 669).
- 276)** Kazannıñ qapqaçı kitse, êtnëñ oyatı kite (Kazanın kapağı gitse, itin utancı gider) (THM, 1959: 668).
- 277)** Qırıslanğan ét kıngır yögërër (Merhametsiz it eğri koşar) (THM, 1959: 669).
- 278)** Qotırğan ét aqtıgında üzën üzë tüşli (Kuduran it sonunda kendi kendini ısırır) (THM, 1959: 693).
- 279)** Qotırğan ét ayğa sikëre (Kuduran it aya saldırır) (THM, 1959: 693).
- 280)** Qotırğan ét iyesën tüşler (Kuduran it sahibini ısırır) (THM, 1959: 694).
- 281)** Qotırğan ét tüşën kürsetmes (Kuduran it dişini göstermez) (THM, 1959: 694).
- 282)** Qotırğan ét üz koyırığın üzë çeyni (Kuduran it kendi kuyruğunu kendi çiğner) (THM, 1959: 694).
- 283)** Qotırğan êtnëñ koyırığı bot arasında (Kuduran itin kuyruğu bacak arasında) (THM, 1959: 694).
- 284)** Qurıqqan êtnëñ koyırığı bot arasında bulır (Korkan itin kuyruğu bacak arasında olur) (THM, 1959: 669).
- 285)** Qurıqqanı ét abalıy (Korkanı it sarar) (THM, 1959: 669).
- 286)** Qurqak ét kırga çıqmas (Korkak it kıra çıkmaz) (THM, 1959: 669).
- 287)** Qurqak ét örëp qurquvın basar (Korkak it havlayıp korkusunu basar) (THM, 1959: 669).

- 288)** Kırkağ tiresende et küp bulır (Korkak etrafında it çok olur) (THM, 1959: 669).
- 289)** May aşagan et tögennen bilgälä (Yağ yiyen köpek tüyünden bilinir) (THM, 1959: 671).
- 290)** Maylağan kayışka et üç (Yağlanan kayışa it düşman) (THM, 1959: 671).
- 291)** Minä yaratsañ, etemnë de yarat (Beni seversen, itimi de sev)(THM, 1959:671).
- 292)** Morcabızını cil kaçmas, kaçkabızdan et baqmas (Bacamızı rüzgâr silkelemez, kapımızdan it bakmaz) (THM, 1959: 671).
- 293)** Mösafir etnëñ artı kısık (Yolcu itin arkası kısık) (THM, 1959: 671).
- 294)** Mösafir etnëñ koyırığı bot arasında (Yolcu itin kuyruğu bacak arasında)(THM, 1959: 671).
- 295)** Naçar ağaç botakça üse, naçar et koyırıkça üse (Kötü ağaç dalına büyür, kötü it kuyruğuna büyür) (THM, 1959: 671).
- 296)** Nan cimesnë et cimes (Ekmek yemeyeni it yemez) (THM, 1959: 671).
- 297)** Nihetlä maqtasañ da, etnëñ tizegennen kıl çığa, di (Ne kadar övsen de itin tezeğinden kıl çıkardı) (THM, 1959: 671).
- 298)** Oçsız itnë et aşy (Ucuz eti it yer) (THM, 1959: 671).
- 299)** Olı et adlında bala et koyırığın kısar (Büyük itin yanında küçük it kuyruğunu kısar) (THM, 1959: 671).
- 300)** Öre bëlmeden et öyge qarax kitere (Havlamasını bilmeyen it eve hırsız getirir) (THM, 1959: 693).
- 301)** Öre bëlmeden et öyge xunax kitërër (Havlamasını bilmeyen it eve misafir getirir) (THM, 1959: 693).
- 302)** Öyërlë et aqsagın bëldërmes (Sürülü it aksağını söylemez) (THM, 1959: 692).
- 303)** Simëz et küp örmes (Semiz it çok havlamaz) (THM, 1959: 672).
- 304)** Söyek etnë kol itken (Kemik iti köle eder) (THM, 1959: 672).
- 305)** Söyek küp bulsa, et talaşmıy (Kemik çok olsa it dalaşmaz) (THM, 1959: 672).
- 306)** Suqır etke b ta yux (Kör ite b da yok) (THM, 1959: 672).
- 307)** Tëğërmen taşı yalarğa öyrenen et yalamıy tora almıy (Değirmen taşı yalamayı öğrenen it yalamadan duramaz) (THM, 1959: 672).

- 308)** Těřě ět ůlgen arslannan yaħşıraq (Diri it ölü aslandan iyidir) (THM, 1959:672).
- 309)** Tunı yamanı ět řaba (Elbisesi kötü olanı it ısıtır) (THM, 1959: 672).
- 310)** Turgay řotırsa, borkětke řabar, ět řotırsa, iyesěn řabar (Turgay kudurursa kartala bulařır, it kudurursa sahibini ısıtır) (THM, 1959: 694).
- 311)** Tuy pılavınnan ět şarını tuymas (Düğün pilavından it karnı duymaz) (THM, 1959: 672).
- 312)** Uñmağan avçınıñ ětě kıyık řabar (Beceriksiz avcının iti eğri kořar) (THM, 1959: 704).
- 313)** Uñmağanniñ ětě kırın řarap yöğere (Beceriksizin iti yan bakıp kořar) (THM, 1959: 672).
- 314)** Urtak söyekně ět cimes (Ortak kemiđi it yemez) (THM, 1959: 672).
- 315)** Usal ět arttan kilęp örmı řabar (Kötü it arkadan gelip havlamadan ısıtır)(THM, 1959: 672).
- 316)** Ůleksesě bulğaç, ětě bulır (Leři olduđunda, iti olur) (THM, 1959: 693).
- 317)** Yaħşı ět řitke kitęp ůler (İyi it kenara gidip ölü) (THM, 1959: 692).
- 318)** Yaħşı ět řucađa ůlěmtěğěn kürsetmes (İyi it sahibine bela göstermez) (THM, 1959: 692).
- 319)** Yalgız etněñ örgeně bělěnmes (Yalnız itin havlaması bilinmez)(THM,1959: 691).
- 320)** Yalsız ět yörmi (Dinlenmeden it kořmaz) (THM, 1959: 691).
- 321)** Yaman dustan ět yaħşı (Kötü dosttan it iyidir) (THM, 1959: 691).
- 322)** Yaman ět siměrese, yanına kěřě cibermes (Kötü it semirse yanına kimse yaklařamaz) (THM, 1959: 692).
- 323)** Yaman ět itekke yabıřa (Kötü it eteđe yapıřır) (THM, 1959: 691).
- 324)** Yaman ět könděz öre (Kötü it gündüz havlar) (THM, 1959: 692).
- 325)** Yaman ět řoyrıđı yuvanayğañı siměre, di (Kötü it kuyruđunu řiřmanlatıp semirirdi) (THM, 1959: 691).
- 326)** Yamanı at östěnde ět řabar (Kötüyü at üstünde it ısıtır) (THM, 1959: 691).
- 327)** Yarlınıñ ětě bulğañı, avılnıñ etě bul (Fakirin iti olacađına, köyün iti ol)(THM, 1959: 692).
- 328)** Yav yakadan alğanda, ět itekten alır (Düşman yakadan aldığında, it etekten alır) (THM, 1959: 692).
- 329)** Yoklağan ětně uyatma (Uyuklayan iti uyandırma) (THM, 1959: 668).

330) Yulı taza kěşěně qarañgıda yörse de ęt qapmas (Yolu güçlü kişi karanlıkta yürüse de it ısırmas) (THM, 1959: 691).

331) Yuvaş ęt urtın tēşler (Uysal it dişetini dişler) (THM, 1959: 691).

332) Yuvaş ętke tayaqsız yaqın barma (Uysal ite sopasız yaklaşma) (THM, 1959: 691).

333) Yünsöz ęt üz hucasına örēr (Akılsız it kendi sahibine havlar) (THM, 1959: 691).

İt, 446 atasözün 304 tanesinde tek başına yer almaktadır. Eşek, it, kandala ve bit birlikte dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 12'sinde yer almaktadır. İt, kurt ile 40, at ile 20, kedi ile 15, bit ile 8, tavşan ile 7, aslan ile 6, domuz ile 6, tilki ile 5, koyun ile 4, enik ile 4, kaplan ile 3 atasözünde birlikte yer almaktadır. Eşek, öküz, sinek, tazi, keçi, turna ve bülbül ile birer atasözünde it birlikte yer almaktadır.

1.1.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Aç itniñ ketini toq it yalaydi (Aç itin arkasını tok it yalar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 13).

2) Aq it, qārā it, bāri it (Ak it, kara it, hepsi bir it) (Öz, 2000: 128).

3) Aq itniñ ketidā āqsāq it (Ak itin arkasında aksak it) (Öz, 2000: 128).

4) Aqlsizniñ aqlini it ogırlābdi (Akılsızın aklını it çalmış) (Öz, 2000: 127).

5) Dālāniñ begi bolgünçā, qalāniñ iti bol (Tarlanın beyi olacağına, kalenin iti ol) (Öz, 2000: 135).

6) Dāryā suv bolsa ham, it tili bilan suv içadi (Derya gibi su olsa da, köpek diliyle su içer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 75).

7) Egāsini siylāgān itigā süyāk taşlār (Sahibini seven, köpeğine kemik atar) (Öz, 2000: 136).

8) El tinsā hām, it tinmās (Halk rahat olsa da it susmaz) (Öz, 2000: 137).

- 9) Erga bersañ oşiñni, erler silar başiñni, itga bersañ aşiñni itlar tårtar lãşiñni (Ere versen aşını, erler siler başını; ite versen aşını, itler sürükler leşini) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 79).
- 10) Etniñ yaxşisi qazi, itniñ yaxşisi tâzi (Etin iyisi kazıdır Köpeğin iyisi tazıdır) (Öz, 2000: 138).
- 11) Häyt desä it yügürär, itdän ävväl qız(Hey dese it koşar, itten önce kız koşar)(Öz, 2000: 139).
- 12) Hürä bilmägän it qorägä böri keltirär(Üremesini bilmeyen it sürüye kurt getirir) (Öz, 2000: 139).
- 13) Xâtin köp bolsä, çämiçni it yäläydi(Kadın çok olursa, kepçeyi it yalar)(Öz Özcan, 2009: 37).
- 14) İşi yoq it suğarär (İşi yok, it sular) (Öz, 2000: 141).
- 15) İşyâqmäsgä it bâqmäs (Tembele it bile bakmaz) (Öz, 2000: 141).
- 16) İt açıq qâzânni yalär (Açık kaba it değer) (Öz, 2000: 141).
- 17) İt arazlaydi, egasi bilmadi (İt küser, sahibi bilmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 112).
- 18) İt âtasini tanimas (İt atasını tanımaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 110).
- 19) İt äyâğı ezgülikkä (İtin ayağı uğurludur) (Öz, 2000: 141).
- 20) İt äydinda oynaşar (İt aydınlıkta oynaşır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 110).
- 21) İt bilan âvçi, âvda ortâq (İt ile avcı, avda ortaktır)(Yoldaşev, Gümüş, 1995:111).
- 22) İt bilan böri tuğma düşman (İt ile kurt doğuştan düşmandır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 112).
- 23) İt bilen yoldaş bolsañ, kolundin tayak çüşmisun (İt ile yoldaş olursan elinden sopa düşmez).

- 24) İt bolış üçün h m bir qari  quyuq ker k (İt olmak i in de bir karış kuyruk gerekir) ( z, 2000: 141).
- 25) İt  op nni n qold şı, y lgizlikda yold şı (İt  obanın koldaşı, yalnızlıkta yoldaşı) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 111).
- 26) İt  op nni n qul ğı (İt  obanın kulağı) ( z, 2000: 141).
- 27) İt  op nni n yold şı (İt  obanın arkadaşıdır). ( z, 2000: 141).
- 28) İt egasiga hurimas (İt sahibine havlamaz) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 113).
- 29) İt egasiga suyanib huriydi (İt sahibine g venerek havlar) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 113).
- 30) İt gad y bilan  iqişmaydi (İt dilenciyle anlaşamaz) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 111).
- 31) İt gad ydan qorqadi, gad y itdan (İt dilenciden korkar, dilenci itten) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 111).
- 32) İt ham y tar j yini quyuği bilan supuradi (İt yattığı yeri kuyruğu ile s p r r) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 113).
- 33) İt h m toni eskini q p r (İt bile fakiri ısırır) ( z, 2000: 141).
- 34) İt hurar, karv n  tar (İt  r r, kervan ge er) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 113).
- 35) İt xora bolsa oğriga eşik   iq (İt obur olursa hırsıza kapı a ıktır) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 112).
- 36) İt it bilan quda bolsa, otaga suyak qoyadi (İt it ile d n r oluşa, ortaya (sofraya) kemik koyar) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 112).
- 37) İt it bolsini tişlamaydi (İt itin yavrusunu ısırmaz) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 112).
- 38) İt itdan s yak qarzdor (İt itten kemiğini  d n  olur) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 112).

- 39)** İt, itga buyuradi, it quyruğıga (İt, ite buyurur, it de quyruğına) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 113).
- 40)** İt itga organısa, umri boylovda otadı (İt ete alışırısa, ömrü yularda geçer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 114).
- 41)** İt itlikni qılmay qoymaydı (İt itliğini yapmazlık etmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 112).
- 42)** İt itlikni qılär, tülki tülkiligini (İt itliğini tilki tilkiligini yapar) (Öz, 2000: 142).
- 43)** İt izzätni bilmäs, eşäk tärbiyätini (İt izzeti, eşek terbiyeyi bilmez)(Öz, 2000: 142).
- 44)** İt qarisa qâpâlmäs, ât qarisa tepâlmäs (İt yaşlanınca ısırmaz, at yaşlanınca tepemez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 113).
- 45)** İt qarisa, yâtgan jâyidan huriydi (İt yaşlanınca yattığı yerden havlar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 113).
- 46)** İt qárnigä säriyâğ yâqmäs (İtin tereyağı hoşuna gitmez) (Öz, 2000: 142).
- 47)** İt qilganini otarçi qilolmas (İtin yaptığini baytar yapamaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 116)
- 48)** İt qoqıtısa huriydi, qorqsa tuçkiradi (İt korkutursa havlar, korkarsa hapşırır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 112).
- 49)** İt qorigän yerigä öç (İt koruduğı yeri sever) (Öz, 2000: 142).
- 50)** İt qorqqanni tälär (İt, korkana saldırır) (Öz, 2000: 142).
- 51)** İt qutursa, egasını qopar (İt kudurursa sahibini ısırır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 112).
- 52)** İt közi tutun bilmas (İtin gözü duman bilmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).
- 53)** İt nimä yesä şuni qusär (İt ne yerse onu kusar) (Öz, 2000: 142).
- 54)** İt ölsa, böri elamas (İt ölürse kurt üzülmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 112).

- 55) İt poxol ustida yâtib, yemağay, yedirmağay (İt sap yığınının üstünde yatar yemez, yedirmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 113).
- 56) İt talaşmay işi bitmas (İt boğuşmadan işi bitmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 111).
- 57) İt tekkan suyakda ilik qolmas (İt değıdiği kemikte ilik kalmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 111).
- 58) İt tişi otmasa ham, gadâyniñ tayâğıni tişlaydi (İt dişi geçmese de, dilencinin değıneğini dişler) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 111).
- 59) İt tumşuğıga suv ketganda suza başlaydi (İt çenesine su girdiğinde yüzmeye başlar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 111).
- 60) İt tumşuğıni tiqqan yerga suv içgali şer kelmas (İtin çenesini soktuğı yere su içmeye kötülük gelmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).
- 61) İt tumşuğıni tiqqani bilan daryâ suvi harâm bolmas (İt çenesini sokmasıyla nehir suyu haram olmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 111).
- 62) İt vovullab qariydi (İt havlayarak yaşlanır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 111).
- 63) İt yalinsa, dumini likillatadi (İt yalvarırken kuyruğunu sallar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 113).
- 64) İt yeganini qusadi (İt yediğini kusar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 113).
- 65) İt yiğini top bolmas (İt yığını toplu olmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 113).
- 66) İt: “Yozga çıqsam, suyakdan sarây solamam”, der (İt, “Yaza çıkarsam kemikten saray yapacağım” demiş) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 114).
- 67) İt oyun bilän, qurt quyun bilän (İt oyunla, kurt kasırgayla) (Öz, 2000: 142).
- 68) İt öpkälär, egäsi bilmäs (İt sinirlenir sahibinin haberi olmaz) (Öz, 2000: 142).
- 69) İt saqlamägänniñ yälâğı bolmäs (İt beslemeyenin yalağı olmaz) (Öz, 2000: 142).
- 70) İt yâtiş, mirza turiş (İt yatışından kâtip duruşundan belli olur) (Öz, 2000: 142).

- 71) İt yälâğini qızğanär (İt yalağını kıskanır) (Öz, 2000: 142).
- 72) İt yığını birikmäs (İt sürüsü bir araya gelmez) (Öz, 2000: 142).
- 73) İti yoq qoygä böri çâpär (İti olmayan sürüye kurt saldırır).
- 74) İt yürsä söñäk tâpär (İt yürüse kemik bulur) (Öz, 2000: 142).
- 75) İtdän bolgän qurbânliqqa yärämäs (İt cinsinden olan kurban olmaz) (Öz, 2000: 142).
- 76) İtdän qorqqan gädâylik qılmäs (İtten korkan dilencilik yapmaz) (Öz, 2000: 142).
- 77) İtdan qorqsañ, süyak taşla (İtten korkarsan kemik at) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 116).
- 78) İtdän süyak ârtmäs (İtten kemik artmaz) (Öz, 2000: 142).
- 79) İtga uyat kelse ariyat kilsa, poça taşlasañ hem etaydi (İte utanma atılsa pabucun kösesini yemez) (Çobanoğlu, 2004: 310).
- 80) İti bolmaganniñ yalâği bolmas (İti olmayanın yalağı olmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 114).
- 81) İtiñ bolsa häm çiroyli bolsin (İtin olsa da güzel olsun) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).
- 82) İtli âvçi âvulga sığmas (İtli avcı ağıla sığmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 116).
- 83) İtli qonâq âvulgä sığmäs (İti olan misafir köye sığmaz) (Öz, 2000: 142).
- 84) İtni âvga borganda sina, yigitni yâvga borganda sina (İti ava gittiğinde sina, yiğidi düşmana gittiğinde sina) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 114).
- 85) İtni quturtirgän egäsi (İti kudurtan sahibidir) (Öz, 2000: 143).
- 86) İtni ket desän, köñligä kelmäs; sürbetni ket desän äslâ unutmäs (İte git desen alınmaz, yüzsüze git desen asla unutmaz) (Öz, 2000: 143).
- 87) İtni it talab öldiradi (İti, it boğarak öldürür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:114).

- 88)** İtni qâpdi deb, urib bolmas (İti ısırđı diye vurmak olmaz) (Öz, 2000:142) .
- 89)** İtni öldirganniñ özi kömadi (İti öldürenin kendisi gömer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 114).
- 90)** İtni süyak bilan ursañ, hurimaydi (İti kemikle döverseniz havlamaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 114).
- 91)** İtni tepsañ egasiga tegadi (İti tekmelersen sahibine değer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 114).
- 92)** İtniñ başını laganga solsañ, yumalab yerga tuşar (İtin başını leğene koysanız yuvarlanıp yere düşer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).
- 93)** İtniñ duâsi qabul bolganda âsmândan süyak yağardı (İtin duası kabul olsaydı gökten kemik yağardı) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).
- 94)** İtniñ fe'li egasiga ma'lum (İtin huyu, sahibine malumdur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115)
- 95)** İtniñ hürişı kãmäymäs, gädâniñ rizqı(İtin üremesi, dilencinin de rızkı azalmaz) (Öz, 2000: 143).
- 96)** İtniñ jini devâna, kelinniñ jini qaynâna (İtin rakibi divane, gelinin rakibi kaynana) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).
- 97)** İtniñ keyingi âyâği bõlma (İtin arka ayağı olma) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).
- 98)** İtniñ köñli bir suyak (İtin gönlü bir kemiktedir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).
- 99)** İtniñ közi süyâkdä (İtin gözü kemiktedir) (Öz, 2000: 143).
- 100)** İtniñ tâvâni qiçisa karvânga ergaşar (İtin topuğu kaşınırsa kervanın ardından gider) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 116).
- 101)** İtniñ uyati kelsa, poça taşlasañ ham yemaydi (İtin utanası gelse paça atsan da yemez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).
- 102)** İtniñ yaxşisi sirtlân (İtin iyisi çoban köpeğidir) (Öz, 2000: 143).

103) İtniñ yãmãni toşakdagidan umid qiladi (İtin kötüsü sofradakilere ümit eder) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 115).

104) İtniñ yuñini silasañ yâtiğiga sila (İtin yüzünü okşarsan yatık yönünde okşa) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 116).

105) Qari qız qazı bolär, säri itgä râzi bolär (Evde kalan kız titiz olur, sarı ite razı olur) (Öz Özcan, 2009: 120).

106) Quturgan itniñ jazâsi ölim (Kuduran itin cezası ölümdür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 131).

107) Ket desa, it hãm ketadi (Git dense it bile gider) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 86).

108) Nãmârdän nâcât kütmä, itdän hâcât (Namertten necat, itten yardım bekleme) (Öz, 2000: 146).

109) Onmägänniñ iti oğrim ketgändän soñ hürär (Onmayanın iti, hırsız gittikten sonra ürer) (Öz, 2000: 146).

110) Öçäkişgän it qâpmäy qoymäs (İnatlaşan it ısırmadan bırakmaz) (Öz, 2000: 146).

111) Sariq it sâvğa tilar (Sarı köpek hediye ister) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 155).

112) Şeriklik âşni it içmas (Ortaklık aşını it içmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 145).

113) Uzunniñ yaxşisini it yeydi (Üzümün iyisini it yer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 172).

114) Yãmân it bolsa ham bir qism juni fâyda (Kötü, it olsa da bir parça yünü faydadır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 130).

115) Yat itniñ dumı kısık (Yabancı itin kuyruğu kısık olur) (Çobanoğlu, 2004: 463).

116) Yât yâqadan olganda, it etakdan oladi (Yabancı yakandan tutarsa, it eteğinden tutar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 175).

117) Yâtdan yoruğlık çıqmas, itdan çoruğlık (Yabancıdan iyilik çıkmaz, itten çarıklık çıkmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 175).

118) Yılqıçınıñ yeganini birda it yemaydı, birda xon yemaydı (Yılıkcının yediğini bir it yemez, bir de Han yemez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 184).

119) Yuvâş it hürmäy tişlär (Sessiz it, üremeden ısırır) (Öz, 2000: 154).

İt adıyla 138, tazi adıyla 5 ve sirtlan adıyla 3 atasözünde yer almaktadır. Bu atasözlerin 98'in tek başına 40'ında ise diğer hayvanlarla birlikte yer almaktadır. İtin birlikte olduğu hayvanlar kurt, at, eşek, tilki, tay, koyun, keçi, kaz, deve, bülbül, geyik, civcivdir. Dört farklı hayvan adıyla kurulan 2 atasözünde yer almaktadır.

1.1.8. Tazı

*Genellikle tavşan avında kullanılan, uzun bacaklı, çekik karınlı, çok çevik bir köpek türü.*⁶⁸

1.1.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1)** Avçınıñ küzë, tazınıñ borını (Avcının gözü, tazının burnu) (THM, 1959: 716).
- 2)** Ğtnëñ barı tazı bulmas (İtin hepsi tazı olmaz) (THM, 1959: 704).
- 3)** Könëne yöz tölkë alsa da, tazınıñ ët isëmë kitmes (Günde yüz tilki yakalasa da tazının it adı gitmez) (THM, 1959: 709).
- 4)** Tavdağı tölkënë tabındağı tazı alır(Dağdaki tilkiyi sofradaki tazı avlar) (THM, 1959: 710).

Tazı, 9 atasözünde 'tazı' veya 'burzay' adıyla yer almaktadır. Tavşan ile 3, tilki ile 2, kurt ile 1, köpek ile 1, bit ile 1 atasözünde tazı adı birlikte yer almaktadır.

⁶⁸ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1926.

1.1.9. Küçükbaş Hayvanlar

1.1.9.1. Koyun

*Geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan.*⁶⁹ Vücutları tüylü, burun kısmı çıplak ve nemlidir. Boynuzlu veya boynuzsuz olabilir. Uzun kulaklı ve çift tırnaklıdır. Sürü halinde yaşarlar.

Koç, damızlık erkek koyuna denir. Kavgacı olur.

1.1.9.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aq kıy kürgeçte eçë tulı may dip bëlme (Ak koyun bakıp da içi dolu yağ deme) (THM, 1959: 796).
- 2) Aq sarıknı da ayağınnan aslar, qara sarıknı da (Ak koyunu da ayağından asarlar, kara koyunu da (THM, 1959: 829).
- 3) Aqsaq sarıq kıy başında (Aksak koyun kıy başında) (THM, 1959: 797).
- 4) Aqsaq sarıq töşten soñ bakırır (Aksak koyun öğleden sonra bağırır) (THM, 1959: 797).
- 5) Aqsaq sarıknıñ avızına cil tüntergen tüngelek töşer (Aksak koyunun ağzına rüzgârda dönen ot düşer) (THM, 1959: 797).
- 6) Ala kıyını bülöp kırıkkan yonga yarıy (Ala koyunu bölüp kırkar yüne ayırmak) (THM, 1959: 831).
- 7) Arıq bulsa da sarıq asra (Zayıf olsa da koyun besle) (THM, 1959: 797).
- 8) Arıq sarıq qorbanğa (Zayıf koyun kurbanda) (THM, 1959: 797).
- 9) Atnıñ atağı ölken, kıyınıñ tabanı ölken (Atın namı büyük, koyunun tabanı büyük) (THM, 1959: 776).
- 10) Beylë sarıq cirënde utlar (Bağlı koyun yerinde otlar) (THM, 1959: 798).
- 11) Bër kıy arqasında meñ kıy su eçken (Bir koyun arkasında bin koyun su içer) (THM, 1959: 797).
- 12) Bër kıydan/ sarıqtan ikë tirë çıkmaz (Bir koyundan iki deri çıkmaz) (THM, 1959: 831).
- 13) Bër sarıq kırıkça, meñ sarıq kıbar (Bir koyun korksa, bin koyun kaçırır) (THM, 1959: 797).

⁶⁹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1225.

- 14) Bër yonsız sarık bötën kötövnë bozar (Bir kötü koyun bütün sürüyü kirletir) (THM, 1959: 827).
- 15) Cilënsëz sarık qorsakka uzmas (Memesiz koyun mideye girmez) (THM, 1959: 804).
- 16) Çıda çıda diğec sarık ta çıdıy(Sabır sabır dediğinde koyunda sabreder)(THM, 1959: 804).
- 17) Doğasız sarık kükke oça (Duasız koyun göğe uçar) (THM, 1959: 798).
- 18) Eyleneçëk sarık bër tirede eylenër- eylenër de üler (Dolambaçlı koyun bir çemberde döner döner de ölür) (THM, 1959: 825).
- 19) Ėt aşar, sarıkka birmes (İt yer, koyuna rahat vermez) (THM, 1959: 805).
- 20) Ėt dürtne- bişne balalıy da yortka bër, sarık ikene gene berenli, üzen suyıp ta toralar, alay da kötöve bëlen (İt dört-beş yavruluyor da yurttta bir, koyun iki tane kuzuluyor, kendini kesip dururlar, o kadar sürü ile) (THM, 1959: 805).
- 21) Ėtneñ koyırığın kisseñ de kıy bulmas (İtin kuyruğunu kessen de koyun olmaz) (THM, 1959: 805).
- 22) Herbër sarık üz ayagınnan asıla (Her koyun kendi bacağından asılır) (THM, 1959: 831).
- 23) İke kıynıñ başı bër kızanğa sıymas (İki koyunun başı bir kazana sığmaz) (THM, 1959: 798).
- 24) İtçe ak sarıkını da suya, kara sarıkını da suya (Kasap ak koyunu da keser, kara koyunu da keser) (THM, 1959: 829).
- 25) Kineşle kıy tarkalmas (Anlaşmış koyun ayrılmaz) (THM, 1959: 798).
- 26) Køn batsa da kıyğa sukmağ tabılır(Gün batsa da koyuna patika bulunur)(THM, 1959: 803).
- 27) Kötüv borılğanda, akşak sarık alğa çığa (Sürü geri döndüğünde, aksak koyun önde olur) (THM, 1959: 828).
- 28) Kötüvçe küp bulsa, sarık kızalı bulır(Çoban çok olsa koyun ziyan olur) (THM, 1959: 828).
- 29) Kötüvçe küp bulsa, sarıkını bürë alır(Çoban çok olsa koyunu kurt kapar) (THM, 1959: 828).
- 30) Kötüvden ayrırlğan kıynı bürë aşıy (Sürüden ayrılan koyunu kurt yer) (THM, 1959: 828).
- 31) Küp kıyda akşak ta bula, tuşak ta (Çok koyunda aksak da olur, hasta da) (THM, 1959: 803).

- 32) K̄ara sarıķ tirēsēn niçaklı yusañ da ağarmas (Kara koyun derisini ne kadar yıkasan da beyazlamaz) (THM, 1959: 832).
- 33) K̄ısır sarıķ k̄üp baķırır (Kısır koyun çok baķırır) (THM, 1959: 799).
- 34) K̄uçķar ķuysañ yönlēden ķuy (Koç koysan yūnlūden koy) (THM, 1959: 799).
- 35) K̄uçķarnıñ yançığı tōşe dip, bēr būrē aça ūgen, di (Koçun kesesi yūnū deyip, bir kurt aç ölüdü) (THM, 1959: 652).
- 36) K̄utanda ķuy kırılrsa, ķutır kece baķ bulır (Ağılđa koyun olmasa uyuz keçi baķ olur) (THM, 1959: 799).
- 37) K̄uy asravda bereket bar (Koyun bakmada bereket var) (THM, 1959: 799).
- 38) K̄uy baylığı, tuy baylığı (Koyun zenginliği, düğün zenginliği) (THM, 1959: 799).
- 39) K̄uy k̄ürmegen ķoyrıđın şeşken dip bēlgen (Koyun görmediği kuyruğunu şişkin diye bilir) (THM, 1959: 799).
- 40) K̄uy k̄ürmegen ķuy k̄ürse, ķuvalap yōrēp ūtērēr (Koyun görmeyen koyun görse kovalayıp öldürür) (THM, 1959: 799).
- 41) K̄uy ķurıķķan yağna yōrmi (Koyun korktuğu yere gitmez) (THM, 1959: 799).
- 42) K̄uy yuk cirde, kece Ğabdraħman tūre (Koyun olmayan yerde keçi Abdurrahman Efendi) (THM, 1959: 799).
- 43) K̄uyın aldırđan ķurasın bigētken (Koyunu alanın çalısı bŷür) (THM, 1959: 798).
- 44) K̄uyın kuy ayağınnan, kecenē kece ayağınnan (asalar) (Koyunu kendi ayağından, keçiye kendi ayağından (asarlar)) (THM, 1959: 830).
- 45) K̄uyın k̄oyrıđı ūzēne yok tŷēl (Koyunun kuyruđu kendine yük deđil) (THM, 1959: 800).
- 46) K̄uyın yıđılđanı da k̄ürēnmi, sıyrın sōrēngenē de k̄ürēne (Koyunun dŷtŷđđü görünmez, sığırın tōkezlemesi görünür) (THM, 1959: 804).
- 47) K̄uyđa ķıñđırav taķmıylar (Koyuna çingirak takmazlar) (THM, 1959: 799).
- 48) Sarıķ ķarđışı būrēge citmes (Koyun bedduası kurda gitmez) (THM, 1959:805).
- 49) Sarıķ kōtŷvçe öçēn tŷēl, kōtŷvçe sarıķ öçēn (Koyun çoban için değil, çoban koyun için) (THM, 1959: 829).
- 50) Sarıķ ta isen bulsın, būrē de tuķ bulsın (Koyun da sađlam olsun, kurt ta tok olsun) (THM, 1959: 805).

- 51) Sarıknı sıyrağınnan, bürənə muyınınnan, küsənə ҡoyrıǵnnan asalar (Koyunu bacağından, kurdu boynundan, fareyi kuyruğundan asarlar (THM, 1959: 830).
- 52) Sarıknıñ tunı sarı altın (Koyunun yünü sarı altın) (THM, 1959: 832).
- 53) Sarıknıñ yığılganı da kürənmes, atnıñ sörəngenə de kürənər (Koyunun düştüğü de görülmez, atın tökezlediği de görünür) (THM, 1959: 777).
- 54) Sarıktan it te bula, may da bula, yon da bula, tun da bula, itək te bula, çitək te bula (Koyundan et de olur, yağ da olur, yün de olur, elbise de olur, çizme de olur) (THM, 1959: 803).
- 55) Sarıktan yon, kəşəden imana (Koyundan yün, insandan vergi) (THM, 1959: 832).
- 56) Sıyın sarık arasında ҡıñǵıravlısı teke urınında yörər (O kadar koyun arasında çingiraklısı teke yerinde yürür) (THM, 1959: 804).
- 57) Siməzləknə ҡuy küterər (Semizliği koyun öldürür) (THM, 1959: 803).
- 58) Sötlə ҡuy kötövdən ayrılmas (Sütlü koyun sürüden ayrılmaz) (THM, 1959: 829).
- 59) Üzəñ sarık bulgaç, kötövçəñ ҡaya ҡuvsa, şunda bar (Kendin koyun olduğunda çobanın nereye sürse oraya git) (THM, 1959: 829).
- 60) Üzəñ sarık bulgaç, kötövçəñ sarbay bulğanğa üpkeleme (Kendin koyun olduğunda çobanın köpek olduğuna öfkelenme) (THM, 1959: 829).
- 61) Üzəñ sarık bulgaç, suyğanda tıpırçınma! (Kendin koyun olduğunda, kesilirken debelenme!) (THM, 1959: 831).
- 62) Yuğalğan ҡuynıñ ҡoyrıǵı zur bulır (Kaybolan koyunun kuyruğu büyük olur) (THM, 1959: 804).

Kazan-Tatar atasözlerinde iki farklı adla rastlanılan koyun, toplamda 102 atasözünde yer alarak adı geçen hayvanlar arasında eşekten sonra 7. sırada yer almaktadır. Bu atasözlerin 43 tanesinde ҡuy adı ile, 59 tanesinde sarık adıyla yer almaktadır. Atasözlerin 45 tanesinde koyun adına tek başına rastlanmaktadır. Koyun, 25 atasözünde kurt ile ve 11 atasözünde keçi ile birlikte yer almaktadır. Bunlar dışında it ile 5, kuzu ile 3, at ile 2, yıldı ile 2, tarla serçesi ile 2, aslan ile 2, teke ile 1, tavuk ile 1, ve sığır ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır. Koyun adının yer aldığı 1 tane dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözü ve 2 tane üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözü yer almaktadır.

Koç adına, bir tanesi tek başına olmak üzere toplam 3 atasözünde rastlanmaktadır. Koç, atasözlerin birinde aygır ile birinde de kurt ile birlikte yer almaktadır.

1.1.9.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Áq qoyni ham öz áyâğidan ásadilar, qára qoyni ham öz áyâğidan ásadilar (Akkoyunu da kendi ayağından asarlar, kara koyunu da kendi ayağından asarlar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 18).
- 2) Áqsâq qoy tuşdan keyin ma'raydi (Aksak koyun öğleden sonra meler) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 19).
- 3) Áldirgan átsin qoyniñ axtarar(Çaldıran babasının koynunu arar)(Yoldaşev, Gümüş, 1995:56).
- 4) Áşiq oynagan ázar, topiq oynagan tâzar hammadan ham qoy boqib, quyruq yegan ozar(Aşık oynayan azar, topuk oynayan tozar hepsinden ne koyun besleyerek kuyruk yiyen ilerler) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 26).
- 5) Äsrägän toqlini böri yemäs (Esirgenen tokluyu kurt yemez) (Öz, 2000: 125).
- 6) Bir qoy ketidan miñ qoy toyadi (Bir koyunun arkasından bin koyun doyar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 47).
- 7) Bir qoyniñ bâşi ketgünçä, neçä qoçqârniñ bâşi ketär (Bir koyunun başı gidinceye kadar binlerce koçun başı gider) (Öz, 2000: 125).
- 8) Bálta kelgunça tonka dam olar, qassob kegunça qoy (Balta gelince satır dinlenir, kasap gelince koyun) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 38).
- 9) Çopân bolsäñ, qoyni bâq, mayi taşsin çârädän; itni bâqsäñ sirtlân bâq, qoy äldirmäs qorädän(Çoban olursan koyun bak, yağı taşsın külekten; it bakarsan, çoban köpeği bak koyun aldırılmaz sürüden) (Öz, 2000: 134).
- 10)Qoy bergän kişi ipidän qaçmäs (Koyunu veren ipinden kaçmaz) (Öz, 2000: 144).

- 11)** Qoy bir teriniñ içida neça âzib, neça semiradi (Koyun bir derinin içinde ne kadar zayıflar, ne kadar semirir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 128).
- 12)** Qoy semizi qoyçıdan (Koyunun semizliği çobandandır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 128).
- 13)** Qoyçivân kop bolsa, qoy harâm olar (Çoban yok olursa koyun haram olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 58).
- 14)** Qoydäk yuvâç bolsañ hãm, âtdäk yügürük bol (Koyun gibi sakin olsan da çalışmada at gibi hızlı ol) (Öz, 2000: 144).
- 15)** Qoyiñni qassâbgä soydir, ölikni mürdäşoygä yuvdir (Koyununu kasaba kestir, cenazeyi gassala yıkat) (Öz, 2000: 144).
- 16)** Keksä qassâb tüşiğä, tündä miñtä qoy kirär (Yaşlı kasabın düşüne, her gece bin tane koyun girer) (Öz, 2000: 145).
- 17)** Mâl sâtsañ başâğın berma, qoy sâtsañ qoşâğın berma (Mal satarsan yularını verme, koyun satarsan ipini verme) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 135).
- 18)** Miñ qoylikniñ işi bir qoylikka tüşibdi (Bin koyunu olanın, bir koyunu olana işi düşmüş) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 43).
- 19)** Semiz qoyniñ umri qısqa (Semiz koyunun ömrü kısa olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 156).
- 20)** Semizlikni qoy kotarar (Semizlik koyuna hastır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 156).
- 21)** Tây âtgä ergäşär, qoy serkägä (Tay atı, koyun koçu izler) (Öz, 2000: 149).
- 22)** Tentäk tentäkligini qoy soyib bildirmäs (Aptal aptallığını koyun keserek belli etmez) (Öz, 2000: 149).
- 23)** Toqli toymäsä, tâti yoq (Toklu doymasa tadı olmaz) (Öz, 2000: 125).
- 24)** Topgan kul keltirar, topmaganbir boğ piyoz, topgan qoy keltirar, topmagan jâja xoroz (Bulan gül getirir, bulmayan bir bağ soğan; bulan koyun getirir, bulmayan horoz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 51).

25) Yeganiň qoy bolsin, körganiň toy bolsin (Yediğin koyun olsun gördüğün düğün olsun) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 180).

26) İkki qoçqarıň başı bir qazanda qaynamas (İki koçun başı, bir kazanda kaynamaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 105).

Koyun, 41 atasözün 18 tanesinde tek başına yer almaktadır. Atasözlerinde birlikte yer aldığı hayvanlar kurt, at, tay, deve, öküz, koç, tilki, sığır, keçi, horoz, it, tazi ve sırtlandır. Bir atasözünde koyun, it ve sırtlan ile birlikte yer alarak üç farklı hayvanla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Dört farklı hayvanla kurulan 2 atasözünde yer almaktadır.

1.1.9.2. Keçi

Boynuzlu olup çok iyi tırmanıcıdır. Ağaçların yapraklarını, filizlerini yer. Boynuzları geriye doğrudur. Kulakları uzun ve sakalları vardır. Yünü, sütü ve eti için yetiştirilmektedir.

1.1.9.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Arık kece tartışkağ (Zayıf keçi kavgacı) (THM, 1959: 797).
- 2) At suyğan kece suyğannan ömēt itken (At kesen keçi kesenden yardım ister) (THM, 1959: 829).
- 3) Bēr qorçañğı kece bötēn kötūvnē bozar (Bir uyuz keçi bütün sürüyü bozar) (THM, 1959: 826).
- 4) Bēr qortlı kece bötēn çitennē cimērgen (Bir kurtlu keçi bütün çiti yıkar) (THM, 1959: 797).
- 5) Biye kıımızı yuqtan kece kıımızı da yarıy (Kısrak kıımızı olmadığında keçi kıımızı da olur) (THM, 1959: 797).
- 6) Dürt ayaklıda kece tatu (Dört ayaklıda keçi dost) (THM, 1959: 798).
- 7) Ğçēndegēn kece çığarır (İçindeki keçi çıkarır) (THM, 1959: 804).
- 8) Erēm aşığan kecenēn itē ni de sötē ni (Haram yiyen keçinin eti ne de sütü ne) (THM, 1959: 831).
- 9) Ğt pēçen aşamıy, kecege irēk birmi (İt ot yemez, keçiye rahat vermez) (THM, 1959: 805).

- 10) Hıca yukta qorqañgi kece baş(Sahip olmadığında uyuz keçi baş olur) (THM, 1959: 804).
- 11) İtçege may kaygısı, kecege can kaygısı (Kasaba yağ kaygısı, keçiye can kaygısı) (THM, 1959: 830).
- 12) Kebeste baqçasına kecenë qaravıl quymıylar (Lahana bahçesine keçiyi bekçi koymazlar) (THM, 1959: 800).
- 13) Kebestenë kecege tapşırsañ, kebestege vay, kecenë bürëge tapşırsañ, kecege vay (Lahanayı keçiye versen lahanaya vay, keçini kurda verirsen keçiye vay) (THM, 1959: 805).
- 14) Kece asrağan qarğış cıyar (Keçi besleyen beddua toplar) (THM, 1959: 800).
- 15) Kece artınnan sarıq ta iyere (Keçi arkasından koyun da gider) (THM, 1959: 800).
- 16) Kece bëlen kebeste dus tügë (Keçi ile lahana dost değıl) (THM, 1959: 800).
- 17) Kece birgen quy alır (Keçi veren koyun alır) (THM, 1959: 800).
- 18) Kece de tornanıñ ıstani yuk dip köldë, di (Keçi de turnanın pantolonu yok deyip gülerdi) (THM, 1959: 800).
- 19) Kece, itëm herem bulsın dip urlap aşy, di (Keçi, etim haram olsun deyip, çalıp yerdi) (THM, 1959: 800).
- 20) Kece kebeste kiserge osta, meçë qazan tazartırğa osta (Keçi lahana kesmede usta, kedi kazan temizlemekte usta) (THM, 1959: 823).
- 21) Kece kebeste turarğa osta (Keçi lahana doqramada usta) (THM, 1959: 801).
- 22) Kece qarğış töşöp cabağasın qoyar(Keçi lanete uğrayıp yemini düşürür) (THM, 1959: 800).
- 23) Kece qoyrıǵına qırmavık yabışmıy bulmıy (Keçi kuyruǵuna dulavrat oyu yapışmadan olmaz) (THM, 1959: 800).
- 24) Kece qoyrıq kütere dip, sarıq ta qoyrıǵın kütergen (Keçi kuyruǵunu kaldırıyor deyip koyunda kuyruǵunu kaldırır) (THM, 1959: 800).
- 25) Kece mal tügël (Keçi mal değıl) (THM, 1959: 800).
- 26) Kece: -Sarık tütinëñ artın qaraǵız elë, itegën yapmaǵan, -dip köle imëş (Keçi: -Koyun ablanın kuyruǵunu çirkin, bacaklarını kapamıyor, deyip gülermiş) (THM, 1959: 802).
- 27) Kece savǵannan sıyır savǵan söt sorap kilgen (Keçi saǵandan sıǵır saǵan süt sorup gelir) (THM, 1959: 823).
- 28) Kece suyunıñ da retë bar (Keçi kesmenin de adabı var) (THM, 1959: 830).

- 29) Kece tatarıñ çuçkası (Keçi Tatarın domuzu) (THM, 1959: 803).
- 30) Kece urlap aşamasa küñelē bulmıy (Keçi çalıp yemese gönlü olmaz) (THM, 1959: 803).
- 31) Kece üzē çıdam tügēl, küñē çıdam (Keçi kendi dayanıklı değil yünü dayanıklı) (THM, 1959: 832).
- 32) Kece yarlınıñ sıyırı (Keçi fakirin sığırındır) (THM, 1959: 803).
- 33) Kece yōri tütel bēlen, tıyıp bulmıy kirte bēlen (Keçi yürür tarlada, engel olmaz çit ile) (THM, 1959: 800).
- 34) Kece yōzēp İdēl kiçmes (Keçi yüzüp İdili geçmez) (THM, 1959: 800).
- 35) Kecedē çuyan tormıy (Keçide çıban olmaz) (THM, 1959: 800).
- 36) Kecedē sarıķ bulmıy, sarıķtan kece bulmıy (Keçiden koyun olmaz, koyundan keçi olmaz) (THM, 1959: 800).
- 37) Kecege dus bulğannıñ salamı başında (Keçi ile dost olanın samanı yanında) (THM, 1959: 800).
- 38) Kecege sumam citmi, sıyır satulaşam (Keçiye fiyat verme, sığır satayım) (THM, 1959: 805).
- 39) Kecenē qaravıllarğa bürēge tapşırma (Keçini kollama işini kurda verme) (THM, 1959: 805).
- 40) Kecenē makta, sıyırını asra (Keçini öv, sığırını besle) (THM, 1959: 823).
- 41) Kecenē maқта, sıyırını sav (Keçini öv, sığırını sağ) (THM, 1959: 796).
- 42) Kecenēkē gēl açılıp yōrse de bērkēm kürmegen, sarıķnıķı bēr açılğaç ta bar da kölgen (Keçininki her zaman açılıp yürüse de hiç kimse görmez, koyununki bir açıldığında hepsi güler) (THM, 1959: 801).
- 43) Kecenēñ baқçağa bēr küz saluvı da zıyan (Keçinin bahçeye bakması da zarar) (THM, 1959: 802).
- 44) Kecenēñ başı sıysa üzē sıya (Keçinin başı sığsa kendi sıçar) (THM, 1959: 802).
- 45) Kecenēñ bēr ismē қаза (Keçinin bir ismi bela) (THM, 1959: 802).
- 46) Kecenēñ saқalı ozın da aқılı kısqā (Keçinin sakalı uzun aklı kısadır) (THM, 1959: 802).
- 47) Kecenēñ tuğanda uk saқalı bula (Keçinin doğduğunda çok sakalı var) (THM, 1959: 802).

- 48) Kecenëñ ecelë citse, kötövçenëñ çıbırkısn çeyni, di; tıçkanıñ ecelë citse, meçë koyrıgın tüşli, di (Keçinin eceli gelse çobanın değneğini çiğnerdi; sıçanın eceli gelse kedinin kuyruğunu dişlerdi) (THM, 1959: 827).
- 49) Kecenëñ ecelë citse, kötövçenëñ tayağına söykenër (Keçinin eceli gelse çobanın değneğine sürünür) (THM, 1959: 827).
- 50) Kecenëñ ülesë kilse, itçë bëlen uynar (Keçinin eceli gelse kasap ile oynar) (THM, 1959: 831).
- 51) Kecenëñ üzë zatsız bulsa da, künë zatlı (Keçinin kendi değersiz olsa da yünü değerli) (THM, 1959: 832).
- 52) Kecesë kıybat tügël, mezegë kıybat (Keçisi değerli değil, fıkrası değerli) (THM, 1959: 803).
- 53) Kecesëne küre sötë (Keçisine göre sütü) (THM, 1959: 803).
- 54) ortlı kece ışkınmıyça toralmıy (Kurtlu keçi sürtünmeden duramaz) (THM, 1959: 798).
- 55) utır kece suır kecenë kürelmıy (Uyuz keçi kör keçiyi göremez) (THM, 1959: 799).
- 56) uy bulmağan cirde kecenë mezin efendë diye atıylar (Koyunun olmadığı yerde keçiyi müezzin efendi diye adlandırırlar) (THM, 1959: 799).
- 57) Meñgë itegë yabılmağan kece, “açık itek” dip sarıqtan kölgen (Daima çizmesi kapanmayan keçi, “açık çizme” deyip koyundan dalga geçer) (THM, 1959: 803).
- 58) Saal kecede de bar (Sakal keçide de var) (THM, 1959: 803).
- 59) Sigëz kecege siksen teke (Sekiz keçiyeye seksen teke) (THM, 1959: 803).
- 60) Sötsëz kece baravı bulır (Sütsüz keçi bağırtkan olur) (THM, 1959: 803).

Keçi, 68 atasözün 37 tanesinde tek başına yer almaktadır. Birlikte yer aldığı hayvanların 11’i koyun, 5’i sığır, ikişer tanesi kısrak, kedi, kurt ve tekedir. At, it, domuz ve turna ile sadece birer atasözünde birlikte yer almaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 1 tanesinde, üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 2 tanesinde keçi adına rastlanmaktadır.

1.1.9.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) t yävvyäyisi qulân, eçki yävvyäyisi quralay, däm yävvyäyisi barzañi (Atın yabanisi dişı tay, keçinin yabanisi ceylan, insanın yabanisi soysuz olanıdır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 31).

- 2) B z r k rgan e kid n qorg (Pazar g ren ke iden kork) (Yolda ev, G m  , 1995: 151).
- 3) E ki bergan qoy olar, he  bermagan ne olar? (Ke i veren koyun alır, hi  vermeyen ne alır?) (Yolda ev, G m  , 1995: 123).
- 4) E ki egiz tu ib qoydan   mas, it egiz tu ib eldan   mas (Ke i ikiz do sa da koyunu ge emez, it ikiz do sa elden   maz) (Yolda ev, G m  , 1995: 123).
- 5) E ki tuqqan qoy bolm s (Ke i yavrusu koyun olmaz)( z, 2000: 136).
- 6) E ki y zg  yetm s, y zg  yets  h m, k zg  yetm s (Ke i y z yıl ya amaz, y z yıl ya asa da fark etmez) ( z, 2000: 136).
- 7) E kid n qoy bolm s, e akd n t y bolm s (Ke iden koyun olmaz, e ekten tay olmaz) ( z, 2000: 136).
- 8) E kini h m  z  y  id n  s rl r, qoyini h m (Hem ke iyi hem koyunu kendi baca ından asalar) ( z, 2000: 136).
- 9) E kini yoql s n qul  ı k rin r (Ke iyi ararsan  nce kula ı g r n r) ( z, 2000: 136).
- 10) E kini n b  i bolg n  , qoyini n quyru ı bol (Ke inin ba ı olaca ına, koyunun kuyru u ol) ( z, 2000: 136).
- 11) E kini n  lgisi kels ,  op nni n t y  ıg  s yk n r (Ke inin canı dayak isteyince  obanın de ne ine s r n r) ( z, 2000: 136).
- 12) E kisi k pni n s zi k p (Ke isi  ok olanın s z   ok olur) ( z, 2000: 136).
- 13) Eg  ili qızg  toy qayd , e kili qoyg  suv qayd  (Ablalı kıza d  n nerde, ke ili koyuna su nerde) ( z  zcan, 2009: 104).
- 14) Qassobga m y qay u, e kig  j n qay u (Kasap ya  derdinde, ke i can derdinde) (Yolda ev, G m  , 1995: 121).
- 15) Qızni n erk si, e kini n serk si (Kızın nazlısı, ke inin tekesidir) ( z  zcan, 2009: 112).

16) Şaftalıdän bağ qılmä, eçkidän mäl qılmä (Şeftaliden bahçe yapma, keçiden mal yapma) (Öz, 2000: 148).

17) Täkä bolsin, suti bolsin (Teke olsun, sütü olsun) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 167).

18) Yâmângä yağ yağmäs, eçkigä quymâq (Kötünün yağ hoşuna gitmez, keçinin kuymak) (Öz, 2000: 153).

Keçi atasözlerin 8'inde tek, 4'ünde koyunla birlikte yer almaktadır. Bir atasözünde keçi, koyun ve it birlikte üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerinde keçi, koyun, eşek ve tay ile birlikte yer almaktadır.

1.1.9.3. Kuzu

Koyunun yeni doğmuş yavrusuna kuzu, bir yaşındakine toklu, iki yaşındakine şişek denir. Kuzu, üç beş ay anne sütü emer ve bitkilerle beslenir.

1.9.3. A. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aksak beren yatıp simëř (Aksak kuzu yatıp semirir) (THM, 1959: 796).
- 2) İğöz berenner de tiğöz bulmıy (İkiz kuzular da aynı olmuyor) (THM, 1959: 798).
- 3) İme bëlgen kızı ikë ananı imer, ime bëlmes kızı üz anasın ime almas (Emmeyi bilen kuzu iki anayı emer, emmeyi bilmeyen kuzu öz anasını ememez) (THM, 1959: 798).
- 4) Kuy kızıdan üse (Koyun kuzudan büyür) (THM, 1959: 799).
- 5) Kuy üz berenëñ ayağına basmas (Koyun kendi kuzusunun ayağına basmaz) (THM, 1959: 799).
- 6) Teke bulır kızınıñ, mañgay aldı düñ bulır (Teke olacak kuzunun alını obruk olur) (THM, 1959: 804).
- 7) Yalgız beren bakravıķ (Yalnız kuzu bağıır) (THM, 1959: 804).

Kuzu adına Kazan-Tatar atasözlerinde 'beren' ve 'kızı' adlarıyla 11 atasözünde rastlanmaktadır. Kuzu, üç farklı hayvan adıyla kurulan 3 atasözünde vardır. Kuzu, koyun ile 2, teke ve kurt ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.1.9.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ema bilan qozi ikki ânani emar (Emmeyi bilen kuzu iki anneyi emer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 78).
- 2) Ema bilan qozilär ikki ânani emar, ema bilmas qozilär öz ânäsini emâlmäs (Emmeyi bilen kuzular iki anneyi emer, emmeyi bilmeyen kuzular kendi anasını ememez) (Öz Özcan, 2009: 69).
- 3) Eşäkkä iş, şışäkkä yemiş (Eşeğe iş, kuzuya yemek) (Öz, 2000: 125).
- 4) Semiz qoziniñ göşti yaxşı, âqıl ânäniñ qızı (Şişman kuzunun eti, akıllı annenin kızı iyidir) (Öz, 2000: 125).
- 5) Tâğda tuğilgan qozinin ikki közi tâşda bolar, oçarçilikda tuğilgan bälaniñ ikki közi âşda boladi (Dağda doğan kuzunun iki gözü taşta olur kıtlıkta doğan çocuğun iki gözü aşta olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 62).

1.1.9.4. Teke

Erkek keçiye verilen addır. Keçinin gür sakallı, büyük boynuzlu ve keskin kokulusudur.

1.1.9.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bër teke arqasında mëñ teke tuyğan (Bir teke arkasından bin teke doyar) (THM, 1959: 826).
- 2) Bër teke qayan kitse, bër kötöv şunnan kite (Bir teke nereye gitse, bir sürü onunla gider) (THM, 1959: 826).
- 3) Gómëreñe bër teke suyıp aşığan kēşē gómër buyı suğım suyıp aşığan hētlē bula di (Ömründe bir teke kesip yiyen kişi ömür boyu kesimlik hayvan kesip yiyen kadar olurdu) (THM, 1959: 829).
- 4) İķē teke başı bër qazanğa sıymas (İki teke başı bir kazana sığmaz) (THM, 1959: 798).
- 5) Kece tekesē kötöv başı bulsa üzlēğēnnen (Teke sürü başı olsa kendiliğinden) (THM, 1959: 828).

- 6) Kece tekesē sası bulsa da, künē zatlı (Teke hasta olsa da yünü değerli)(THM, 1959: 832).
- 7) Kece tekesē türe bulırğa yaratır (Teke başkan olduğunda sevilir) (THM, 1959: 803).
- 8) Kece tekesē ügēzlerge sası imēş, sası bulsa da kötövlərēñ başı imēş (Teke öküzlere pis kokarmış, koksa da sürülerinin başı imiş) (THM, 1959: 828).
- 9) Kece tekesēñ bērkēm de kötöv başı itkenē yuk, üzē aldan (Tekeyi kimsenin sürü başı yaptığı yok, kendi öyle sanıyor) (THM, 1959: 828).
- 10) Kece tekesēñnen yartı pot may ala almassın (Tekeden yarım pot yağ alamazsın) (THM, 1959: 831).
- 11) Kötövçē tēlese tekeden söt savar (Çoban istese tekeden süt sağar) (THM, 1959: 828).
- 12) Soñğı teke kıyırksız (Sonuncu teke kuyruksuz olur) (THM, 1959: 803).
- 13) Sözüşkende mögēzsēz teke ciñēlēr (Toslaştığından boynuzsuz teke yenilir) (THM, 1959: 803).
- 14) Teke bulsın, söt birsēñ (Teke olsun, süt versin) (THM, 1959: 803).
- 15) Teke kötöv başı bulırğa yarata (Teke sürü başı olur sevilir) (THM, 1959: 829).
- 16) Teke saşalınnan bilgēlē (Teke sakalından bilinir) (THM, 1959: 804).
- 17) Teke simērgençē, kasap anı kürmegenge salınır (Teke semirgeni kasap onu görmediğinde gezer) (THM, 1959: 831).
- 18) Teke sözüp tav yıkmaz (Teke boynuzlayıp dağ yıkmaz) (THM, 1959: 804).
- 19) Teke tavnı sözüp avdaralmıy (Teke dağı boynuzlayıp yıkmaz) (THM, 1959: 804).
- 20) Tekeler sözüşkende keceler yal ite (Tekeler dalaştığında keçiler dinlenir) (THM, 1959: 804).
- 21) Tekenēñ mögēzē teñrēge citkenēñ kēm kürgen? Döyenēñ kıyırığı cirge citkenēñ kēm kürgen? (Tekenin boynuzu gökyüzüne değdiğini kim gördü? Devenin kuyruğu yere değdiğini kim gördü?) (THM, 1959: 805).
- 22) Tekenēñ tavğa mēnmese, toyağı kıçıy, di (Teke dağa tırmanmasa tırnağı kaşınır) (THM, 1959: 804).

Teke adına 26 atasözün 19 tanesinde tek başına rastlanmaktadır. Teke, keçi ile 2, koyun ile 1, kuzu ile 1, öküz ile 1 ve deve ile 1 atasözünde birlikte yer

almaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 1'inde, dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 1'inde ise қoralay adıyla rastlanmaktadır.

1.1.9.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Teke adına Özbek atasözlerinde iki kere rastlanmaktadır. Teke adı atasözlerin birinde 'täkä' diğerinde ise 'serkä' adıyla yer almaktadır. Bu atasözleri keçi başlığı altında incelenmiştir.

1.1.10. Tavuk ve Türleri

1.1.10.1. Tavuk

*Sülüngillerden, eti ve yumurtası için üretilen kümes hayvanı.*⁷⁰ Kısa bacaklı, kısa ve kalın gagalıdır. Başı küçük olup başının üstünde kırmızı renkte etten bir ibik vardır. Geceleri iyi görememektedir. Toprağı eşeleyerek bulduğu böcek, kurtçuk ve bitki köklerini yemektir.

1.1.10.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç tavıx töşende tarı kürer (Aç tavuk düşünde darı görür)(THM, 1959: 622).
- 2) Bëznën tavıx bëzde kıtkıldıy, yomırqasın këşëge kërëp sala (Bizim tavuk bizde gıdaklar, yumurtasını komşuya gidip yapar) (THM, 1959: 622).
- 3) Bu çağta tavıx ta ëçe (Bu çağda tavukta içer) (THM, 1959: 622).
- 4) Bu çağta yomırqa tavıxtan küp bële (Bu çağda yumurta tavuktan çok bile) (THM, 1959: 622).
- 5) Bülëngen tavıxtan bülënmegen kükey artıx (Bölünen tavuktan bölünmeyen yumurta iyidir) (THM, 1959: 623).
- 6) İnkubator tavıgı oya basmas (Kuluçka makinesi tavuğu yuva basmaz) (THM, 1959: 623).
- 7) İrtengë tavıxtan bügëngë kükey artıx (Yarınki tavuktan bugünkü yumurta iyidir) (THM, 1959: 623).

⁷⁰ Türkçe Sözlük, 2005, 1923.

- 8) K etekte yatıp sim ergen tavıķ oĉnıñ ni iken n ayan b els n? (K emeste yatıp semiren tavuk hareket etmek nedir nerden bilsin?) (THM, 1959: 624).
- 9) Kile ek tavıķtan kilgen k key yahşı(Gelecek tavuktan gelen yumurta iyidir) (THM, 1959: 625).
- 10) Kişi taviĝı k rke bulıp k r ne imiş (Başkasının tavuĝu hindi gibi g r n rm ş) (THM, 1959: 624)
- 11) Kişi taviĝı azday, yomırası baştay (Yabancı tavuĝu kaz gibi, yumurtası baş gibi) (THM, 1959: 624).
- 12) K key salmas tavıķ k n elger  ıtaklar (Yumurtlamayan tavuk ilk  nce gıdaklar) (THM, 1959: 626).
- 13) ara tavıķ oyası b len uba (Kara tavuk yuvası ile kalkar) (THM, 1959: 624).
- 14) ısır tavıķ k p ıtaklıy (Kısır tavuk  ok gıdaklar) (THM, 1959: 625).
- 15) Suır tavıķ yolĝa  ıķa, buran bulır (K r tavuk yola  ıķsa boran olur) (THM, 1959: 627).
- 16) Suır tavıķa bar da boĝday (K r tavuĝa posada buĝday) (THM, 1959: 627).
- 17) Suır tavıķnıñ t ş ne tarı k rge,   plep b t re almaĝa , taĝı k rge (K r tavuĝun r yasına darı girer, gagalayıp bitiremediĝinde tekrar girer) (THM, 1959: 627).
- 18) Tañ atarın tavıķ b ler, k n tuvarın kekk k b ler (Tan aĝarmasını tavuk bilir, g neşin doĝmasını guguk kuşu bilir) (THM, 1959: 631).
- 19) Tavıķ b len yat, ete  b len tor (Tavuk ile yat, horoz ile ayakta dur)(THM,1959: 627).
- 20) Tavıķ b rer yomıra sala (Tavuk birer yumurta yumurtlar) (THM, 1959: 627).
- 21) Tavıķ borınsız bulmas (Tavuk gagsız olmaz) (THM, 1959: 627).
- 22) Tavıķ b rt klep  ukıp ta tuyar (Tavuk tane tane gagalar da doyar)(THM,1959: 628).

- 23)** Tavıķ uķı bēlen (Tavuk gagalamasıyla) (THM, 1959: 631).
- 24)** Tavıķ üpli üpli küzēññē ıġarır (Tavuk gagalayarak gözünü çıkarır) (THM, 1959: 631).
- 25)** Tavıķ ete bulıp kıçkırır, üz başına (Tavuk horoz olup ölse kendi başına) (THM, 1959: 631).
- 26)** Tavıķ iş yanına kuş bulsın dip yomırkasın mayaġa kuşıp sala, di (Tavuk dost yanına kuş olsun deyip yumurtasını fola eklerdi) (THM, 1959: 630).
- 27)** Tavıķ kēirse, üp ıġa (Tavuk girse çöp çıkar) (THM, 1959: 628).
- 28)** Tavıķ kükey sala, ete taviş sala(Tavuk yumurtlarken, horoz ġürültü yapar) (THM, 1959: 629).
- 29)** Tavıķ kükey sala, eteññē artı yırtıla (Tavuk yumurtlarken, horozun arkası yırtılır) (THM, 1959: 628).
- 30)** Tavıķ kükey salmas borın oya basmıy (Tavuk yumurtlamadıġı zaman yuvada durmaz) (THM, 1959: 629).
- 31)** Tavıķ küp cirde üp küp (Tavuk çok olan yerde çöp çok) (THM, 1959: 629).
- 32)** Tavıķ kanat kaķsa da oalmas (Tavuk kanat taksa da uçamaz)(THM, 1959:628).
- 33)** Tavıķ kıtaķlamıy kükey salmıy (Tavuk gıdaklamadan yumurtlamaz) (THM, 1959: 628).
- 34)** Tavıķ kıtaķlıy dip ete te kıtaķlaġan (Tavuk gıdaklıyor deyip horoz da gıdaklar) (THM, 1959: 628).
- 35)** Tavıķ koş tügel (Tavuk kuş deġildir) (THM, 1959: 628).
- 36)** Tavıķ koşķa o yok, taş öylerge küçü yok (Tavuġa uçmak yok, dış ölkelere göçmek yok) (THM, 1959: 628).
- 37)** Tavıķ oıp urman aşmas (Tavuk uçup orman geçmez)(THM, 1959: 630).
- 38)** Tavıķ rızıġı ayakastında (Tavuk rızķı ayakaltında) (THM, 1959: 630).

- 39) Tavıķ simërse, artı bõrëşër (Tavuk semirse arkası buruşur) (THM, 1959: 630).
- 40) Tavıķ su eçer, allaga karar (Tavuk su içer Allah'a bakar) (THM, 1959: 630).
- 41) Tavıķ ta ürge karar su eçe (Tavuk yukarı bakıp su içer) (THM, 1959: 630).
- 42) Tavıķ tizek aşamıy toralmas (Tavuk dışkı yemeden duramaz) (THM, 1959: 630).
- 43) Tavıķ tõşene tarı kërër (Tavuğun düşüne darı girer) (THM, 1959: 630).
- 44) Tavıķ tõşende tarı kürër, tañ atķançı çüplep bêtërër (Tavuk düşünde darı görür, sabah oluncaya kadar gagalayıp bitirir) (THM, 1959: 630).
- 45) Tavıķ yumırķası artına citkeç urın ezli (Tavuk yumurtasını altına alacağı yer arar) (THM, 1959: 629).
- 46) Tavıķķa küz salıp, sarıķtan kolak ķakķan (Tavuğa göz verip koyundan kulak alan) (THM, 1959: 628).
- 47) Tavıķlar öçen eteçten batır ķoş yok (Tavuklar için horozdan cesur kuş yok) (THM, 1959: 629).
- 48) Tavıķlarınıñ susız ayı (Tavukların susuz zamanı) (THM, 1959: 629).
- 49) Tavıķnı tüvëndıra almassıñ (Tavuğu doyuramazsın) (THM, 1959: 629).
- 50) Tavıķnıñ azęanı eteç bulıp ķıçķırır (Tavuğun azęını horoz olup öter) (THM, 1959: 629).
- 51) Toz aşagan tavıķ eteç bulır ķıçķırır (Tuz yiyen tavuk horoz gibi öter) (THM, 1959: 631).
- 52) Urtak tavıķtan yalgız yomırķa yaķşı (Ortak tavuktan yalnız yumurta iyidir) (THM, 1959: 631).
- 53) Ürdëk tëleęen tëleşken tavıķnıñ oyasın su basar (Ördëk dilersen tavuğunun yuvasını su basar) (THM, 1959: 633).
- 54) Üz tavığım, tëlese ķaysı yaķķa ķaratıp suyarmın (Kendi tavuğum istese hangi yöne baktırıp keserim) (THM, 1959: 633).
- 55) Yomırķa tavıķnı öyretete (Yumurta tavuğu öğretir) (THM, 1959: 624).

56) Yomırka tavıknı öyretmi (Yumurta tavuğu öğretmez) (THM, 1959: 624).

Tavuk, 75 atasözün 42 tanesinde tek başına yer almaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 3 tanesinde tavuk adına rastlanmaktadır. Horoz ile 14, tilki ile 3, civciv ile 3, ördek ile 3, kaz ile 2, kuş ile 2, koyun ile 1 ve guguk kuşu ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.1.10.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç tâvuq âmbârgâ yügürâr (Aç tavuk ambara koşar) (Öz, 2000: 127).
- 2) Aç tâvukniñ tuşiga tarik kiradi (Aç tavuk düşünde kendini darı ambarında görür) (Çobanoğlu, 2004: 49).
- 3) Âq tâvuq sâ mân sâçar, öz ketini özi âçar (Ak tavuk saman saçar, kendi arkasını kendisi açar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 17).
- 4) Amir bolsa tamagir, na tâvuq qâlur, na kulankir (Amir tamahkâr olursa, ne tavuk kalır, ne horoz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 22).
- 5) Bir tâvuqq ham don kerak, ham suv (Bir tavuğa hem yem gerek hem su) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 48).
- 6) Ämäli yoq sofidän, tuxumsiz tâvuq äfzäl (İnançsız sofudan yumurtasız tavuk iyidir)(Öz, 2000: 135).
- 7) Xâtiniñ işini tâvuq çoqıb bitirâlmäs (Kadının işini tavuk gagalayıp bitiremez) (Öz Özcan, 2009: 36).
- 8) Hälâldän tâvuğı yoq, hârâmdän eşägi (Helalden tavuğu yok, haramdan eşeği)(Öz, 2000:139).
- 9) İkki xorâz uruşsa, tâvuqlar dam oladi (İki horoz dövüşürse tavuklar dinlenir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 104).
- 10) Jâyi özgargan tâvuq köp qaqâlaydi (Yeri değişen tavuk çok gıdaklar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 182).
- 11) Qaqalâgân tâvuq tuğmäy qâlmäs (Gıdaklayan tavuk yumurtlar)(Öz, 2000: 143).

12) Qara tãvuq ham aq tuxum qiladi (Kara tavuk da ak yumurta yumurtlar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 119).

13) Keça öldi bir tãvuq, bugün ölar kurk tãvuq, bolmasa uyda bir kaft don, qirilib bitar qiq tãvuq (Dün öldü bir tavuk, bugün ölecek gurk tavuk, olmaz evde bir avuq darı, kırılıp gider kırk tavuk) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 71).

14) Kõr tãvuqqã hamma narsa buđdãý bolib kõrinadi (Kõr tavuđa her şey buđday olarak görünür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 129).

15) Soqır tãvuqqã hämmäsi täriq (Kõr tavuğa her şey darıdır) (Öz, 2000: 148).

16) Tãvuqni yesän, bir yeysän, tuxumni yesän miñ yeysän (Tavuğu bir kere, yumurtayı bin kere yersin) (Öz, 2000: 149).

17) Tuxum qoymãydigän tãvuq köp qaqıllãr (Yumurtlamayan tavuk çok gıdaklar) (Öz, 2000: 150)

18) Yat tãvuqni katakka qamama, katgiñni buzadi (Yabancı tavuğu kümesine kapatma, kümesini bozar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 175).

Tavuk adına 23 atasözün 8'inde tek başına rastlanmaktadır. Tavuk, civciv ile 2, horoz ile 2, tilki ile 2 ve eşek ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.1.10.2. Horoz

Tavuğun erkek olanına horoz denir. Uzun kuyruğu, başının üstünde ve çene altında iri kırmızı ibiği vardır. Dövüşçü hayvanlardır. Uzun ötüşü ile meşhurdur.

1.1.10.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Aldan kışkırğan eteçneñ başı yarıla (Erken öten horozun başı kesilir) (THM, 1959: 622).

2) Avıl eteçë tavıqlarğa: yarar, qalğanın irtege çuqırbız, di imë (Çiftlik horozu tavuklara: Tamam, kalanı yarın gagalarız, demiş) (THM, 1959: 622).

- 3) Behětlěněň etečě de kükey sala (Zenginın horozu da yumurtlar) (THM, 1959: 622).
- 4) Běr eteč tuğız taviķķa baş (Bir horoz dokuz tavuđa önder)(THM, 1959: 622).
- 5) Cıyın taviķ arasında běr eteč te kirek(Toplu tavuk arasında bir horoz gerekli) (THM, 1959: 633).
- 6) Eteč kıçkırmıy tañ atmas (Horoz ötmeden gün doğmaz) (THM, 1959: 632).
- 7) Eteč kıçkırsa: -Kikrikük, hatnım küp, tüşegem yok!- dip kıçkıırır iměş (Horoz öterse: üüürüü, hanımım çok, yatağım yok!, diye ötermiş)(THM, 1959: 632).
- 8) Eteč kıçkırsa: -Kikrikük, tamaķ tuk, kayđı yok!- dip kıçkıırır iměş (Horoz öterse: üüürüü, karın tok, dert yok!, diye ötermiş) (THM, 1959: 632).
- 9) Eteč kıçkırsa: -Kikrikük, yomırķada fayda yok, kayda salsak anda yok!- dip kıçkıırır iměş (Horoz öterse: üüürüü, yumurtada fayda yok, nerde yapsak orda yok, deyip ötermiş) (THM, 1959: 632).
- 10) Eteč küp bulđan cirde soñ toralar (Horoz çok olan yerde sabah geç olur) (THM, 1959: 632).
- 11) Eteč siněň herfě cerěñně kıayan bělsěn(Horoz senin herfi yerini nerden bilsin) (THM, 1959: 632).
- 12) Eteč sinen zirek bulmasın, sin etečten zirek bul (Horoz senden akıllı olmasın, sen horozdan akıllı ol) (THM, 1959: 633).
- 13) Eteč üz çüplěğende üzě morza (Horoz kendi çöplüğünde kendi patron) (THM, 1959: 633).
- 14) Etečler suđıssa, taviķlar yal ite (Horozlar dövüşse, tavuklar dinlenir) (THM, 1959: 632).
- 15) Etečně yolbaşçıđa aldan kětekte töner(Horozu lider önden kümeste geceler) (THM, 1959: 632).
- 16) Etečněň kürķě kıoyrıķ (Horozun kürķü kıuyruk) (THM, 1959: 632).

- 17) Her eteç üz kētegēnde patša (Her horoz kendi kümesinde sultan)(THM,1959: 634).
- 18) Herbēr eteç üz çüplēgēnde kıçkırır (Her horoz kendi çöplüğünde öter) (THM, 1959: 634).
- 19) İķē eteç suğıssa, yabalakka yon bulır(İki horoz dövüşse, baykuşa tüy olur) (THM, 1959:623).
- 20) İnkubator eteçē krēml seğatē bēlen kıçkırır imēş (Kuluçka makinesi horozu Kremlin saati ile ötermiş) (THM, 1959: 623).
- 21) İrte kışkırğan eteçnēñ tübe çeçen yol(Erken öten horozun tepesi ekili yol) (THM, 1959: 623).
- 22) Kara tavıķ aķ kükey sala (Kara tavuk beyaz yumurta yumurtlar) (THM, 1959: 624).
- 23) Kart eteçnēñ botın çeynep özalmassın(Yaşlı horozun butunu çiğneyip koparamazsın) (THM, 1959: 624).
- 24) Kayçağında tavıķ ta eteç bulıp kıçkırır(Zamanında tavuk da horoz olup öter) (THM, 1959: 624).
- 25) Kıırık ēl tavıķ bulğannan bēr kön eteç bulğaniñ artık (Kırk yıl tavuk olandan bir gün horoz olan iyidir) (THM, 1959: 625).
- 26) Kıırkaķ eteç simērmı (Korkak horoz semirmez) (THM, 1959: 625).
- 27) Meskev eteçē niçek kıçkırır, Kazanıkı da şulay kıçkırır imēş (Moskava horozu nasıl öterse, Kazanıkı de öyle ötermiş) (THM, 1959: 627).
- 28) Suğışkan eteç simēzbulmas (Dövüşcü horoz semiz olmaz) (THM, 1959: 627).
- 29) Tavıķ eteç bulıp kıçkırğan bēlen eteç bulmas (Tavuk horoz olup ötse bile horoz olmaz) (THM, 1959: 631).
- 30) Torna kük atlıyım dip, eteçnēñ çatı ayırılğan (Turna gibi yürüyeyim deyip horozun bacakları ayrılmış) (THM, 1959: 631).

31) Vaqitsiz qıçqırğan eteçneñ başı kiseler(Vakitsiz öten horozun başı kesilir) (THM, 1959: 623).

Horoz, 38 atasözün 21 tanesinde tek başına yer almaktadır. Tavuk ile 14 atasözünde birlikte yer almaktadır. Baykuş ve turna ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır. Horoz, tavuk ve kuş bir atasözünde birlikte yer alarak üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır.

1.1.10.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bâyniñ xorâzi häm tuğar (Zenginin horozu da yumurtlar) (Öz, 2000: 131).
- 2) Burun qıçqırğan xorâzniñ başı ketadi (Erken öten horozun başı gider) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 79).
- 3) Xorâz qıçqirmasa ham tañ ataveradi (Horoz ötmese de tanyeri ağarır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 102).
- 4) Urişqoq xorâz semirmas (Kavgacı horoz beslenmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 121).
- 5) Vaqtsiz qıçqırğan xorâz qānga bulanur (Vakitsiz öten horoz kana bulanır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 173).
- 6) Hār yerdä xorâz bir xıl qıçqırār (Her yerde horoz bir tür öter) (Öz, 2000: 139).

Horoz, 9 atasözün birinde ördekle, 2'sinde tavuk ile birlikte yer almaktadır.

1.1.10.3. Civziv

*Kümes hayvanlarının yumurtadan yeni çıkmış yavrusu.*⁷¹Sarı renkte olurlar.

⁷¹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 373.

1.1.10.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Almağan tavıq, salmağan yomırqa Çëbëşlernë sata başlama(Tavuk almadan, yumurta salmadan, civcivleri satmaya başlama) (THM, 1959: 622).
- 2) Bërevnëñ çëbëşën ütërsëñ, tavıq tülërsëñ (Birinin civcivini öldürürsen, tavuk ödersin) (THM, 1959: 622).
- 3) Çëbëşnë közën sayırlar (Civcivi güzin sayarlar)(THM, 1959: 631).
- 4)Her yomırqadan çëbëş çıqmıy(Her yumurtadan civciv çıkmaz)(THM,1959:634).
- 5) İnkubator çëbëşë ersëz bulır(Kuluçka makinesi civcivi arsız olur) (THM,1959: 623).
- 6) Karga çëbëş ala, tavıq oçınıp qala (Karga civciv aldığında tavuk kanat çırpıp kalır) (THM, 1959: 1959: 599).
- 7) Tavıq kükey salmas borın çëbëşën satmıylar (Tavuk yumurtlamadığı zaman civcivini satmazlar) (THM, 1959: 629).

Civciv, 7 atasözün 3 tanesinde tek başına, 3'ünde tavuk ile birlikte yer almaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin birinde yer almaktadır.

1.1.10.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Cöcäli tãvuqdan don årtmas (Civcivli tavuktan tane artmaz)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 55).
- 2) Cöcäni kuzda sanaydilar (Civcivi güzün sayarlar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 55).
- 3) Cöcäniñ iqbãli bolsä, tãvuqniñ emçägi bolãrdi (Civcivin şansı olsaydı, tavuğun memesi olurdu) (Öz, 2000: 134).
- 4) İskandar xoja, bulturgi cöcä, bola oçadi taşlab qãçadi (İskender Hoca geçen yılki civciv çıkarır, bırakıp kaçar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 108).

Civciv, it, geyik ve kedi ile birlikte dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünde yer almaktadır.

1.1.10.4. Hindi

*Tavukgillerden, XV. yüzyılda evcilleştirilerek Amerika'dan bütün dünyaya yayılan, boyun ve başı çıplak, parlak, yeşil ve esmer tüylü kümes hayvanlarının en büyüğü.*⁷² “Kırmızı renk gördüklerinde hiddetlenirler.”⁷³

1.1.10.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Kürseñ bulsa, kürke talap ütëřer (Göreceğın olsa hindi dalıp öldürür) (THM, 1959: 635).
- 2) Kürke cilge simëře (Hindi sırt semirtir) (THM, 1959: 635).
- 3) Kürke kızılğa üç (Hindi kızıla düşman) (THM, 1959: 635).
- 4) Kürşë avılınıñ kürkesë, üz avılınıñın ürdeğë (Komşu köyünün hindisi, kendi köyünün ördeği) (THM, 1959: 635).
- 5) Kızıl kürse, kürkenëñ gayretë kiler (Kızıl görse, hindinin gayreti gelir) (THM, 1959: 634).
- 6) Kulınnan kilmegen, kürke asrağa kërëşër (Elinden gelmeyen hindi beslemeye girişir) (THM, 1959: 634).
- 7) Tutıy söyli bëlse, kürke tik tora bële(Papağan konuşsa, hindi dik durmayı bilir) (THM, 1959: 635).

Hindi, 8 atasözün 5 tanesinde tek başına yer almaktadır. Tavuk, ördek ve papağanla birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.1.10.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Hindi adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

⁷² Türkçe Sözlük, 2005, s. 892.

⁷³ <https://www.turkcebilgi.com/hindi#bilgi> (2.07.2017)

1.2. YABANI HAYVANLAR

1.2.1. Aslan

*Kedigillerden, erkekleri yelesi, yırtıcı, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, uzunluğu 160 cm, kuyruğu 70 cm ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir memeli türü, arslan.*⁷⁴. Pençeleri ve dişleri çok keskindir.

1.2.1.A. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç arslannan tuğ duñğız artık (Aç aslandan, tok domuz iyidir) (THM, 1959: 639).
- 2) Ahır zaman bulğanda, arslan köçë étke alır, ét üzën arslan sanır, arslan üzën ét sanır (Ahir zamanda aslan gücü ite kalır, it kendini aslan sanır, aslan kendini it sanır) (THM, 1959: 639).
- 3) Ana arslan balası öçën uta kërër (Ana aslan yavrusu için yangına girer) (THM, 1959: 636).
- 4) Arslan at öyërëne baş bulsa, arslan öyërë bulır, arslan öyërëne at baş bulsa, at öyërë bulır (Aslan, at sürüsüne baş olsa aslan sürüsü olur, aslan sürüsüne at baş olsa at sürüsü olur) (THM, 1959: 636).
- 5) Arslan ayğa mënemën dip ayağın sındırğan (Aslan aya gideyim deyip ayağını kırmış) (THM, 1959: 636).
- 6) Arslan ayğa mënmeşe de sikërë dan (Aslan aya gitmeşe de zıplaması meşhur) (THM, 1959: 636).
- 7) Arslan bavda torsa da ét bulmas, arslan bulır (Aslan bağıl dursa da it olmaz, aslan olur) (THM, 1959: 636).
- 8) Arslan bëlen yulbarıs bërbërsën ëraqtan kürse kirë kiter, yakınan kürse hücüm iter imëş (Aslan ile kaplan birbirini uzaktan görse geri gider, yakından görse hücum edermiş) (THM, 1959: 637).
- 9) Arslan elden taysa da, bër sarıqlık köçë bar (Aslan güçten düşse de bir koyunluk gücü var) (THM, 1959: 638).

⁷⁴ Türkçe Sözlük, 2005, s. 132.

- 10) Arslan digen kiyek bar, tamağı aç ta küñlě tuk, tölkě digen kiyek bar, yonı kızıl, artı ıuı! (Aslan diye hayvan var midesi aç gönlü tok, tilki diye hayvan var kürkü kızıl kıçı çamur) (THM, 1959: 637).
- 11) Arslan ıenlěk canvarlarnıñ patşası (Aslan hayvan ve canavarların önderi) (THM, 1959:638).
- 12) Arslan ikěně balalıy, duñğız unikěně(Aslan iki, domuz on iki yavru doğurur) (THM, 1959: 637).
- 13) Aslan kiyěk üz karşıсында tav barğa ıayğırmaz (Aslan kendi önünde dağa gidene kaygılanmaz) (THM, 1959: 637).
- 14) Arslan külegesende tiyěn tuvěnır (Aslan gölgesinde sincap doğar) (THM, 1959: 637).
- 15) Arslan oyasınnan bilgělě (Aslan yattığı yerden belli olur) (THM, 1959: 637).
- 16) Arslan öyөрě üz işennen bulmas (Aslan sürüsü kendi ailesinden olmaz) (THM, 1959: 638).
- 17) Arslan sěrěn birmes (Aslan sırrını vermez) (THM, 1959: 638).
- 18) Arslan sěrěn yulbarıs bělmes (Aslan sırrını kaplan bilmez) (THM, 1959: 638).
- 19) Arslan těşennen bilgělě (Aslan dışından bilinir) (THM, 1959: 638).
- 20) Arslan tırnağınnan bilgělě (Aslan tırnağından bilinir) (THM, 1959: 638).
- 21) Arslan ülgennen soñ azu těşěn tıçkannar kimöre, di (Aslan öldüğünde son azı dişini sıçan kemirirdi) (THM, 1959: 638).
- 22) Arslan üz köçě bēlen tıyar (Aslan kendi gücü ile doğar) (THM, 1959: 638).
- 23) Arslan yulbarıstan kaçmas (Aslan kaplandan kaçmaz) (THM, 1959: 638).
- 24) Arslanda yöz kěşēnēñ köçě bar, bēr kěşēnēn yöregě bar (Aslanda yüz kişinin gücü var, bir kişinin yüreği var) (THM, 1959: 637).
- 25) Arslannan arslan tuvar (Aslandan aslan doğar) (THM, 1959: 637).
- 26) Arslannan ıuy tuymas (Aslandan koyun obur) (THM, 1959: 637).

- 27) Arslanğa atlansaň, kãçmãñ kılıç bulsın(Aslana binersen kırbacın kılıç olsun) (THM, 1959: 637).
- 28) Arslanğa timër zincir ğarlëk tũğël (Aslana demir zincir arlık değil) (THM,1959: 637).
- 29) Arslannıñ azġanı ayġa sikërër (Aslanın azġını aya zıplar) (THM, 1959: 638).
- 30) Arslannıñ ülēġë, tıçkannıñ tërëġë(Aslanın ölüsü, sıçanın dirisi) (THM, 1959: 638).
- 31) Arslannıñ yalı, irmëñ sakal mıyıġı (Aslanın yelesi, erkeġin sakal bıyıġı) (THM, 1959: 638).
- 32) Arslannıñ yatışınnan bilgëlë (Aslan yatışından belli) (THM, 1959: 638).
- 33) Ėt isnegen sudan arslan eçmes(İt kokan sudan aslan içmez)(THM, 1959: 639).
- 34) Ėt sarķıtın arslan cimes (İt artıġını aslan yemez) (THM, 1959: 639).
- 35) Ülē arslannan tërë tıçkan artıķ (Ölü aslandan diri sıçan iyidir) (THM, 1959: 639).
- 36) Ülgen arslannı kıuyan da barıp tipken (Ölen aslanı tavşan da gidip teper) (THM, 1959: 639).
- 37) Yabalakñıñ yonı küp, arslannıñ töġë küp (Baykuşun tüyü çok, aslanın tüyü çok) (THM, 1959: 639).
- 38) Yoklaġan arslannı uyatma (Uyuyan aslanı uyandırma) (THM, 1959: 639).

Aslan adına 50 atasözün 17 tanesinde tek başına rastlanmaktadır. Tilki ile 7, it ile 6, kaplan ile 5, tavşan ile 3, sıçan ile 3, koyun ile 2, domuz ile 2 atasözünde aslan birlikte yer almaktadır. At, sincap, baykuş, bülbül ve örümcek ile birer atasözünde aslan adına rastlanmaktadır.

1.2.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ąrslân bäläsini tutmaq üçün, ārslân uyäsigä kirmâq keräk (Aslanın yavrusunu tutmak için, aslanın yuvasına girmek gerekir) (Öz, 2000: 135).

- 2) Ärsłan bökirgäni siçqãnniñ ölgäni (Aslanın kükremesi farenin ölmesidir) (Öz, 2000: 135).
- 3) Ärsłan qarisa siçqãn inini pâylaydi (Aslan yaşlanınca sıçanın inini bekler) (Öz, 2000: 135).
- 4) Ärsłanniñ ägzidan äv älinmas (Aslanın ägzından av alınmaz) (Öz, 2000: 135).
- 5) Ärsłanniñ äzgani äyiqqa çâpadi (Aslanın azgını ayıya saldırır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 25).
- 6) Ärsłanniñ öligi, siçqãnniñ tirigi(Aslanın ölüsü, farenin dirisidir)(Öz,2000: 135).
- 7) Ävçiniñ zöri şer âtar erniñ zöri yer açar (Avcının iyisi aslan vurur, erin güçlüsü yer açar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 32).
- 8) Duşmaniñ siçqãn bolsa hãm, kuçiñ ärsłança bolsin (Düşmanın sıçan olsa da gücün aslan gibi olsun) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 73).
- 9) Er sözidan qaytmas şer izidan(Er sözünden dönmez aslan izinden)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 78).
- 10) Öziñni er bilsañ, özgani şer bil (Kendini er bilersen başkasını aslan bil) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 126).
- 11) Şer qutursa äxga sapçir (Aslan kudurursa aya saldırır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 24).
- 12) Şerniñ öligi hãm ât hurkitadi (Aslanın ölüsü de atı ürkütür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 25).
- 13) Tirikçilik şerni hãm tülki qiladi (Geçim sağlama aslanı bile tilki yapar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 83).
- 14) Uyqu ärsłanni yıqıtär (Uyku aslanı bile yıkar) (Öz, 2000: 152).
- 15) Yiğit degan er bolar, mehnat korsa şer bolur (Yiğit dediğın er olur, iş görürse aslan olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 184).
- 16) Yigit sözidän qaytmäs, ärsłan izidän (Yiğit sözünden, aslan izinden dönmez) (Öz, 2000: 154).

Atasözlerinde aslan adı iki farklı şekilde yer almaktadır: ärslân, şer. Aslan, dokuz atasözünde tek başına, beş atasözünde sıçan ile birlikte yer almaktadır. Tilki, at ve ayıyla birlikte birer atasözünde yer almaktadır.

1.2.2. Ayı

*Memelilerin etobur takımından, beş parmaklı, tabanlarına basarak yürüyen, yurdumuzda boz türü bulunan, iri gövdeli hayvan.*⁷⁵Boynu kısa, gözleri küçük, ağızı uzundur. Sık kıllı, kalın postlu ve kısa kuyrukludur. Bala olan düşkünlüğüyle bilinmektedir.

1.2.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç ayu biyemes(uynamas) (Aç ayı oynamaz) (THM, 1959: 640).
- 2) Aç ayu tuk ayu bēlen uynamas, tuğ yu aç ayuniñ helen uylamas (Aç ayı tok ayı ile oynamaz, tok ayı aç ayının halini bilmez) (THM, 1959: 640).
- 3) Almanıñ asılın ayu aşar (Elmanın iyisini ayı yer) (THM, 1959: 640).
- 4) Ayrılğannı ayu aşar (Ayrılanı ayı yer) (THM, 1959: 640).
- 5) Ayrılğannı ayu aşar, bülēngennē bürē aşar(Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt yer) (THM, 1959: 643).
- 6) Ayu artına çuvan çıkkān, yalıy yalıy canı çıkan (Ayı sırtında çıban çıktığında, yavaş yavaş canı çıkar) (THM, 1959: 640).
- 7) Ayu asra, zıyan itme (Ayı besle, ziyan etme)(THM, 1959: 640).
- 8) Ayu balası alğa alsan da yalçımas, bürē balası bürēkke salsañ da yalçımas (Ayı yavrusunu öne alsan da çalışmaz, kurt yavrusunu şapkaya koysan da çalışmaz) (THM, 1959: 643).
- 9) Ayu balasın alğa alsañ da iş bulmas (Ayı yavrusunu sevsen de dost olmaz) (THM, 1959: 640).

⁷⁵ Türkçe Sözlük, 2005, s. 158.

- 10)** Ayu balasın appağım dip söyler (Ayı yavrusunu bembeyazım diye sever) (THM, 1959: 640).
- 11)** Ayu bëlegëne ışanır, kēşë yöregëne ışanır (Ayı bileğine güvenir, kişi yüregine güvenir) (THM, 1959: 640).
- 12)** Ayu bëlen büre gomërge dus bulmas (Ayı ile kurt dost olmaz)(THM,1959:643).
- 13)** Ayu bëlen sıyır tuvğan tügel (Ayı ile sığır akraba değil) (THM, 1959: 640).
- 14)** Ayu biyë, çëgen akça ala (Ayı oynar, çingene para alır) (THM, 1959: 640).
- 15)** Ayu bürë bërëkmes (Ayı kurt birleşmez) (THM, 1959: 643).
- 16)** Ayu da appağım digen (Ayı da bembeyazım der) (THM, 1959: 641).
- 17)** Ayu gomëge kul yomas (Ayı asla el yummaz) (THM, 1959: 641).
- 18)** Ayu köçëne ışana, kēşë akılına ışana (Ayı gücüne güvenir, insan aklına güvenir) (THM, 1959: 641).
- 19)** Ayu kaşka bulmas (Ayı beyaz olmaz) (THM, 1959: 641).
- 20)** Ayu kışın taban imer (Ayı kışın ayak emer) (THM, 1959: 641).
- 21)** Ayu kuvıp kıyan totқан (Ayı kovup tavşan tut) (THM, 1959: 704).
- 22)** Ayu ülgen kēşëge timi imëş (Ayı ölen kişiye dokunmazmış) (THM, 1959: 704).
- 23)** Ayuda bër kēşëneñ köçë bar, yöz kēşëneñ yörege bar (Ayıda bir kişinin gücü var, yüz kişinin yüreği var) (THM, 1959: 641).
- 24)** Ayudan kırıkқан bürëge totılған (Ayıdan korkan kurda yakalanır) (THM, 1959: 643).
- 25)** Ayudan kırıkқан, tümgekke ëlekken (Ayıdan korkan tümseğe kapılır) (THM, 1959: 641).
- 26)** Ayudan kırıkқан urmanga barmas (Ayıdan korkan ormana gitmez) (THM, 1959: 641).

- 27) Ayuğa akıl öyretken tayak (Ayıya akıl öğretirken dayak) (THM, 1959: 640).
- 28) Ayuğa namaz öyretken tayak (Ayıya namaz öğretirken dayak) (THM, 1959: 640).
- 29) Ayunı ayu aşamas(Ayıyı ayı yemez) (THM, 1959: 641).
- 30) Ayunı ayu aşamas, bürėnė bürė aşamas(Ayıyı ayı yemez, kurdu kurt yemez) (THM, 1959: 643).
- 31) Ayunı da biyėrge öyreteler (Ayıya da oynamayı öğretirler) (THM, 1959: 641).
- 32) Ayunı sıypağan bėlen sıyır bulmas (Ayıyı sevmekle sığır olmaz)(THM,1959: 641).
- 33) Ayunı üz may bėlen maylıylar (Ayıyı kendi yağıyla yağlarlar) (THM, 1959: 641).
- 34) Ayunıñ da bėr de ülesė kimli; cañ tatlı (Ayının da ölesi gelmez, can tatlı) (THM, 1959: 704).
- 35) Ayunıñ yöregėn may basar, maydan yokı basar (Ayının yüregini yağ kaplar, yağdan dolayı uyku basar) (THM, 1959: 642).
- 36) Ayusız urman bulmas (Ayısız orman olmaz) (THM, 1959: 642).
- 37) Ayvannıñ temlėsėn ayu aşar (Ayvanın iyisini ayı yer) (THM, 1959: 640).
- 38) Balnıñ temėn ayu da bėle (Balın tadını ayı da bilir) (THM, 1959: 642).
- 39) Balnıñ yaħşısın ayu aşar (Balın iyisini ayı yer) (THM, 1959: 642).
- 40) Bėr almanı alğançı ayunıñ mėn oyını bar (Bir elmayı almak için ayının bin oyunu var) (THM, 1959: 642).
- 41) Bėr öyge ikė ayu sıymas (Bir yuvaya iki ayı sığmaz) (THM, 1959: 642).
- 42) Beylemegen ayu biyėmi(Bağlanmayan ayı oynar) (THM, 1959: 642).
- 43) Biyė bėlmegen ayuğa uram tar (Oynamayı bilmeyen ayıya sokak dar) (THM, 1959: 642).

- 44) Kěşě tügel ayu da biyërge öyrene (İnsan değil ayı da oynamayı öğrenir) (THM, 1959: 642).
- 45) Küp ayu öy qazımas (Çok ayı ev yapmaz) (THM, 1959: 642).
- 46) Küpër küprëngençe, ayuğa abzıy digen (Köprüyü geçene kadar ayıya ağabey demek) (THM, 1959: 642).
- 47) Küpërně kiçkençe, ayu ciznem bulsın (Köprüyü geçene kadar ayı eniştem olsun) (THM, 1959: 642).
- 48) Tayak ayunı da biyërge öyrete (Dayak ayıya da oynamayı öğretir) (THM, 1959: 642).
- 49) Totılmağan ayunıñ tirësən tuvnamıylar (Tutulmayan ayını derisini yüzmezler) (THM, 1959: 704).
- 50) Ütërmegen ayunıñ tirësən satmıylar (Öldürülmeyen ayının derisini satmazlar) (THM, 1959: 704).
- 51) Yahşılıkka karşı ayu da yahşılık itken (İyiliğe karşı ayı da iyilik eder) (THM, 1959: 643).

Kazan-Tatar atasözlerinde adına en fazla rastlanılan yabani hayvanlardan biri olan ayı, toplam 54 atasözün 42 tanesinde tek başına yer almaktadır. Ayı, kurt ile 7, sığır ile 2, kirpi ile 2 ve tavşan ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.2.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç äyiq oynamas (Aç ayı oynamaz) (Çobanoğlu, 2004: 46).
- 2) Äyiq bilagiga işonadi, âdam yuragiga (Ayı bileğine inanır, insan yüreğine) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 33).
- 3) Äyiq olmay turib terisini şiladılar (Ayı ölmeden derisini yüzerler) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:33).
- 4) Äyiq öz kuçini özi bilmaydi (Ayı kendi gücünü kendisi bilmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:33).

- 5) Äyiq öz tãvânini yalab jân saqlaydi (Ayı kendi topuğunu yalayarak hayatını korur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 33).
- 6) Ayrilganni äyiq yer, bölünganni böri (Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 34).
- 7)Kältäk bilän äyiq mullä bolur (Dayakla ayı bile molla olur) (Öz, 2000: 144).
- 8)Köpriik köringunça äyiqni aka de(Köprü görünce ayıya ağabey de)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 129).

Ayı, 9 atasözünde yer almaktadır.

1.2.3. Desman

“Suda yaşayan ve köstebeğe benzeyen böcekçil bir memeli. 25 cm uzunluğundadır, ayakları perdelidir. Esnek bir hortumu vardır. Batı Asya ve Güney Rusya'da yaşar. Kuyruğunun altında keskin kokulu misk bezleri vardır. Küçük balıklarla ve su böcekleriyle beslenir.”⁷⁶

1.2.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Cofarnı yaşërseñ de, isënnen bëlëñër(Desmanı saklarsan da kokusundan bilinir) (THM, 1959: 664)

Bir atasözünde rastlanılan desman, kokusuyla ilgili olarak yer almaktadır.

1.2.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Desman adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.2.4. Domuz

Başı kalın, boynu kısa, vücudu şişmandır. Vücutları seyrek olarak kısa ve kalın kıllarla kaplıdır. Burunları sivri, kuyrukları ince ve uzundur. Çürümüş et, bitki ve leş yemekle birlikte pislikte yerler. Çamurlu yerlerde yatarlar.

⁷⁶ <http://www.dersimiz.com/bilgibankasi/DESMAN-NEDIR-HAKKINDA-BILGI-3317.html>
(2.07.2017)

1.2.4.1. Kazan Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Behëtlë çuçkanıñ avızına necës katar (Şanslı domuzun ağızına pislik girer) (THM, 1959: 806).
- 2) Behëtlë çuçkanıñ borınında bër aşarlık tizek yöri (Şanslı domuzun burnunda bir yemeklik tezek var) (THM, 1959: 806).
- 3) Behëtlë duñğıznıñ borınında bër kön aşarlık azıq bula, di (Şanslı domuzun burnunda bir gün yemeklik azık olurdu) (THM, 1959: 806).
- 4) Bër duñğız ğına könleşmi (Bir domuz kıskanmaz) (THM, 1959: 806).
- 5) Bürë beydevge künmes, duñğız eydevge künmes (Kurt bağlanmaya razı olmaz, domuz aceleye razı olmaz) (THM, 1959: 806).
- 6) Cimëşneñ asılın duñğız aşıy (Meyvenin iyisini domuz yer) (THM, 1959: 810).
- 7) Çuçka üle yatsa da mırkıldavık kuymas (Domuz ölmeye yatsa da homurdanmadan durmaz) (THM, 1959: 810).
- 8) Çuçkanı altın bëlen dağalasañ da at bulmas (Domuzu altın nalla nallasan da at olmaz) (THM, 1959: 810).
- 9) Çuçkanı yusañ da, yumasañ da bılçıraққа kërër (Domuzu yıkasan da yıkamasan da çamura girer) (THM, 1959: 810).
- 10) Çuçkanıñ balası atasınnan mırkıldarğa öyrenër (Domuzun yavrusu atasından homurdanmayı öğrenir) (THM, 1959: 810).
- 11) Çuçkanıñ moyunu yaman (Domuzun boyunu kötü) (THM, 1959: 810).
- 12) Diñğëzden bër tamçı, duñğızdan bër kıl (Denizden bir damla, domuzdan bir kıl) (THM, 1959: 806).
- 13) Duñğız ay bëlen könnë ayırmaz (Domuz ay ile güneşi ayırmaz) (THM, 1959: 806).
- 14) Duñğız ayğa küterëlëp қарамас (Domuz aya getirilip bakamaz) (THM, 1959: 806).

- 15) Duňgız bēlen ƙoňgızdan pıçraƙ nerse yuƙ (Domuz ile bōcekten pis kimse yok) (THM, 1959: 806).
- 16) Duňgız bēlen talařƙançı, tamırılık cirden urap ũtkenēñ ģeyırlērek (Domuz ile dalaşacağına kōklũ yerden dolanmak hayırlı) (THM, 1959: 806).
- 17) Duňgız bik simēz de ařavđa yaramıy (Domuz pek semiz de yemeye yaramıy) (THM, 1959: 806).
- 18) Duňgız borının çoyer, tuƙmaƙ řunu kōter (Domuz burnunu kaldırır, tukmak onu bekler) (THM, 1959: 806).
- 19) Duňgız borının çoygen bēlen kũknē çoymes (Domuz burnunu kaldırmakla gōkyũzũne uzanmaz) (THM, 1959: 806).
- 20) Duňgız may bēlen, ƙızđanıç kēřē mal bēlen (Domuz yađ ile zavallı ƙıřı mal ile) (THM, 1959: 807).
- 21) Duňgız řaƙřı cir ēzli (Domuz pis yer arar) (THM, 1959: 809).
- 22) Duňgız tizek ařamıyça toralmıy (Domuz tezek yemedden duramaz) (THM, 1959: 809).
- 23) Duňgız tũřē bēlen (Domuz gōđsũ ile) (THM, 1959: 809).
- 24) Duňgız ũz bōkrēsēn bēlmes (Domuz kendi ēđrisini bilmez) (THM, 1959: 809).
- 25) Duňgızdan bēr bōrtēk ƙıl al (Domuzdan bir parça ƙıl al) (THM, 1959: 807).
- 26) Duňgızdan duňgızlıƙ kōt (Domuzdan domuzluk bekle) (THM, 1959: 807).
- 27) Duňgızdan ģazrail cirene (Domuzdan Azrail iđrenir) (THM, 1959: 807).
- 28) Duňgızđa bereñđē ƙazırđa osta (Domuz patates kazımada ustadır) (THM, 1959: 807).
- 29) Duňgızđa da can ƙıybat (Domuza da canı deđerlidir) (THM, 1959: 807).
- 30) Duňgızđa da yal ƙirek (Domuza da dinlenme gerekli) (THM, 1959: 807).
- 31) Duňgızđa dađa ƙaƙmıylar (Domuza nal takmazlar) (THM, 1959: 807).

- 32)** Duňgızǵa iyergen balçıkqa avnar(Domuza uyan çamura batar) (THM, 1959: 807).
- 33)** Duňgızını kötseñ de köt, kötmeseñ de köt (Domuzu gütsen de güt, gütmesen de güt) (THM, 1959: 827).
- 34)** Duňgızını sazǵa batqanda kıynarǵa kirek (Domuzu bataklıǵa battıǵında dövmek gerek) (THM, 1959: 808).
- 35)** Duňgızını tabıǵa utırtsañ, ayaǵın östelge kuyar (Domuzu sofrana oturtursan ayaǵını sofraya koyar) (THM, 1959: 808).
- 36)** Duňgızını üz may bëlen maylıylar (Domuzu kendi yaǵı ile yaǵlarlar) (THM, 1959: 808).
- 37)** Duňgızını yusañ da ǵelal bulmas (Domuzu yıkasın da helal olmaz) (THM, 1959: 808).
- 38)** Duňgızınıñ alası ǵolası bulmas(Domuzun beyazı karası olmaz) (THM, 1959: 808).
- 39)** Duňgızınıñ ay bëlen künde eşe yuǵ (Domuzun ay ile güneşte işi yok) (THM, 1959: 808).
- 40)** Duňgızınıñ başın tabaqqa salsañ tegerep töşer (Domuzun başını tabaǵa koysın devrilip düşer) (THM, 1959: 808).
- 41)** Duňgızınıñ beǵetě borın astında(Domuzun şansı burun altında) (THM, 1959: 808).
- 42)** Duňgızınıñ bër börték kılı ǵelal (Domuzun bir tutam kılı helaldir)(THM,1959: 808).
- 43)** Duňgızınıñ borının ǵolaǵın kiskenner hamın duňgız bulǵan (Domuzun burnunu kulaǵını kesenler hemen domuz olur) (THM, 1959: 808).
- 44)** Duňgızınıñ canı borınında (Domuzun canı burnunda) (THM, 1959: 809).
- 45)** Duňgızınıñ da yonı bari tik bėrkem de arkasınan sıypamıy (Domuzun da yünü var hiç kimse de arkasından okşamaz) (THM, 1959: 809).

- 46)** Duñğıznıñ küzë tēzden yugarını kürmes (Domuzun gözü dizden yukarısını görmez) (THM, 1959: 809).
- 47)** Duñğıznıñ rızığı borınında (Domuzun rızkı burnunda) (THM, 1959: 809).
- 48)** Duñğıznıñ tizek aşamıyça küñlē tınmas (Domuzun tezek yemeyince gönlü susmaz) (THM, 1959: 809).
- 49)** Duñğıznıñ üzē ҡartaysa da, borını ҡartaymas (Domuzun kendi yaşlansa da burnu yaşlanmaz) (THM, 1959: 809).
- 50)** Ėt duñğız aldındağın aşarğa da tarsınmıy (İt domuz önündekini yiyip de utanmaz) (THM, 1959: 810).
- 51)** Ėt igēz tabıp ҡuydan aşmas, duñğız tuğız tabıp ilden aşmas (İt iki yavrulayan koyundan yemez, domuz dokuz doğurup ilden geçmez) (THM, 1959: 810).
- 52)** Ėt küzēne tötēn kērmi, duñğız küzēne çüp kērmi (İt gözüne duman girmez, domuz gözüne çöp girmez) (THM, 1959: 811).
- 53)** Ėt yukta duñğız örēr (İt olmayan yerde domuz ürer) (THM, 1959: 811).
- 54)** Ėtke tipseñ, duñğız şıñşıy (İte vursan, domuz ağlar) (THM, 1959: 811).
- 55)** Ėtnēñ tēşē, duñğıznıñ borını (İtin dişi, domuzun burnu) (THM, 1959: 811).
- 56)** Ėtnēñ tēşē, duñğıznıñ tirēşē çıdam (İtin dişi, domuzun derisi dayanır) (THM, 1959: 811).
- 57)** İl avlaķ bulsa, duñğız tübege çıkar (İl av yeri olsa, domuz tepeye çıkar) (THM, 1959: 810).
- 58)** İş işē bēlen, duñğız tuşı belen (Dost dostu ile domuz soyulması ile)(THM,1959: 810).
- 59)** Könçēsēz duñğız ğına bula (Kıskanç olmayan domuz yalnızdır)(THM, 1959: 810).

Kazan-Tatar atasözlerinde domuz ‘duñğız ‘ ve ‘çuçka’ adlarıyla 69 atasözünde yer almaktadır. Tek başına 49 atasözünde yer almaktadır. İt ve koyun ile üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. İt ile 6, kunduz ile

3, aslan ile 2, geyik ile 2 atasözünde birlikte yer almaktadır. At, buzağı, keçi, kurt, kaz ve böcek birer atasözünde birlikte yer aldığı hayvanlardır.

1.2.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç tonğızdän qâç tonğız (Aç domuzdan domuzda kaçsın) (Öz, 2000: 128).
- 2) Böri boylaganga konmas, çoçqa haydaganga (Kurt bağlanmaya gelmez, domuz sürülmeye) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 132).
- 3) El âvluq bolsa, tonğız tepaga çıqadi (Yurt kimsesiz yerde olursa domuz tepesine çıkar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 186).
- 4) Eşäk işi bilän, tonğız tişi bilän (Eşek işiyle, domuz dişiyle yaşar) (Öz, 2000: 137).

Domuz, 4 atasözün 1'inde kurt ile 1'inde eşek ile birlikte yer almaktadır.

1.2.5. Fare (Sıçan)

*Sıçangillerden, küçük vücutlu, kemirgen, memeli hayvan.*⁷⁷ Küçük olanına fare, büyük olanına sıçan denir. Tüyleleri kahverengi tonlardadır. Uzun kuyruğu vardır. Koşar, tırmanır ve yüzebilirler.

1.2.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Akıllı tıçkan bër tişëkke ısanmas (Akıllı sıçan bir deliğe güvenmez) (THM, 1959: 699).
- 2) Bër baynıñ yortında ikë tıçkan talaşır (Bir zengin yurdunda iki sıçan dalaşır) (THM, 1959: 699).
- 3) Bıltır ülgen küsë, bıyıl çıққан isë (Geçen yıl ölen sıçan, bu yıl çıkan akıl) (THM, 1959: 699).
- 4) İkmek tiresëne tıçkan da cıyıla (Ekmek etrafına sıçan da toplanır) (THM, 1959: 699).

⁷⁷ Türkçe Sözlük, 2005, s. 680.

- 5) Kiben astında tıçkan ülmi (Harman yığını altında sıçan ölmez) (THM, 1959:699).
- 6) Kır küsēsē bër bulır, il küsēsē küp bulır(Kır faresi bir olur, il faresi çok olur)(THM,1959:700).
- 7) Kori ělnı kıyan küp, yavım ělnı tıçkan küp (Kuru yerin tavşanı çok, yağışlı yerin faresi çok) (THM, 1959: 700).
- 8) Koyrığına bassañ, tıçkan da çıyıldıy (Kuyruğuna bassan sıçan da bağırır) (THM, 1959: 700).
- 9) Suqır tıçkan bër başı öç mẽñ tişē yasar (Kör fare bir başı üç bin delik açar) (THM,1959:700).
- 10) Suqır tıçkan yulğa çıksa, altı arşın qar yavar (Kör sıçan yola çıksa altı arşın kar yağar) (THM, 1959: 700).
- 11) Suqır tıçkan yulğa çıksa, tēz tiñentēn qar yavar (Kör sıçan yola çıksa diz boyunda kar yağar) (THM, 1959: 700).
- 12) Tēğērmende tuğan tıçkan kük kükregennen kırıkmas (Değirmende doğan sıçan çok gürültüden korkmaz) (THM, 1959: 700).
- 13) Tıçkan artın kürēp yaralı bulğan (Sıçan arkasını görüp yaram var dermiş) (THM,1959:700).
- 14) Tıçkan çılatsa, diñgēzge tamçı (Sıçan ıslatsa denize damla)(THM, 1959: 701).
- 15) Tıçkan eyte imēş di: üzēmnēn bizeler, tizegēmnē aşıylar, dip (Sıçan anlatırmiş: benden nefret ederler, dizimden yerler) (THM, 1959: 701).
- 16)Tıçkan qarğışı meçēge tōşmes(Fare bedduası kediye düşmez)(THM,1959:703).
- 17) Tıçkan küp bulğan yılını tuqlıq, kıyan küp bulğan yılını açlıq (Sıçan çok olan yıl tokluk, tavşan çok olan yıl açlık) (THM, 1959: 700).
- 18) Tıçkan kıoyrığın tartқан sayın çı-çı iter (Sıçan kuyruğunu çektiğinde ciyak eder) (THM, 1959: 701).
- 19) Tıçkan mögēzle bulmas (Sıçan boynuzlu olmaz) (THM, 1959: 701).

- 20) Tıçқан öçen meçë de zur yırtkıç (Sıçan için kedi büyük yırtıcı) (THM, 1959: 703).
- 21) Tıçқан taş tavnı tişe (Sıçan taş dağı deler) (THM, 1959: 701).
- 22) Tıçқан tavğa üpkelegen, tavnıñ heberende de yuk (Sıçan dağa küsmüş, dağın haberi yok) (THM, 1959: 701).
- 23) Tıçқан tişëğë bēlen (Sıçan deliği ile) (THM, 1959: 701).
- 24) Tıçқан tişëğen bēler (Sıçan deliğini bilir) (THM, 1959: 701).
- 25) Tıçқан tişëğene sıymasa, koyırığına tubal tağa imēş (Sıçan deliğine sığmasa kuyruğına sepet takarmış) (THM, 1959: 701).
- 26) Tıçқан ülgen cirēne cıyılır (Sıçan ölen yerine toplanır) (THM, 1959: 701).
- 27) Tıçқанğa ülēm, meçëge köklē (Sıçana ölüm, kediye eğlence) (THM, 1959: 702).
- 28) Tıçқанğa yaña tök çıққан sayın çı-çı iter di (Farede yeni tüy çıktığında çıçı ederdi) (THM, 1959: 700).
- 29) Tıçқанıñ da savırı bar (Farenin de derisi var) (THM, 1959: 701).
- 30) Tıçқанıñ ecelē citse, meçenēñ botın tēşli, di (Sıçanın eceli gelse kedinin bacağına dişlerdi) (THM, 1959: 703).
- 31) Tırışıp tıçқан taқта tişer (Gayretli sıçan tahta deler) (THM, 1959: 700).
- 32) Tuқ tıçқанğa on eçë (Tok sıçana un acı) (THM, 1959: 701).

Sıçan, ‘tıçқан’ ve ‘küsë’ adlarıyla toplam 56 atasözün 26 tanesinde tek başına rastlanmaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 4 tanesinde yer almaktadır. Sıçan, kedi ile 17, aslan ile 3, tavşan ile 3, kurt ile 1, kartal ile 1 ve şahin ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.2.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Hâvlıqqangä siçgân teşigi miñ tängä (Şaşırana fare deliği bin kuruştur) (Öz,2000: 138).

- 2) Hiylä bilän ärslän tutilär, küç bilän siçqân tutilmäs (Hile ile aslan tutulur, güç ile fare tutulmaz) (Öz, 2000: 139).
- 3) İkki siçqân urişdi, bizgä nâni tüşti (İki fare kavga etti, bize ekmeği düştü) (Öz, 2000: 140).
- 4) Siçqân müşük dost bolsa, âmbârni xudo urdi (Sıçanla kedi dost olursa ambarı Allah korusun) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 158).
- 5) Siçqân siğmas iniga, ğalvir boğlar dumiga (Sıçan sığmaz yuvasına, kalbur bağlar kuyruğuna) (Öz, 2000: 147).
- 6) Siçqânniñ ölgisi kelsa, müşük bilan oynaşadi (Sıçan ölmek isterse kediyle oynaşır) (Öz, 2000: 147).
- 7) Tegirmândä tuğılğan siçqânniñ feli keñ (Değirmende doğan farenin şansı açık olur) (Öz, 2000: 149).

Sıçan, 15 atasözün 4 tanesinde tek başına yer almaktadır. Sıçan, aslanla 5, kediyle 4, fille 1, kartalla 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.2.6. Fil

*Filgillerin hortumlular takımından, Afrika ve Asya'nın sıcak bölgelerinde yaşayan, çok iri, kalın derili hayvan.*⁷⁸Kafaları vücutlarına oranla küçüktür, dişleri uzun ve ağırdır, kulakları büyük ve geniştir. Karada yaşayan en büyük ve en ağır hayvandır. Sürüler halinde sulak veya bataklık yerlerde yaşamaktadırlar.

1.2.6.1. Kazan Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Döyeden biyëk fil bar (Deveden büyük fil var) (THM, 1959:821).
- 2) Fil letçenë tuvdırgan (Fil gelincik doğurur) (THM, 1959:821).
- 3) Bolanniñ başı, filnëñ tēşë kıymmet (Geyiğin başı, filin dişi kıymetlidir) (THM, 1959: 821).

⁷⁸ Türkçe sözlük, 2005, s. 702.

4) Filnëň başı tērë bulsa da mēñ teñke, üle bulsa da mēñ teñke (Filin başı diri olsa da bin akçe, ölü ola da bin akçe) (THM, 1959:821).

5) Fil tēşēnnen bilgēlē (Fil dışından meşhurdur) (THM, 1959:821).

Fil, 6 atasözünün 2'sinde tek başına yer almaktadır. Fil; deve, sinek, gelincik ve geyik ile birlikte birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.2.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Fil ölmeydi, mulla uçiradi (Fil ölmez, molla uçurur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:82).

2) Fil ölsa tişi ölmas (Fil ölse de dişi ölmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 82).

3) Āmādi kelsä, siçqān filni yenär (Farenin şansı açılırsa, fili yener) (Öz, 2000:128).

4) Filbāngä āşnā bolsāñ, dārvāzāni kättä qıl (Fil bakıcısıyla görüşürsen, kapını büyük al) (Öz, 2000: 138).

5) Filniñ ölimigä tişi sēbāb (Filin ölümü dişi yüzündendir) (Öz, 2000: 138).

6) Dārd filni pāşşādäk qılār (Dert fili karasinek gibi zayıflatır) (Öz, 2000: 135).

7) Yaxşi söz filni hām yolgā sālār (İyi söz fili bile yola getirir) (Öz, 2000: 153).

8) Yaxşi sözgä uçār quşlār el bolār, yāmān sözgä pāşşā küçi fil bolār (İyi söze uçan kuşlar el olur, kötü söze karasineğin gücü fil olur) (Öz, 2000: 153).

Fil, 8 atasözün 5'inde tek başına yer almaktadır. Fare ile 1, karasinek ile 1 ve hem kuş hem karasinek ile 1 atasözünde fil birlikte yer almaktadır.

1.2.7. Geyik

*Geyikgillerden, erkeklerin başında uzun ve çatalı boynuzları olan memeli hayvan.*⁷⁹ Uzun bacakları, küçük gövdeleri ve kısa kuyrukları vardır.

⁷⁹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 756.

1.2.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Atası bolan atmağanniñ balası kaplan atmas (Atası geyik avlamayanın yavrusu kaplan avlamaz) (THM, 1959: 715).
- 2) Atası bolan atmağanniñ balası kolan atmas (Atası geyik avlamayanın yavrusu küheylan avlamaz) (THM, 1959: 715).
- 3) Bolan atlanğançı botağ atlan (Geyiğe bineceğine dala bin) (THM, 1959: 660).
- 4) Bolanğa iyergen çeçekke avnar, duñgızğa iyergen balçıkka avnar (Geyiğe uyan çiçeğe yuvarlanır, domuza uyan çamura yuvarlanır)(THM, 1959: 660).
- 5) Bolanğa iyergen yalpayğan, duñgızğa iyergen kartayğan (Geyiğe uyan güzelleşir, domuza uyan yaşlanır)(THM, 1959: 660).
- 6) Bolanniñ mögözë kıymmet (Geyiğin boynuzu değerli) (THM, 1959: 660).
- 7) Bolanniñ üz mögözë üzennen avır tügel (Geyiğin kendi boynuzu kendinden ağır değil) (THM, 1959: 660).
- 8) Cirlë bolanni tirlë kolan kuvalağan(Yerli geyiği terli küheylan kovalar) (THM, 1959: 661).
- 9) Ülgen bolanniñ başı bëlen tërë bolanni kırkıtma (Ölü geyiğin başı ile diri geyiği korkutma) (THM, 1959: 661).

Geyik, 12 atasözün 4'ünde tek başın yer almaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin bir tanesinde geyik adına rastlanmaktadır. Yer aldığı atasözlerin 2'sinde küheylan, 2'sinde domuz, kaplan, fil ve tavşan ile birer tanesinde birlikte yer almaktadır.

1.2.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) İşangän tâğda kiyik yâtmas (Güvenilen dağda geyik yatmaz) (Öz, 2000: 141).
- 2) İt kiyikka rahm qilsa, müşük cöcäga rahm qıarmış (İt geyiğe acırsa, kedi civcive acırmış) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 111).
- 3) Kiyikli tâğ, suyukli tâğ (Geyikli dağ, sevimli dağdır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 86).

4) Toğri yürgän kiyikniñ közidän başqa äybi yoq (Doğru yürüyen geyiğin gözünden başka kusuru yok) (Öz, 2000: 150).

Geyik, dört atasözün birinde it, kedi ve civciv ile birlikte kullanılarak dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır.

1.2.8. Kaplan

*Kedigillerden, enine siyah çizgili, koyu sarı postu olan, Asya'da yaşayan çevik ve yırtıcı hayvan.*⁸⁰

1.2.8.1. Kazan-Tatar Atasözlerinde:

- 1) Başta taşlangan yulbarıs arıslanı cine imëş (Önce atlayan kaplan aslanı yenermiş) (THM, 1959: 639).
- 2) Ėt köçlë bulsa, yulbarıska öre (İt güçlü olsa kaplana havlar) (THM, 1959: 704).
- 3) Ėt öyër bulsa, yulbarıska öre (İt sürü olsa kaplana havlar) (THM, 1959: 690).
- 4) Üz oyasında Ėt te yulbarıs (Kendi yuvasında it de kaplan) (THM, 1959: 693).
- 5) Yulbarıs arıslanı bassa, tev basar (Kaplan aslanı bassa, önce basar)(THM,1959: 639).

Kaplan atasözlerinde 'yulbarıs' ve 'kaplan' adlarıyla kullanılmaktadır. Kaplan, aslanla 5, itle 3, kediyle 1 ve geyikle 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.2.8.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bars yılı báylik, quyân yılı qaxatlik (Kaplan yılı zenginlik, tavşan yılı yoksulluktur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 119).
- 2) Yolbars bälasını tutmâq uçun yolbars uyasiga kirmâq kerak (Kaplan yavrusunu tutmak için, kaplanın inine girmek gerekir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 119).

Kaplan adına bars ve yolbars adlarıyla rastlanılmaktadır.

⁸⁰ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1071.

1.2.9. Kaplumbağa

*Kaplumbağalardan, çok sert ve kemiksi bir kabuk içinde yaşayan, ağır yürüyürlü, dört ayaklı, sürüngen hayvan.*⁸¹

1.2.9.1. Kazan Tatar atasözlerinde:

- 1) Taşbağa akrın bara, şulay bulsa da bara (Kaplumbağa yavaş gider, böyle olsa da gider) (THM, 1959: 571).
- 2) Taşbağa kıaya barsa da saray üze bēlen (Kaplumbağa nereye gitse de evi kendisi ile) (THM, 1959: 571).
- 3) Taşbağa kıuyannı uzğan (Kaplumbağa tavşanı geçer) (THM, 1959: 571).
- 4) Taşbağa üz kıabırkığında: -Ayhay minēm zur taş sarayēm bar, dıgen imēş (Kaplumbağa kendi sert kabuğunda: Ay benim büyük taş evim var, demiş) (THM, 1959: 571).
- 5) Taşbağanı sırtına salgaç, ütēriyē nıge kırek? (Kaplumbağanın sırtını alsan, öldürmeye ne gerek?) (THM, 1959: 571).

1.2.9.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Kaplumbağa adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.2.10. Kirpi

*Kirpigillerden, uzunluğu 25-30 cm olan, sırtı dikenlerle kaplı memeli hayvan.*⁸² Böcek, solucan ve fare, yılan yavrularını yerler. “*Kirpiler, zehirlere karşı son derece dayanıklı hayvanlardır.*”⁸³

1.2.10.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ayu appagım dir, kērpē yomşagım, dir (Ayı bembeyazım der, kirpi yumuşağım der) (THM, 1959:662).

⁸¹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1071.

⁸² Türkçe Sözlük, 2005, s. 1187.

⁸³ <https://www.turkcebilgi.com/kirpi#bilgi> (2.07.2017)

- 2) Ayu balasın appagım, k rp  balasın yom agım dip s yer (Ayı yavrusunu bembeyazım, kirpi yavrusunu yumu agım diye sever) (THM, 1959:662).
- 3) K rp  balasın yomrı gınam, yom ak kınam dip s ye im ş (Kirpi yavrusunu Şişman canım, yumu ak canım deyip sever imiş) (THM, 1959:662).
- 4) K rp n n ayagın k r p bulmy (Kirpinin ayağını g ren olmaz) (THM, 1959:662).
- 5)  arğa balasın appagım dir, k rp  balasın yom agım dir (Karga yavrusunu apakım der, kirpi yavrusunu yumu agım der) (THM, 1959:595).

Kirpi, 5 atas z n 2 tanesinde tek başına, 2 tanesinde ayı ile ve 1 tanesinde karga ile birlikte yer almaktadır.

1.2.10.2.  zbek T rk esi Atas zlerinde: Herhangi bir atas z nde kirpi adına rastlanılmamaktadır.

1.2.11. K stebek

*K stebekgillerden, toprak altında oyduğu yuvalarda yaşayan, g zleri hemen hi  g rmeyen, derisinden k rk yapılan k çük bir hayvan, sokur, yer sıçanı, k r sıçan.*⁸⁴ Koku alma duyuları  ok iyidir. Kazı yapmak i in elverişli keskin ve sivri tırnaklara sahiptir.

1.2.11.1. Kazan-Tatar T rk esi Atas zlerinde:

- 1) Erlen er b lmes (K stebek ar bilmez) (THM, 1959: 664).
- 2) Erlen tiŐeg  bar da b r (K stebeğin deliği var da bir) (THM, 1959: 664).
- 3) Erlen urlap ki en r, totsaň bitke sik r r (K stebek hırsızlıkla ge inir, tutsan y z ne sıçrar) (THM, 1959: 664).
- 4) K p suvir  n  azımas,  n  azısa da kin  azımas ( ok k stebek yuva kazımaz, yuva kazısa da geniş kazımaz) (THM, 1959: 663).
- 5)  y rl  suvir  n  azımas (S r l  k stebek yuva kazmaz) (THM, 1959: 664).

⁸⁴ T rk e S zl k, 2005, s. 1236.

6) Yomran kıyriksız bulmıy (Köstebek kuyruksuz olmaz) (THM, 1959: 662).

1.2.11.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Köstebek adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanılmamaktadır.

1.2.12. Kunduz

*Kemirgenlerden, kuyruğu geniş ve yassı, art ayak parmaklarının arası perdeli, ağaçları kemirerek beslenen, su kıyılarında yaşayan, yuvalar ve su setleri kuran, postu değerli bir hayvan.*⁸⁵ Tüyleri koyu kahverengindedir. Kafası küçük olup sağlam çenesi vardır.

1.2.12.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Duñgız kondız bulmas (Domuz kunduz olmaz) (THM, 1959: 807).
- 2) Duñgızdan duñgız tuvar, kondız tuvmas (Domuzdan domuz doğar, kunduz doğmaz) (THM, 1959: 807).
- 3) Duñgızını kondız iter hel yuk(Domuzu kunduz yapacak hal yok) (THM, 1959: 807).
- 4) Kondızğa kıyırık yalğanıp tora (Kunduza kuyruk bağılı durur) (THM, 1959: 663).

Kunduz adına 5 atasözünde rastlanmaktadır. Yer aldığı atasözlerinde domuz ile 3, küheylan ile 1 kere birlikte yer almaktadır.

1.2.12.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Yaxşi qız yâqadâqi qunduz, yaxşi yigit kökdâgi yulduz (İyi kız yakadaki kunduzdur, iyi oğul gökteki yıldızdır) (Öz Özcan, 2009: 117).

⁸⁵ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1255.

1.2.13. Kurbağa

*Kurbağalardan, yumurta ile üreyen, yavruları gelişimlerini durgun suda tamamladıktan sonra kuyruğu ve solungacı körelerek karada yaşayabilen, sıçrayarak yürüyen ve suda iyi yüzen küçük hayvan.*⁸⁶Vücudu ince bir deriyle kaplıdır. Sirtında benekler vardır. Kurbağanın dili, hızla dışarı fırlayarak sinek, kelebek gibi böcekleri yakalayabilir. Ön ayakları arka ayaklarından kısa olduğu için zıplayarak yürürler.

1.2.13.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Alla saklasın, bağa çaķmasın, bağa çaķsa imēn tapmassıñ(Allah korusun kurbağa sokmasın, kurbağa sokarsa çare bulmazsın)(THM, 1959:567).
- 2) At ayağın kıyğanda, bağa botın kıstırır (At ayağını koyduğunda, kurbağa ayağını saklar) (THM, 1959:567).
- 3) Atka dağa kaķķanda, bağa botın kıstıra (At nallanırken kurbağa ayağını uzatmaz) (THM, 1959:568).
- 4) Avlak külge bağa huca (Issız göle kurbağa sahip) (THM, 1959:568).
- 5) Bağa baķıldamıy tormas (Kurbağa vaklamadan durmaz)(THM, 1959:568).
- 6) Bağa bararak, bararak üser (Kurbağa vaklayarak büyür) (THM, 1959:568).
- 7) Bağa baştan üse (Kurbağa baştan büyür) (THM, 1959:568).
- 8) Bağa batķaķtan kırıkmas (Kurbağa bataklıktan korkmaz)(THM, 1959:568).
- 9) Bağa botın tırpaytır (Kurbağa ayağını dik durdurur) (THM, 1959:569).
- 10) Bağa çılatsa, külge fayda (Kurbağa ıslatsa göle fayda) (THM, 1959:570).
- 11) Bağa da eytēr imēş: - Yatır cirēm umırğım, ķomırğım! dip (Kurbağa da anlatırmış: Yattığım yerim ömrüm, sokağım!, der) (THM, 1959:569).
- 12) Bağa ikē sikērse, öçēñçēsēnde çokırğa eleğe (Kurbağa iki sıçarsa üçüncüsünde çukura düşer) (THM, 1959:569).

⁸⁶ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1257.

- 13) Bağa köne kül belen (Kurbağanın yaşamı göl ile) (THM, 1959:569).
- 14) Bağa külende irëklë (Kurbağa gölünde özgür) (THM, 1959:569).
- 15) Bağa külge töşse, su artır (Kurbağa suya girse su artar) (THM, 1959:569).
- 16) Bağa küpmë örëlse de, ügëz bulalmıy (Kurbağa çok vaklasa da öküz olamaz) (THM, 1959:569).
- 17) Bağa rehetë su belen (Kurbağanın rahatı su ile) (THM, 1959:570).
- 18) Bağa tuvë batqalaq (Kurbağa bataklıkta doğar) (THM, 1959:570).
- 19) Bağa üz külende üzë huca (Kurbağa kendi gölünde kendi patron) (THM, 1959: 570).
- 20) Bağalar, kelteler bër suda yözeler(Kurbağalar, kertenkeleler bir suda yüzerler) (THM, 1959:569).
- 21) Bağanı külge salsan, külnëñ suvı artır (Kurbağayı göle bıraksan gölün suyu artar) (THM, 1959:569).
- 22) Bağanıñ baskanın kürgeç, sikërën niye sorıysın? (Kurbağanın ayakta durduğunu görüp niye sıçramasını soruyorsun?) (THM, 1959:569).
- 23) Bağası alğa, kıslası artqa tartqan, ayağı kuli qarışıp katqan (Kurbağası öne, yengeci arkaya taşıyan, ayağı kolu karışır) (THM, 1959:572).
- 24) Bağasız kül olmas (Kurbağasız göl olmaz) (THM, 1959:570).
- 25) Balık ağımnı, bağa tonıknı yarata (Balık akıntıyı, kurbağa donuk suyu sever) (THM, 1959:572).
- 26) Basımçaqqa bağa aygır (Dik kafalıya kurbağa aygır) (THM, 1959:570).
- 27) Başı bulgaç, bağa bula (Baş olduğunda kurbağa ol) (THM, 1959:570).
- 28) Bay artınnan baram dip, bağa botın ayırğan(Zengin arkasından gideyim deyip, kurbağa butunu fark eder) (THM, 1959:568).
- 29) Göbërlë bağa bargan sayın: -Bararak, bararak! digen (Ömürlü kurbağa her sıçrayışta: varak, varak der) (THM, 1959:570).

30) İrlë baqa İdël kiçken (Erkekli kurbağa İdili geçer) (THM, 1959:570).

31) Kalğan külge baqa aygır (Durgun gölde kurbağa aygır) (THM, 1959:571).

32) Kül bar cirde baqa bar (Göl olan yerde kurbağa olur) (THM, 1959:571).

Kurbağa, toplam 39 atasözün 24 tanesinde tek başına yer almaktadır. Yılan ile 4, aygır ile 3, at ile 2, kertenkele ile 2 atasözünde birlikte yer almaktadır. Öküz, yengeç, balık ve bülbül ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.2.13.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Átgä taqa qoqqanda, qurbaqa áyâğini kotarar (Ata nal çakıldığında kurbağa ayağını kaldırır) (Çobanoğlu, 2004: 107).

2) İtbaliqdan tarqagan qurbaqa ulğayganda özini unutadi (Larvadan üreyen kurbağa, büyüdüğünde kendini unuttur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 134).

3) Qurbaqa ham vaqdi bilan vaqillaydi (Kurbağa da vaktinde vakvaklar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 131).

4) Qurbaqaniñ tirikligi köl bilän, xatinniñ tirikligi er bilän (Kurbağanın hayatı göl ile kadının hayatı erkek ile) (Öz, 2009: 39).

5) Mehmon birinci kuni âltin, ikkinçi kuni kumuş, uçinçi kuni çaqa, törtinçi kuni baqa (Misafir, ilk gün altın, ikinci gün gümüş, üçüncü gün kuruş, dördüncü gün kurbağadır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 139).

6) Yâlgiz uyniñ bekasi qurbaqaniñ bokasi (Yalnız evin sahibesi, kurbağanın büyüğüdür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 176).

1.2.14. Kurt

*Köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan.*⁸⁷Kafası büyük, kulakları kısa, bacakları ince ve püsküllü kuyrukludur. Tarih boyunca Türklerin simgesi olmuştur.

⁸⁷ Türkçe Sözlük, 2005, 1261.

1.2.14.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç bürë totılmas, tuğ bürë qotılmas (Aç kurt tutulmaz, tok kurt kurtulmaz) (THM, 1959: 708).
- 2) Aç bürëge zavërqa (Aç kurda araba ipi) (THM, 1959: 644).
- 3) Alla bürëge azık birse, tüşën sındırıp bire imëş (Allah kurda yemek verse dişini kırıp verirmiş) (THM, 1959: 644).
- 4) Alla taşlamasa, bürë aşamas (Allah vermezse kurt yiyemez) (THM, 1959: 644).
- 5) Buranlı kön bürëge irkënlëk (Boranlı gün kurda rahatlık) (THM, 1959: 644).
- 6) Bër yuldan yörge bürëler bërën bërë aşamıy (Bir yoldan yürüyen kurtlar birbirini yemez) (THM, 1959: 644).
- 7) Bërëkken kötnë bürë almıy (Birleşen sürüyü kurt kapmaz) (THM, 1959: 644).
- 8) Bürë aç bulsa da, cilkesën ködreytër (Kurt aç olsa da ensesini kabartır) (THM, 1959: 644).
- 9) Bürë açqa tüzer, qollıqqa tüzmes (Kurt açlığa dayanır, köleliğe dayanmaz) (THM, 1959: 645).
- 10) Bürë arığanın bëldërmes, êtke sırtın kupaytır (Kurt zayıflığını bildirmez, köpeğe sırtını büyütür) (THM, 1959: 705).
- 11) Bürë arkasında koş tuvyar (Kurt arkasından kuş doyar) (THM, 1959: 644).
- 12) Bürë avlar êgëtnë bürëgënnen tanırmin (Kurt avlayan yiğidi şapkasından tanınır) (THM, 1959: 708).
- 13) Bürë azıgı buranda (Kurt yemeği boranda) (THM, 1959: 644).
- 14) Bürë azıgı bëlen ir azıgı yulda (Kurt yemeği ile erkek yemeği yolda) (THM, 1959: 644).
- 15) Bürë balası terbiya bëlen de quy bulmas (Kurt yavrusu terbiye ile koyun olmaz) (THM, 1959: 645).

- 16) Bŭrĕ balasın biřĕkkĕ salsañ da tormas (Kurt yavrusunu beřiĕge koysa da durmaz) (THM, 1959: 645).
- 17) Bŭrĕ balasın bŭrĕkke salıp asrasañ da iş bulmas (Kurt yavrusunu şapkaya koyup bŭyŭtsen de dost olmaz) (THM, 1959: 645).
- 18) Bŭrĕ balasın bŭrĕkke salsañ da urmañĝa şarıy (Kurt yavrusunu şapkaya koyup baksan da ormana bakar) (THM, 1959: 645).
- 19) Bŭrĕ balasın bŭrĕkke salsañ, iřĕ bulmas (Kurt yavrusunu şapkaya koysan da dostu olmaz) (THM, 1959: 645).
- 20) Bŭrĕ balasın kŭpmĕ bŭrĕkke salsañ da urmañĝa şarap ulavın kuymas (Kurt yavrusunu ne kadar şapkada baksan da ormana bakıp ulamasını durduramazsın) (THM, 1959: 645).
- 21) Bŭrĕ balasın salsañ tabaķķa, tegerep tŕřer taĝaraķķa (Kurt yavrusunu tabaĝa bıraksan da yuvarlanıp dŭřer yalaĝa) (THM, 1959: 645).
- 22) Bŭrĕ balasın totarĝa ŕyretse, sarık balasın kaĝarĝa ŕyrete (Kurt yavrusuna tutmayı ŕĝretirse, koyun yavrusuna kaĝmayı ŕĝretir) (THM, 1959: 651).
- 23) Bŭrĕ başın tabaķķa salsañ, urmañĝa şarar (Kurt başını tabaĝa koysan, ormana bakar) (THM, 1959: 645).
- 24) Bŭrĕ bĕlen dus bulsañ, ĕtĕñ yanında bulsın (Kurt ile dost olursan kŕpeĝin yanında olsun) (THM, 1959: 645).
- 25) Bŭrĕ bĕlen dus bulsañ, kuraña ĝabarsıñ (Kurt ile dost olursan aĝıla ulaksın) (THM, 1959: 645).
- 26) Bŭrĕ bĕr kŭzĕ bĕlen yoklıy (Kurt bir gŕzŭ ile uyur) (THM, 1959: 646).
- 27) Bŭrĕ bĕrĕĝĕp meñ bulmas (Kurt birikip bin olmaz) (THM, 1959: 645).
- 28) Bŭrĕ beylevge kŭnmes, eydevge kilmes (Kurt baĝlı kalamaz, ĝaĝırmaya gelmez) (THM, 1959: 646).
- 29) Bŭrĕ, bŭrĕ atañ yulı bĕlen yŕrĕ!(Kurt, kurt, atanın yolu ile yŭrŭ!)(THM, 1959: 646).

- 30)** Bŭrĕ bŭrĕnĕ aşamas (Kurt kurdu yemez) (THM, 1959: 646).
- 31)** Bŭrĕ de yuldaşına şasıd şalmas (Kurt da arkadaşına saldırmaz)(THM,1959: 647).
- 32)** Bŭrĕ eytĕr: -Ŭzĕm bĕr kĕřĕnĕ de tanımıym, űzĕmnĕ elle şayan isĕmĕm bĕlen bĕleler, bar da: -Bŭrĕ bar dip kıçķıra, digen (Kurt anlatır: -Kendim bir kişiye de tanımıyorum, beni her yerde ismim ile bilirler: -Kurt var deyip bağırır, der) (THM, 1959: 649).
- 33)** Bŭrĕ de tuķ bulsın, sarıķ ta bŕtĕn bulsın (Kurt da tok olsun, koyun da bŭtŭn olsun) (THM, 1959: 651).
- 34)** Bŭrĕ haman urmanĝa şarıy (Kurt hemen ormana bakar) (THM, 1959: 649).
- 35)** Bŭrĕ itĕn bŭrĕ sŕyemes (Kurt etini kurt sevmez) (THM, 1959: 647).
- 36)** Bŭrĕ kŕĕĕ citken her şayvanrı aşar (Kurt gŭcŭ olan her hayvanı yer) (THM, 1959: 647).
- 37)** Bŭrĕ kŕtŭvĕĕ bulmas (Kurt ĕoban olmaz) (THM, 1959: 647).
- 38)** Bŭrĕ kŭlegesĕnde ķoř tuyar (Kurt gŕlgesinde kuş doyar) (THM, 1959: 651).
- 39)** Bŭrĕ řanĝa tuymas (Kurt kana doymaz) (THM, 1959: 647).
- 40)** Bŭrĕ řarĕıĝadan řaĕmas (Kurt atmacadan řaĕmaz) (THM, 1959: 647).
- 41)** Bŭrĕ şartaysa da, bĕr řuylıķ kŕĕĕ şala (Kurt yaşlansa da bir koyunluk gŭcŭ kalır) (THM, 1959: 647).
- 42)** Bŭrĕ řolaĝı avda (Kurt kulaĝı avda) (THM, 1959: 647).
- 43)** Bŭrĕ řulĝa buysınmas (Kurt başkasına boyun eĝmez) (THM, 1959: 647).
- 44)** Bŭrĕ şartaysa, ĕtler kŕlk se bula imĕř (Kurt yaşlansa itlere maskara olur) (THM, 1959: 706).
- 45)** Bŭrĕ řuyĝa tuymas (Kurt koyuna doymaz) (THM, 1959: 651).
- 46)** Bŭrĕ sanavlı sarıķrı da aşıy (Kurt sayılı koyunu da yer) (THM, 1959: 651).

- 47)** Bürë sarıķ tunı kise de, bürë bulır (Kurt koyun kıyafeti giyse de kurt olur) (THM, 1959: 651).
- 48)** Bürë tirësë yabınıp bürë bulıp bulmıy (Kurt derisi örtünüp kurt olunmaz)(THM, 1959: 648).
- 49)** Bürë tirësë yanında sarıķ tirësënëñ yonı koyılır imëş (Kurt derisi yanında koyun derisinin yünü verilirmiş) (THM, 1959: 652).
- 50)** Bürë tirësën yabınğan bēlen gēne, sarıķ bürë bulmıy (Kurt derisini örtünmek ile koyun kurt olmaz) (THM, 1959: 651).
- 51)** Bürë tomanı yarata (Kurt sisi sever) (THM, 1959: 648).
- 52)** Bürë totar burzay ēt böyērēnnen bēlēnēr, bürë suĝar it ēĝēt bēlēĝennen bēlēnēr (Kurt yakalayan tazı böbreĝinden bilinir, kurt soyan er yiĝit bileĝinden bilinir) (THM, 1959: 709).
- 53)** Bürë tuyı ķan bēlen (Kurt doyması kan ile) (THM, 1959: 648).
- 54)** Bürë tuyı ķuy bēlen (Kurt doyması koyun ile) (THM, 1959: 652).
- 55)** Bürë utlaĝında işek ceylemes (Kurt otlaĝında eşek yaylamaz) (THM, 1959: 648).
- 56)** Bürë üz rizıĝın üzē tabar (Kurt kendi rızkını kendi bulur) (THM, 1959: 649).
- 57)** Bürë yonın alıştırır, tabiĝatēn alıştırmas (Kurt kürkünü deĝiştirir, huyunu deĝiştirmez) (THM, 1959: 647).
- 58)** Bürēden bürēk taşlap ķotılıp bulmıy (Kurttan şapka atıp kurtulmaz) (THM, 1959: 646).
- 59)** Bürēden çaban ķuyımıylar (Kurttan çoban yapmazlar) (THM, 1959: 646).
- 60)** Bürēden ēt bulmas (Kurttan it olmaz) (THM, 1959: 706).
- 61)** Bürēden ķurıķķan kötöv kötmes, tıçķannan ķurıķķan iĝēn ikmes (Kurttan korkan sürü ĝütmez, sıçandan korkan ekin ekmez) (THM, 1959: 646).

- 62)** Büräden kırıkkan sarık asramas (Kurttan korkan koyun beslemez) (THM, 1959: 651).
- 63)** Büräden kırıkkan urmanğa barmas (Kurttan korkan ormana gitmez) (THM, 1959: 646).
- 64)** Büräden qotılğan, ayuğa totılğan (Kurttan kaçıp ayıya yakalanmak) (THM, 1959: 646).
- 65)** Büräden soragannar: -Nik muyınıñ qalın? –Üz eşemne üzem yörtkenge, digen imiş (Kurda sormuşlar: -Niye boynun kalın? –Kendi işimi kendim yaptığım için, demiş) (THM, 1959: 647).
- 66)** Büräge azıq birseñ, teşen sındırıp bir (Kurda azıq verirsen dişini kırıp ver) (THM, 1959: 646).
- 67)** Büräge kötövçe bul yuk (Kurda çobanlık yok) (THM, 1959: 646).
- 68)** Büräge qunaqqa barsañ eteñne qaldırma (Kurda misafirlige gitsen köpeğini bırakma) (THM, 1959: 706).
- 69)** Büräge merhemet itseñ, sarıqqa zolım itersañ (Kurda merhamet edersen, koyuna zulüm edersin) (THM, 1959: 651).
- 70)** Büräge yuldaş kirekmi (Kurda yoldaş gerekmez) (THM, 1959: 646).
- 71)** Bürək bëröp büräne ciñe almassıñ (Şapka verip kurdu yenemezsin) (THM, 1959: 647).
- 72)** Bürək taşlap bürë kırkıtıp bulmy (Şapka atıp kurt korkutmak olmaz) (THM, 1959: 708).
- 73)** Bürələr bëlen yeşeseñ, bürë bulıp ularsıñ (Kurtlar ile yaşarsan kurt olup ularsın) (THM, 1959: 647).
- 74)** Büräne ayağı tuydıra (Kurdu ayağı doyurur) (THM, 1959: 648).
- 75)** Büräne ayap qızı bëlen simertken barlıq tãrlãk-tuvarğa yavızlıq itken (Kurdu kuzu ile beslersen bütün çiftlik hayvanlarına kötülük eder) (THM, 1959: 651).
- 76)** Büräne et bëlen qacıralar (Kurdu it ile qacırlar) (THM, 1959: 706).

- 77) Bűrĕnĕ kűnkey urmanĝa kuva (Kurdu gűndűz ormana kov)(THM, 1959: 648).
- 78) Bűrĕnĕ kűpmĕ aŝatma, haman urmanĝa ęarıy (Kurdu fazla doyurma, hemen ormana bakar) (THM, 1959: 648).
- 79) Bűrĕnĕ kısırĝlap kitĕrseñ, űske taŝlanır (Kurdu sıkıŝtırıp gidersen, űstűne atlar) (THM, 1959: 708).
- 80) Bűrĕnĕ ęolaĝınnan tot bik kűĝ (Kurdu kulaĝından tutmak çok zor) (THM, 1959: 708).
- 81) Bűrĕnĕ ęulĝa iyelendĕrĕp bulmıy (Kurdu yabancıya alıŝtıramazsın) (THM, 1959: 648).
- 82) Bűrĕnĕ sarığlar baŝı itĕp ęuymıylar (Kurdu koyunların baŝı yapmazlar) (THM, 1959: 648).
- 83) Bűrĕnĕ sűyek bĕlen aldıy almassıñ (Kurdu kemik ile kandıramazsın) (THM, 1959: 648).
- 84) Bűrĕnĕ tĕŝĕ tuydıra (Kurdu diŝi doyurur) (THM, 1959: 648).
- 85) Bűrĕnĕkĕ ortak, ęozĝınnıkı aĝaĝ baŝında (Kurdunki ortak, kuzgununki aĝaĝ baŝında) (THM, 1959: 648).
- 86) Bűrĕnĕñ artı da ulıy (Kurdun arkası da ular) (THM, 1959: 648).
- 87) Bűrĕnĕñ avızı cise de ęan, cimese de ęan (Kurdun aĝzı yese de kan, yemese de kan) (THM, 1959: 648).
- 88) Bűrĕnĕñ azıĝı borın oĝında (Kurdun azıĝı uğurum ucunda) (THM, 1959: 648).
- 89) Bűrĕnĕñ balası bűrĕ almasa da tűlkĕ ala (Kurdun yavrusu kurt avlamasa da tilki avlar) (THM, 1959: 648).
- 90) Bűrĕnĕñ baŝın bűrĕkke salsañ da, kűzĕ urmanda (Kurdun baŝını ŝapkaya koysan da kűzű ormanda) (THM, 1959: 648).
- 91) Bűrĕnĕñ kűĝĕ tĕŝĕnde (Kurdun gűcű diŝinde) (THM, 1959: 648).
- 92) Bűrĕnĕñ uylaĝanı burlık (Kurdun dűŝűncesi hırsızlık) (THM, 1959: 648).

93) Cidě bürě dürt ƙadaƙ itně nişletsěn? (Yedi kurt dört küçük iti ne yapsın?) (THM, 1959: 650).

94) Ęt arıƙın beldērmes, bürēge sırtın ƙabartır (İt yorgunluğunu bildirmez kurda sırtını kabartır) (THM, 1959: 706).

95) Ęt aşagançı bürě aşasın (İt yiyeceğine kurt yesin) (THM, 1959: 706).

96) Ęt bēlen bürě tuvęan bulsa da, tuvma doşman (İt ile kurt akraba olsa da, doęuştan dūşman) (THM, 1959: 706).

97) Ęt ƙeşēge duslıƙtan tūęēl, bürēge doşmanlıƙtan yortƙa iyeleşken imēş (İt insana dostluktan değil, kurda dūşmanlıƙtan yurda yakınlaşırımış) (THM, 1959: 706).

98) Ęt ƙaręışı bürēge citmes (İt bedduası kurda gitmez) (THM, 1959: 706).

99) Ęt nik öfersēñ? –Bürēñē ƙurƙıtam –Nik tōƙkēresēñ? –Bürēden ƙurƙam (İt niye havlarsın) –Kurdu korkutmak için –Niye hapşırırsın? –Kurttan korkarım (THM, 1959: 707).

100) Ęt örēr, bürě yörēr (İt havlar, kurt yürür) (THM, 1959:707).

101) Ęt ulasa, bürě kilēr (İt ulasa kurt gelir) (THM, 1959:707).

102) Ęt ülse, bürě yılamas (İt ölse, kurt ağlamaz) (THM, 1959:707).

103) Ęt üzē ƙōn ƙürmes, bürēge de ƙōn ƙürsetmes(İt kendi gün görmez, kurda da gün göstermez) (THM, 1959: 707).

104) Ęt yaman, bürě yaman, ētten bürēge eylense, bürēden yaman (İt kötü, kurt kötü, itten kurda dönsen, kurttan kötü) (THM, 1959: 707).

105) Ętnē ƙüp aşatsañ, iyesēn talıy, bürēñē ƙüpmē asrasañ da, urmanga ƙarıy (İti çok yedirirsen sahibine dalar, kurdu ne kadar beslesen de ormana bakar) (THM, 1959: 706).

106) Ętnēñ iyesē bulsa, bürēñēñ teñresē bar(İtin sahibi varsa kurdun Tanrı'sı var)(THM, 1959: 707).

- 107) Ętněň ulađanın bűrě iřetmes (İtini havlamasını kurt iřitmez) (THM, 1959: 707).
- 108) Ętněň ulađanın bűrě iřetmes, bűrěneň ulađanın teñrě iřetmes (İtini havlamasını kurt iřitmez, kurdu ulamasını Tanrı iřitmez) (THM, 1959: 707).
- 109) Ęttey ala bulđançı, bűrėdey kűk bul(İt gibi alaca olacađına, kurt gibi boz ol)(THM, 1959: 707).
- 110) Ętten bűrě tuvmasi ademnen tuvar (İtten kurt dođmaz, insandan dođar) (THM, 1959: 707).
- 111) Ętten kaçıp bűrėge kapqan (İtten kaçıp kurda yakalanmak) (THM, 1959: 707).
- 112) Ętten qurıksañ, bűrě bulma (İtten korkarsan kurt olma) (THM, 1959: 707).
- 113) Her qara nerse bűrě bulmıy (Her kara Őey kurt olmaz) (THM, 1959: 650).
- 114) İkė bűrě bėr qıynı qan ıđarmıy ařar(İki kurt bir koyunu öldürmeden yer) (THM, 1959: 709)
- 115) İr ımlasa, bűrě qan siye (Yiđit ciddileřse, kurt öldürür) (THM, 1959: 709).
- 116) İyesė yuqını bűrě ařar (Sahibi olmayanı kurt yer) (THM, 1959: 649).
- 117) İyesėz sarıqını bűrě alır (Sahipsiz koyunu kurt kapar) (THM, 1959: 652).
- 118) Kėřė ařıy torđan bűrěneň qoyrıđı tuđız totam bulır di (Kiři yiyip duran kurdun kuyruđu dokuz tutam olurdu) (THM, 1959: 649).
- 119) Kėřė bűrě qıva dip, sin de bűrě qıvmassıñ! (Bařkası kurt kovalıyor deyip sen de kurt kovalama!) (THM, 1959: 709).
- 120) Qabıq suđıp bűrě qurqıtma (Sopa vurup kur korkutma) (THM, 1959: 649).
- 121) Qart bűrě aldan kört yıra (Yařlı kurt önden kar yarar) (THM, 1959:649).
- 122) Qart bűrě ulasa, ėllar iminlėkke(Yařlı kurt ulusa iller güvenli) (THM, 1959: 649).
- 123) Qotırđan bűrě utqa kėrėr (Kuduran kurt ateře girer) (THM, 1959: 649).

- 124)** uyunı büröge inanmıylar (Koyunu kurda güvendiremezler) (THM, 1959: 652).
- 125)** uyunıñ küz yeşennen urıan bürö aa üler (Koyunun gözyaşından korkan kurt a ölü) (THM, 1959: 652).
- 126)** Öre bөлmegeñ et avıla bürö kitöre(Havlamayı bilmeyen it köye kurt getirir) (THM, 1959: 707).
- 127)** Sarııñnı ızanmasañ, büröleröñ tu bulır (Koyununu saklamazsan kurtların tok olur) (THM, 1959: 652).
- 128)** Sarıqlar minnen urısın diseñ, bürö bulıra kirek (Koyunlar benden korksun dersen kurt olman gerekir) (THM, 1959: 652).
- 129)** Tavlı cirde bürö bar (Dalı yerde kurt var) (THM, 1959: 650).
- 130)** Ülgen sarı büröden urımas (Ölü koyun kurttan korkmaz) (THM, 1959: 652).
- 131)** Üle büröñe et aa atlamas (Ölü kurdu it yemek için avlamaz)(THM, 1959: 708).
- 132)** Üle büröñeñ baı belen tere atañnı urıtma (Ölü kurdun baı ile diri atanı korkutma) (THM, 1959: 650).
- 133)** Üzeñ sarı bulsañ, büröler unduk (Kendin koyun olsan, kurtlar orda) (THM, 1959: 652).
- 134)** Yalan cirneñ büröse küp (Kır yerin kurdu çok) (THM, 1959: 650).
- 135)** Yalannıñ büröse kügrek (Kırın kurdu göüslü)(THM, 1959: 650).
- 136)** Yöz bürö kürgen, yaşılöp araa et buay (Yüz kurt gören, sevinip baktıında it bu) (THM, 1959: 649).

Kurt, 171 atasözüyle at ve itten sonra atasözlerinde en fazla yer alan 3. hayvandır. İt ile 40, koyun ile 25, ayı ile 7 ve tilki ile 5 atasözünde kurt birlikte yer almaktadır. Kurdun ikişer atasözünde birlikte yer aldığı hayvanlar at, eşek, keçi ve kuştur. Buzaı, ko, domuz, atmaca, tazı, sıan, kuzu, kuzgun ve

sivrisinekle birer atasözünde birlikte yer almaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 2 tanesinde kurt adı yer almaktadır.

1.2.14.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç böri yortägän kelär (Aç kurt hızlı koşarak gelir) (Öz, 2000: 127).
- 2) Ävul iti älä bolsä, böri kelsä birikär (Köyün iti iyi geçinmese de kurt gelince birlik olur) (Öz, 2000: 131).
- 3) Azrâilniñ bir turqi böridä (Azrail'in bir eşi de kurttur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 35).
- 4) Bir böri olja topsa, on böri hazir bolar (Bir kurt leş bulsa on kurt hazır olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 47)
- 5) Bir tülki yetti böri ni yetaklaydi (Bir tilki yedi kurdu peşine düşürür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 48).
- 6) Böri bolsin, toq bolsin (Kurt olsun tok olsun) (Öz, 2000: 132).
- 7) Böri borändä quturär (Kurt boranda kudurur) (Öz, 2000: 132).
- 8) Böri borända quturär, it äydında (Kurt fırtınada kudurur, it aydınlıkta) (Öz, 2000: 132).
- 9) Böri böri ni saqlär (Kurt kurdu korur) (Öz, Aynur: 133).
- 10) Böri çäpsä häm böri, çäpmäsä häm böri (Kurt saldırırsa da saldırırsa da kurttur) (Öz, 2000: 133).
- 11) Böri hämsâyäsığä älä qarämäs(Kurt arkadaşına kötü bakmaz) (Öz, 2000: 133).
- 12) Böri xâm yeb ölmäs, hökiz işläb bây bolmäs (Kurt çiğ yemekle ölmez, öküz çalışarak zengin olmaz) (Öz, 2000: 133).
- 13) Böri qarisa, ävi kaçar (Kurt yaşlanınca avı kaçır)(Yoldaşev, Gümüş, 1995:132).
- 14) Böri qarisa häm bir qoy olar kuçi bâr (Kurt yaşlansa da bir koyun tutacak gücü vardır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 132).

- 15) Böri qarisa, kuçukka kulgu boladi (Kurt yaşlanınca eniklere komik olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 132).
- 16) Böri orqasidan tülki toyadi (Kurdun arkasından tilki doyar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 131).
- 17) Böri pādaga çāpganda itni bağlāqda bāqış paytimas (Kurt sürüye saldırırken iti bağlı bırakma zamanı değildir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 132).
- 18) Böridān qorqqan toqaygā kirmās (Kurttan korkan kamaşlığa girmez) (Öz, 2000: 133).
- 19) Böriga rahm qilsañ, qoyniñ şori quriydi (Kurda acırsan koyun yazık olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 131).
- 20) Börini bōriligi uçun emas, qoyni yeganligi uçun öldiradiler (Kurdu, kurt olduğu için değil, koyunu yediği için öldürürler) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 131).
- 21) Börini yoklasañ, quloği körinadi (Kurdu hayal edersen kulağı görünür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 131).
- 22) Böriniñ āzıǵı burnidā (Kurdun ağı burnundadır) (Öz, 2000: 133).
- 23) Böriniñ qulāǵı āvda (Kurdun kulağı avdadır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 131).
- 24) Böriniñ tilini bōri tuşunadi (Kurdun dilini kurt anlar) (Öz, 2000: 133).
- 25) Böriniñ özi toysa hām, közi toymās (Kurdun karnı doysa da gözü doymaz) (Öz, 2000: 133).
- 26) Böriniñ tāpgani bōriga (Kurdun bulduğu kurda) (Öz, 2000: 133).
- 27) Böriniñ yesa ham āǵzi qon, yemasa ham āǵzi qān (Kurdun yese de ağı kan, yemese de ağı kandır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 131).
- 28) Könil öyga toymaydi, bōri qoyga (Gönül düşünmeye doymaz, kurt koyuna) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 89).
- 29) Kul düşman, it bōri (Kul düşman, it kurt) (Çobanoğlu, 2004: 365).

30) Täñri äsrägän toqlini böri yemäs(Allah'ın esirgediği tokluyu kurt yemez) (Öz, 2000: 149).

31) Todadan ayrilgan qoyni böri yutar (Sürüden ayrılan koyunu kurt yer) (Öz, 2000: 150).

32) Uyurli qoydän böri häm qorqar (Ehil koyundan kurt da korkar) (Öz, 2000: 152).

Atasözlerin 42 tanesinde yer alan kurt; at, it, eşek ve deveden sonra adına en fazla rastlanan hayvanlarda 5. sırada yer almaktadır. Kurt, 42 atasözün 18 tanesinde tek başına yer almaktadır. İt ve kurt 9 atasözünde birlikte yer almaktadır. Kurt ve koyunun ilişkisi atasözlerinde oldukça fazla yer almaktadır. Koyun ve kurt adı 6 atasözünde birlikte yer almaktadır. Öküz, ayı, toklu, eşek, kuzgun ve domuz birer atasözünde kurt ile birlikte yer almaktadır.

1.2.15. Maymun

*Dört ayaklı, iki ayağı üzerinde de yürüyebilen, ormanda toplu olarak yaşayan, kuyruklu hayvan.*⁸⁸Maymunların yüzleri, ayak tabanları ve kışkıları dışında vücudu tüylüdür. El ve ayaklarında beş parmak vardır.

1.2.15.1. Kazan Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Maymıl kēşēden azgan (Maymun, insandan kötü) (THM,1959:663).
- 2) Maymıl kēşē ni eşlese şunu eşli (Maymun, insan ne yaparsa onu yapar) (THM,1959:663).

1.2.15.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Loliniñ çirmandasi yârilsa, gardişi mäymungä oyinçâq boladi (Çingenenin tefi yırtılırsa çemberi maymuna oyuncak olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 58).
- 2) Duradgorlik mäymunniñ işi emas (Marangozluk, maymunun işi değildir)(Yoldaşev, Gümüş, 1995:137).

⁸⁸ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1356.

1.2.16. Sincap

*Sincapgillerden, ağaçlarda yaşayan genellikle meyveyle beslenen, çok tüylü, uzun kuyruklu, ince gövdeli bir hayvan, değin, çekelez.*⁸⁹ Arka ayakları uzun ve güçlüdür. Karınları beyaz renkte olup sırtları kahverengi, kızıl tondadır.

1.2.16.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Kanat bulmasa, tiyën koyırığı bën oça(Kanat olmasa sincap kuyruğu ile uçar)(THM, 1959: 662).
- 2) Sunarçınıñ könlëğë bër tiyën (Avcının isteği bir sincap) (THM, 1959: 717).
- 3) Tigenge tiyën başı, timegenge töyme başı (İsteyene sincap başı, istemeyene düğme başı) (THM, 1959: 664).

Sincap adına 5 atasözün 3 tanesinde tek başına rastlanmaktadır. Bir atasözünde tavşan, bir atasözünde de aslan ile birlikte sincap adı yer almaktadır.

1.2.16.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Özbek Türkçesi atasözlerinde sincap adına rastlanmamaktadır.

1.2.17. Tavşan

*Tavşangillerden, eti yenen, hızlı koşan, postundan yararlanan bir memeli türü.*⁹⁰ Kuyruğu kısa, ön dişleri, kulakları ve bıyıkları uzun, gözleri iri ve arka bacakları ön bacaklarından daha uzundur. Toprak altındaki yuvalarında yaşarlar.

1.2.17.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Arba bēlen kıyan totmıylar (Araba ile tavşan tutulmaz) (THM, 1959: 711).
- 2) Arbada utır, kıyan tot (Arabada otur, tavşan tut) (THM, 1959: 711).
- 3) Abruylı eğëtke ecellë kıyan yulığa di (İtibarlı yiğite ecelli tavşan rastlardı) (THM, 1959: 711).

⁸⁹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1771.

⁹⁰ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1922.

- 4) Atası başka bēlen uyan avlama, atar da yanına beyler (Yabancı ile tavşan avlama, yakalar da yanına bağlar) (THM, 1959: 711).
- 5) Atası uyan atmađanniñ balası arslan atmas (Babası tavşan avlamayanın, yavrusu aslan avlamaz) (THM, 1959: 715).
- 6) Atası bolan atmađanniñ balası uyan atmas (Babası geyik avlamayanın, yavrusu tavşan avlamaz) (THM, 1959: 711).
- 7) Atmağa uyan, asmağa azan (Avlamaya tavşan, asmaya kazan) (THM, 1959: 711).
- 8) Avsız uyan totılmıy (Avsız tavşan avlanmaz) (THM, 1959: 712).
- 9) Bēr urıan uyan ırık kōn tōsēnnen ımas (Bir kere korkan tavşan kırk gūn yuvasından ımaz) (THM, 1959: 657).
- 10) Bēr tiyēn uyan, un tiyēn zıyan (Bir kuruş tavşan, on kuruş zarar) (THM, 1959: 712).
- 11) Bēr yılğa uyan tirēsē de ıdıy (Bir yıla tavşan derisi de dayanır) (THM, 1959: 657).
- 12) Citēz kēşē ulı bēlen uyan totar (Becerikli kişi eli ile tavşan tutar) (THM, 1959: 714).
- 13) Citēz uyanga citken (Hūnerli tavşana kovalayıp yetiřir) (THM, 1959: 714).
- 14) ıda-ıda diğeç, bēr yılğa uyan tirēsē de ıdıy (Sabır deyip, bir yıla tavşan derisi de dayanır) (THM, 1959: 659).
- 15) ıtır astında uyan yatır (Dal yığını altında tavşan yatar) (THM, 1959: 659).
- 16) ıtır astında uyan yatır, tōlkē barıp uyatır (Dal yığını altında tavşan yatar, tilki gidip uyandırır) (THM, 1959: 659).
- 17) İkē uyan artınnan uvsañ, bērsēn de totalmassıñ (İki tavşan arkasından koşsan birisini de tutamazsın) (THM, 1959: 712).
- 18) İkē uyanniñ oyrığın totıp bulmıy (İki tavşanın kuyruğunu tutamazsın) (THM, 1959: 712).

- 19) Küpten kıuyan kıotılmıy (Kalabalıktan tavşan kurtulmaz) (THM, 1959: 713).
- 20) Kıorı ělnı kıuyan küp (Kurak yerin tavşanı çok) (THM, 1959: 657).
- 21) Kıoyrıgınnan nıgrak kııssañ, kıuyan da şırpı kıabıza, di (Kuyruğundan sağlam sıksan, tavşan da çalı yakardı) (THM, 1959: 657).
- 22) Kıurıkkan kıuyanniñ artı buş bulır (Korkan tavşanın arkası boş olur) (THM, 1959: 657).
- 23) Kıuyan alır ěğět kıultıgınnan bilgělē (Tavşan yakalayan yiđit koltuğundan bilinir) (THM, 1959: 713).
- 24) Kıuyan almas, kōñě kıalmas (Tavşan yakalamaz, yünü kalmaz)(THM,1959:713).
- 25) Kıuyan artınnan citerlěk bulmasañ, avlarğa çıkma (Tavşan arkasından yeterli olmazsan, avlamaya çıkma) (THM, 1959: 713).
- 26) Kıuyan bala tapқан, kıuyar cirěn tapmağan (Tavşan yavru doğurduğunda koyduğu yeri aramaz) (THM, 1959: 657).
- 27) Kıuyan balasın imězěp te tormıy, bazarda kūrěşěrběz dip taşlar iměş (Tavşan yavrusunu emzirmez, pazarda görüşürüz deyip gönderirmiş) (THM, 1959: 657).
- 28) Kıuyan bazarda kūrěşe (Tavşan pazarda görüşür) (THM, 1959: 713).
- 29) Kıuyan bělen uynama çěçersěñ, ut bělen uynama pěşersěñ (Tavşan ile oynama sıçarsın, ateş ile oynama yanarsın) (THM, 1959: 657).
- 30) Kıuyan da balasın “Kıuşkolak pehlěvan” dip yörteděr, di (Tavşan da yavrusunu “İki kulak pehlivanım” deyip çağırırdı) (THM, 1959: 658).
- 31) Kıuyan eytěr: Urmanğa kěrseñ bět aşıy, kıırğa çıkısañ ět aşıy (Tavşan anlatır: Ormana girsen bit yer, kııra gitsen it yer) (THM, 1959: 713).
- 32) Kıuyan ězě bělen barsañ, tıçkan ězě bělen kıaytırsıñ (Tavşan izi ile gidersin, sıçan izi ile dönersin) (THM, 1959: 659).
- 33) Kıuyan kületkesěnnen de kıurkıır (Tavşan gölgesinden de korkar) (THM, 1959: 658).

- 34)** uyan sarı bulmıy (Tavşan sarı olmaz) (THM, 1959: 658).
- 35)** uyan tavğa üpkelegen, tavnıñ isēnde de yu (Tavşan dağa küsmüş, dağın haberi yok) (THM, 1959: 658).
- 36)** uyan tirēlerē bazarda:-İsenmē, mēne tağı kürēştēk, dip eytērer, di (Tavşan derileri pazarda: -Merhaba, tekrar görüştük, derlermiş) (THM, 1959: 658).
- 37)** uyan totasñ kilse, burzay al (Tavşan tutasın gelse, tazı al) (THM, 1959: 713).
- 38)** uyan tunı ēt örse de yırtıla imēş(Tavşan derisi köpek havlasa da yırtılır) (THM, 1959: 658).
- 39)** uyan üz oyrıgınnan üzē urıan(Tavşan kendi kuyruğundan kendi korkar) (THM, 1959: 659).
- 40)** uyanga küpten oyrı eytkenner de elē de bulsa yu, di (Tavşana oktan kuyruk öğrettiler de halen daha yok der) (THM, 1959: 657).
- 41)** uyannı atmıya, tirēsēn tunama(Tavşanı avlamadan derisini yüzme) (THM, 1959: 713).
- 42)** uyannı ıındırmıym diseñ, ētēññē ıındır (Tavşanını açırmayayım dersen, köpeğini açır) (THM, 1959: 713).
- 43)** uyannı amış ütērer (Tavşanı amış öldürür) (THM, 1959: 658).
- 44)** uyannı uvıp tozaa ēlektēreler(Tavşanı kovalayıp tuzaa yakalattılar) (THM, 1959: 713).
- 45)** uyannı totmas borın uvırdık (Tavşanı tutmadan kavurduk) (THM,1959:658).
- 46)** uyannıñ buyın kür de alçasınnan tüñēl (Tavşanın boynu gör de en lezzetli etinden vazgeç) (THM, 1959: 658).
- 47)** Örketme uyannı, arslan itersēñ (Korkutma tavşanı, aslan edersin) (THM, 1959: 659).

- 48) Sorı kıyan taş astında, aq kıyan kıvaq astında (Boz tavşan taş altında, ak tavşan çalı altında) (THM, 1959: 659).
- 49) Sörëlmegen cir östënde tuvmağan kıyan balası (Sürülmeyen yer üstünde doğmayan tavşan yavrusu) (THM, 1959: 659).
- 50) Tazınıñ aqsavı kıyannıñ qolagına çalıngan (Köpeğın sesi tavşanın kulağına işitilir) (THM, 1959: 713).
- 51) Tazısız avğa çıqqan, kıyansız öyëne kıyır(Tazısız ava giden, tavşansız evine döner) (THM, 1959: 713).
- 52) Tigenge tiyën başı, timegenge kıyan başı (İsteyene sincap başı, istemeyene tavşan başı) (THM, 1959: 659).
- 53) Tota bëlgen arba bëlen kıyan totar(Tutmayı bilen araba ile tavşan yakalar) (THM, 1959: 713).
- 54) Tölkë bëlgen heylege kıyan da osta, tik nişlesen, kıyırığı kısqıa (Tilkinin bildiği hileye tavşan da usta, tek farkı kıyruğı kısa) (THM, 1959: 659).
- 55) Uq timeşe, atқан bëlen kıyan ülmes(Ok değmese, atmakla tavşan ölmez)(THM, 1959: 714).

Tavşan, 66 atasözün 42 tanesinde tek başına yer almaktadır. Tavşan, 7 atasözünde it ile birlikte yer almaktadır. Sıçan, tazı, aslan ve tilki ile üçer atasözünde tavşan birlikte yer almaktadır. Ayı, sincap, geyik ve kaplumbağa ile birer atasözünde tavşan birlikte yer almaktadır.

1.2.17.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ásilmağan qázanga átilmağan quyân tuşibdi (Asılmayan kazana vurulmayan tavşan düşmüş) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 25).
- 2) Áşıqmägän quyângä yetär (Acele etmeyen tavşana yetişir) (Öz, 2000: 128).
- 3) Bâyniñ müşügi quyân ávlär (Zenginin kedisi tavşan avlar) (Öz, 2000: 132).
- 4) İkki quyânı quvlagan birini häm tutâlmas (İki tavşanı kovalayan birini bile tutamaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 105).

- 5) Quyânni qamiş öldirär, âdâmni namus (Tavşanı kamış, insanı namus öldürür) (Öz, 2000:144).
- 6) Köpdan quyân qaçib qutulmas (Kalabalıktan tavşan bile kaçıp kurtulamaz)(Öz, 2000: 145).
- 7) Mâl yuvoşi yoq gapdan, âv yuvoşi quyân (Malın sakini yoktur ama avın sakini tavşandır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 137).
- 8) Nonâq mergan âqsâq quyân izlar(Sakar avcı aksak tavşan arar)(Yoldaşev, Gümüş,1995:155).
- 9) Tekkanga tüyä bâşi, temgaganga quyân bâşi (Payı olana deve başı, payı olmayana tavşan başı) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 151).

Kedi, deve, yılan ve kaplanla birer atasözünde tavşan birlikte yer almaktadır.

1.2.18. Tilki

*Köpekgillerden, uzunluğu 90 cm, kuyruğu 30 cm kadar, ırklarına göre çeşitli renklerde olan, ağız ve burnu uzun, sivri, kümes hayvanlarına zarar veren, kürkü beğenilen bir memeli türü.*⁹¹Kulakları sivridir. Hileleriyle ünlenmiştir.

1.2.18.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Arslan açta tölkë tuğ (Aslan açta tilki tok) (THM, 1959: 652).
- 2) Añğarmağan cirden tölkë çıkar(Ummadığın yerden tilki çıkar)(THM,1959:652).
- 3) Başta bulır tölkësë, soñınnan çığar köklësë (Başta olur tilkisi, sonradan çıkar komikliği) (THM, 1959: 653).
- 4) Ęt alğan tölkëde sın bulmas(İt yakalayan tilkide rahat olmaz)(THM,1959: 711).
- 5) Ęt yöğërëğën tölkë söymes (İt koşan tilki sevmez) (THM, 1959: 711).

⁹¹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1982.

- 6) Herkaysı tölkë üz koyrıĝın maqtıy (Her tilki kendi kuyruĝunu över) (THM, 1959: 656).
- 7) Kërme tölkë külegesëne, yırsın arslan sinë! (Girme tilki gölgesine, yırsın arslan seni!) (THM, 1959: 653).
- 8) Kiçege tölkë, bögëngë köklë (Dünkü tilki, bugünkü gülünç) (THM, 1959: 653).
- 9) Kübëk qarda tölkë uynar (Köpük yerde tilki oynar) (THM, 1959: 653).
- 10) Kümekten tölkë qotılmas (Birlikten tilki kaçamaz) (THM, 1959: 709).
- 11) Küp digen tölkë alır, kümek digen dav alır (Çok denen tilki avlar, birlik denen dava alır) (THM, 1959: 709).
- 12) Küp yurtqan tölkë tirësën aldırır (Çok gezen tilki derisini kaptırır) (THM, 1959: 709).
- 13) Qaçqan tölkë kızıl bulıp kürëne imëş (Kaçan tilki kızıl olduĝu için görünürmüş) (THM, 1959: 709).
- 14) Qart tölkë avdan qurıqmas (Yaşlı tilki avdan korkmaz) (THM, 1959: 709).
- 15) Qart tölkë avĝa ëlekmi (Yaşlı tilki ava yakalanmaz) (THM, 1959: 709).
- 16) Qart tölkë heyleker bulır (Yaşlı tilki hilekâr olur) (THM, 1959: 653).
- 17) Tavına küre, tölkësë (Daĝına göre tilkisi) (THM, 1959: 653).
- 18) Tomanlı kön tölkë uzar, buranlı kön bürë uzar (Sisli gün tilki geçer, karlı gün kurt geçer) (THM, 1959: 653).
- 19) Tölkë alĝan ëtte sın yuk (Tilki yakalayan itte boy yok) (THM, 1959: 710).
- 20) Tölkë artınnan uñĝan qul töşsën (Tilki arkasından becerikli el düşsün)(THM, 1959: 710).
- 21) Tölkë artınnan yöreþ kölkëge qalma(Tilki arkasından gidip komik düşme) (THM, 1959: 710).
- 22) Tölkë baş cirde tavıq ürçemes (Tilki baş olan yerde tavuk çoĝalmaz) (THM, 1959: 653).

- 23) Tölkë bürēden tuğrak tora (Tilki kurttan beceriklidir) (THM, 1959: 653).
- 24) Tölkë cidē bürēnē citekli (Tilki yedi kurdu yönetir) (THM, 1959: 656).
- 25) Tölkë de yözēmge buyı citmegeç, pēşmegen ele dip eyttē di (Tilki de üzūme boyu yetişmediğinde olgunlaşmamış derdi) (THM, 1959: 654).
- 26) Tölkë digen cenlëk bar, yonı kızıl, artı kuğ (Tilki dinen hayvan var, yünü kızıl, arkası yalan) (THM, 1959: 654).
- 27) Tölkë eylenēp ēzēn tabar (Tilki dolanıp yolunu bulur) (THM, 1959: 655).
- 28) Tölkë küp bēlgenlëkten şapkınga ēlege (Tilki çok bildiğinden kapana yakalanır) (THM, 1959: 710).
- 29) Tölkë küp yurtsa, tirēsēn aldıra (Tilki çok yürüse, derisini kaptırır) (THM, 1959: 710).
- 30) Tölkë küpmē zirek bulsa da, küreçegē tirē kibētē (Tilki çok akıllı olsa da, göreceği deri dükkânı) (THM, 1959: 710).
- 31) Tölkë şapkınlı baççağa kermes (Tilki tuzaklı bahçeye girmez) (THM, 1959: 710).
- 32) Tölkë koyırığı bēlen(tölkē) (Tilki kuyruğu ile (tilki)) (THM, 1959: 654).
- 33) Tölkë koyırığı, bürē avızı (Tilki kuyruğu, kurt ağzı) (THM, 1959: 654).
- 34) Tölkë koyırığına ışanır (Tilki kuyruğuna güvenir) (THM, 1959: 654).
- 35) Tölkë mēñ heyle bēlēr, tirēsēn şotşarmas (Tilki bin hile bilir, derisini kurtaramaz) (THM, 1959: 710).
- 36) Tölkë niğader kaçsada, barır cirē kürëkçē kibētēnedēr (Tilki ne kadar kaçsa da gideceği yer kürçü dükkânıdır) (THM, 1959: 710).
- 37) Tölkë önēnde yatşançı, kırdā sinē arslan aşasın (Tilki evinde yatacağına kırdā seni aslan yesin) (THM, 1959: 655).
- 38) Tölkë östēnde işek tunı bulsa, kēm anı avlar idē? (Tilki üstünde eşek derisi olsa kim onu avlardı?) (THM, 1959: 711).

- 39) Tölkë saqlı baqçağa kermi (Tilki saklı bahçeye girmez) (THM, 1959: 655).
- 40) Tölkë tirësë bëlen kadërlë (Tilki derisi ile değerli) (THM, 1959: 655).
- 41) Tölkë tirësë öçen gayëplë (Tilki derisi için suçlanır) (THM, 1959: 655).
- 42) Tölkë tirësënnen tun tęgeler (Tilki derisinden giysi dikerler) (THM, 1959: 655).
- 43) Tölkë totamın dip kıyannan kıorı kıalma (Tilki yakalayayım deyip tavşandan mahrum kalma) (THM, 1959: 711).
- 44) Tölkë tölkëlëğën bëldërgençë, tirësë kıuldan kiter (Tilki tilkiliğini yapana kadar, derisi elden gider) (THM, 1959: 711).
- 45) Tölkë töşënde de tavık sanıy (Tilki düşünde de tavuk sayar) (THM, 1959: 655).
- 46) Tölkë töşëne tavık këre, tavık töşëne tarı këre (Tilki düşünë tavuk girer, tavuk düşünë darı girer) (THM, 1959: 655).
- 47) Tölkë üz kıoyırığın kıurlamas (Tilki kendi kuyruğuna öfkelenmez) (THM, 1959: 655).
- 48) Tölkë üz önën tizeklegeç, bursık oyasına küçe imëş (Tilki kendi evini pisleyip, porsuk yuvasına gidermiş) (THM, 1959: 656).
- 49) Tölkë üz önëne yat kıunak kıërtmes öçen, busağasına tışka çığar (Tilki kendi evine yatıya misafir getirmemek için kapı eşiğine dışkı yapar) (THM, 1959: 656).
- 50) Tölkë yotar, arslan kıostıra bëlmes (Tilki yutar, aslan kusturamaz) (THM, 1959: 654).
- 51) Tölkëge baş bulğançı, arslanğa kıoyırık bul kıeyırlërek (Tilkiye baş olacağına, aslana kuyruk ol hayırlı) (THM, 1959: 653).
- 52) Tölkënë aldamıylar (Tilkiyi kandıramazlar) (THM, 1959: 654).
- 53) Tölkënë kıoyırığı saqlıy (Tilkiyi kuyruğu korur) (THM, 1959: 654).

- 54) Tölkəneñ çapkanın  t yaratmıy (Tilkinin kaçmasını it sevmez) (THM, 1959: 710).
- 55) Tölkəneñ  yle tunı ızıl (Tilkinin hile k rk  kızıl) (THM, 1959: 655).
- 56) Tölkəneñ  yles   z  b len (Tilkinin hilesi kendisi ile) (THM, 1959: 655).
- 57) Tölkəneñ ızılığı  z ne bela (Tilkinin ızılığı kendine bela)(THM, 1959:654).
- 58) Tölkəneñ t k l g  sırtınnan bilg l  (Tilkinin tilkiliği sırtından bellidir) (THM, 1959: 654).
- 59) T k neñ uyını k p bulsa da iñ yahşısı a (Tilkinin oyunu çok olsa da en iyisi kaçmak) (THM, 1959: 654).
- 60) T k neñ  l m  tir s    n (Tilkinin  l m  derisi için) (THM, 1959: 710).
- 61) T k s nnen bigrek k kl s  (Tilkiden b y k komikliği) (THM, 1959: 711).
- 62) T sten akan t k  ızılk r n r (Renkten kaçan tilki kızıl g r n r) (THM, 1959: 656).
- 63)Uylamağan cirden t k  ığar (Ummadığın yerden tilki çıkar) (THM, 1959:656).
- 64)  lgen arslannan t r  t k  yahşırak ( len aslandan diri tilki iyidir) (THM, 1959: 656).

Tilki, 74 atas z n 44' nde tek başına, 2'sinde  c farklı hayvan adıyla kurulan atas z nde yer almaktadır. Aslan ile 7, it ile 5, kurt ile 5, tavşan ile 3, tavuk ile 3, b lb l, kuş, porsuk, eşek ve tazı ile birer atas z nde birlikte yer almaktadır.

1.2.18.2.  zbek T rkesi Atas zlerinde:

- 1) H r yerniñ t lkisini  z t zisi bil n  vl  (Her yerin tilkisini kendi tazısıyla avla) ( z, 2000: 139).
- 2) K p yugurgan t lki  dan  ladi (ok koşan tilki acından  l r) (Yoldaşev, G m ş, 1995:60).

- 3) K zboyama i t lki bolar, el i ida kulki bolar (G z boyamacısı tilki olur, el i inde g l n  olur) (Yolda ev, G m  , 1995: 90).
- 4) Kuniga yuz t lki olsa ham, t zini  it  ti q lmaydi (G nde y z tilkiyi yakalasa da tazının “it” namı bırakılmaz) (Yolda ev, G m  , 1995: 93).
- 5) K nd  t lki  lg n t zid n, qoy qorig n sirtl n yax i (Her g n tilki avlayan tazıdan, koyun koruyan sırtlan iyidir) ( z, 2000: 145).
- 6) Oylanmagan j ydan t lki  ıqar, oylanmagan s zd n kulki  ıqar (Ummadıg n yerden tilki  ıkar, d   n lmeden s ylenen s zden g l n l k  ıkar) (Yolda ev, G m  , 1995: 170).
- 7) T lki iniga qarab hursa, q tir boladi (Tilki inine bakarak ulursa uyuz olur) (Yolda ev, G m  , 1995: 168).
- 8) T lki quyruğını maqt r (Tilki kuyruğunu  ver) ( z, 2000: 150).
- 9) T lki t lkiligini t nd  k rs t r (Tilki tilkiliğini gece g sterir) ( z, 2000: 150).
- 10) T lkid n q rqqan t vuq b qmas(Tilkiden korkan tavuk bakmaz)(Yolda ev, G m  , 1995: 168).
- 11) T lkini   ziga qarab emas terisiga qarab bah laydilar (Tilkinin kendisine bakarak değil, derisine bakarak paha bi erler) (Yolda ev, G m  , 1995: 168).
- 12) T lkini  t vb sid n qorq, muğambirni  n vh sid n (Tillkinin t vbesinden, yalancının ağlamasından kork) ( z, 2000: 150).
- 13) T lkini  tu iga t vuq kiradi t vuqni  tu iga tariq kiradi (Tilkinin d   ne tavuk girer, tavuğun d   ne darı girer) (Yolda ev, G m  , 1995: 168).
- 14) Y g r k itni t lki s ym s, y g r k t lkini it (Hızlı ko an iti tilki sevmez, hızlı ko an tilkiyi it sevmez) ( z, 2000: 154).
- 15) Y g r k t zini t lki suymas, oğriq  dam kulki suymas (Ko an tazıyı tilki sevmez, hasta adam g l n l ğ  sevmez) (Yolda ev, G m  , 1995: 128).

Tilki; tazı, tavuk, it ve kurtla iki er atas z nde birlikte yer almaktadır.

1.2.19. Yılan

*Sürüngenlerden, ayaksız, ince ve uzun olanların genel adı, yerdegezen.*⁹²Vücudu pullarla kaplıdır. Zamanla deri değiştirirler. Çatallı olan uzun dilleri koku almada kullanılır. Etçil hayvalardır.

1.2.19.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Arbavın bëlseñ, qara ėlan da qarışımıy (Tılsımlamayı bilsen, kara yılan da direnmez) (THM, 1959: 571).
- 2) Baqa ėlan bër tëlde, ikësë de bër küldä (Kurbağa yılan bir dilde, ikisi de bir gölde) (THM, 1959: 572).
- 3) Baqa külëne ėlan töşken (Kurbağa gölüne yılan düşer) (THM, 1959: 572).
- 4) Baqa tëlë bëlen ėlan tëlë bër bulır (Kurbağa dili ile yılan dili bir olur) (THM, 1959: 572).
- 5) Baqa tëlë bëlen kelte tëlën bëlmesseñ (Kurbağa dili ile kertenkele dilini bilmezsin) (THM, 1959: 572).
- 6) Bër ėlannan qaçıp ikënçë ėlanga sarılğan (Bir yılandan kaçıp ikinci yılana sarılır) (THM, 1959: 572).
- 7) Cılığa ėlan iyeleşe (Kibarlığa yılan alışır) (THM, 1959: 577).
- 8) Dimli bëlseñ, ėlan kızın bire di (İkna etsen yılan kızını verirdi) (THM, 1959: 572).
- 9) Cılı cılı söyleseñ ėlan çığar önënnen; qatı qatı söyleseñ möselman çığar dinënnen (Güzel söylersen yılan çıkar deliğinden, kötü söylersen Müslüman çıkar dininden) (THM, 1959: 578).
- 10) Ėlan ademneñ can doşmanı (Yılan insanın can düşmanı) (THM, 1959: 576).
- 11) Ėlan ağı tapkan çeçkeden bal kortı bal tabar (Yılan zehir yaptığı çiçekten arı bal yapar) (THM, 1959: 572).

⁹² Türke Sözlük, 2005, s. 2179.

- 12) Ęlan artınnan çabam dip baa botın sındırđan (Yılan arkasından gideyim deyip kurbağa budunu kırdı) (THM, 1959: 572).
- 13) Ęlan ayağın kürsetmes (Yılan ayağını göstermez) (THM, 1959: 572).
- 14) Ęlan ayağın krgen behtl bulır (Yılan ayağını gören bahtlı olur) (THM, 1959: 572).
- 15) Ęlan bavırđı blen gizer, ine blen koyđ azır (Yılan göğsü ile gezer, iğne ile kuyu kazır) (THM, 1959: 572).
- 16) Ęlan balasın ağaç bağına mnp taba, di(Yılan yavrusunu ağaca çıkıp da ara) (THM, 1959: 572).
- 17) Ęlan blen dus bulsañ ađuvlanırsıñ(Yılan ile dost olursan zehirlenirsin) (THM, 1959: 572).
- 18) Ęlan p kbk bulsa da beylege yaradıy (Yılan pamuk gibi olsa da toplamaya uygun değil) (THM, 1959: 576).
- 19) Ęlan ađđan kindreden urkır (Yılan sokan ipten korkar) (THM, 1959: 575).
- 20) Ęlan abı citmş türlü avıruga im(Yılan derisi yetmiş hastalığa şıfa) (THM, 1959: 573).
- 21) Ęlan kekr yrse de, önüne krgende tz krr (Yılan eğri yürüse de, yuvasına girerken düz girer) (THM, 1959: 573).
- 22) Ęlan kekrsn blmes (Yılan eğriliğini bilmez) (THM, 1959: 573).
- 23) Ęlan oyrıksız bulmas (Yılan kuyuksuz olmaz) (THM, 1959: 573).
- 24) Ęlan yr blen yürür, önüne yalnız krr (Yılan sürüsüyle yürür, evine tek girer) (THM, 1959: 576).
- 25) Ęlan syeg rmes (Yılanın kemiği rmez) (THM, 1959: 575).
- 26) Ęlan tl blen kelte tl br (Yılan dili ile kertenkele dili bir)(THM, 1959:575).

- 27)** Ęlan űzĕ űlse de aęuvı ęalır (Yılan kendi űlse de zehri kalır) (THM, 1959: 576).
- 28)** Ęlan yűz yaęese, acdaha meņ yaęese yuęa bulır (Yılan yűz yaęasa ejderha, bin yaęasa ikiyűzlű olur) (THM, 1959: 572).
- 29)** Ęlanga tűk bĕtken sayın ęaltıravık bulır (Yılana tűy bittięinde titrek olur) (THM, 1959: 572).
- 30)** Ęlanga yoldağ bulsaņ, ęulnı ęaęar (Yılana yoldağ bulsan kolunu sokar) (THM, 1959: 572).
- 31)** Ęlanrı ęayda kűrseņ, űunda űter (Yılanı nerde gűrűrsen orada űldűr) (THM, 1959: 573).
- 32)** Ęlanrı kĕm űterse, űuņa savap (Yılanı kim űldűrűrse ona sevap) (THM, 1959: 573).
- 33)** Ęlanrı ęotęarsaņ, iņ elĕk sinĕ ęaęar (Yılanı serbest bırakırsan, ilk űnce seni sokar) (THM, 1959: 573).
- 34)** Ęlanrı űĕke kisseņ de ęikĕrtkĕlĕk helĕ bar (Yılanı űĕe bűlsende ęekirge gibi hali var) (THM, 1959: 573).
- 35)** Ęlanrı űnĕne kĕrgende ęoyrıęınnan tartıp alırım, dime (Yılanı yuvasına girdiğinde kuyruğundan ęekerek alırım deme) (THM, 1959: 573).
- 36)** Ęlanrı űtĕrĕrge doęmanıņa kuę (Yılanı űldűren dűęmanına katıl) (THM, 1959: 573).
- 37)** Ęlanrıņ ağına da neglet, karasına da neglet (Yılanın beyazına da lanet, karasına da lanet) (THM, 1959: 573).
- 38)** Ęlanrıņ ağuvı bağında (Yılanın zehri bağında) (THM, 1959: 573).
- 39)** Ęlanrıņ ağı da ĕlan, ęarası da ĕlan (Yılanın beyazı da yılan, karası da yılan) (THM, 1959: 574).
- 40)** Ęlanrıņ ağına tiseņ, karası ęotęarmas (Yılanın beyazına desen karası kurtarmaz) (THM, 1959: 574).

- 41)** Ęlanniń ayagın, kırmıskanıń üzėn kürmessėń (Yılanın ayağını, karıncanın kendini görmezsin) (THM, 1959: 574).
- 42)** Ęlanniń balası da Ęlan (Yılanın yavrusu da yılan) (THM, 1959: 574).
- 43)** Ęlanniń bassan başına bas (Yılanın basarsan başına bas) (THM, 1959: 574).
- 44)** Ęlanniń başı aşasa, kıoyırığı tuk (Yılanın başı yerse kıuyruğu doyar) (THM, 1959: 574).
- 45)** Ęlanniń başına suksan, kıoyırığı uynıy (Yılanın başına zarar versen kıuyruğu titrer) (THM, 1959: 574).
- 46)** Ęlanniń başınnan bigrek kıoyırığı uynıy (Yılanın başından çok kıuyruğu hareket eder) (THM, 1959: 574).
- 47)** Ęlanniń kıoyırığına basma, başına bas (Yılanın kıuyruğuna basma, başına bas) (THM, 1959: 574).
- 48)** Ęlanniń kıoyırığın kisseń, cizni, diyěr (Yılanın kıuyruđunu kessen, cız der) (THM, 1959: 574).
- 49)** Ęlanniń kıoyırığı uynar, başı bėlen çağar (Yılanın kıuyruğu titrer, başı ile sokar) (THM, 1959: 574).
- 50)** Ęlanniń kıoyırığı özėlse de üzė ũlmi (Yılanın kıuyruğu bėlünse de kendi ölmez) (THM, 1959: 574).
- 51)** Ęlanniń küzė kėşėnėń tězė astında, kėşėnėń küzė Ęlanniń başında (Yılanın gözü insanın dizi altında, kışinin gözü yılanın başında) (THM, 1959: 574).
- 52)** Ęlanniń simėrgen sayın küzė yaltırıy (Yılan semirdikçe gözü parlar) (THM, 1959: 575).
- 53)** Ęlanniń söymegen ũlenė oyasınıń tóbėne ũk ũser (Yılanın sevmediđi ot yuvasının dibinde biter) (THM, 1959: 575).
- 54)** Ęlanniń tėlė ayırı (Yılanın dili ayrılmış) (THM, 1959: 575).
- 55)** Ęlanniń tėşėn sındırsań da ağuvı kıa (Yılanın dişini kırsan da zehri kalır) (THM, 1959: 575).

- 56)** ĘlanniĻ tıŖı yomŖaĻ bulsa da eće zehir(Yılanın dıŖı yumuŖak olsa da ići zehir) (THM, 1959: 575).
- 57)** ĘlanniĻ űzē űlse de tēŖē űlmi (Yılanın kendi űlse de diŖi űlmez)(THM, 1959: 575).
- 58)** ĘlanniĻ űz műgēzē űzēnnen avır tűgel (Yılanın kendi boynuzu kendinden aĻır deĻil) (THM, 1959: 575).
- 59)** KēŖē Ŗulı bēlen ēlan tot (Yabancı eliyle yılan tut) (THM, 1959: 576).
- 60)** Kűp yűrĻgen ēlanniĻ ayaĻı kűrēnēr (Çok gezen yılanın ayaĻı gűrűnűr) (THM, 1959: 577).
- 61)** Ŗara ēlan Ŗanı citmēŖ tűrlē imĻe yarıy(Karayılan kanı yetmiŖ tűrlű ilać olur) (THM, 1959: 576).
- 62)** ŖoyrıĻın kēm kiskennē ēlan onıtmas (KuyruĻunu kim keŖtiĻini yılan unutmaz) (THM, 1959: 576).
- 63)** Minē ćaĻmaĻan ēlan mēĻ ēl yaŖesēn(Bana dokunmayan yılan bin yıl yaŖasın) (THM, 1959: 577).
- 64)** Őndevēn bēlsen, ēlan da kűne(Īstemeyi bilirsen yılanda razı olur) (THM,1959: 577).
- 65)** SiĻa timeĻen ēlan űz yulı bēlen yűri birsē (Sana deĻmeyen yılan kendi yolu ile yűrűr) (THM, 1959: 577).
- 66)** Tik yatĻan ēlanniĻ baŖın kuzĻatma (Tek yatan yılanın baŖını kımıldatma) (THM, 1959: 577).
- 67)** UylamaĻan cirden ēlan ćaĻar(UmmadıĻın yerden yılan sokar) (THM, 1959: 577).
- 68)** ŬzēĻe tinmeĻen ēlan mēĻ yaŖesēn (Bana dokunmayan yılan bin yaŖasın) (THM, 1959: 577).
- 69)** YoklaĻan ēlanı uyatma (Uyuyan yılanı uyandırma) (THM, 1959: 576).

70) Yoklağan ėlanniñ koyrıǵına basma (Uyuyan yılanın kuyruǵuna basma) (THM, 1959: 576).

71) Yortlı ėlanni yortsız ėlan qavlağan (Yurtlu yılan yurtsuz yılanı kovalar) (THM, 1959: 576).

72) Zararsız ėlan yöz ėl yaşesën! (Zararsız yılan yüz yıl yaşasın) (THM, 1959: 576).

Yılan, 73 atasözün 4'ünde kurbaǵayla, birer tanesinde arı, kertenkele, karınca, çekirge, kırlangıç, akrep ve ejderha ile birlikte yer almaktadır.

1.2.19.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Bir ilân bir üy âdâmni tinçitmäs (Bir yılan bir ev adama rahat vermez) (Öz, 2000: 132).

2) İlân çaqsa, avraqçıǵa bär(Yılan sokarsa, yılanı terbiye edene git)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).

3) İlân işi zähär sâlmâq (Yılanın işi zehir akıtmaktır) (Öz, 2000: 140).

4) İlân öz zahridan ölmeydi (Yılan kendi zehrinden ölmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).

5) İlân post taşlăsä häm, zähär sâlišni taşlâmäs (Yılan derisini atsa da zehir akıtmayı bırakmaz) (Öz, 2000: 140).

6) İlân tutuvçini ilân boǵib öldirar(Yılan tutanı, yılan boǵup öldürür)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).

7) İlân yuz yaşasa, ajdahâ miñ yaşasa, yuhâ boladi (Yılan yüz yaşarsa, ejderha bin yaşarsa vampir (yıha) olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).

8) İlândan ilân, çayândan çayân (Yılandan yılan, akrepten akrep (olur)) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).

9) İlânga heç kim öz köksidan joy bermas (Yılana hiç kimse kendi koynundan yer vermez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).

- 10)** İlânga sut bersañ hãm, zahar topar (Yılana sût versen de zehir bulur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).
- 11)** İlânni tuşda körsañ ganj, öñda körsañ yanç! (Yılanı düşte görürsen hazine, önünde görürsen ez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).
- 12)** İlânniñ âläsigä hãm länät, qâräsigä hãm(Yılanın alasına da lanet, karasına da) (Öz, 2000: 140).
- 13)** İlânniñ başı yançılrsa ham, quyruğı qimirlaydı (Yılanın başı ezilse bile, kuyruğı kımıldar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).
- 14)** İlânniñ puti yoq, kâmpirniñ süti yoq (Yılanın ayağı yok, yaşlı kadının sütü yok) (Öz Özcan, 2009: 49).
- 15)** İlânniñ suymägän öti ininiñ âğzida bitadi (Yılanın sevmediği ot, yuvasının kenarında biter) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 183).
- 16)** İlânniñ zahri yãmân, zâlimniñ qahri yãmân (Yılanın zehri kötü, zalimin kahri kötüdür) (Öz, 2000: 141).
- 17)** Qamiş içidä ilân toğri (Kamış içinde yılan doğrudur) (Öz, 2000: 143).
- 18)** Kunduz yurgan ilânniñ umri qısqa (Gündüz dolanan yılanın ömrü kısa olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 93).
- 19)** Suv içkanga ilân hãm degmaydı (Su içene yılan bile dokunmaz)(Çobanoğlu, 2004: 431).
- 20)** Täğigä qaräb qulâni, suvigä qaräb ilâni (Dağına göre tavşanı, suyuna göre yılanı) (Öz, 2000: 149).
- 21)** Tirik ilân insiz qâlmäs (Canlı yılan insiz kalmaz) (Öz, 2000: 150).
- 22)** Yãmân ilân tegirmân başidä äylänär (Kötü yılan değirmen başında dolaşır) (Öz, 2000: 153).
- 23)** Yâtgan ilânniñ başini qozğatma(Yatan yılanın başını kaldırma) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:178)

24) Yâtgän ilänniñ quyruğını bâsmä (Uyuyan yılanın quyruğuna basma)(Öz,2000: 154).

25) Zähär sâçgan ilân aylanib ketâlmaydi (Zehir saçan yılan dolaşarak gidemez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 189).

26) Zähärli ilänniñ terisi yumşâq (Zehirli yılanın derisi yumuşaktır)(Öz, 2000: 154).

Yılan, 28 atasözün 23'ünde tek başına, 2'sinde akreple, birer tanesinde deve, tavşan ve ejderha ile birlikte yer almaktadır.

1.3. KUŞ TÜRLERİ

1.3.1. Ağaçkakan

*Serçegillerden, gagasıyla ağaçları oyabilen ve ağaç kurtlarını yiyerek beslenen, uzun gagalı kuş.*⁹³ Boyun kasları ve kafatasları oldukça sağlam olduğu için gagalama esnasında herhangi bir zarar görmemektedir. Ağaçta dik durmasını sağlayan çengele benzeyen tırnakları ve güçlü kuyrukları vardır.

1.3.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Tuğran ağaçnı çukıp borının avırttırıp, irtege çukımam, di iken (Ağaçkakan ağacı gagalayıp burnunu ağrıtır, yarın gagalamam derdi) (THM, 1959: 602).
- 2) Tuğran başı avırtmıyça tuğıldavın kuymas (Ağaçkakan başı ağrımadıkça gagalamasından vazgeçmez) (THM, 1959: 602).
- 3) Tuğran çerëk çukımaska kiç tevbe iter, irten onıtır (Ağaçkakan ağaç yeniği gagalamaya gece tövbe eder, ertesi gün unuttur) (THM, 1959: 603).
- 4) Tuğran çerëk çukımıy tuymas(Ağaçkakan ağaç yeniği gagalamadan doymaz) (THM, 1959: 603).
- 5) Tuğran kiç tevbe iter, irten onıtır(Ağaçkakan gece tövbe eder, sabah unuttur) (THM, 1959: 602)
- 6) Tuğran tevbe itken, keşë nevbet itken (Ağaçkakan tövbe ettiğine, insan nöbet bekler) (THM, 1959: 602).
- 7) Tuğran tevbe iter, tevbesë kırın kiter(Ağaçkakan tövbe eder, tövbesi yan gider) (THM, 1959: 602).
- 8) Tuğran tevbesë taña çaklı(Ağaçkakan tövbesi sabaha kadar) (THM, 1959: 603).
- 9) Tuğran tuğıldavın kuymas (Ağaçkakan gagalamasından vazgeçmez) (THM, 1959: 602).
- 10) Tuğranniñ baltası borımında(Ağaçkakanın baltası burnunda)(THM,1959: 602).

⁹³ Türkçe Sözlük, 2005, s. 29.

11)Urmanda tuqran da soltan, di(Ormanda ağaçkakanda sultandı) (THM, 1959: 603).

Ağaçkakan, 11 atasözün hepsinde tek başına yer almaktadır.

1.3.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Özbek Türkçesi atasözlerinde ağaçkakan adı yer almamaktadır.

1.3.2. Atmaca

“*Kartalgillerden, ava alıştırılabilen küçük bir yırtıcı kuş.*”⁹⁴ Bacakları ve kuyrukları vücuduna göre uzun olmakla birlikte vücutları geniş ve oldukça kısadır. Bu özellikleri ile atmacalar, avlarına yetişebilmek için kısa sürede büyük hızlara erişebilmekte ve sık ağaçlar arasında bile ustaca manevralarını gerçekleştirebilmektedir. Beyaz göz üstü çizgileri atmacaların en belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Evcil olarak da beslenebilen atmacalar eğitildikten sonra avlarda rahatlıkla kullanılabilir. ⁹⁵

1.3.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Çit ilnëñ qarçığasın üz ilnëñ qarğası talıy (Komşu ilin atmacasını kendi ilin kargası dövüşür) (THM, 1959: 609).
- 2) İke qarçığa suğışkan, kiyëkkëge yon fayda (İki atmaca dövüştüğünde, avcıya tüy kalır) (THM, 1959: 610).
- 3) İke qarçığa talaşkanda, bër mänderlek yon çığa (İki atmaca dövüştüğünde bir minderlik yün çıkar) (THM, 1959: 607).
- 4) Kürşë avılınıñ qarçığası, üz avılınıñ qarğası (Komşu köyün atmacası, kendi köyünün kargası) (THM, 1959: 608).
- 5) Qarçığa dip av korsam, behetëme qarğa ëlege (Atmaca deyip tuzak kursam şansıma karga yakalanır) (THM, 1959: 610).
- 6) Qarçığa qarğadan qarıkmas (Atmaca kargadan korkmaz) (THM, 1959: 608).

⁹⁴ Türkçe Sözlük, 2005, s. 146.

⁹⁵ <http://www.kuslar.gen.tr/atmaca.html> (2.07.2017)

- 7) arıgadan ara tuvmaz (Atmacadan karga domaz) (THM, 1959: 608).
- 8) arıgadan an al, yabalaktan yon al (Atmacadan soy al, baykutan yun al) (THM, 1959: 608).
- 9) arıganiñ oınnan tanlı eetneñ yoreennan (tanlı) (Atmaca uuundan tanınır Yiit yuruyuunden (tanınır)) (THM, 1959: 608).
- 10) aradan arıga tuvmaz mı? (Kargadan atmaca domaz mı?) (THM, 1959: 608).
- 11) aradan arıga tuvsa, gacep, arıgadan ara tuvsa ni gacep? (Kargadan atmaca dosa, garip, atmacadan karga dosa ne garip?) (THM, 1959: 608).
- 12) arıgani yabalak, yabalakni ıpcık alan zaman (Atmacayı bayku, baykuu sere avladıı zaman) (THM, 1959: 611).
- 13) le ara been tee arıgani urıtma (lu karga ile diri atmacayı korkutma) (THM, 1959: 609).

Atmaca, 21 atasozun 4 tanesinde tek başına, 10 tanesinde karga, 2 tanesinde şahin ve 2 tanesinde bayku ile birlikte yer almaktadır. Bayku ve sere ile birlikte u farklı hayvan adıyla kurulan atasozunde atmaca adı yer almaktadır. Kurt ve guvercin ile birer atasozunde atmaca adı yer almaktadır.

1.3.2.2. zbek Trkesi Atasozlerinde: Atmaca adına zbek Trkesi atasozlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.3. Bayku

*Başında, kulak yerinde iki sorgucu bulunan, yırtıcı gece kularının genel adı.*⁹⁶Başları büyük ve tylu, kanatları uzun, kuyrukları kısa, peneleri keskin ve gzleri ondedir. Bayku boynunu arkaya evirebilmektedir. Grme ve iitme duyuları ok hassastır. Kular arasında en sessiz uan trdur.

⁹⁶ Trke Szluk, 2005, s. 227.

1.3.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bayğış bayğışnı yaqlar (Baykuş baykuşu korur) (THM, 1959: 603).
- 2) Bër ıuldan kitken yabalağnı yañadan totarğa uylama (Bir kere elden giden baykuşu yeniden tutmayı düşünme) (THM, 1959: 603).
- 3) Bıltır ülgen yabalağ bıyıl işe çıkkın (Geçen yıl ölen baykuşun bu yıl kokusu çıkar) (THM, 1959: 603).
- 4) Bıltır ülgen yabalağnı bıyıl atıp aldım min (Geçen yıl ölen baykuşu bu yıl avladım ben) (THM, 1959: 604).
- 5) Çıraysız yabalağnı urman da kuvğan, avıl da kuvğan (Yüzsüz baykuşu ormanda kovar köy de kovar) (THM, 1959: 604).
- 6) Çit ilneñ semër қоşı, üz ilneñneñ bayğışı (Komşu ilinin semiz kuşu, kendi ilinin baykuşu) (THM, 1959: 609).
- 7) Çitten kilgen bayğış başıña қunsa, semër қоş bulır (Komşudan gelen baykuş başına konsa semiz kuş olur) (THM, 1959: 609).
- 8) Meçë başlı yabalağ suvıknı sizëp kıçkıra (Kedi başlı baykuş soğuğu sezip bağırır) (THM, 1959: 604).
- 9) Ökë yonı bëlen, bılbıl öne bëlen, baş miyesë bëlen, yort iyesë bëlen, tölkë tirësë bëlen (қadërlë) (Baykuş yünü ile, bülbül sesi ile, lider akılı ile, yurt halkı ile, tilki derisi ile (değerli)) (THM, 1959: 606).
- 10) Taş bëlen yabalağnı orsañ da yabalağ üler, yabalağ bëlen taşnı orsañ da yabalağ üler (Taş ile baykuşu vursa da baykuş ölür, baykuş ile taş vursan da baykuş ölür) (THM, 1959: 604).
- 11) Yabalağ oyatınnan қарçıға oyala (Baykuş yuvasından atmaca yuvalar) (THM, 1959: 605).
- 12) Yabalağ yılıy, urman yoklıy (Baykuş ağlar, orman uyuklar) (THM, 1959: 605).
- 13) Yabalađқа көnnen тön yaқtı (Baykuşа gündен gece aydınlık) (THM, 1959: 605).

- 14) Yabalaqni sıypav bēlen ŗoñkar bulmas(Baykuşu okşamakla sungur olmaz) (THM, 1959: 605).
- 15) Yabalaqniñ tüşēne ayet yazılğan, di (Baykuşun göğsüne ayet yazılırdı) (THM, 1959: 605).
- 16) Yabalaqniñ yonı küp (Baykuşun tüyü çok) (THM, 1959: 605).
- 17) Yabalaqtan uyav bul (Baykuştan uyanık ol) (THM, 1959: 605).
- 18) Yabalaqtan yon al (Baykuştan tüy al) (THM, 1959: 605).
- 19) Yabalaqtan yon, büdeneden may (Baykuştan tüy, bildircından yağ) (THM, 1959: 605).
- 20) Yamanniñ köçē yabalaqqa citer(Kötünün gücü baykuşa yeter) (THM, 1959: 606).
- 21) Yamanniñ tapkanı, yabalaq (Kötünün bulduğı baykuş) (THM, 1959: 606).

Baykuş, ‘bayğış’ ve ‘yabalaq’ adlarıyla atasözlerinde yer almaktadır. Baykuş, 34 atasözün 14 tanesinde tek başına yer almaktadır. Atasözlerin 1’inde küheylan, tay ve sungurla birlikte dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü ve 1’inde de atmaca ve çıpçıq ile birlikte üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Serçe ile 4, sungur ile 2, atmaca ile 2, kuş ile 2 ve horoz, aslan, kedi, bildircın, karga, turna ve kelebek ile birer atasözünde yer almaktadır.

1.3.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bultur ölğan yäpälâqni bu yıl âtib âlibdi (Geçen yıl ölmüş baykuşu bu yıl avlıyor) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 83).
- 2) Bürgüt qarısä, yäpälâqquş bolär (Kartal yaşlanırsa baykuş olur) (Öz, 2000: 133).

1.3.4. Bildircın

Karada yaşayan, küçük yapıdaki kuşlardır. Yumurtası faydalı olduğu için bildircın yetiştirilmektedir.

1.3.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bër ėl tartay simëre, bër ėl büdene simëre (Bir il yelve yer, bir il bildircin yer) (THM, 1959: 584).
- 2) Bılbılnı bıtbıldıkça alıştırmıylar (Bülbülü bildircına sevdiremezler) (THM, 1959: 589).
- 3) Bıtbıldık arasında bılbıl sayramas (Bildircin arasında bülbül ötmez) (THM, 1959: 589).
- 4) Bıtbıldık üz atın üze çağıra (Bildircin kendi adını kendi çağırır) (THM, 1959: 584).
- 5) Büdene simëröp batman bulmas (Bildircin yiyerek şişman olmaz) (THM, 1959: 585).
- 6) Büdenenën öyë yok, kayda barsa bıtbıldık! (Bildircinin sürüsü yok, nereye gitse bildircin!) (THM, 1959: 584).
- 7) Büdenenën unikë pot may bar (Bildircinin on iki pot yağı var) (THM, 1959: 584).
- 8) Büdenenën üzene küre bakraçı (Bildircinin kendine göre bakracı) (THM, 1959: 584).
- 9) Bütegege büdene oyalıy (Çimene bildircin yuvalar) (THM, 1959: 585).
- 10) Ceyge çıksa bıtbıldık kükey sala, tartaynıñ köçenëp artı tala (Yazın bildircin yumurtladığında, yelvenin çabalayıp arkası saldırır) (THM, 1959: 585).
- 11) Her bıtbıldık üz sazın maqtıy (Her bildircin kendi yerini över) (THM, 1959: 585).

Bıldircin, 'bıtbıldık' ve 'büdene' adlarıyla atasözlerinde yer almaktadır. Bıldircin, 13 atasözün 1 tanesinde karga, saksagan, iskete ve tarla serçesiyle birlikte beş farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Bülbül ile 2, yelve ile 2, kartal ile 1, baykuş ile 1 atasözünde bıldircin birlikte yer almaktadır.

1.3.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bedänäniñ säyrävi bedänävazgä yâqar (Bildircinin ötüşü, bıldircin besleyene hoş gelir) (Öz, 2000: 132).

2) Bedänäniñ üyi yoq, qaygä bårsä pitpildik (Bildircının yuvası yok, nereye giderse öter) (Öz, 2000: 132).

3) Tärıqni yegân çumçuq, bälâgä qâlgân bedänä (Darıyı yiyen serçe, başına bela gelen bildircın) (Öz, 2000: 149).

Bıldircın, örümcek ve serçe ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.3.5. Bülbül

*Karatavukgillerden, sesinin güzelliği ile tanınmış olan ötücü kuş.*⁹⁷Sırtı kahverengi, karnı kirli beyazdır. Böcek, solucan yerler.

1.3.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Baqa kıçkırğa başlağaç, sanduğaç telden kalır (Kurbağa bağırmaya başladığında, bülbül dilinden mahrum kalır) (THM, 1959: 589).

2) Baqçasız yortqa bılıl kınmas (Bahçesiz yurda bülbül konmaz) (THM, 1959: 589).

3) Bılıl bulıp qarğa sayrama (Bülbül olup karga güzel sesli ötmey) (THM, 1959: 594).

4) Bılbıldan üzge qoşlar gölstan qadrñe bëlmes (Bülbülden başka kuşlar gülistan kadrini bilmez) (THM, 1959: 589).

5) Bılbılğa bër göl de citer, ügöz bötën baqçañnı taptar (Bülbüle bir gül de yeter, öküz bütün bahçeni çiğner) (THM, 1959: 589).

6) Bılbılın altın çitlëkke yapsañ da, üz tal tireğen sağınıp sayrar (Bülbülü altın kafese koysan da vatanım der) (THM, 1959: 589).

7) Ğt örër, sanduğaç tik torır (İt havlar, bülbül dik durur) (THM, 1959: 591).

8) Göl bılbılın sağınır, bılbıl gölge bağınır (Gül bülbülü özler, bülbül güle bakar) (THM, 1959: 589).

⁹⁷ Türkçe Sözlük, 2005, s. 334.

- 9) Göl kâderên bılıl bëlêr, zir kâderên zirekler bêler (Gül kadrini bûlbûl bilir, altın kadrini kuyumcu) (THM, 1959: 589).
- 10) Oyasız sanduğaç sayramıy (Yuvasız bûlbûl ôtmez) (THM, 1959: 590).
- 11) Öy artında kuvağın bulsa, sanduğaç kûnağın bulır (Ev arkasında çalılık olsa, bûlbûl misafirin olur) (THM, 1959: 591).
- 12) Samovar başında sanduğaç sayramıy (Samovar başında bûlbûl ôtmez)(THM, 1959: 590).
- 13) Sanduğaç bêlen tañ tuvar, karlığaç bêlen kön tuvar (Bûlbûl ile tan doğar, kırlangıç ile gün doğar) (THM, 1959: 590).
- 14) Sanduğaç bulsañ, sayrıy da bil(Bûlbûl olursan, ötmeyi de bil)(THM,1959:590).
- 15) Sanduğaç cırın cırlıyım dip, üz cırını onıtma (Bûlbûl gibi öteyim deyip kendi ötüşünü unutma) (THM, 1959: 591).
- 16) Sanduğaç çitlêkte sayramıy (Bûlbûl kafeste ôtmez) (THM, 1959: 590).
- 17) Sanduğaç ğıyşınnan sarı bulğan (Bûlbûl aşkından hasta olur) (THM, 1959:590).
- 18) Sanduğaç kêçkêne de zur tavışlı (Bûlbûl küçüğü de büyük sesli) (THM, 1959: 590).
- 19) Sanduğaç kış suvıgın kürmiçe, şey kâderên bëlmes (Bûlbûl kış soğuşunu görmeden, şey kadrini bilmez) (THM, 1959: 590).
- 20) Sanduğaç korsağına sarı may kilêşmi (Bûlbûl kursağına hastalıklı yağ yakışmaz) (THM, 1959: 590).
- 21) Sanduğaç sayrağanda turgay tik tora (Bûlbûl öttüğünde turgay dik durur) (THM, 1959: 590).
- 22) Sanduğaç sayrıy sayrıy da bükseşê yarılıp üle imêş (Bûlbûl ötmüş de göğsü yarılıp ölmüş) (THM, 1959: 590).
- 23) Sanduğaç şep sayrağan oçen çitlêkke elege (Bûlbûl güzel öttüğü için kafeste şimdi) (THM, 1959: 591).

- 24)** Sanduğaç ta: “Çıtırım, çıtırım!” dip sayrar imëş (Bülbül de “Dalım, dalım!” diye ötermiş) (THM, 1959: 590).
- 25)** Sanduğaç tañnı uyatır, tañ sanduğaçnı yuvatır (Bülbül geceyi uyandırır, gece bülbülü rahatlatır) (THM, 1959: 590).
- 26)** Sanduğaç üz cirënde sayrıy (Bülbül kendi yerinde öter) (THM, 1959: 591).
- 27)** Sanduğaç üz kädëren üzë bëlër (Bülbül kendi kadrini kendi bilir) (THM, 1959: 591).
- 28)** Sanduğaç yuq yılını karga dan totar (Bülbül olmadığında karga şöret olur) (THM, 1959:591).
- 29)** Sanduğaç yuq yılını karga şep kıçkırır (Bülbül olmadığında karga güzel öter) (THM, 1959: 591).
- 30)** Sanduğaçnı sayrarğa öyretmiler (Bülbüle ötmeyi öğretmezler) (THM, 1959: 590).
- 31)** Sanduğaçnı şep sayrağan öçen çitlëkke yabalar (Bülbül güzel öttüğü için kafese koyulur) (THM, 1959: 590).
- 32)** Sanduğaçnı takmak bëlen sıylama (Bülbülü şiir ile avlama) THM, 1959: 590).
- 33)** Sanduğaçnı öyge ciberseñ, meçëñnë çitlëkke yap! (Bülbülü eve getirirsen, kendini kafese sakla) (THM, 1959: 590).
- 34)** Tëř sanduğaç ülē arslannan yahşırak (Diri bülbül ölü aslandan iyidir) (THM, 1959: 591).
- 35)** Tölkë tirësë bëlen, bılbıl önë bëlen kädërlë (Tilki derisi ile bülbül sesi ile değerli) (THM, 1959: 591).

Bülbül, atasözlerinde ‘sanduğaç’ ve ‘bılbıl’ adlarıyla yer almaktadır. Bülbül, 49 atasözün 24’ünde tek başına yer almaktadır. Laçın, turna ve karga ile birlikte dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünde; baykuş ve tilki ile birlikte üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünde yer almaktadır. Bülbül; karga ile 6, kırlangıç ile 5, saksagan, tarla serçesi, bıldırcın ile ikişer ve öküz, tilki, kurbağa, it, aslan, papağan, kuş ve kuğu ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.3.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bâqqa bulbul yârâşâr, âdâgâ aql (Bağa bülbül, adama akıl yakıştır) (Öz, 2000: 131).
- 2) Bulbul çâmânni sevâr, âdâmniki dostlikda(Bülbül çemeni, insan vatanını sever)(Öz, 2000: 133).
- 3) Bulbul navâsi, köñil havâsi (Bülbülün ahengi, gönlün havası) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 52).
- 4) Gulsiz bulbul, unsiz bulbul (Gülsüz bülbül, sessiz bülbüldür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 92).
- 5) İt hurisa, bulbul toxtaydi (İt havlarsa, bülbül susar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 111).
- 6) Qarqunâqdan bulbul çigibdi (Akbabadan bülbül çıkmış) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 17).
- 7) Oğıl üyniñ bulbuli, qız üyniñ güli (Oğul evin bülbülü, kız evin gülü) (Öz Özcan, 2009:114).

Bülbül, 8 atasözün birer tanesinde it, akbaba ve kelebekle birlikte yer almaktadır.

1.3.6. Deve Kuşu

*Afrika ve Arabistan bozkırlarında yaşayan, kısa kanatları uçmaya elverişli olmayan fakat uzun bacaklarıyla çok hızlı koşabilen, tehlikeyi sezdiği an kafasını kuma sokarak saklandığını ve gerçeklerden uzak olduğunu sanan iri bir kuş.*⁹⁸

1.3.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Döye қоші başın қомға тığıп қина авчідан yeşêrene almıy (Deve kuşu başını kuma gömüp avcıdan kaçamaz) (THM, 1959: 607).

⁹⁸ Türkçe Sözlük, 2005, s. 513.

- 2) Döye қошın da arbağa cigeler (Deve kuşu da arabaya koşulur) (THM, 1959: 607).
- 3) Döye қоşı, ni қоş түгәл, ni döye түгәл (Deve kuşu ne kuş ne deve) (THM, 1959: 607).
- 4) Döye қоşı yök töyesәñ küçmes, қанатın аңар, оңмас (Deve kuşu yük yüklesen göçmez, kanadını açar uçmaz) (THM, 1959: 607).
- 5) Döye қошın оң diseñ оңмас, күç diseñ küçmes (Deve kuşuna uç desen uçamaz, göç desen göçemez) (THM, 1959: 607).

Devekuşu, 5 atasözün 1'inde kuş ve deve ile birlikte yer almaktadır.

1.3.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Deve kuşu adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.7. Guguk Kuşu

*Gugukgillerden, genellikle Avrupa'da yaşayan, dişileri başka kuşların yuvasına yumurtlayarak yavrularının bakım işini onlara gördüren, sırtı gri, karnı kahverengi beyaz çizgili, 35 cm boyunda, böcekçil bir kuş.*⁹⁹Sivri ve uzun kanatlıdır.

1.3.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aldan қıçқırған кеккүкнәñ тәлә сақай bulır (Erkenden bağırان guguk kuşunun dili kekeme olur) (THM, 1959: 591).
- 2) Ёрте қıçқırған күкәнәñ başı taz bulır (Erken öten guguk kuşunun başı dazlak olur) (THM, 1959: 592).
- 3) Ёрте қıçқırған күкәнәñ başı yarıla imәş(Erken öten guguk kuşunun başı kesilir) (THM, 1959: 591).
- 4) Күкә balasın қарға asrar, үзәнәкә аңқа үлер (Guguk kuşu yavrusunu karga beslese, kendininki aç ölü) (THM, 1959: 600).

⁹⁹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 800.

- 5) Kükë balasın qarğa asrar, tuydıralmıy küzë çıgar (Guguk kuşu yavrusunu karga besler, doyuruncaya kadar gözü çıkar) (THM, 1959: 600).
- 6) Kükë ğayşık tota, balasın qarğa qarıy (Guguk kuşu aşık olsa, yavrusunu karga bakar) (THM, 1959: 592).
- 7) Kükë kükëldemiçe, maynıñ yemë bulmıy (Guguk kuşu guguklaşmadıkça, mayısın tadı olmaz) (THM, 1959: 592).
- 8) Kükë kükëynë üzë salğan, balasın qarğağa tapşırğan (Guguk kuşu yumurtlasa da yavrusunu kargaya emanet eder) (THM, 1959: 592).
- 9) Kükë kıçkırmıy, ceynëñ yemë bulmıy(Guguk kuşu ötmese, yazın tadı olmaz) (THM, 1959: 592).
- 10) Kükëge oya kirekmi (Guguk kuşuna yuva gerekmez) (THM, 1959: 592).
- 11) Kükëñëñ balası kürşë oyasında(Guguk kuşunun yavrusu komşu yuvasında) (THM, 1959: 592).
- 12) Maynıñ yemë kükë bëlen (Mayısın tadı guguk kuşu ile) (THM, 1959: 592).

Guguk kuşu üç adla atasözlerinde yer almıştır: kekkük, kekük, kükë. Guguk kuşu, 16 atasözün 7'sinde kargayla ve 1'inde tavukla birlikte yer almaktadır.

1.3.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Guguk kuşu adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.8. Güvercin

*Güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, birçok evcilleşmiş türü bulunan, yemle beslenen kuş.*¹⁰⁰

1.3.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Qarçığa kügerçen bëlen dus tügël (Atmaca güvercin ile dost değil) (THM, 1959: 608).

¹⁰⁰ Türkçe Sözlük, 2005, s. 817.

- 2) Kügerçen balası küröksöz balsa da, üskeç kügerçen bula, di (Güvercin yavrusu çirkin olsa da, büyüdüğünde güvercin olur) (THM, 1959: 591).
- 3) Kügerçen kügerçennē göldēr bu u dip maқтаған (Güvercin güvercini güldür bu o deyip över) (THM, 1959: 591).
- 4) Kügerçennēñ bodayı her қайда (Güvercinin buğdayı her yerde) (THM, 1959: 591).
- 5) Kügerçennēñ sötē yuk (Güvercinin sütü yok) (THM, 1959: 591).

Güvercin, 5 atasözün 1 tanesinde atmaca ile birlikte yer almaktadır.

1.3.8.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Güvercin, Özbek Türkçesi atasözlerinde yer almamaktadır.

1.3.9. İskete

*Serçegillerden, gagaları dişli, zararlı böcek ve kurtlarla beslenen, güzel sesli bir kuş.*¹⁰¹ Koyu renk üzerine sarı veya sarımtırak renkli motiflerden oluşur.

1.3.9.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Қарға килде қазан асты, sayısqan kildē salma saldı, pēsnek kilde pēşērdē, büdene kildē bülēp birdē, turğay kildē tōşērdē (Karga geldi ocağı hazırladı, saksagan geldi çorbayı hazırladı, iskete geldi pişirdi, bildircin geldi bölüp verdi, tarla serçesi düşürdü) (THM, 1959: 597).
- 2) Pēsnek dingēznē yandıralmıy (İskete denizi sevmez) (THM, 1959: 586).
- 3) Pēsnek te buldımı koş? Kōz kilēr de yaz kiter! (İskete de oldu mu kuş? Kış gelir de yaz gider!) (THM, 1959: 586).
- 4) Pēsneknēñ üzēne küre poçığı (İsketenin kendine göre gagası) (THM, 1959: 586).

1.3.9.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: İskete adı Özbek Türkçesi atasözlerinde yer almamaktadır.

¹⁰¹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 983.

1.3.10. Karga

*Kargagillerden, kanatları geniş, tüyleri kara renkte, tarla ve bahçelere çok zarar veren kuş.*¹⁰² Kargalar, toplu olarak yaşarlar.

1.3.10.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Akıllı karga çölmekke taş tuturıp eçken (Akıllı karga çömleğe taş doldurup içer) (THM, 1959: 592).
- 2) Aksak karga aldan oçar (Aksak karga önden uçar) (THM, 1959: 592).
- 3) Ala kargada alasıñ bulsın, kırıkma (Ala kargada alacağıñ olsun, korkma) (THM, 1959: 593).
- 4) Ala kargada alaçağıñ bulsın, bireçeğēñ bulmasın (Ala kargada alacağıñ olsun, vereceğēñ olmasın) (THM, 1959: 593).
- 5) Ala kargada alasıñ bulsın, kış kaytmasa, yaz kaytır (Ala kargada alacağıñ olsun, kış gelmezse, yaz gelir) (THM, 1959: 593).
- 6) Arba üstēnde karga bar, kargalarğa yarma bar (Araba üstünde karga var, kargalara bulgur var) (THM, 1959: 593).
- 7) Asıl buyavğa töşken bēlen karga kargalıktan çıkmas (Güzel boyaya düşmekle karga karalıktan kurtulmaz) (THM, 1959: 593).
- 8) Asra karganı küzēññē uysın (Besle kargayı oysun gözünü) (THM, 1959: 593).
- 9) Balalı kargağa çüp te yuk (Yavrulu kargaya çöp de yok) (THM, 1959: 593).
- 10) Bēr kargağa kış yasamas (Bir kargayla kış gelmez) (THM, 1959: 593).
- 11) Bēr kargağa pulēmēttan atmıylar (Bir kargaya silahla ateş etmezler) (THM, 1959: 593).
- 12) Biltir ülgen karga bıyıl sasığan (Geçen yıl ölen karga bu yıl kokar) (THM,1959: 594).
- 13) Çukımıy karga bulmas (Gagalamayan karga olmaz) (THM, 1959: 600).

¹⁰² Türkçe Sözlük, 2005, s. 1085.

- 14) Ecellë arġa arġıġa bēlen uynar (Ecelli karga atmaca ile oynar) (THM, 1959: 601).
- 15) İķē arġa suġıŝsa, yabalaka yon bulır(İki karga dōvūŝse, baykuŝa tūy olur) (THM, 1959: 594).
- 16) İl östēnde illē arġa (İl üstünde elli karga) (THM, 1959: 594).
- 17) İрте торġан arġa aŝap tuya, soŋ torġanı borının ıra (Önce duran karga yiyip doyar, sonda duran burnunu temizler) (THM, 1959: 594).
- 18) İşek matanıp tolpar bulmas arġa matanıp ŝoŋar bulmas (Eşek övünüp küheylan olmaz Karga övünüp sungur olmaz) (THM, 1959: 594).
- 19) Kūp sōyleŝseŋ, arġa alıp kite (Çok konuŝsan karga alıp gider) (THM, 1959: 600).
- 20) abıķ suġıp arġa urıta almassaŋ (Kabuk vurup karga korkutamazsın) (THM, 1959: 594).
- 21) ara arġa ġına artaymıy (Kara karga sadece yaşlanmaz) (THM, 1959: 595).
- 22) ara arġanı sabınlap yusan da aġarmas (Kara kargayı sabunla yıkasan da beyazlamaz) (THM, 1959: 595).
- 23) arġa balası tizek uķır (Karga yavrusu tezek gagalar) (THM, 1959: 595).
- 24) arġa balasınıŋ avızın taş bēlen tomalamasaŋ, arıldavdan tuġtamas (Karga yavrusunun aġzını taş ile tıkamasa, gaklamaktan duramaz) (THM, 1959: 595).
- 25) arġa bēlen unıŝsaŋ, borınıŋ tizekten otılmas (Karga ile gezersen, burnun tezekten kurtulmaz) (THM, 1959: 595).
- 26) arġa bu balam üzēme oġŝıy dip üstērgen, üsse (balası) kükē bulġan, di (Karga bu yavrum bana benzesin deyip büyüttür, büyüdüġünde (yavrusu) guguk kuşu olurdu) (THM, 1959:595).
- 27) arġa eytken:-Bılbıl minēm balamnan öyrense, bōtēnley matur sayrar idē, digen di (Karga sōylerdi: -Būlbūl benim yavrumdan öġrense tamamen güzel öterdi, diye (THM, 1959: 599).

- 28) ara kilse, ar kiter, torna kilse, toriş yu (Karga gelse kar yok, turna gelse duruş yok) (THM, 1959: 597).
- 29) ara kükē balasın küpmē aşatsa da, kekük dip kıçkırır (Karga guguk kuşu yavrusunu ne kadar beslese de guguk deyip öterdi) (THM, 1959: 598).
- 30) ara küzē çüpte (Karga gözü çöpte) (THM, 1959: 598).
- 31) ara küzē tizekke töşer (Karga gözü tezeğe düşer) (THM, 1959: 598).
- 32) ara alağanıfnı uymas (Karga kurutulmuş ete doymaz)(THM,1959:596).
- 33) ara ar tēlese, yaņır yavar(Karga kar istese yağmur yağar) (THM, 1959: 597).
- 34) ara arığağa: - a tottu, di imēř(Karga atmacaya: -Zor tuttuk, demiş) (THM, 1959: 597).
- 35) ara ardan urıkmas, körtlēk körtten örekmes (Karga kardan korkmaz, keklik kar yığımından korkmaz) (THM, 1959: 597).
- 36) ara ara bēlen oçar (Karga karga ile uçar) (THM, 1959: 596).
- 37)ara ara küzēn ığarmas(Karga karga gözünü ıkarmaz)(THM, 1959:596).
- 38) ara aręanı ēraqtan küre (Karga kargayı uzaktan görür) (THM, 1959:596).
- 39) ara aręanın bēler (Karga bedduasını bilir) (THM, 1959: 596).
- 40) ara aręanı ışandıra (Karga beddua edip inandırır) (THM, 1959: 597).
- 41) ara aręasa, üz başına (Karga beddua etse kendi başına) (THM, 1959:597).
- 42) ara arıldasa, kışnı aırır; az kaņıldasa, yaznı aırır (Karga gaklasa kışı ağırır, kaz ötüşse yazı ağırır) (THM, 1959: 597).
- 43) ara arıldavın uymas (Karga gaklamasını bırakmaz) (THM, 1959: 597).
- 44) ara azęa oğıym dip botın ayırgan (Karga kaza benziyim deyip bacaklarını koparır) (THM, 1959: 596).

- 45) arġa kıçķır bēlen yaņġır kilmes(Karga gaklamasıyla yaġmur gelmez) (THM, 1959: 598).
- 46) arġa upsa, kōtūĉē bēlen (Karga kalksa, oban ile) (THM, 1959: 598).
- 47) arġa mēñ arıldasa da, yaz bulmas(Karga bin kere gaklasa da yaz olmaz) (THM, 1959: 598).
- 48) arġa niġetlē anatın ıyıp oĉsa da, arĉıġa bulmas (Karga ne kadar kanadını kırıp uĉsa da atmaca olmaz) (THM, 1959: 598).
- 49)arġa oyasına torna oyalāġan(Karga yuvasına turna yerleşir)(THM,1959:598).
- 50) arġa sayıřkan cırın cırlıym dip, ūz cırın onıtķan (Karga saksāġan gibi ūteyim deyip kendi ūtūřunū unutmıř) (THM, 1959: 599).
- 51) arġa sayıřkan yōrēn yōrim dip, ūz yōrēn onıtķan imēř (Karga saksāġan gibi yūrūyūp deyip kendi yūrūmesini unutmıř) (THM, 1959: 598).
- 52) arġa taķıldav bēlen cil kilmes(Karga ūtmesiyle rūzgar gelmez) (THM, 1959: 599).
- 53) arġa tēlegēne ar yavar (Karga isteġiyle kar yaġar) (THM, 1959: 599).
- 54) arġa tēlegēne ar yavmıy (Karga isteġiyle kar yaġmaz) (THM, 1959: 599).
- 55) arġa ūleksege cıylır (Karga leře toplanır) (THM, 1959: 600).
- 56) arġa ūstērseñ, kūzēñ ukır(Karga beslersen kōzūnūn ıkarır) (THM, 1959: 600).
- 57) arġa ūz balasına: Zarif zirekten tuvġan, dip eytēr di (Karga kendi yavrusuna: Zarif akıllıdan doġan, dermiř) (THM, 1959: 599).
- 58) arġa ūzēn oř sanır (Karga kendini kuř sanır) (THM, 1959: 599).
- 59) arġa ūzēn ūĉēkler (Karga kendini tahrik eder) (THM, 1959: 599).
- 60) arġa ūzēnēñ balasın appaġım dip sōyer imēř (Karga kendi yavrusunu apakım diye severmiř) (THM, 1959: 599).

- 61)** aręa yulbaşçısı bulsa, leksege alıp barır(Karga yol başçısı olsa leşe gider) (THM, 1959: 599).
- 62)** aręadan km güzel dip sorağannar da, -Minm balalarım, digen (Kargadan kim güzel diye soranlara: -Benim yavrularım, der) (THM, 1959: 595).
- 63)** aręadan aravıl uysañ, üstüne yav kitrr (Kargadan bekçi yapsan, üstüne düşman getirir) (THM, 1959: 595).
- 64)** aręadan aręa tuvar (Kargadan karga doğar) (THM, 1959: 595).
- 65)** aręadan sanduğaç tuvmas (Kargadan blbl doğmaz) (THM, 1959: 596).
- 66)** aręaęa asıl oşlık birgenner de, aręanın uymaęaç, yańadan uvıp cibergenner imş (Kargaya asıl kuşluk verenler de bedduasından vazgeiremeyince yeniden kovup gnderirmiş) (THM, 1959: 595).
- 67)** aręaęa azan tapşırđık, sayışkanęa ut yaqtırdık (Kargaya kazan buldurduk, saksaağana ateş yaqtırdık) (THM, 1959: 595).
- 68)** aręaęa sabın, tilge ğt (Kargaya sabun, deliye ğt) (THM, 1959: 595).
- 69)** aręanı bal blen sıylasań da, tizek uķımıy tuymas (Kargayı bal ile beslesen de tezek gagalamadan doymaz) (THM, 1959: 598).
- 70)** aręanı baş it, ul sin leksege iltsn(Kargayı lider yap, o seni leşe getirsin) (THM, 1959: 598).
- 71)** aręanı itlkke yapmıylar (Kargayı kafese kapatmazlar) (THM, 1959: 598).
- 72)** aręanı ilge baş itseń, aręıştan başıń ıkmas (Karganı memleketine başkan etsen, lanetten başın kurtulmaz) (THM, 1959: 598).
- 73)** aręanı aręap bizdre almassıń(Kargayı beddua etmekten bezdiremezsin) (THM, 1959: 598).
- 74)** aręanıń br kz uķta, ikns pte (Karganın bir gözü belada, ikinci gözü pte) (THM, 1959: 598).
- 75)** aręanıń z tavışı zne uş(Karganın kendi ötüşü kendine güzel) (THM, 1959: 598).

76) Kaz k b k k çkiramın dip,  arġanıñ artı yırtılġan, di (Kaz gibi baġırayım deyip karganın k çi yırtıldı) (THM, 1959: 594).

77)  azınġan  arġa  ar astınnan  alca tapġan,  azınmaġan  ar  st nde  atıp  lgen (Arayan karga kar altından et bulur, aramayan karga kar  st nde donup  l r) (THM, 1959: 594).

78) Kırık  arġaġa b r taş cite (Kırk kargaya bir taş yeter) (THM, 1959: 600).

79) Tevl gen  azıġan,  arġa  oyınġan (Gece g nd z kazıyan karga yıkanır) (THM, 1959: 600).

80) Tevl gen su  e retken,  arġa kinengen (Gece g nd z su sı ratsa karga sevinir) (THM, 1959: 600).

81) Tufanda  arġanı  orı cir  ararġa cibergenner iken de,  arġa  lekse k rge  te  aytırın onıtġan, di (Tufanda kargayı kuru yer aramaya g nderirsin de karga leş g rd ġ nde d nmeyi unutturdu) (THM, 1959: 600).

82)  z n  arġa bulġa , balañ sanduġa  bulmas (Kendin karga olduġunda yavrun b lb l olmaz) (THM, 1959: 601).

83)  z n  arġa bulġa ,  aya barsañ da  ara yomır a salasıñ (Kendin karga olduġunda nereye gitsen kara yumurta yumurtlarsın) (THM, 1959: 601).

84)  zeg  yanġan  arġa taş  ukır(Kendini seven karga taş gagalar) (THM, 1959: 601).

85) Yalġız  arġa  akırıp cil kit rmes (Yalnız karga  aġırıp r zg r getirmez) (THM, 1959: 600).

86) Yalġız  arġa  arkıldap yav kit rmes (Yalnız karga g klayıp d şman getirmez) (THM, 1959: 600).

87) Yalġız  arġa yañġır yavdırmas (Yalnız karga yaġmur yaġdırmaz)(THM,1959: 601).

88) Yalġız  yn n  arġası bka tuymas (Yalnız evin kargası bka doymaz) (THM, 1959: 601).

89) Yat qarğanıñ tavişı tansıq bulır(Yabancı karganın ötüşü başka olur)(THM, 1959: 601).

90) Yöz qarğağa bër taş cite (Yüz kargaya bir taş yeter) (THM, 1959: 594).

Kazan-Tatar atasözlerinde kuş türü olarak adına en fazla rastlanılan hayvan olan karga, zikrediliş çokluğuna göre bütün hayvanlar arasında 5. sırada yer almaktadır. Karga, 125 atasözün 63 tanesinde tek başına yer almaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 3 tanesinde, üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 2 tanesinde karga adına rastlanmaktadır. Karga atasözlerinin 11 tanesinde atmaca ile, 8 tanesinde kaz ile, 6 tanesinde guguk kuşu ile, 6 tanesinde bülbül ile, 5 tanesinde kuzgun ile birlikte yer almaktadır. Karga bu hayvanlar dışında turna ile 3, saksağan ile 3, kuş ile 2, sungur ile 2, papağan, serçe, şahin, küheylan, kirpi, baykuş, keklik ve yelve ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.3.10.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Åksâk kâý tuşdan keyin mara'ydı(Aksak karga önden uçar) (Çobanoğlu, 2004: 74).

2) Ålaqarğa qağ etär Öz vaqtını qağ etär(Ala karga gak ederek vaktini hoş geçirir) (Öz, 2000:128)

3) Ålaqarğada olariñ bolsa yâz bâr qış bâr, ålarsan (Ala kargada alacağın varsa yaz var, kış var; alırsın) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 19).

4) Bâlâlik qarğağa dån tegmäs(Yavrusu olan kargaya yem kalmaz) (Öz, 2000: 131).

5) Beş qorqâqqa bir qarğa (Beş korkağa bir karga) (Öz, 2000: 132).

6) Bir qarğa bilän qış kelmas (Bir kargayla kış gelmez) (Öz, 2000: 132).

7) Bir qışniñ bir yâzi boladi, qarğanıñ qağillagani qâladi (Bir kışın bir de yazı olur, karganın gaklaması kalır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 46).

8) Qarğa bolma, qayrilasan, issiq joydan ayrilasan (Karga olma bükülürsün, sıcak yerden ayrılırsın) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 120).

- 9) Qarğani qafasda bāqmaydılar (Kargayı kafeste bakmazlar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 120).
- 10) Qarğa qarğaniñ közini çoqımäs (Karga karganın gözünü oymaz)(Öz,2000:143).
- 11) Miñ qarğagä bir kesäk (Bin kargaya bir kesek yeter) (Öz, 2000: 146).
- 12) Qarğa uçib ğaz bolmäs, başlıksız üy sâz (Karga uçup kaz olmaz, reissiz ev düzenli olmaz) (Öz, 2000: 143).
- 13) Qarğaniñ öz bäläsi, här kimniñ öz bäläsi (Karganın kendi yavrusu herkesin kendi yavrusu) (Öz, 2000: 143).
- 14) Oqımäy molla bolgän, çoqımäy qarğa bolar (Okumadan molla olan, gagalamayan karga olur) (Öz, 2000: 146).
- 15) Topidan ayrılğan ğâz töp qarğaga yem bolur (Sürüden ayrılan kaz, kargalar sürüsüne yem olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 164).
- 16) Yortâq yorğagä yoldaş bolmäs, bürgüt qarğagä sirdâş bolmäs (Hızlı yürüyen, hızlı koşan hayvana yoldaş olmaz, kartal kargaya sırdaş olmaz) (Öz, 2000: 154).

1.3.11. Kartal

*Kartalgillerden, genellikle kızıl siyah tüylü, çok güçlü, yuvasını yüksek kayalıklar üzerinde kuran, iri bir yırtıcı kuş.*¹⁰³ Kartalların güçlü pençeleri ve eğri gagası vardır. En yükseğe uçan kartalların görme yetileri oldukça gelişmiştir.

1.3.11.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Börkët beren avlasa ölgësë, tıçқан avlasa köklësë (Kartal kuzu avlasa model, sıçan avlasa komik) (THM, 1959: 607).
- 2) Börkët biyëkten kırıkmas (Kartal yüksekten korkmaz) (THM, 1959: 607).
- 3) Börkët büdene tüğël (Kartal bildircin değil) (THM, 1959: 607).

¹⁰³ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1095.

- 4) Börkēt kartaysa, tıçқан avlarğa қалır (Kartal yaşlansa sıçан avına kalır) (THM, 1959: 607).
- 5) Börkētneñ oyası biyëk taşta bulır (Kartalın yuvası yüksek taşta olur)(THM, 1959: 607).
- 6) Қарақоş kismekke қunsa da қарақоş bulır(Kartal sandıға konsa da kartal olur) (THM, 1959: 608).
- 7) Қарақоşқа уқ тиген, қайırılıп қараса üz yonı (Kartala ok değse, çıkarıp baksa kendi tüyü) (THM, 1959: 610).
- 8) Tav kıyasız bulmıy, börkēt oyasız bulmıy (Dağ kayasız olmaz, kartal yuvasız olmaz) (THM, 1959: 608).

Kartal, Kazan-Tatar atasözlerinde ‘börkēt’ ve ‘қарақоş’ adlarıyla yer almaktadır. Kartal, 12 atasözün 5 tanesinde tek başına yer almaktadır. Kartal, üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 3’ünde yer almaktadır.

1.3.11.1. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bürgüt küçi ayağıdä, ädämniki dostlikdä (Kartalın gücü ayağında, insanınki dostluğundadır) (Öz, 2000: 133).
- 2) Oğri qarisa, yalęançı bolar, bürgüt qarisa sıçqançı bolar (Hırsız yaşlanırsa yalancı olur, kartal yaşlanırsa sıçancı olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 101).
- 3) Toręay qutursä, bürgütgä apär (Tarla kuşu kudurursa, kartala saldırır) (Öz, 2000: 150).

1.3.12. Kaz

*Perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, uçan, yabancı veya evcil kuş.*¹⁰⁴ Kuğulardan küçük, ördeklerden büyüktür. Kanatları uçlara doğru sivrilen yumuşak tüylerle örtülüdür.

¹⁰⁴ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1120.

1.3.12.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aldan oçkan ata kaz, arttan oçkan ana kaz (Önden uçan baba kaz, arkadan uçan ana kaz) (THM, 1959: 613).
- 2) Ana kaz tuplanğan yomırka başkanda, ata kaz yanında biyër (Ana kaz yumurtlarken baba kaz yanında oynar) (THM, 1959: 613).
- 3) Artı yaman kaz bötën külnë bolgata (Arkası pis kaz bütün gölü kirletir) (THM, 1959: 613).
- 4) Ayırılğan kaznı kümek qarğa cigen (Ayrılan kazı birlik karga yer)(THM,1959: 613).
- 5) Balalı kaz külnëñ eçënde, balasız külnëñ çitënde (Yavrulu kaz göl içinde, yavrusuz kaz göl kenarında) (THM, 1959: 613).
- 6) Balalı kazğa cim times(Yavrulu kaza yem kalmaz) (THM, 1959: 613).
- 7) Balalı kazğa cim times, cim tise de küp times (Yavrulu kaza yem kalmaz, yem kalsa da çok kalmaz) (THM, 1959: 613).
- 8) Bar yeşël de kaz tizegë bulmıy (Her yeşil de kaz tezeği olmaz)(THM, 1959: 613).
- 9) Bërevnëñ ürdegën aşasañ, kazıñnıñ ayağınnan totıp tor (Birinin ördeğini yersen, kazının ayağından tutup dur) (THM, 1959: 613).
- 10) Köz kitken kaz yaz kaytır (Güzün giden kaz yaz döner) (THM, 1959: 617).
- 11) Külde yözgen koñgır kaz çül kadërën bëlmidër, çülde yörgeñ duvadağ kül kadërën bëlmidër (Gölde yüzen boz kaz çöl kadrini bilmez, çölde yürüyen toy kuşu göl kadrini bilmez) (THM, 1959: 617).
- 12) Qarğa qarğa bëlen, kaz kaz bëlen (Karga karga ile kaz kaz ile)(THM, 1959:617).
- 13) Qarğa mëñ qarıldasa da yaz bulmas, kaz bër қаңıldаса da yaz (Karga bin gaklasa da yaz olmaz, kaz bir ölse de yaz) (THM, 1959: 617).

- 14) az arıqlasa da arğa bulmas (Kaz zayıflasa da karga olmaz) (THM, 1959: 614).
- 15) az artınnan tavı İd l aa omas (Kaz arkasından tavuk İdil gemek iin uamaz) (THM, 1959: 614).
- 16) az asrağan g l ekege tepiy (tiyer) (Kaz besleyen g l ekinine pati değer) (THM, 1959: 614).
- 17) az balası azğa irke (Kaz yavrusu kaza sevimli) (THM, 1959: 614).
- 18) az duıgızğa ipte t g l (Kaz domuza arkada değer) (THM, 1959: 614).
- 19) az kilse yaz kile (Kaz gelse yaz gelir) (THM, 1959: 615).
- 20) az akıldavın uymas,  rdek baıldavın uymas (Kaz gaklamadan durmaz,  rdek vaklamadan durmaz) (THM, 1959: 614).
- 21) az anatı alem bulır (Kaz kanadı kalem olur) (THM, 1959: 614).
- 22) az anatı anun yazar (Kaz kanadı kanun yazar) (THM, 1959: 614).
- 23) az anatı at at bulır, alıp yazar at bulır (Kaz kanadı kat kat olur, alıp yazar hat olur) (THM, 1959: 614).
- 24) az anatına su yokmas (Kaz kanadına su bulamaz) (THM, 1959: 614).
- 25) az ankıldar her cirde, ir taıldar tar cirde (Kaz  ter her yerde, erkek konuur dar yerde) (THM, 1959: 615).
- 26) az az b len,  rdek  rdek b len oar (Kaz kaz ile  rdek  rdek ile uar) (THM, 1959: 614).
- 27) az tir s n ilese  de ayı bulmas (Kaz derisi tabaklanıp kayı olmaz) (THM, 1959: 615).
- 28) az tuyғанına sim rmi, urғанına sim re (Kaz doymak iin yemiyor, oburca yiyor) (THM, 1959: 615).
- 29) az  rdekn  talıy,  rdek tavını talıy (Kaz  rdeğe saldırır,  rdek tavuğa saldırır) (THM, 1959: 615).

- 30) Qazlarnı suygançı simerteler (Kazları kesen yer) (THM, 1959: 615).
- 31) Qaznı qanatınnan beyleseñ, küpmë talpınsa da oçalmas (Kazı kanadından bağlasan çok kanat çırpısa da uçamaz) (THM, 1959: 615).
- 32) Qır qazın sanarğa yaramıy, isebë yugala di (Kır kazını saymak faydasız, hesabı kaybolur) (THM, 1959: 617).
- 33) Mëñ qaz, ul da az (Bin kaz, o da az) (THM, 1959: 617).
- 34) Oyasın pıçratqan qaz basıp torır(Yuvasını kirleten kaz ayakta durur) (THM, 1959: 617).
- 35) Seğat unikenë suqqaç, qaz yomırqa sala başlıy (Saat on ikiyi vurduğunda kaz yumurtlamaya başlar) (THM, 1959: 617).
- 36) Tarqalğan qaznı tuplanğan qarğa cim itken (Dağılan kazı toplanan karga yem eder) (THM, 1959: 617).
- 37) Utırğan qaz urının bële (Oturan kaz yatağı ile) (THM, 1959: 617).
- 38) Vaqıt bëlen ata qazğa da selam birërsëñ(Vakit ile ata kaza da selam verirsin) (THM, 1959: 614).
- 39) Yalgız qaznıñ önë çıkmas (Yalnız kazın sesi çıkmaz) (THM, 1959: 617).

Kaz, 55 atasözün 27 tanesinde tek başına yer almaktadır. Turumtay, kuş, tarla serçesi ve kaz bir atasözünde dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 2 tanesinde kaz adına rastlanmaktadır. Kazın atasözlerinde en fazla birlikte yer aldığı hayvan 10 atasözünü ördek ve 8 atasözünü kargadır. Tavuk ile 2 atasözünde birlikte yer alır. Toy kuşu, domuz, sungur ve tahtakurusu ile birer atasözünde kaz birlikte yer alır.

1.3.12.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Qaz aççığı qarğagä, qız aççığı yängägä (Kazın siniri kargaya, kızın siniri yengeye) (Öz Özcan, 2009: 79).
- 2) Qarğa qayılläb ğaz bolmäs, kömpir şinqılläb qız bolmäs (Karga öterek kaz olmaz, yaşlı kadın süslenmekle kız olmaz) (Öz Özcan, 2009: 50).

3) Köldä yürgän qonğır ğâz, çöl qadrini nä bilar Çöldä yürgän tuvälâq, köl qadrini nä bilär (Gölde yüzen kongır kaz, çölün değerini ne bilir Çölde gezen toy kuşu, gölün değerini ne bilir) (Öz, 2000: 145).

4) Küykünäk öz yeridä häm ğâz bolar, häm ördäk (Yar kuşu yerine göre hem kaz, hem de ördek olur) (Öz, 2000: 145).

5) Ördäk bersän, ğâz âläsän (Ördek verirsən kaz alırsın) (Öz, 2000: 147).

6) Ördäk ördäk bilän uçar, ğâz ğaz bilän uçar(Ördek ördekle kaz kazla uçar)(Öz, 2000: 147).

7) Tozgän ğâz toplängän qarğagä yem bolär (Dağılan kaz, toplanan kargalara yem olur) (Öz, 2000: 150).

Kaz, 12 atasözün 5'inde karga ile 3'ünde ördek ile birer tanesinde baykuş, tazı ve it ile birlikte yer almaktadır. Kaz, yar kuşu ve ördek üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.3.13. Kırlangıç

*Kırlangıçgillerden, geniş gagalı, çatal kuyruklu, ince uzun kanatlı, küçük göçebe kuş.*¹⁰⁵ Gagaları geniş yırtmaçlı olup uçarken sinek ve sivrisinek gibi küçük böcekleri avlarlar. Baş, kuyruk ve kanatları siyah, karnı beyaz, alın ve gerdanı kahverengi rengindedir. Hızlı uçabilirler.

1.3.13.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Bër qarlığaç kına yaz citkërmi (Bir kırlangıç ile yaz gelmez)(THM, 1959: 589).

2) Qarlığaçnıñ koyırığı ceplë, ëlannıñ tëlë(Kırlangıcın kuyruğu ayrı, yılanın dili) (THM, 1959: 589).

3) Qarlığaç sanduğaçka iyere almıy (Kırlangıç bülbüle ısınmaz)(THM,1959: 590).

4) Qarlığaç könnë maqtıy, sanduğaç tönnë (maqtıy) (Kırlangıç günü över, bülbül geceyi (över)) (THM, 1959: 589).

¹⁰⁵ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1161.

5) arlıa yorta, sandua baaa unar (Kırlanı yurda, blbl bahçeye konar) (THM, 1959: 589).

6) arlıatan knn sora, sanduatan tnn sora (Kırlanıtan gn sor, blblden geceyi sor) (THM, 1959: 590).

7) Oanda arlıa uzar, sayraanda sandua (uzar) (Utuunda kırlanı geçer, ttgnde blbl) (THM, 1959: 590).

Kırlanı, 8 ataszn 6'sında blblle ve 1'inde yılanla birlikte yer almaktadır.

1.3.13.2. zbek Trkesi Ataszlerinde: Kırlanı adına zbek Trkesi ataszlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.14. Kuu

*Perde ayaklılardan, yaban ve evcil trleri bulunan, çok uzun ve kıvrık boyunlu, geni gagalı, geni kanatlı bir su kuu.*¹⁰⁶Erikinleri turuncu gagaları ve siyah yz çıkıntılarını haricinde tmyle beyazdır. Perdeli ayaklarıyla iyi yzmekte ve geni kanatlarıyla iyi uabilmektedir.

1.3.14.1. Kazan-Tatar Trkesi Ataszlerinde:

1) Ao atsa tene (at) (Kuu vursan ggsne (at)) (THM, 1959: 609).

2) Ao ayaına su yokmas (Kuu ayaına su bulamaz) (THM, 1959: 582).

3) Ao klde bulır, aarla suda bulır(Kuu glde olur, martı denizde olur) (THM, 1959:582).

4) Ao krse atıp al, blbl krse satıp al (Kuu grsen yakala, blbl grsen satın al) (THM, 609).

5) Ao aımır da yasanır, sılanır da sıypanır (Kuu silkenir de sslenir, ziyafette sevilir) (THM, 1959: 582).

6) Ao pak o(Kuu temiz ku) (THM, 1959: 582).

¹⁰⁶ Trke Szlk, 2005, s. 1247.

- 7) Aqkoş pak külde yözer (Kuğu temiz gölde yüzer) (THM, 1959: 582).
- 8) Aqkoş yarınnan kıalsa, üzen taş kıyağa orır imëş (Kuğu yerinden olsa kendini taş kayaya vururmuş) (THM, 1959: 582).
- 9) Her külde aqkoş bulmas (Her gölde kuğu olmaz) (THM, 1959: 582).

Kuğu adı 11 atasözün 7 tanesinde tek başına yer almaktadır. Martı ile 1, ördek ile 1, bülbül ile 1 atasözünde kuğu birlikte yer almaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünde de yer alan kuğu, bu atasözünde deve, geyik ve yabancı hayvan adıyla birlikte yer almaktadır.

1.3.14.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Kuğu adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.15. Kuş

*Yumurtlayan omurgalılarından, akciğerli, sıcakkanlı, vücudu tüylerle örtülü, gagalı, iki ayaklı, iki kanatlı uçucu hayvanların ortak adı.*¹⁰⁷ Diğer duyularına kıyasla görme duyuları daha fazla gelişmiştir. Birçok yaşayan türü bulunmaktadır.

1.3.15.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Altın tavğa koş kërmes (Altın dağa kuş girmez) (THM, 1959: 578).
- 2) Ana koş oyanı yasar (Dişi kuş yuvayı yapar) (THM, 1959: 578).
- 3) Asıl koş ayağınnan (ëleğër) (Asil kuş ayağından tutulur) (THM, 1959: 609).
- 4) Asıl koşnıñ balası aldına kuymıy aş cimes (Asil kuşun yavrusu önüne koymadığın yemeği yemez) (THM, 1959: 578).
- 5) Bala koş oçar, kınar ağacın tapmas (Yavru kuş uçar konacağı ağacını bulmaz) (THM, 1959: 578).
- 6) Bala koş oyasında ni kürse, oçkanında şunu kürër (Yavru kuş yuvasında ne görürse uçtuğunda onu görür) (THM, 1959: 578).

¹⁰⁷ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1268.

- 7) Bala oşnıñ avızı zur bulır (Yavru kuşun ağızı büyük olur) (THM, 1959: 578).
- 8) Běr u ikė oşnı ütermes (Bir ok iki kuşu öldürmez) (THM, 1959: 609).
- 9) Cim bėlen oş oar (Rızık ile kuş uar) (THM, 1959: 582).
- 10) itlėkke yrenge oş irėkte başın yualtır (Kafese alışan kuş bağımsızlıkta lür) (THM, 1959: 636).
- 11) Diñgėzdegė balık satılmıy, havadağı oş satılmıy (Denizdeki balık satılmaz, havadaki kuş satılmaz) (THM, 1959:609).
- 12) Ėtnėkė tke, oşnıı oşa (tinki ite, kuşunki kuşu) (THM, 1959: 695).
- 13) Ėtnėkėn oş aıy, oşnıın ort aıy (tinkini kuş yer, kuşunkini kurt yer) (THM, 1959:695).
- 14) Ėtten t tuva, oştan oş (tten it doğar, kuştan kuş) (THM, 1959: 695).
- 15) Ėarip oşnıñ oyasın teñre yasar (Garip kuşun yuvasını Tanrı yapar) (THM, 1959: 578).
- 16) Havadağı oşnı atmas borın satmıylar(Havadaki kuşu tutmadan satmazlar) (THM, 1959: 613).
- 17) Her oş oıp laın bulmıy (Her kuş uup şahin olmaz) (THM, 1959: 581).
- 18) Her oş üz cėnėşė bėlen oar (Her kuş kendi türüyle uar) (THM, 1959: 582).
- 19) Her oş üz tamağı bėlen tuyına(Her kuş kendi iştahı ile beslenir) (THM, 1959: 581).
- 20) Her oş üz tavıı bėlen sayrıy(Her kuş kendi sesiyle ter) (THM, 1959: 581).
- 21) Her oş üz tavıınnan tem taba (Her kuş kendi tüşüyle keyiflenir) (THM, 1959: 581).
- 22) Her oş üz oyasın üye korır (Her kuş kendi yuvasını kendi korur)(THM,1959: 581).
- 23) Her oşnıñ üz sayravı üzėne matur(Her kuşun kendi tüşü kendine güzel) (THM, 1959: 581).

- 24) Herbër ҡoş üz oyasın yarata (Her kuş kendi yuvasını sever) (THM, 1959: 581).
- 25) Işanğan oyada ҡoş yuқ (Güvendiğin yerde kuş yok) (THM, 1959:612).
- 26) İr ҡulında ҡoş tuymas (Yiğit elinde kuş doymaz) (THM, 1959: 610).
- 27) Kiter ҡoşnıñ başı  lger  (Giden kuşun başı ileri) (THM, 1959: 579).
- 28) K çs z ҡoşnıñ oyası b rk t yanında bulır (Güçsüz kuşun yuvası kartal yanında olur) (THM, 1959: 580).
- 29) anatı kay rolған ҡoş oçmas (Kanadı kırılan kuş uçmaz) (THM, 1959: 579).
- 30) orı ҡulğa ҡoş ҡunmas (Kuru ele kuş konmaz) (THM, 1959: 611).
- 31) oş ayağan k kke arar (Kuş arayan g ge bakar) (THM, 1959: 579).
- 32) oş bar it  aşalır, oş bar it  aşalmas(Kuş var eti yenir, kuş var eti yenmez) (THM, 1959:611)
- 33) oş borını b len tuқ (Kuş burunu ile doyar) (THM, 1959: 579).
- 34) oş borinsız tuymas (Kuş burunsuz doğmaz) (THM, 1959: 579).
- 35) oş citken cir ne unar (Kuş b y d ğ  yere konar) (THM, 1959: 580).
- 36) oş havada sına (Kuş havada sına) (THM, 1959: 580).
- 37) oş anatı b len oçar, oyrığı b len unar (Kuş kanadı ile uçar, kuyruğı ile konar) (THM, 1959: 579).
- 38) oş oş b len avlana (Kuş kuş ile avlanır) (THM, 1959: 611).
- 39) oş sayravınnan bilg l  (Kuş  t ş nden bellidir) (THM, 1959: 579).
- 40) oş oçmasa, kervan k çmes (Kuş uçmasa kervan g çmez) (THM, 1959: 579).
- 41) oş oyasında ni k rse, oçanında şunu  şler (Kuş yuvasında ne g r rse uçtuğunda onu yapar) (THM, 1959: 579).
- 42) oş oyasız bulmıy (Kuş yuvasız olmaz) (THM, 1959: 579).

- 43) oşına kre oyası (Kuşuna gre yuvası) (THM, 1959: 580).
- 44) oşına kre tozağı (Kuşuna gre tuzağı) (THM, 1959: 611).
- 45) oşka altın itlk zindan (Kuşa altın kafes zindan) (THM, 1959: 611).
- 46) oşlarđa irkte o altın itlkte tordan artığrak (Kuşlara uzağa umak altın kafeste durmaktan iyidir) (THM, 1959: 611).
- 47) oşlarını cıysañ brkt cıy, kışkı tunıñ tlk iter (Kuşları toplarsan kartal topla, kış giysini tilki eder) (THM, 1959: 611).
- 48) oşnı azık blen aldıylar (Kuşu yiyecek ile avlarlar) (THM, 1959: 611).
- 49) uldandan aşığan oş rak omas(Elden yiyen kuş uzak uamaz) (THM, 1959: 580).
- 50) ulđa yrenen oş kırdadaşır (Elde ğrenen kuş aık alanda şaşırır) (THM, 1959: 580).
- 51) urıkkan oş uyaktan rkr (Gcsz kuş alılıktan korkar)(THM, 1959: 580).
- 52) urka oş oyasın olu yul tsne yasıy (Korkak kuş yuvasını byk yol stne yapar) (THM, 1959: 580).
- 53) Oar oş zn avđa tottırır (Uan kuş kendini ava yakalatır) (THM, 1959: 611).
- 54) Sebepsz oş omas (Sebepsiz kuş umaz) (THM, 1959: 581).
- 55) Tlemegen ağacına oş ta oya yasamıy (İstemeyenin ağacına kuş da yuva yapmaz) (THM, 1959: 581).
- 56) Tırnağı batsa, btn oş helak(Tırnağı batsa btn kuş helak)(THM,1959:612).
- 57) Tben okan yuğarı unar, yuğarı okan oş tben unar (Alak uan kuş yukarı konar, yksek uan kuş alağa konar) (THM, 1959: 581).
- 58) Uylamıy okan oş unarđa tal tapmas (Dşnmeden uan kuş konmaya dal bulamaz) (THM, 1959: 581).

59) Yañgır yavıp yar tulmas, asıl qoş talğa qunmas (Yağmur yağıp sahil dolmaz, güzel sesli kuş dala konmaz) (THM, 1959: 581).

60) Yorta asrağan qoş ʻrak oqmas(Yurtta büyüyen kuş uzak uçmaz) (THM, 1959: 579).

Kuş, 82 atasözün 53 tanesinde tek başına yer almaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 3 tanesinde, üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 4 tanesinde kuş adı yer almaktadır. Kuş, at ile 4, it ile 3, tavuk ile 2, karga ile 2, baykuş ile 2 atasözünde birlikte yer almaktadır. Kurt, küheylan, bülbül, kuğu, balık, şahin, kartal, sungur ve yarası ile birlikte kuş adı birer atasözünde yer almaktadır.

1.3.15.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aqlli iş qanâtlı quş (Akıllı iş kanatlı kuştur) (Öz, 2000: 126).
- 2) Ât aç qâlsâ yâlini yer, quş aç qâlsâ pätini (At aç kalırsa yelesini yer, kuş aç kalırsa teleğini yer) (Öz, 2000: 126).
- 3) Boyigä yetgän qız, uçirmä bolgän quş (Genç kız uçacak kuştur) (Öz Özcan, 2009: 103).
- 4) Däraxt ösib quş qonâr (Ağaç büyür kuş konar) (Öz, 2000: 126).
- 5) Här quş öz uyäsikä erkin (Her kuş kendi yuvasında hürdür) (Öz, 2000: 126).
- 6) Här quş öz uyäsigä qaräp uçär (Her kuş kendi yuvasına doğru uçar) (Öz, 2000: 126).
- 7) Kitâbsiz oqış qanâtsiz quş (Kitapsız okuma kanatsız kuştur) (Öz, 2000: 127).
- 8) Qız bâlä quş, er bâlä tuy (Kız çocuğu kuş, erkek çocuğu tuğ) (Öz, 2009: 107).
- 9) Qoldan berganda quş tuymas(Elden verilene kuş doymaz)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 77).
- 10) Quş butâqqa sıgnâr, âdäm vätängä (Kuş dala, insan vatanına sığınır) (Öz, 2000: 127).
- 11) Quş häm näfsidän ilinâr (Kuş nefesine uyduğu için yakalanır) (Öz, 2000: 127).

- 12) Quş qanâti bilân (Kuş kanatı ile) (Öz, 2000: 127).
- 13) Quş qanâti bilân uçib, quyruğı bilân qonâr (Kuş kanadı ile uçar, kuyruğı ile konar) (Öz, 2000: 127).
- 14) Quş tilini quş biladi (Kuşun dilini kuş bilir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 132).
- 15) Quş, uyasida körganini qiladi (Kuş, yuvasında gördüğünü yapar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 132).
- 16) Oğıl qanâtlı ât bolsä, qız qanâtlı quşdir (Oğlan kanatlı at olsa, kız kanatlı kuştur) (Öz Özcan, 2009: 114).
- 17) Yerda yâtgân yumurtqa âsmânda uçgan quş bolar (Yerde yatan yumurta, gökte uçan kuş olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 181).
- 18) Yoqni yondirib bolmas, quşni qondirib bolmas (Olmayan şeyi oldurmazsın, kuşu dala konduramazsın) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 145).
- 19) Yâmğir yâğsa, torğay bâlasin yaşırar, dol yâğsa, öz başın yaşırar (Yağmur yağarsa tarla kuşu yavrusunu saklar, dolu yağarsa kendi başını saklar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 176).
- 20) Yâzda qoygan pâyganakka qışda kelib quş ilindi (Yazın koyduğun tuzağa kışın gelip kuş düştü) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 179).

Kuş adı, at ile 4 ve sivrisinek ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.3.16. Kuzgun

*Birçok karga türüne, özellikle karakargaya verilen ad.*¹⁰⁸ Tüyleri siyah renktedir. Gagaları siyah renkte, kalın ve uzundur. Kargagillerin en akıllı kuşudur.

1.3.16.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Atañ kızgın, anañ kızgın, sin këmnen uzgın? (Baban kuzgun, annen kuzgun, sen kimden öğrendin?) (THM, 1959: 606).

¹⁰⁸ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1276.

- 2) Avçı ozg n avlamas,  rdek avlar (Avcı kuzgun avlamaz,  rdek avlar) (THM, 1959: 609).
- 3) Cimt kten ozg n ciren r (Yemekten kuzgun iğrenir) (THM, 1959: 607).
- 4) İke arga talaşsa, b r ozg nğa cim t şer (İki karga d v şse, bir kuzguna yem d şer) (THM, 1959: 1959: 594).
- 5) İke ozg n talaşsa, b r argaga cim t şer (İki kuzgun d v şse, bir kargaya yem d şer) (THM, 1959: 606).
- 6) ozg n balası anasınnan uzg n(Kuzgun yavrusu anasından  ğrenir)(THM,1959: 606).
- 7) ozg n arganı “ara!” dip hurlağan (Kuzgun kargayı”kara!” deyip k c mserdi) (THM, 1959: 606).
- 8) ozg n ıkırırsa  z başına (Kuzgun bağırsa kendi başına) (THM, 1959: 606).
- 9) ozg n ozg nğa oçar (Kuzgun kuzguna uçar) (THM, 1959: 606).
- 10) ozg n ozg nniň k z ň tiřmes(Kuzgun kuzgunun g z n  deřmez) (THM, 1959: 606).
- 11) ozg n  lekseden urıkmas (Kuzgun leşten korkmaz) (THM, 1959: 606).
- 12) ozg n yav başlar, yavğa arga iyer r (Kuzgun saldırıya başlar, saldırıya karga yakınlaşır) (THM, 1959: 606).
- 13) ozg n yul başlarğa osta bulır (Kuzgun yol bulmada usta olur) (THM, 1959: 606).
- 14) ozg nniķi ağağ başında, arganıķı ortak (Kuzgununki ağağ başında, karganunki ortak) (THM, 1959: 606).
- 15) Ubırnıķı ortak, ozg nniķi ağağ başında (Oburununki ortak, kuzgununki ağağ başında) (THM, 1959: 607).
- 16)  leke is n ozg n aldan sizer(Leş kokusunu kuzgun baştan sezer) (THM, 1959: 607).

17) Ülekse yanına qozgın cıyılır (Leş yanına kuzgun toplanır) (THM, 1959: 607).

Kuzgun, 18 atasözün 11 tanesinde tek başına, 5 tanesinde karga ile, 1 tanesinde kurt ve 1 tanesinde ördek ile birlikte yer almaktadır.

1.3.16.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Quzğun aç qâlsä, tirikni häm çoqır (Kuzgun aç kalırsa, sağ canlıyı da yer) (Öz, 2000: 144).

2) Böri bilan quzğun ovda ortâq (Kurt ile kuzgun avda ortakdır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 132).

1.3.17. Leylek

*Leyleksilerden, kışın tropikal Afrika'da yaşayan, siyah telekli, uzun gagalı, uzun bacaklı, büyük, beyaz, göçmen kuş.*¹⁰⁹ Erişkinlerin bacak ve gagası kırmızı, tüyleri beyaz renktir.

1.3.17.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde: Leylek adına Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.17.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Läyläkniñ äyâğı özigä qısqa (Leyleğin ayağı kendine kısa gelir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 145).

2) Läyläkniñ ketişiga bâqmaydılar, kelişiga bâqadılar (Leyleğin gidişine bakmazlar, gelişine bakarlar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 134).

3) Läyläkniñ yurişini qilaman deb çumçuqniñ çatanogı yirti libdi (Leyleğin yürüdüğü gibi yürüyeceğim diye serçenin çatı ayrılmış) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 134).

¹⁰⁹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1306.

1.3.18. Ördek

*Perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri bulunan su kuşu.*¹¹⁰ Ayakları kısa ve vücudun arka tarafında olduğunda yürümekte zorlanırlar. Obur olduklarından ne bulursa yer.

1.3.18.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aptırağan ürdek artı bēlen çumar(Şaşırın ördek kıcı ile dalar)(THM,1959:618).
- 2) Artırağan ürdek başın taşlar da artın tēler (Şaşırın ördek başını bırakıp kıcıyla dalar) (THM, 1959: 618).
- 3) Balalı ürdek külden kitmes(Yavrusu olan ördek gölden gitmez) (THM, 1959: 618).
- 4) Başçı ürdek aldan oçar (Önder ördek önden uçar) (THM, 1959: 618).
- 5) Bērevnēñ ürdegēn aşasañ, kaz hezērle (Birin ördeğini yersen kaz hazırla) (THM, 1959: 618).
- 6) Bötēn dönyanı su alsa, ürdekke ni kayğı!(Bütün dünyayı su alsa ördeğe ne gam!) (THM, 1959: 618).
- 7) Kēşē ürdegēn aşaganda, üz kazıñnı onıtma (Başkasının ördeğini yediğinde, kendi kazını unutma) (THM, 1959: 619).
- 8) Kirē kitken ürdek külge artı bēlen çumar(Geri giden ördek kıcı ile dalar) (THM,1959: 619).
- 9) Kügel külēne küre çumar (Gövel ördek gölüne göre dalar) (THM, 1959: 619).
- 10) Kül bulğaç, ürdek bula, ürdek bulğaç, hōrmet bula (Gölü olanın ördeği olur, ördeği olanın hürmeti olur) (THM, 1959: 619).
- 11) Qaya barsa da ürdeknēñ artı üzē bēlen (Ne tarafa gitse de ördeğin arkası kendisi ile) (THM, 1959: 619).
- 12) Ürdek art sanına ışanmasa, ekelenē yotmıy(Ördek kıcına güvenmese ekini yutmaz) (THM, 1959: 620).

¹¹⁰ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1546.

- 13) Ürdek alsan, az birersēñ (Ördek alırsan kaz verirsin) (THM, 1959: 620).
- 14) Ürdek bakıldavın uymas (Ördek vaklamasını düzenlemez) (THM, 1959: 621).
- 15) Ürdek balasın suda yözerge öyretmiler (Ördek yavrusuna suda yüzmeyi öğretmezler) (THM, 1959: 621).
- 16) Ürdek bebkesē tavı astında tuvsa da suga tartır (Ördek yavrusu tavuk altında doğsa da suya eker) (THM, 1959: 621).
- 17) Ürdek birgen az köter, hiç birmegen ni köter? (Ördek veren kaz diler, hiç vermeyen ne diler?) (THM, 1959: 621).
- 18) Ürdek birseñ, az alırsıñ, az birseñ, adalırsıñ (Ördek versen kaz alırsın, kaz verirsın yok olursun) (THM, 1959: 621).
- 19) Ürdek kitse, az kiler (Ördek gitse kaz gelir) (THM, 1959: 621).
- 20) Ürdek külēne küre umar (Ördek gölüne göre dalar) (THM, 1959: 621).
- 21) Ürdek nietlē sıypansa da ao bulalmıy (Ördek ne kadar okansa da kuu olmaz) (THM, 1959: 621).
- 22) Ürdek oar, kaz alır (Ördek uar kaz kalır) (THM, 1959: 621).
- 23) Ürdek suda batmas (Ördek suda batmaz) (THM, 1959: 621).
- 24) Ürdek sudan tuymas (Ördek sudan doymaz) (THM, 1959: 621).
- 25) Ürdek yomırkasın tavı basar, bebkesē suga aar (Ördek yumurtasına tavuk basar, yavrusu suya aar) (THM, 1959: 621).
- 26) Ürdekneñ un bakıldavınnan aznıñ bēr arı itkenē artık (Ördein on vaklamasından kazın bir ötmesi iyidir) (THM, 1959: 621).

Ördek, kaz ve tavuk üç faklı hayvan adıyla kurulan atasözünde birlikte yer almaktadır. Kaz ile 10, tavuk ile 3, kuzgun ile 1, kuu ile 1 ve örümcek ile 1 atasözünde ördek adı birlikte yer almaktadır.

1.3.18.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Balali ördäk koldan ketolmas, bolasi yaş eldan ketalmas (Yavrulu ördek gölden gidemez, çocuğu genç olan yurdundan gidemez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 178).
- 2) Duniyâni suv olsa, ördäkka nima ğam? (Dünyayı su alsa ördeğe ne gam) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 71).
- 3) Hâr kim eligä, ördäk gölüne (Herkes iline, ördek gölüne) (Öz, 2000: 139).
- 4) Ördäk bilan topişgan horâzniñ katagini suv bâsadi (Ördekle arkadaş olan horozun kümesini su basar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 148).
- 5) Ördäk bolmäy, ğâz bol, bilim âlib sâz bol (Ördek olacağına kaz ol, bilim alıp iyi ol) (Öz, 2000: 147).
- 6) Ördäk yoq köldä lâyxoräk xân(Ördeğin olmadığı yerde su çulluğu handır)(Öz, 2000: 147).
- 7) Yâmân ördäk ävväl uçâr (Kötü ördek önce uçar) (Öz, 2000: 153).

Ördek, 10 atasözün 3'ünde kazla, 1'inde horozla ve 1'inde su çulluğu ile birlikte yer almaktadır.

1.3.19. Papağan

*Papağangillerden, tırmanıcı, eğri gagalı, pek çok türü bulunan, insan sesini taklit edebilen kuşların genel adı, dudu.*¹¹¹Sıcak yerlerde yaşayan, parlak tüylü ve kalın dillidir. Kanatları kısadır. Tüyleri yeşil, sarı, kırmızı, beyaz, mavi ve siyahtır.

1.3.19.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bilbilniñ öñe tatlı, tutıyniñ tälë tatlı (Bülbülün sesi tatlı, papağanın dili tatlı) (THM, 1959: 635).
- 2) Karga tutıy қоş yörëşën yörим dip, üz yörëşën onıtқан (Karga papağan gibi yürüyeyim deyip kendi yürüyüşünü unuttu) (THM, 1959: 599).

¹¹¹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1569.

- 3) Tutıy ayağın küröp hurlandı, buyın küröp sırlandı (Papağan ayağını görüp söylendi, boynunu görüp süslendi) (THM, 1959: 635).
- 4) Tutıy tölə arkasında çitlökke käre(Papağan dili arkasında kafese girer)(THM, 1959: 636).
- 5) Tutıynı kürgeç, ğıybđiněň isěne hatını töşken (Papağanı gördüğünde ğıybđinin aklına karısı düşer) (THM, 1959: 636).

Papağan, 3 atasözünde tek başına yer almaktadır. Papağan, saksagan ile 2, bülbül ile 1, hindi ile 1 ve karga ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.3.19.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Özbek Türkçesi atasözlerinde papağan adına rastlanmamaktadır.

1.3.20. Saksagan

*Kargagillerden, karnı beyaz, kanatları ve kuyruğu kül rengi diğer yerleri parlak, kara, uzun kuyruklu kuş.*¹¹² Boyu 40-50 cm olan saksaganın kuyruğu 25 cm'i bulur. Hırsız kuş olarak tanınır. Elmas, boncuk gibi dikkat çekici parlak eşyaları çalarak yuvasına götürür. Yuvasının üstünü dikenlerden bir çalı ile örter. Böcekler, solucanlar, kuş yumurtaları ve leşlerle beslenir.¹¹³

1.3.20.1. Kazan- Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Her sayışkan üz koyrığın maqtıy(Her saksagan kendi kuyruğunu över) (THM,1959: 602).
- 2) Sayışkan cirge bër kunganda kırık sikërër (Saksagan yere bir konuştuğunda kırık seker) (THM, 1959: 602).
- 3) Sayışkan çuķığan bėlen tuķ bulmas(Saksagan gagalamak ile doymaz) (THM,1959: 602).
- 4) Sayışkan ğına turı oça (Saksagan sadece düz uçar) (THM, 1959: 601).

¹¹² Türkçe Sözlük, 2005, s. 1687.

¹¹³ <http://www.kuslar.gen.tr/saksagan.html> (2.07.2017)

- 5) Sayışkan kıoyırđı bēlen sizer (Saksağan kuyruğu ile hisseder) (THM, 1959: 601).
- 6) Sayışkan sağ bulır (Saksağan dikkatli olur) (THM, 1959: 601).
- 7) Sayışkan sađlıđının ulmi, sođlıđının ũle (Saksađan tutumluluđundan ūlmez, ađgūzlūlūđünden ūlūr) (THM, 1959: 602).
- 8) Sayışkan sanduđaç kūk sayırımın dip, ūıkırdık bulıp ıalđan(Saksađan būlbūl gibi ūteyim deyip gıcırıtı olup kalmıř) (THM, 1959: 602).
- 9) Sayışkan sayrav bēlen sanduđaç bulmas(Saksađan ūtmek ile būlbūl olmaz) (THM, 1959: 602).
- 10) Sayışkan tutıy tēlēn eleklep sağav ıalđan (Saksağan papağan dilini ihbar edip kekeme kalır) (THM, 1959: 602).
- 11) Sayışkan tutıy yūrēřēn ūyrenem dip, ūz yūrēřēn onıtıkan (Saksađan papađan yūrūyūřūnū ūđreneyim deyip kendi yūrūyūřūnū unutur) (THM, 1959: 602).
- 12) Sayışkan ūz başına kıığırır (Saksađan kendi başına bağırır) (THM, 1959: 602).
- 13) Sayışkan ūzē bur bulđaç, oyasınıñ tūbesēn ıaplagan (Saksađan kendi hırsız olduđunda evinin tepesini kapar) (THM, 1959: 602).
- 14) Sayışkan yūrē bēlen yūrēp ūz yūrēñne onıtma (Saksađan yūrūmesi gibi yūrūyūp kendi yūrūyūřūnū unutma) (THM, 1959: 601).
- 15) Sayışkanınıñ kıoyırđı niçe sanasañ unaltı (Saksağan kuyruğunu ne kadar saysan on altı) (THM, 1959: 601).
- 16) Sayışkanınıñ kıoyırđı ūzēnnen řep (Saksađanın kuyruđu kendinden gūzel) (THM, 1959: 602).
- 17) Sayışkanınıñ tađmađı bēr (Saksađanın ūtūřū bir) (THM, 1959: 602).
- 18) Ūlgen sayışkandan tērē sayışkan artıđ(Ūlū saksađandan diri saksađan iyidir) (THM, 1959: 602).

Saksağan, 22 atasözün 14 tanesinde tek başına yer almaktadır. Karga ile 3, papağan ile 3 atasözünde saksağan birlikte yer almaktadır. Saksağan, karga, iskete, bildircin ve tarla serçesiyle birlikte beş farklı hayvan adıyla kurulan atasözünde yer almaktadır.

1.3.20.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Özbek Türkçesi atasözlerinde saksağan adına rastlanmamaktadır.

1.3.21. Serçe

*Serçegillerden, insanlara yakın yerlerde yaşayan, kışın göçmeyen, koyu boz renkli, ötücü küçük bir kuş.*¹¹⁴ Başka kuşların yuvalarında yaşayabilirler.

1.3.21.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Avçı çipçikka tozak qormas (Avcı serçeye tuzak kurmaz) (THM, 1959: 609).
- 2) Bayğış çipçik avlar (Baykuş serçe avlar) (THM, 1959: 603).
- 3) Bër kuldand ıçkıngan çipçikni yañadan totalmassiñ (Bir elden kaçan serçeyi yeniden tutamazsın) (THM, 1959: 587).
- 4) Çipçik çıbıgım di, qarğa qayınım di imëş (Serçe çubuğum der, karga kayın ağacıym dermiş) (THM, 1959: 588).
- 5) Çipçik duvlap kirte cimërmi (Serçe kızıp çit yıkar) (THM, 1959: 588).
- 6) Çipçik kıbırdamıy toralmıy (Serçe kıpırdamadan duramaz) (THM, 1959: 588).
- 7) Çipçik qotırsa yabalaqqa çabar (Serçe delirirse baykuşa bulaşır) (THM, 1959: 588).
- 8) Çipçik ta çıtırmanım digen (Serçe de ormanım der) (THM, 1959: 588).
- 9) Çipçik urınınnan kupmas, oçınnan tuktamas (Serçe yerinden ayrılmaz, uçtuğunda durmaz) (THM, 1959: 588).

¹¹⁴ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1733.

- 10) Çıpçık utırmas, utırsa da tik tormas(Serçe oturmaz, otursa da dik durmaz) (THM, 1959: 588).
- 11) Çıpçıkniķi cilge oça (Serçeninki rüzgâra uçar) (THM, 1959: 588).
- 12) Çıpçıkniķni da üz bizmenë (Serçenin de kendi kantarı) (THM, 1959: 588).
- 13) Çıpçıkniķni da üzëne küre may bar (Serçenin de kendine göre yağı var) (THM, 1959: 588).
- 14) Çıpçıktan kırıkşañ yoklama (Serçeden korkarsan uyuma) (THM, 1959: 588).
- 15) Havadağı turğaynı totam dip, kılındağı çıpçığıñnı ciberme (Havadaki tarla serçesini tutayım deyip, elindeki serçeyi bırakma) (THM, 1959: 583).
- 16) İlde çıpçık ülmes (Yurtta serçe ölmez) (THM, 1959: 587).
- 17) İl östënde çıpçık ta ülmi (Yurt üstünde serçe de ölmez) (THM, 1959: 587).
- 18) İlën cirën söygen çıpçık üz cirënde ülmes (Yurdunu yerini seven serçe kendi yurdunda ölmez) (THM, 1959: 587).
- 19) İrtengë çıpçık tëshën kazır, soñğı çıpçık küzën kazır (Öndeki serçe dişini kazır, sondaki serçe gözünü kazır) (THM, 1959: 587).
- 20) Karta çıpçıkni kibekke aldıy almassiñ(Yaşlı serçeyi kepekle kandıramazsın) (THM, 1959: 587)
- 21) Kırırısık çıpçık ni kınmas, ni tınmas (Hareketli serçe ne konar ne durur) (THM,1959:588).
- 22) Mëñ bayğış bër çıpçıkni niçëk cisën? Mëñ bayğışnı bër çıpçık niçëk ciñsën? (Bin baykuş bir serçeyi nasıl yesin? Bin baykuşu bir serçe nasıl yensin?) (THM, 1959: 604).
- 23) Yabalak maqtansa, çıpçık tottum, dir(Baykuş övünse, serçe tuttum, dermiş) (THM, 1959: 605)
- 24) Yabalak: -Yabalak!, digençë, avızınnan çıpçığı oça (Baykuş: -Baykuş!, dediğinde ağızından serçesi uçar) (THM, 1959: 605).

Serçe, 27 atasözün 1'inde atmaca ve baykuş ile birlikte üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Serçe atasözlerin 5'inde baykuş ile, 2'sinde turna ile, 1'inde karga ile ve 1'inde tarla serçesi ile birlikte yer almaktadır.

1.3.21.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Åvçi çumçuq tutibdi (Avcı serçe tutmuş) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 31).
- 2) Bir kesäk bilän ikki çumçuqni urib bolmäs(Bir kesekle iki serçe vurulmaz) (Öz, 2000: 132).
- 3) Bugungi çumçuq keçagi çumçuqqa çuğurlaşni örgatar (Bugünkü serçe dünkü serçeye ötmeyi öğretir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 50).
- 4) Çumçuq häm özigä bätmän kelâr (Serçe kendini çok ağır zanneder) (Öz, 2000: 134).
- 5) Çumçuq semirib bätmän bolmäs (Serçe şişmanlayıp batman olmaz)(Öz,2000: 134).
- 6) Çumçuq soysa häm, qassob soysin (Serçe de kesilecekse, kasap kessin) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 157).
- 7) Çumçuqdan qorqqan tariq ekmas(Serçeden korkan darı ekmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:157).
- 8) Çumçuqqa qoysam kozanak ilindi unga sozanak (Serçeye tuzak kursan, ona çekirge düşer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 157).
- 9) Söz çumçuq emäs, åğızdän çıqsä tutib bolmäs (Söz serçe değil, ağızdan çıktıktan sonra tutulmaz) (Öz, 2000: 148).

1.3.22. Sığircık

Serçegillerden, siyah renkli, uzun gagalı, serçeden iri, ötücü bir kuş, çoğurcuk, çekirge kuşu.¹¹⁵ “Ayakları kızıl veya pembemsi şekildedir. Gagalarının uçları sivri ve dar bir koniyi andırmaktadır. Gagalarının rengi kış mevsiminde

¹¹⁵ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1749.

kahverengi ve siyah arasında bir renkte, yaz mevsiminde ise limon sarısı rengindedir. Sığırcık kuşları yılda bir kere de tüy değiştirirler."¹¹⁶ Gürültücü olan sığırcıklar, bazı hayvan seslerini taklit edebilme özelliğine sahiptir.

1.3.22.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Sıyırçık sıyırdan kırıkmas (Sığırcık sığırdan korkmaz) (THM, 1959: 591).
- 2) Sıyırçık tälä açılmağan balğa täl alıp kile, di (Sığırcık dili açılmayan yavruya dil alıp gelirdi) (THM, 1959: 591).

1.3.22.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Sığırcık kuşunun adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.23. Sungur

*Doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş.*¹¹⁷ Başı siyah benekli olup beyaz veya gri tonlardadır. Alt tarafı beyaz renk olup siyah benekler bulunmaktadır. Dağlarda veya uçurum kenarlarında yuva yapar. Etçil oldukları için avlanıp beslenir.

1.3.23.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Asıl şoñkar kaz alsa, kanatın kanğa tigözmes (Asıl sungur kaz avlasa, kanadını kana değdirmez) (THM, 1959: 609).
- 2) İke şoñkar talaşa, bër qarğağa cim bulır (İki sungur dövüşse, bir kargaya yem olur) (THM, 1959: 607).
- 3) Qarğa balası qarğa bulıyım dip, şoñkar balası şoñkar bulıyım dir (Karga yavrusu karga olayım der, sungur yavrusu sungur olayım der) (THM, 1959: 1959: 595).
- 4) Qoşnıñ barı şoñkar bulmas (Kuşun hepsi sungur olmaz) (THM, 1959: 608).
- 5) Şoñkar, havada yolqar (Sungur havada saldırır) (THM, 1959: 612).
- 6) Şoñkar taşlamıy alır (Sungur fırlamadan alır) (THM, 1959: 609).

¹¹⁶<http://www.kuslar.gen.tr/sigircik.html> (2.07.2017)

¹¹⁷ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1819.

7) Şoñkar yukta yabalak meydan totar (Sungur olmadığında baykuş galip gelir) (THM, 1959: 609).

8) Şoñkardan koş kırkır, turğaydan kırt kırkır (Sungurdan kuş korkar, tarla serçesinden kurt korkar) (THM, 1959: 609).

9) Tolpardan töyek kalır, şoñkardan kıyaq kalır (Küheylandan sığınak kalır, sungurdan tüy kalır) (THM, 1959: 608).

10) Toyağı bötën tolpar yuk, kıyağı bötën şoñkar yuk (Toynağı bütün küheylan yok, kanadı birleşik sungur yok) (THM, 1959: 756).

Sungur, 16 atasözün 6'sında dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerini oluşturmaktadır. Baykuş, karga ve küheylanla ikişer atasözünde sungur birlikte yer almaktadır. Şahin, kaz ve kuş ile birer atasözünde sungur birlikte yer almaktadır.

1.3.23.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Sungur adına Özbek atasözlerinde şahin anlamında rastlanmaktadır.

1.3.24. Şahin

*Kartalgillerden, 50-55 cm uzunluğunda, Avrupa ve Asya'nın dağ, orman ve çalılıklarda yaşayan yırtıcı bir kuş.*¹¹⁸ Gagaları kıvrık, pençeleri oldukça güçlüdür. Renkleri değişiklik gösterse bile başlarından sırtlarına kadar beyaz veya kahverengi benekleri, kanatlarında ise çizgileri vardır. Kanat çırpmadan uzun süre uçabilir.

1.3.24.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Etelgë itek pıçratır (Şahin etek kirletir) (THM, 1959: 612).

2) Etelgë maqtansa, tıçkan tottım, dir(Şahin övünse, sıçan tuttum, der)(THM, 1959: 609).

3) Etelgë şoñkar bulmas (Şahin sungur olmaz) (THM, 1959: 609).

¹¹⁸ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1842.

- 4) Etelg n  kuy,  ar ıganı   y ( ahini koy, atmacayı fırlat) (THM, 1959: 613).
- 5)  rge devlet b terde  ar a salsa da  az alır, irden devlet kiterde la ın salsa az alır (Yi it zengin olsa karga verir kaz alır, yi itten zenginlik gitse  ahin verse az alır) (THM, 1959: 610).
- 6)  ar a avızın a ar, la ın alıp  a ar(Karga a zını a ar,  ahin alıp  a ar) (THM, 1959: 608).
- 7) La ın  o ka hava  ad rl  ( ahine hava de erli) (THM, 1959: 608).
- 8) La ın urunına torna, bılbıl urunına  ar a ( ahin yerine turna, b lb l yerine karga) (THM, 1959: 608).
- 9) La ının n  ola ı ki  ( ahinin kulacı geni ) (THM, 1959: 608).
- 10) O alma an la ınnan fayda yu (U mayan  ahinden fayda yok) (THM, 1959: 611).
- 11) Tur ayn n toza ına la ın t  mes (Tarla ku unun tuza ına  ahin d  mez) (THM, 1959: 612).
- 12)  lgen la ınnan t r   ar ıga artı ( len  ahinden diri atmaca iyidir) (THM, 1959: 609).

Kazan-Tatar atas zlerinde ‘la ın’ ve ‘etelg ’ adlarıyla rastlanan  ahin,  c farklı hayvan adıyla kurulan 2 atas z nde yer almaktadır. Sı an, sungur, ku , karga, tarla ser esi ve atmaca ile birer atas z nde birlikte yer almaktadır.

1.3.24.2.  zbek T rk esi Atas zlerinde:

- 1)    k z la ın tin  idan ayrılar, tan b i a til tekkizgan ar b  idan ayılar (A  g z  ahin tırna ından olur, tanap ıya laf dokunduran tarlasından olur) (Yolda ev, G m  , 1995: 14).
- 2)  kki  un ar t l  s , bir  ar aga yem t  ar ( ki  ahin kavga ederse, bir kargaya yem d  er) ( z, 2000: 140).
- 3) Qan ti sinm g n  un ar yo ,  y  ı sinm g n tulp r (Kanadı kırılmayan  ahin, aya ı kırılmayan at olmaz) ( z, 2000:143).

1.3.25. Tavus Kuşu

Sülüngillerden, erkeğinin tüyleri uzun, kuyruğu parlak, güzel renkli, acı ve tiz sesli, süs hayvanı olarak beslenen bir kuş, tavus.¹¹⁹ Erkekten olan süslü kuyruk dışısında yoktur. Kuyruğunun güzelliğine rağmen ayakları çirkin görünümündür.

1.3.25.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Këşë sayın bërer tøk tavis şere alır (Her kişiye birer t y verse tavus ıplak kalır) (THM, 1959: 635).
- 2) Tavis oşı oyrıtına bakan kinengen, ayağına basa cirengen di (Tavus kuşu kuyruğuna baktıtında sevinir, ayağına baktıtında iğrenirdi) (THM, 1959: 635).
- 3) Tavisniň k lmeğe yefek bulsa da, ayağı ıştır bulır (Tavusun elbisesi ipek olsa da ayağı orap olur) (THM, 1959: 635).

1.3.25.2.  zbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Tavus tanasiga qarab yayraydi oyoğığa qarab yiğlaydi (Tavus g zelliğine bakarak kabırır, ayağına bakarak ağlar) (Yoldaşev, G m ş, 1995:166).

1.3.26. Tarla Serçesi (Torgay)

Tarla kuşugillerden, tarlalarda yuva yapan, uzunluğu 20 cm, sırtı kahverengi, karnı beyaz olan, k çük,  t c  kuş, ayır kuşu, toygay.¹²⁰ İbiğindeki t yler sivri ve bazen yatık olur.

1.3.26.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bilbilniň  n  bar, turđayniň tubır t l  bar (B lb l n sesi var, turgayın sivri dili var) (THM, 1959: 586).
- 2) B tegege b z turgay iyelen r (Kuş midesine k çük turgay alışır)(THM,1959: 586).

¹¹⁹ T rkçe S zl k, 2005, s. 1924.

¹²⁰ T rkçe S zl k, 2005, s. 1909.

- 3) ulındağı turđayđa aldanıp, havadağı tornanı ciberme (Elindeki tarla kuşuna güvenip havadaki turnayı gönderme) (THM, 1959: 587).
- 4) uy ötsene turgay yomırka salđan (Koyun üstüne torgay yumurtlar) (THM, 1959: 586).
- 5) Sarığka sıyınđan turđay da sav ala(Koyuna sığınan torgay da sağ kalır) (THM, 1959: 586).
- 6) Tuksansız turđay ırlamas (Doksansız tarla kuşu ötmez) (THM, 1959: 586).
- 7) Turđay ite tuğız tabak (Torgay eti dokuz tabak) (THM, 1959: 586).
- 8) Turđay kilgen tuğız kön ar alđan(Tarla kuşu geldiğinde dokuz gün kar kalır) (THM, 1959: 586).
- 9) Turđay otırsa, borketke abar (Torgay delirirse, kartala bulaşır) (THM,1959: 586).
- 10) Turđay yađđır yavsa, balasın yeşerer, borçak yavsa, başın (yeşerer) (Tarla kuşu yağmur yağsa yavrusunu saklar, bezelye yağsa başını saklar) (THM, 1959: 586).
- 11) Turđay yomırka sala, tartay yırtıla(Turgay yumurtladığında, yelve bağırır) (THM, 1959:586).
- 12) Turđayđa yađđır tise, balasın yeşere, raşkı tise, üz başın yeşere (Tarla kuşuna yağmur yağsa yavrusunu saklar, dolu yağsa kendi başını saklar) (THM, 1959: 586).

Tarla serçesi, 1 tane beş farklı hayvan adıyla kurulan, 2 tane dört farklı hayvan adıyla kurulan ve 1 tane üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünde yer almaktadır. Tarla serçesi, bülbül ile 2, serçe ile 1, kartal ile 1, turna ile 1, yelve il 1 ve şahim ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.3.26.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Tarla kuşu adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.27. Turna

*Turnagillerden, Avrupa ve Kuzey Afrika'da toplu olarak yaşayan, göçebe, iri bir kuş.*¹²¹ Gaga, boyun, bacak ve kanatları uzun, kuyruğu küçüktür. Sulak ve bataklık yerlerde yaşarlar. Buldukları bölgeye göre renkleri değişmektedir. Anadolu'da bereketin, saflığın, sabrın ve mutluluğun simgesi sayılmış ve öldürülmesi doğru görülmemiştir.¹²²

1.3.27.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ėt açuvın tornadan alğan (Köpek öcünü turnadan alır) (THM, 1959: 583).
- 2) Havadağı tornadan kuluñdağı çıpçık artık (Havadaki turnadan eldeki serçe iyidir) (THM, 1959: 583).
- 3) Havadağı tornağa, kulumnı totıp tornağa (Havadaki turnaya elini sallama) (THM, 1959: 583).
- 4) Kükteğë torna, cirdegë toзақ (Gökteki turna, yerdeki tuzak) (THM, 1959: 582).
- 5) Kükteğë tornağa ışanıp, kıldığ çıpçıkñı oçırıp bulmıy (Gökteki turnaya güvenip eldeki serçeyi uçurma) (THM, 1959: 582).
- 6) Torna bēlen dus bulsan, bařıñnan kayığı kitmes (Turna ile dost olursan başından dert gitmez) (THM, 1959: 582).
- 7) Torna da kıyblanı taşlap, tuğan cirēne kayıta (Turna Kābe'ye gidip vatanına geri döner) (THM, 1959: 582).
- 8) Torna küzē tarıda (Turna gözü darıda) (THM, 1959: 582).
- 9) Torna oyatın oyatlap, yabalak urman türēne kaçқан (Turnanın ayıbından utanıp baykuş orman evine gider) (THM, 1959: 604).
- 10) Torna tuğan suvına (kayıta) (Turna vatanına döner) (THM, 1959: 583).
- 11) Torna yomırka salđanđa, karđanıñ artı ērtıla imēř (Turna yumurtladığında karganın kıcı yırtılmış) (THM, 1959: 582).

¹²¹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 2009.

¹²² <http://www.kuslar.gen.tr/turna.html> (2.07.2017)

12) Tornadan yasavıl quysañ, başıñın kıy quv kitmes (Turnadan bekçi koysan başından korku gitmez) (THM, 1959: 582).

13) Yaz bulgaç torna tuğan suvına, âdem saban yuyına (Yazın turna memleketine, insan bahar bayramına) (THM, 1959: 584).

Turna, karga ile 3, keçi, horoz, serçe, it, tarla serçesi ve baykuş ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır. Turna, şahin, bülbül ve karga adı dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözünde yer almaktadır.

1.3.27.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Tul xâtinniñ başigä turnä tezäklär(Dul kadının başına turna pisler)(Öz Özcan, 2009: 51).

2) Turnädän qârâvul qoysañ, tepäñdän qıyqıv ketmäs (Turnadan bekçi koyarsan, başından ses eksilmez) (Öz, 2000: 150).

Turna, 3 atasözün 1'inde it, turna, bit ve pire ile birlikte yer almaktadır.

1.3.28. Turumtay

Bozdoğan olarak da bilinen yırtıcı bir kuştur. Doğan gibi yırtıcı kuşların alt türlerindedir. Yazır boyunun ongunu, turumtay kuşudur.

1.3.28.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Heyärsöz tolpardan heyärlä tay artıq, heyärsöz şoñkardan heyärlä torımtay artıq (Hayırsız küheylandan hayırlı tay iyidir, hayırsız sungurdan hayırlı turumtay iyidir) (THM, 1959:756).

2) Torımtaydan yılgır qoş bulmas, turğay tiböp, qaz almas (Turumtaydan çevik kuş olmaz, tarla serçesi tepip, kaz almaz) (THM, 1959: 612).

1.3.28.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Turumtay adına Özbek

Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.29. Yarasa

*Yarasalardan, ön ayakları perdeli kanat biçiminde gelişmiş, vücudu yumuşak sık kıllarla kaplı, iskeletleri hafif yapılı, uçabilen memeli hayvan.*¹²³Kanatları deriden oluşur. Kulakları büyüktür. Baş aşağı yatıp uyurlar.

1.3.29.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Koşlar kanat bēlen, yarķanat ayak bēle(Kuşlar kanat ile yarasaya ayak ile)(THM, 1959: 703).
- 2) Kōn totulsa, yarķanatķa beķēt (Güneş tutulsa yarasaya şans)(THM, 1959: 703).
- 3) Siņa miņa kōn batsa, yarķanatķa kōn tuva (Sana bana gün batsa yarasaya gün doğar) (THM, 1959: 703).
- 4) Yarķanat kōn yuk (Yarasaya güneş yok) (THM, 1959: 703).
- 5) Yarķanat kōndēz gizmes, tōnle gizmes, gizgenēn üzē bēler, üzge bēlmes (Yarasa gündüz gezmez, gece gezmez, gezdiğini kendi bilir, başkası bilmez) (THM,1959: 703).
- 6) Yarķanat tēlegē bēlen tōn yōrmi (Yarasa isteğiyle gece olmaz) (THM, 1959:703).

1.3.29.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Yarasa adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.3.30. Yelve

*İspinozgillerden, tüyleri yeşilimsi, ağaçlık ve fundalıklarda yaşayan, güzel ötüşlü bir kuş, flurya.*¹²⁴ Bitki ve meyvelerle beslenir.

1.3.30.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Barına ķaneęat it, tartar, ķaneęat itseņ artar (Yelvenin hepsine razı ol, razı olursan artar) (THM, 1959: 584).

¹²³ Türkçe Sözlük, 2005, s. 2133.

¹²⁴ Türkçe Sözlük, 2005, s. 710.

- 2) B r tartarġa d nya tar (Bir yelveye d nya dar) (THM, 1959: 584).
- 3) İki ġaripke b r tartay (İki garibe bir yelve) V(THM, 1959: 585).
- 4)  arġa kar kar digende, tartar da tar tar di (Karga gak gak dediġinde, yelve tar tar der) (THM, 1959: 585).
- 5)  arġa t leg n t leŐken tartay  z ne davıl kit rġen (Karga dileġini dilerken yelve kendine fırtına getirir) (THM, 1959: 585).
- 6)  arġa yavım t ler, tartar ayaz t ler(Karga yaġmur ister, yelve a ık hava ister) (THM, 1959: 599).
- 7) Tartar t l nnen tabar (Yelve dilinden bulur) (THM, 1959: 585).
- 8) Tartarnıñ t l  başına citer (Yelvenin dili başına yeter) (THM, 1959: 585).

Yelve adına ‘tartar’ ve ‘tartay’ olarak rastlanmaktadır. Yelve, toplam 10 atas z n 5 tanesinde tek başına yer almaktadır. Bildırcın ile 2, karga ile 2 ve tarla ser esi ile 1 atas z nde yelve birlikte yer almaktadır.

1.3.30.2.  zbek T rk esi Atas zlerinde: Yelve adına  zbek T rk esi atas zlerinde rastlanmamaktadır.

1.4. BÖCEKLER

1.4.1. Ağaç Kurdu

*Ağaçları kemirerek beslenen sinek kurtçuğu.*¹²⁵ Gözle görülemeyecek kadar ufak ve genellikle kahverengindedirler. Sert kabuklu olup kanatları vardır.

1.4.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Yafrak kırtı yasmıktay bulsa da bakçañnı korıtır (Yaprak kurdu mercimek kadar olsa da bahçeni kurutur) (THM, 1959: 547).

1.4.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Hut kirdi, dehkân paytavasıya qurt kirdi(Hut girdi, çiftçi çarığına kurt girdi) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 102).

2) Qāvunniñ sārāsini it yer, ålmāniñ sārāsini qurt (Kavunun iyisini it yer, elmanın iyisini kurt yer) (Öz, 2000: 144).

3) Yagaçniñ yumşağını qurt yeydi (Ağacı içinden kurt yer) (Çobanoğlu,2004: 59).

Ağaç kurdu, 3 atasözün 1 tanesinde it ile birlikte yer almaktadır.

1.4.2. Akrep

*Sıcak ve nemli yerlerde yaşayan, kıvrık ve kalkık kuyruğunda zehirli bir iğnesi olan böcek.*¹²⁶ Vücutları sert bir kitin tabaka ile örtülüdür. Sekiz ayağı bulunmaktadır. Çok çeşitli türleri vardır. Renkleri türlerine göre değişmektedir.

1.4.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Ėlan cir astında, çayan taş astında(Yılan yer altında, akrep taş altında)(THM, 1959: 576).

Akrep, 3 atasözünde de başka hayvanlarla birlikte yer almaktadır.

¹²⁵ Türkçe Sözlük, 2005, s. 29.

¹²⁶ Türkçe Sözlük, 2007, s. 57.

1.4.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Çaqinib turgan çâyândän buqinib yâtgan yâmân (Sokan akrepten gizli yatan tehlikedir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:160).
- 2) Çâyanniñ kasbi çaqış(Akrebin mesleği sokmaktır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 19).
- 3) Yâz yâmgırı ilân bilân çâyân(Yaz yağmuru yılan ile akrep getirir) (Öz, 2000: 154).

Akrep, 4 atasözün 2 tanesinde yılan ile birlikte yer almaktadır.

1.4.3. Arı

*Zar kanatlılardan, bal ve bal mumu yapan, iğnesiyle sokan böcek.*¹²⁷ Dört kanatları ve beş tane gözleri vardır. Arıların kafasında bulunan koku, tat ve dokunma duyularını almalarını sağlayan iki tane duyurga vardır.

1.4.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ana ҡort ғayretlě bulsa, umarta kuvetlě bulır(Kraliçe arı güçlü olsa, kovanı güçlü olur) (THM, 1959: 556).
- 2) Anasız ҡort bal cıymas, bal cıysa da mul cıymas(Kraliçesiz arı bal yapmaz, bal yapsa da çok yapmaz) (THM, 1959: 556).
- 3) Anasız ҡort il bulmas, il bulsa da cim bulmas(Kraliçesiz arı yuva bulmaz, yuva bulsa da rızık bulmaz) (THM, 1959: 556).
- 4) Anasız ҡort köçsěz bulır (Kraliçesiz arı güçsü olur) (THM, 1959: 556).
- 5) At kiğevěně ҡort tügel, bal cıymıy(At sineği arı değil, bal yapamıyor) (THM, 1959: 555).
- 6) Balҡortı běrsě öçen běrsě üler (Bir arı için biri ölür) (THM, 1959: 556).

¹²⁷ Türkçe Sözlük, 2005, s. 117.

- 7) Balqortı yanında balga batarsın, tires qortı yanında tireske batarsın (Bal arısı yanında bala batarsın, qöp arısının yanında qöpe batarsın) (THM, 1959: 556).
- 8) Balqortın ütörsen, balnı kaydan alırsın? (Bal arısını öldürörsen, balnı nerden alırsın?) (THM, 1959: 556).
- 9) Bal qortınıñ tölön balcı bälör (Bal arısının isteğini balcı bilir) (THM, 1959: 556).
- 10) Bal qortınıñ balı bar, balga hetlë nazı bar (Bal arısının balı var, balı kadar nazı var) (THM, 1959: 556).
- 11) Balcı qort karar, balın qort tabar (Arıcı arı arar, balnı arı yapar)(THM,1959: 556).
- 12) Balın yaratsañ qortın da yarat (Balı seven arısını da sever (THM, 1959: 557).
- 13) Bër qort anasın totkan bötön küçen totar (Bir kraliçe arıyı tutan bütün kovanı tutar) (THM, 1959: 557).
- 14) Bër qort bër pot bal birmes (Bir arı bir kilo bal vermez) (THM, 1959: 557).
- 15) Bër qorttan bal bulmıy, meñ qorttan bula (Bir arıdan bal olmaz, bin arıdan olur) (THM, 1959: 557).
- 16) Cıyın kırmısqa çayan ütöre, cıyın qort olı savıt bal tutıra (Çok karınca akrep öldürür, çok arı büyük kap bal yapar) (THM, 1959: 559).
- 17) Ėzlegen qort bal tabar (İsteyen arı bal yapar) (THM, 1959: 559).
- 18) İke ana qort bër umartağa sıymas(İki kraliçe arı bir kovana sığmaz) (THM, 1959: 558).
- 19) Qort bēlen qortkanıñ koralı, ine (Arı ile arının silahı iğnesi) (THM, 1959: 558).
- 20) Qort çakmıyça bal bulmıy (Arı sokmasıyla bal bulamaz) (THM, 1959: 558).
- 21) Qort küçe ile bēlen (Arı sürüsüyle beraber) (THM, 1959: 558).

22) ort tanisañ totıp al, küçe sayın bër pot bal!(Arı görürsen tutup al, sürü oldukça bir kilo bal!) (THM, 1959: 558).

23) ort üzëne bal cıymıy (Arı kendine bal yapmaz) (THM, 1959: 558).

24) ortı barnıñ balı bar (Arısı olanın balı var) (THM, 1959: 558).

25) ortnıñ anası kaya kunsu, küçe şunda sarır (Kraliçe arı nereye konsu, sürüsü oraya üşüşür) (THM, 1959: 558).

26) ortnıñ anasın ëlektër, ilë tubalğa üze kërër (Kraliçe arıyı yakalarsan, kovanı sepete kendi girer) (THM, 1959: 558).

27) ortnıñ çaķı da faydaga (Arının sokması da faydalı) (THM, 1959: 558).

28) otsızğa ot kunmas, umartasında ort tormas (Şansıza şans konmaz, kovanında arı durmaz) (THM, 1959: 558).

29) Öy artında ortı barnıñ öy ëçënde kotı bar (Evin arkasında arısı olanın evin içinde şansı olur) (THM, 1959: 559).

30) Tik torğanda ort çaķmıy (Sebepsiz yere arı sokmaz) (THM, 1959: 558).

31) Ürmeküç perezëvëz suzarga osta, ort balavız suzarga osta (Örümcek örümcek ağı yapmada usta, arı bal yapmada usta) (THM, 1959: 559).

32) Sağızak küpmë bëzëldese de bal cıymas (Eşek arısı çok vızıldasa da bal yapamaz) (THM, 1959: 556).

33) Sağızaknıñ cide ëlliğı çaķsa këşë ütëre (Eşek arısının sekiz yıllığı soksa insan öldürür) (THM, 1959: 556).

Arı, 31 atasözün 28 tanesinde tek başına yer almaktadır. Arı, 1 atasözünde örümcek ve 1 atasözünde at sineğı ile birlikte yer almaktadır. Karınca ve akreple birlikte 1 atasözünde üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır.

Eşek arısı, 2 atasözünde de tek başına yer almaktadır.

1.4.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ari çaqdi dep arazlama, bâli bâr(Arı soktu diye üzülme balı vardır)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 24).
- 2) Ari uyasiga kol tigma (Arı kovanına el sürme) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 23).
- 3) Ariniñ uyasiga tegsañ, ortaga âlib talaydi (Arının kovanına değersen ortaya alıp sokar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 24).
- 4) Ariniñ zahrini çekmagan bâlniñ gadrini bilmas (Arının zehrini çekmeyen, balın kıymetini bilmez) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 24).
- 5) Asal ari âlaniñ tabibi (Bal arısı, ailenin tabibidir).

1.4.4. Bit, Pire, Güve, Kene

Bit, *yarım kanatlılar alt takımına giren, insan ve memeli hayvanların vücudunda asalak olarak yaşayan böcek, kehle.*¹²⁸ Bitler, kanatsız böceklerdir. Renkleri bejden griye doğru değişebilir. Kanla beslenen bitler daha koyu renktir.

Pire, *insanın veya bazı hayvanların kanını emerek yaşayan, iyi sıçradığı için kolay yakalanamayan, küçük, asalak böcek.*¹²⁹ Ön ayakları kısa, arka ayakları kalın ve uzun olan pire bu sayede uzak mesafelere sıçrayabilmektedir.

Kene; *koyun, köpek, at vb. hayvanların ve insanların derisinde asalak olarak yaşayan, bulaşıcı hastalıklara sebep olan böceklerin genel adı, sakırğa.*¹³⁰

Güve, *kurtçuğu deri, yapağı, yünlü kumaş ve dokuma yiyen pul pul kanatlılardan böcek.*¹³¹ Güve besinlere ve eşyalara zarar verir. Görünüş olarak kelebeğe çok benzemesine rağmen güvenin kanatları tüylüdür.

*Sirke, bit, tahtakurusu vb. asalak böceklerin yumurtasıdır.*¹³²

¹²⁸ Türkçe Sözlük, 2005, s. 285.

¹²⁹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1608.

¹³⁰ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1137.

¹³¹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 816.

¹³² Türkçe Sözlük, 2005, s. 1776.

1.4.4.1. Kazan-Tatar Atasözlerinde:

- 1) Akrın akrın altmış adım dip, bêt altmış çarkım yol yörer, di(Yavaş yavaş altmış adım deyip, bit altmış kilometre yol yürüdü) (THM, 1959:550).
- 2) At çaba dip êt çaba, êt çaba dip bêt çaba (At koşuyor deyip it koşar, it koşuyor deyip bit koşar) (THM, 1959: 694).
- 3) Balak bêtê başka mense, baş bula(Paça biti başa çıksa, baş olur) (THM, 1959: 550).
- 4) Bër borça öçen yorğan yarmıylar (Pire için yorgan yakmazlar) (THM, 1959:551).
- 5) Bêt açuvın tunnan almıylar(Bite kızıp paltodan olmuyorlar) (THM, 1959:551).
- 6) Bêt teşleğaç kaşırız (Bit dişlese kaşırız)(THM, 1959:551).
- 7) Bêtënnen bigrek yabêşkeğê açı teşli (Bitin fazla yapışkanı acı dişler) (THM, 1959: 551).
- 8) Bêtke açuvlansañ, bôrmeñne tazart (Bite kızarsan, kıvrımları temizle) (THM, 1959: 551).
- 9) Bêtke pıçak cuvırma (Bite bıçak savurma) (THM, 1959:551).
- 10) Bêtten kürep borçası talıy (Bitten görüp pire dalıyor) (THM, 1959:551).
- 11) Bëznëñ öçen bêt yahşı (Bizim için bit iyi) (THM, 1959:550) .
- 12) Bik sikërgen borçanı uvıp taşlıylar (Fazla zıplayan pireyi ovarak atarlar)(THM, 1959:551).
- 13) Borça teşlemi kaşıp bulmıy (Pire dilemesi kaşınmaz) (THM, 1959:551).
- 14) Buşka yatıp bêt tuvënr (Boşuna yatıp bit doğar)(THM, 1959:551).
- 15) Ėdem avnağan cirde bêt kalmıy bulsa (İnsanın debelendiği yerde bit olmaz) (THM, 1959:552).
- 16) Ėşsëz yatıp êt tuyına, buşka yatıp bêt tuyına (İşsiz yatıp it doyar, boşuna yatıp bit doyar) (THM, 1959: 695).

- 17) Ėt açuvın bëtten almıylar (İtin intikamını bitten almazlar) (THM, 1959: 694).
- 18) Ėt aşagançı bët aşasın (İt yiyeceğine bit yesin) (THM, 1959: 694).
- 19) Ėt, ėt artınnan bët (İt, it arkasından bit) (THM, 1959: 695).
- 20) Ėt ҡotıra dip bët ҡotıra (İt kudurur deyip bit kudurur) (THM, 1959: 695).
- 21) Ėtĕnnen kürĕp bĕtĕ talıy (İtinden görüp biti saldırır) (THM, 1959: 695).
- 22) Ėĕzmetsez ėt cıyar, miĕnetsĕz bĕt cıyar (Hizmetsez it yer, minnetsiz bit yer) (THM, 1959: 694).
- 23) İmgenmi ėt aşar, ömenmi bĕt aşar (Gücsüzü it yer, yorgunu bit yer)(THM, 1959: 694) .
- 24) Köye kiyĕm aşıy, köyĕnĕç kĕşĕnĕ aşıy(Güve giysi yer, üzüntü kişiyi yer) (THM, 1959: 556).
- 25) Miĕnetsĕz bĕt ciyer (Zahmetsez bit yer) (THM, 1959:551).
- 26) Tarak yavı kilde, bĕtler tübĕğĕ ҡaçar (Tarak düşmanı gelse, bitler tepeye ҡaçar) (THM, 1959:551).
- 27) Tuv bĕtten tazı ıkmas (Doĕan bitten tazı ıkmaz) (THM, 1959: 694).
- 28) Yaman tunniĕ bĕtĕ acı (Kötü mantonun biti acı) (THM, 1959:552).

Bit adına 34 atasözün 13'ünde tek başına rastlanmaktadır. Bitin atasözlerinde birlikte en fazla yer aldığı hayvan 8 atasözülle ittir. Sığır ve tahtakurusu ile ikişer atasözünde birlikte yer almaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan 4 atasözünde, dört farklı hayvan adıyla kurulan 2 atasözünde bit adına rastlanmaktadır. At, pire ve tazı ile birer atasözünde bit birlikte yer almaktadır.

Pire, 5 atasözün 1'inde pire ile 1'inde at ile birlikte yer almaktadır.

Güve, atasözlerin 1 tanesinde tek başına ek almadan yer almaktadır.

1.4.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bit ĕamdan, bürgä namdan, päşşä dimdan, känä goĕndan (Bit gamdan, pire nemden, sinek sıcaktan, kene gübreden) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 49).

- 2) Bolaniñ erkasi, bitniñ sirkasi (Çocuğun en gözdesi, bitin sirkesidir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 58).
- 3) Bürgä tutmaqqa häm barmaq hällamâq kerak (Pire tutmak için de parmağı nemlendirmek gerek) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 151).
- 4) Bürgä sakraydi, bit yorğalaydı (Pire zıplar, bit yürür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 151).
- 5) Bürgägä aççıq qilib, korpaga ot qoyma (Pireye kızıp yorganı yakma) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 141).
- 6) İt aççığını turnadan oladi, bit aççığını bürgädän oladi (İt öcünü turnadan alır, bit öcünü pireden alır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 112).
- 7) İt bürgäsiz bolmas, yurt erkasiz bolmas (İt piresiz olmaz, yurt afacansız olmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 113).
- 8) İt çâpadi deb, bit çâpdı (İt kaçacak derken bit kaçtı) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 112).
- 9) İt, itniñ ortâğı bit (İt, itin arkadaşı bit) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:114).
- 10) İtdän yoruğlık çıqmas, bitdän çoruğlık (İtten menfaat gelmez, bitten çarıklık) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 116).
- 11) Källä ässäñ, itdän qutuläsän kir yuvsän bitdän (Kelle ararsan itten, çamaşır yıkarsan bitten kurtulursun) (Öz, 2000: 144).

Pire, 11 atasözün 1'inde it ile birlikte yer almaktadır. Bit, it ile 4 atasözünde; sirke, bit ile 1 atasözünde birlikte yer almaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerinde ise it, pire, sinek, kene ve it, turna, bit, pire olmak üzere 2 atasözünde yer almaktadırlar.

1.4.5. Karınca

*Zar kanatlılardan, toplu olarak yaşayan, yuvaları toprağın altında olan ve birçok türü bulunan böceklerin genel adı.*¹³³

¹³³ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1087.

1.4.5.1. Kazan Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aksak kırmışkanıñ ağaçka mənən küröp, Aksak Timər tehetke mängen, iməş di (Aksak karıncanın ağaca çıktığını görüp Aksak Timur tahta çıkmış, derler) (THM, 1959: 553).
- 2) Alla helak itim diğen kırmışkasına kanat üstərər (Allah helak edeyim dediği karıncasına kanat verir) (THM, 1959:553).
- 3) At basıp üter, kırmışka torıp basar (At basıp ölür, karınca durup basar) (THM, 1959: 553).
- 4) At toyağı astında kırmışka ülmes (At tırnağı altında karınca ölmez) (THM, 1959: 554).
- 5) Cıyın kırmışka çayan ütərər (Birlikte karınca zehirli akrep öldürür) (THM, 1959: 555).
- 6) Kırmışka bër bodaynı cide ėl aşagan (Karınca bir buğdayı yedi yılda yer) (THM, 1959: 554).
- 7) Kırmışka bërşë öçen bërşë üler (Karıncanın biri için birisi ölür) (THM, 1959:554).
- 8) Kırmışka çikërtkënë ciñer (Karınca çekirgeyi yener) (THM, 1959:555).
- 9) Kırmışka da savın eşken (Karınca da sütü içer) (THM, 1959:554).
- 10) Kırmışka da sıyrır asrıy (Karınca da sığır besler) (THM, 1959:554).
- 11) Kırmışka kandalanı kırır (Karınca tahtakurusunu temizler) (THM, 1959:554).
- 12) Kırmışka kęçkëne de tavlar aqtara (Karınca küçük olsa da büyük işler başarır) (THM, 1959:554).
- 13) Kırmışka kışlık yort salır, koñğız katıp üler (Karınca kışlık yurt bulur, böcek donarak ölür) (THM, 1959:554).
- 14) Kırmışka meydan totar, këm de bëlmes, (Karınca yarış kazanır kimse bilmez) (THM, 1959:554).

- 15) Қирмиşқа оyasına таяк төртме (Karınca yuvasına çomak sokma) (THM, 1959:555).
- 16) Қирмиşқа теveкkel bulır (Karınca azimli olur) (THM, 1959:555).
- 17) Қирмиşқа үлёмнен kurıkma (Karınca ölümden korkmaz) (THM, 1959:555).
- 18) Қирмиşқа üzёnnen niçe kat avır çıbıkka köçe cite (Karınca kendinin çok kat ağır çubuğa gücü yeter) (THM, 1959:555).
- 19) Қирмиşқа yolın бёлёр (Karınca yolunu bilir) (THM, 1959:555).
- 20) Қирмиşқадан ғıybret al, yazdan kışnı karşılar (Karıncadan ibret al, yazdan kışı karşılar) (THM, 1959:554).
- 21) Қирмиşқадay kıbirdap yat (Karınca gibi çalışarak yaşa) (THM, 1959:554).
- 22) Қирмиşқанıñ күзён күrmessёñ (Karıncanın gözünü görmezsin) (THM, 1959: 554).
- 23) Қирмиşқанıñ таşқа baskanı Tenrege bilgёлё (Karıncanın taşа basanı Tanrı bilir) (THM, 1959: 555).
- 24) Күmek қирмиşқа дөyenё үтёрёр (Birlik olan karınca deveyi öldürür) (THM, 1959: 555).
- 25) Күmek қирмиşқа ёланнı ашы (Birlik olan karınca yılanı yer) (THM, 1959: 555).

Karınca adına atasözlerde at ile 2, yılan ile 2 kere birlikte rastlanmaktadır. Akrep, çekirge, deve, tahtakurusu, sığır ve böcek ile birlikte birer atasözünde karınca adına rastlanmaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözlerin 1 tanesinde karınca, akrep ve arı ile birlikte yer almaktadır.

1.4.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bir tәмçi suv çümåligå daryå körinar (Bir damla su, karıncaya nehir görünür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 45).

1.4.6. Kelebek

*Pul kanatlılardan, vücudu, kanatları ince pullarla ve türlü renklerle örtülü, dört kanatlı, çok sayıda türleri olan böceklere verilen genel addır.*¹³⁴

1.4.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Yazğı yabalağ, könçë kübelek (Yaz günü baykuş, rakip kelebek)(THM,1959: 605).

Kelebek adına baykuşla birlikte bir atasözünde rastlanmaktadır.

1.4.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Kăpălăk gulini sâğınar, bulbul kuyini (Kelebek gülünü özler bülbül namesini) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 124).

2) Yasançoq mardâna bolmas, kăpălăk(Kelebek pervane olmaz).

Kelebek, 1'inde bülbülle olmak üzere sadece 2 atasözünde yer almaktadır.

1.4.7. Örümcek

*Örümcekler takımından, ince bir ağ kurarak küçük böcekleri avlayan eklemli bir hayvandır.*¹³⁵ Boyları ve renkleri türlerine göre değişmektedir. Sekiz bacakları vardır. Bazı türleri insanları öldürebilecek kadar zehirlidir.

1.4.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Ürmekçeden kürmekçë (Örümcekten öğrenmek) (THM, 1959:555).

2) Ürmeküç tozağı bëlen kiyëk totıp bulmıy (Örümcek ağı ile yabancı hayvan tutulmaz) (THM, 1959: 717).

3) Ürmeküç tozağına arslan ëlekmes(Örümcek ağına aslan yakalanmaz) (THM, 1959: 717).

¹³⁴ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1129.

¹³⁵ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1550.

4) Ürmeküç tozağına ürdek ëlekmes(Örümcek ağına ördek yakalanmaz) (THM, 1959: 613).

Örümcek, 5 atasözün birinde tek başına yer almaktadır. Aslan, arı, ördek ve yabancı hayvanla birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.4.7.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

1) Örgimçäkdäk örmälä, bedänädäk yorğalä (Örümcek gibi örmeyi, bıldırcın gibi koşmayı bil) (Öz, 2000: 147).

Örümcek, 1 atasözünde bıldırcın ile birlikte yer almaktadır.

1.4.8. Sinek, Sivrisinek

*Sivrisinek, çift kanatlılardan, insan ve memeli hayvanların kanyla beslenen, birçok türü bulunan ve bir türü sıtma mikrobu aşıl原因, sulak, bataklık yerlerde çok üreyen ve bulaşıcı hastalıkları yaygın uçucu böcek.*¹³⁶

1.4.8.1. Kazan-Tatar Atasözlerinde:

1) Balğa çëbën cıyılmıy bulmıy (Bala sinek toplanmadan olmaz) (THM, 1959:548).

2) Balğa çëbën yabışçan bula (Bala sinek yapışır) (THM, 1959: 547).

3) Balı bulsa, çëbënë bulır (Bal olsa sineği olur) (THM, 1959: 557).

4) Bëlgenge çëbën bëzëldevë de saz imëş, bëlmeğenge baraban da az imëş (Anlayana sinek vızıltısı saz imiş, anlamayana davul da az imiş) (THM, 1959: 548).

5) Bër batman sërkege karağanda, bër tamçı bal bëlen kübrek çëbën totalar(Bir kova polene nispeten, bir damla bal ile çok sinek tutulur) (THM, 1959: 557).

6) Berengë balına çëbën cıyılmıy (Patates balına sinek toplanmaz) (THM, 1959: 548).

¹³⁶ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1779.

- 7) Bŭrĕ bulışkaç, çĕrki de atnı ciŋgen (Kurda sataşan sinek de atı yener) (THM, 1959: 548).
- 8) Çĕbĕn bĕr ğĕne bulsa, bal şikerde ğĕne totarlar idĕ (Sinek bir tane olsa bal şekerde yine dururdu) (THM, 1959: 548).
- 9) Çĕbĕn duvlap at bulmas (Sinek sinirlenip at olmaz) (THM, 1959: 549).
- 10) Çĕbĕn duvlap tereze batalmıy (Sinek saldırarak pencere kırmaz) (THM, 1959: 549).
- 11) Çĕbĕn filnĕ yinĝen (Sinek fili yener) (THM, 1959: 549).
- 12) Çĕbĕn ũlgen cirĕne cıyıla, di (Sinek űlen yerde toplanır) (THM, 1959: 549).
- 13) Çĕbĕnĝe çukmar kŭterme¹³⁷ (Sineĝe gŭrz kaldırma) (THM, 1959: 549).
- 14) Çĕbĕnden kırıkķan çıbildiĝin bĕrge yűrtĕr (Sinekten korkan perdesini yanında taşır) (THM, 1959: 549).
- 15) Çĕbĕnlĕ yirde tizek yatmas (Sinekli yerde ters yatmaz) (THM, 1959: 549).
- 16) Çĕbĕnlĕ yirge çĕrki oyalyı (Sinekli yere sivrisinek yerleşir) (THM, 1959: 549).
- 17) Çĕbĕnnĕn bĕr şanatı aĝuv, bĕr şanatı daru (Sineĝin bir kanadı zehir, bir kanadı şifa) (THM, 1959: 549).
- 18) Çĕbĕnnĕn suķırı kŭzge kĕrĕr (Sineĝin kűr olanı gűze girer) (THM, 1959: 549).
- 19) Çĕrki çĕrĕldep ciŋger (Sivrisinek vızıldayıp űstűnlűk saĝlar) (THM, 1959: 550).
- 20) Çĕrkige aĝa yok (Sivrisineĝe aĝa yok) (THM, 1959: 550).
- 21) Çĕrkinĕn talavınnan biĝrek bĕzĕldevĕ yaman (Sivrisineĝin saldırmasından çok haddinden fazla vızıldaması kűtű) (THM, 1959: 550).
- 22) Çirlĕĝe çĕbĕn iyelenĕr (Hastaya sinek musallat olur) (THM, 1959: 550).
- 23) Çirlĕnĕ çĕbĕn talar (Hastaya sinek saldırır) (THM, 1959: 550).

¹³⁷ Silahını dűřmanın gűcűne gűre kullan demektir.

- 24) Çirlënëñ hælän çëbën bëtërër (Hastanın halini sinek bitirir) (THM, 1959: 550).
- 25) Hoday çëbënënnen âdem çëbënë yaman (Allah'ın sineğinden insanın sineği kötü) (THM, 1959: 548).
- 26) Qara çëbën sav yirge küzën salmas(Karasinek sağlıklı yere bakmaz)(THM, 1959: 548).
- 27) Qayda kutır bulsa, qara çëbën şunda kuna (Nerde uyuz olsa, karasinek hemen konar) (THM, 1959: 548).
- 28) Kış kürëngen çëbënëñ bëzëldevë de tansık (Kışın görünen sineğin vızıldaması da değişik) (THM, 1959: 548).
- 29) Kul kulğa sukkanda, ike arada çëbën üle (El eli sıktığında iki arada sinek ölür) (THM, 1959: 548).
- 30) Qutırğa çëbën yabışa (Uyuza sinek yapışır) (THM, 1959: 548).
- 31) Közge çëbën açı tëleçen (Güzdeki sinek acı dişler) (THM, 1959: 548).
- 32) Sëparat¹³⁸ yanı çëbënsëz bulmy(Seperator yanı sineksiz olmaz) (THM, 1959:548).
- 33) Yomğan avızğa çëbën kërmes (Kapalı ağza sinek girmez) (THM, 1959: 548).
- 34) Yomrık avız bëlen çëbën totıp bulmy(Kapalı ağız ile sinek tutulmaz) (THM, 1959: 548).

Sinek, 'çëbën' ve 'çërki' adlarıyla atasözlerinde yer almaktadır. Sinek, 40 atasözün 30 tanesinde tek başına yer almaktadır. Kurt, it ve sivrisinek üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözünü oluşturmaktadır. Sinek, at ile 3, aygır, deve, eşek, it ve fil ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır. Sinek ve sivrisinek adı bir atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.4.8.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bâl bolsa çivin, toy bolsa yığın (Bal olursa sivrisinek, düğün olursa kalabalık olur) (Öz, 2000: 131).

¹³⁸ Sütü yağından ayıran makine.

- 2) Çivinniň çeçani axlatga qonadi (Sivrisineğin çalışkanı çöpe konar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 159).
- 3) Davlat quşi qonsa çivin boşiga, semurğ kelar kunda uniñ qoşiga (Devlet kuşu konsa sivrisinek başına, simurg gelir onun her gün huzuruna) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 66).
- 4) Äcäl yetmäy çivin ölmäs (Eceli yetmeyen sivrisinek ölmez) (Öz, 2000: 135).
- 5) İçib turgan aşimga, çivin yetdi başimga (İçtiğim aşı, sivrisinek yetti başıma) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 103).
- 6) Quş dāngä, çivin şirägä yığılär (Kuş taneye, sivrisinek tatluya birikir) (Öz, 2000: 144).
- 7) Pāşşä bālgä yāpişär (Karasinek bala yapışır) (Öz, 2000: 147).

Karasinek ve sivrisinek olarak atasözlerinde yer almaktadır. Beş atasözünde tek başına, birer tanesinde deve, fil, kuş ile birlikte yer almaktadır. Üç farklı hayvan adıyla kurulan 2, dört farklı hayvan adıyla kurulan 1 atasözünde yer almaktadır.

1.4.9. Solucan

*Yuvarlak veya yassı, uzun kurtlara verilen ad.*¹³⁹ Rengi kırmızımsı kahverengidir. Nemli toprakların altında veya suda yaşarlar.

1.4.9.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Tomrık külde kıort bula (Sakin gölde solucan yaşar) (THM, 1959: 547).
- 2) Tımlık külnēñ töbe kıort (Sakin gölün dibi solucan) (THM, 1959: 547).

1.4.9.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Solucan adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

¹³⁹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1788.

1.4.10. Sülük

“Sülüklerden, tatlı sulara yaşayan, vücudunda yirmi iki sindirim kesesi olduğu için bir kerede ağırlığının sekiz katı kan emebilen, halk arasında bazı kan hastalıklarının tedavisinde yararlanan hayvan.”¹⁴⁰

1.4.10.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde

- 1) Aç sölök aç tēşler(Aç sülük acı dişler) (THM, 1959: 547).
- 2) Sölök sav kanı savmas(Sülük sağlıklı kanı sevmez) (THM, 1959: 547).
- 3) Sölökneñ tēlën asrağan bēlē (Sülüğün dilini yetiştiren bilir) (THM, 1959: 547).
- 4) Sölökte sōyek yok(Sülükte kemik yok) (THM, 1959: 547).

1.4.10.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Sülük adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.4.11. Tahtakurusu, Hamam Böceği, Kırkayak

Tahtakurusu, yarım kanatlılardan, uzunluğu 3-5 mm, vücudu oval ve yassı, kanatları körelmiş, oturlan yatılan yerlerde üreyen, kan emerek beslenen, pis kokulu böcek, tahta biti.¹⁴¹

Hamam böceği, nemli ve ılık yerlerde yaşayan, birçok türü olan genellikle siyah, kahverengi renklerde olan, insan sağlığına zararlı bir böcek türüdür. Kafası kesilen hamam böceği on güne kadar yaşayabilir daha sonra susuzluktan ölür.

Kırkayak, eklem bacaklıların çok ayaklılar sınıfına giren, taşların altında yaşayan, vücudu yuvarlak ve uzun bir böcek.¹⁴² Çıyanla birbirlerine benzemelerine rağmen kırkayaklar zararsız böceklerdir.

1.4.11.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Aç qandala aç tēşlēr (Aç tahtakurusu acı dişler) (THM, 1959: 552).

¹⁴⁰ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1826.

¹⁴¹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1887.

¹⁴² Türkçe Sözlük, 2005, s. 1160.

- 2) Ak ҡandala kızarғанçı ёçer, kızıl ҡandala kanғанçı ёçer (Ak tahtakurusu kızarana kadar ёçer, kızıl tahtakurusu doyuncaya kadar ёçer) (THM, 1959: 552).
- 3) Һатınıñ бётлө баһ bulsa, ёён ҡandala bulır (Kadının bitli baһ olsa, yığın tahtakurusu bulur) (THM, 1959: 552).
- 4) Ҙandalаға daru yok (Tahtakurusuna çare yok) (THM, 1959: 552).
- 5) Ҙandala ҡunaҡka ҡanıғır (Tahtakurusu misafire sataşır) (THM, 1959: 552).
- 6) Ҙandala da üz balasına: tetiëm, sin bik һuş isle diğen, di (Tahtakurusu kendi yavrusuna: Cicim, sen tabii ki güzel ve akıllısın, derdi) (THM, 1959: 552).
- 7) Ҙandala kan ёçer ёçен yarıкта yaşerge de riza (Tahtakurusu kan içmek için azıcık yerde yaşamaya razı) (THM, 1959: 552).
- 8) Ҙandala ҡанға toz salır (Tahtakurusu kana tuz salar) (THM, 1959: 552).
- 9) Ҙandala ҡапқан sayın бөр kaşık ҡannı ala (Tahtakurusu ısırsa bir kaşık kanı alır) (THM, 1959: 552).
- 10) Ҙandala ҡunak iten ҡaz itө dip aşıy imөş (Tahtakurusu misafir için kaz eti deyip kendi yemiş) (THM, 1959: 552).
- 11) Ҙandaladan бөт tuva, бөттен ёт tuva (Tahtakurusundan bit doğar, bitten it doğar) (THM, 1959: 552).
- 12) Ҙandaladan бөт tuvar (Tahtakurusundan bit doğar)(THM, 1959: 552).
- 13) Ҙandalanıñ mayı yok (Kandalanın yağı yok) (THM, 1959: 552).
- 14) Ҙатıra torğan taraқан oyatsız bula (Katı duran hamam böceği utanmaz olur) (THM, 1959: 552).
- 15) Kırğayakka: ya өle 33 niçe aygıñ бөlen yөрөp күrset, diğeç, бөтөн yөрүvөн yalğışkan, di (Kırkayağa: Şöyle 33 kadar ayağınla yürü de görelim, demiş, bütün yürüyüşü hatalıymış) (THM, 1959: 553).
- 16) Kibek diseñ kibe, ҡandala diseñ ҡadala (Kepek desen kaşır, tahtakurusu desen sokar) (THM, 1959: 552).

17) Uñğan hatın öyënde қандала totmas (Becerikli kadın evinde tahtakurusu tutmaz) (THM, 1959: 553).

18) Taraқан duvlap miç başın cimëre almıy (Hamam böceği sinirlenip ocak başını yıkmaz) (THM, 1959:553).

19) Taraқан hamam bara, alay da üzëññ barası yolın kürep, kayda këresën uylap bara (Hamam böceği hamama gitse, kendinin gideceği yolunu görüp, nerde olsa bulup gider) (THM, 1959:553).

20) Ut çıғası öynëñ taraқанı aldan күçe imëş (Işık yanan evin hamam böceği önceden gidermiş) (THM, 1959:553).

21) Yalқavnı қандала basar (Tembeli tahtakurusu basar) (THM, 1959:553).

22) Yaña öynëñ қандалası oçlı bula, di (Yeni evin tahtakurusu sivri olur) (THM, 1959: 553).

Tahtakurusu, 20 atasözünün 13 tanesinde tek başına yer almaktadır. Dört farklı hayvan adıyla kurulan 2 tane atasözünde tahtakurusu adına rastlanmaktadır. Bit ve it ile birlikte üç farklı hayvan adıyla kurulan 1 atasözünde yer almaktadır. Bit ile 2, karınca ve kaz ile birer atasözünde birlikte yer almaktadır.

1.4.11.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Tahtakurusu, hamamböceği ve kırkayak adlarında Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.4.12. Tırtıl

*Yumurtadan çıkan kelebek kurtçuklarının ilk durumu.*¹⁴³

1.4.12.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1)Қарışлавıқ қарışлап yöреп ашар(Tırtıl қарış қарış yürüyүп gider) (THM, 1959:547).

¹⁴³ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1980.

1.4.12.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Tırtıl adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.4.13. Yengeç

*“Eklem bacaklılardan, kabuklu, birinci ayak çifti iki kıskaç olarak gelişmiş, eti için avlanan, suda yaşayan bir böcek.”*¹⁴⁴İki kısıkaçı haricinde dört çift ayağı vardır. Yan yürürler. Kıskaçlarını tehlike durumunda koruma amaçlı kullanırlar.

1.4.13.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bër kısla bötën külne bolğar (Bir yengeç bütün gölü kirletir) (THM, 1959: 547).
- 2) Kirë kitken kısla bulğan (Geri giden yengeç olur) (THM, 1959: 547).

Yengeç, 4 atasözün birer tanesinde kurbağa ve at ile birlikte yer almaktadır.

1.4.13.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Yengeç adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

---

¹⁴⁴ Türkçe Sözlük, 2005, s. 2164.

1.5. BALIKLAR

1.5.1. Balık

Balık; *omurgalılardan, suda yaşayan, solungaçla nefes alan ve yumurtadan üreyen hayvanların genel adıdır.*¹⁴⁵

1.5.1.1. Kazan Tatar Türkçesinde:

- 1) Aç balık cimnë qarmağı bēlen yotar (Aç balık yemini çengeli ile yutar) (THM, 1959: 563)
- 2) Ağım suda aq balık (Akan dereye temiz balık) (THM, 1959: 559).
- 3) Balığına küre qarmağı (Balığına göre olta çengeli) (THM, 1959: 563).
- 4) Balık aşyım diseñ suğa kēresē bula (Balık yiyim dersin suya girmen gerekir) (THM, 1959: 563).
- 5) Balık avlağan bayımas (Balık avlayan zenginleşmez) (THM, 1959: 563).
- 6) Balık başınnan sasıy, yaman ayağınnan sasıy (Balık baştan kokar, kötü ayağından kokar) (THM, 1959: 560).
- 7) Balık baştan bozılır (Balık baştan bozulur) (THM, 1959: 559).
- 8) Balık baştan üse (Balık baştan büyür) (THM, 1959: 559).
- 9) Balık birseñ beylep bir, başın küzēn çeynep bir (Balık verirsen bağlayıp ver, başını gözünü parçalayıp ver) (THM, 1959: 563).
- 10) Balık çirtkēnde avızını açıp torma (Balık yakaladığında ağzını açıp durma) (THM, 1959: 564).
- 11) Balık ēzli komlı cir, âdem ēzli caylı cir (Balık yolu kumlu yer, insan yolu uygun yer) (THM, 1959: 560).
- 12) Balık ēzler qayda tirenrek, ēdem ēzler qayda yahşırak (Balık arar nerde derinlik, insan arar nerde güzellik) (THM, 1959: 561).

¹⁴⁵ Türkçe Sözlük, 2005, s. 191.

- 13) Balık armanı kabam dip kapmıy, cin abam dip kaba (Balık engeli yiyim deyip yemez, yemi yiyim deyip yer) (THM, 1959: 564).
- 14) Balık armanı krmi, cimm kre (Balık engeli grmyor yemi gryor) (THM, 1959: 564).
- 15) Balık ılıksız bulmas (Balık ılıksız olmaz) (THM, 1959: 560).
- 16) Balık oyrıgı cılmaay, balık avlaan tınmaay (Balık kuyruu durmaz, balık avlayan huzursuz) (THM, 1959: 564).
- 17) Balık treklg su blen (Balıın yaaması su ile) (THM, 1959: 560).
- 18) Balık tomıgı taka timi kalmas (Balık yz taa hep kalmaz)(THM, 1959:560).
- 19) Balık totalmaan sunı yamanla (Balık tutamayan suyunu ktler)(THM, 1959: 564).
- 20) Balık yaırdan kurıkmas (Balık yamurdan korkmaz) (THM, 1959: 561).
- 21) Balıkka arık, taraana yarık (kirek) (Balıa su kanalı, hamambceine yarık gerek) (THM, 1959: 560).
- 22) Balıkka barsa ayt kala, aytke barsa balık kala (Balıa gitsen bayram kalır, bayrama gitsen balık kalır) (THM, 1959: 564).
- 23) Balıkka epper itmiler (Balıa minnet etmezler) (THM, 1959: 560).
- 24) Balını toktan unmas, aaan tuymas, satuvı fayda iter(Balıı tutan ummaz, yiyen doymaz, satan kar eder) (THM, 1959: 564).
- 25) Balını yzerge yretmiler (Balıa yzme retmezler) (THM, 1959: 560).
- 26) Balını avga elekke kne aklı baına kiler(Balık aa girdikten sonra aklı baına gelir) (THM, 1959: 564).
- 27) Balını batası yok (Balıın batası yok) (THM, 1959: 560).
- 28) Balını baylıı itek cin kipken (Balıın zenginlii kucak dolusu kuru balık) (THM, 1959: 560).

- 29)** Balıknıñ sırtı köñge köymes (Balığın sırtı güneşi görmez) (THM, 1959: 560).
- 30)** Balıknıñ tělě yok (Balığın dili yok) (THM, 1959: 560).
- 31)** Balıknıñ tını suda (Balığın nefesi suda) (THM, 1959: 560).
- 32)** Balık ızlı çumar cir, âdem ızlı uñar cir (Balık yolu derin yer, insan yolu üst yer) (THM, 1959: 560).
- 33)** Basuda balık bulmas (Ayakta balık durmaz) (THM, 1959: 565).
- 34)** Başta elekmeğen balıkça soñınnan ükënme (Başta yakalayamadığın balığa sonradan üzülme) (THM, 1959: 565).
- 35)** Bër balık başın niçe çeyneseñ de şul bulır (Bir balık başını ne kadar çiğnesen de o aynı olur) (THM, 1959: 561).
- 36)** Bër balıkçı sudağı balıkça qarap yartı ikmek aşagan (Bir balıkçı sudaki balığa bakarak yarım ekmek yer) (THM, 1959: 565).
- 37)** Bolğaçık suda balık totası ciñěl (Bulanık suda balık tutması kolay) (THM, 1959: 561).
- 38)** Buvası bulsa, balığı bulır (Baraj olsa, balığı olur) (THM, 1959: 561).
- 39)** Deryadağı balık satılmas (Denizdeki balık satılmaz) (THM, 1959: 566).
- 40)** Ğomërde bër balık tottım, anı da aşagan şikëllë bulmadım (Hayatımda bir balık tuttım, onu da yenecek türden bulmadım) (THM, 1959: 565).
- 41)** Hatınga digen balık bazarda eleğe (Karısına balık diyen pazardan alır) (THM, 1959: 567).
- 42)** Hezmetsez çığarıp bulmıy balıknı sudan (Balığı sudan emeksiz çıkarmak olmaz) (THM, 1959: 567).
- 43)** İh, totırmağan balıknıñ itë temlë de soñ! (Ah, tutulmayan balığın eti lezzetli olur değil mi!) (THM, 1959: 566).
- 44)** İn zur balık herbaqıt totkaç kite (En büyük balık her zaman tutmadan kaçar) (THM, 1959: 566).

- 45)** Kaçan balık zur bula (Kaçan balık büyük olur) (THM, 1959: 566).
- 46)** Karmakı salğan sayın balık elekmes (Oltayı salan her balığı tutmaz) (THM, 1959: 566).
- 47)** Kor ı karmakça balık kapmıy (Boş olta balık yakalamaz) (THM, 1959: 566).
- 48)** Koyıda balık bulmas (Kuyuda balık olmaz) (THM, 1959: 561).
- 49)** Kömeş karmakça kibet balığı kabar(Gümüş olta tezgâh balığı yakalar) (THM, 1959: 566).
- 50)** Salğan sıyın karmakça balık elekmi(Çok olta balık yakalar)(THM, 1959:566).
- 51)** Susuz cirde balık tormas (Susuz yerde balık durmaz) (THM, 1959: 561).
- 52)** Suvına küre balığı (Suyuna göre balığı) (THM, 1959: 561).
- 53)** Ten çılanmıy balık totılmas (Vücudu ıslanmadan balık tutulmaz) (THM, 1959: 567).
- 54)** Tıvızık suda balık uynar (Sakin suda balık oynar) (THM, 1959: 562).
- 55)** Totılmağan balık bëlek buylığı (Tutulmayan balık bilek boyunda) (THM, 1959: 566).
- 56)** Totılmağan balık isep tğel, kaçkanı isep (Tutulmayan balık belli değil, kaçtığı belli) (THM, 1959: 566).
- 57)** Totmağan balıknı satmıylar (Tutulmayan balığı satmazlar) (THM, 1959: 567).
- 58)** Tğerek külde balık küp (Yuvarlak gölde balık çok) (THM, 1959: 562).
- 59)** Zur balıklar kēçē balıklarını aşıy (Büyük balıklar küçük balıkları yer) (THM, 1959: 561).

Balık, 64 atasözün 58 tanesinde tek başına yer almaktadır. Balık, atasözlerin 1 tanesinde çaça balığı ile, 1 tanesinde levrek ile birlikte yer almaktadır. Öküz, kurbağa, kuş ve hamamböceği ile 1 atasözünde balık birlikte yer almaktadır.

1.5.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Bâl yegan âğizga bâliq yaraşmas (Bal yiyen ağza balık yaraşmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 38).
- 2) Bâtir miltiqsiz bolmäs, bâliq qıltıqsız (Kahraman silahsız olmaz, balık kılıksız) (Öz, 2000: 127).
- 3) Bâliq başıdan sasiydi (Balık baştan kokar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 38).
- 4) Bâliq yegän “suv suv” der, qoş häydägän “çuv çuv” der (Balık yiyen su der, çift süren çuv çuv der) (Öz, 2000: 127).
- 5) Bâliqniñ küni köl bilän, âdämniñ küni el bilän (Balığın günü göl ile kahramanın gün il iledir) (Öz, 2000: 127).
- 6) Bâliqniñ tirikliği suv bilän, âdämniñ tirikliği âdäm bilän (Balığın yaşamı göl ile insanın yaşamı insanladır) (Öz, 2000: 127).
- 7) Katta bâliq kiçkina bâliqni yeydi (Büyük balık küçük balığı yer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 52).
- 8) Kölniñ atini bâliği çiqaradi (Gölün adını balığı çıkarır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 88).
- 9) Torga tuşgan bâliq qarmâqdan qorqmas (Ağa düşen balık, oltadan korkmaz) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 15).
- 10) Yakşıklık gıl daryaga taşla, bâliq bilmasa Halik biler (İyilik yap suya at balık bilmezse Halik bilir) (Çobanoğlu, 2004: 315).
- 11) Yâmân bâliq suv lâğqâtär (Kötü balık su bulandırır) (Öz, 2000: 127).

Özbek atasözlerinde balık adı 11 atasözünde tek başına yer almaktadır. Bu atasözlerinde balık tür adına girmeden sadece ‘bâliq’ adıyla yer almaktadır.

1.5.2. Çamça Balığı

Çamça balığı *sazangillerden, pullarından yalancı inci yapılan bir ırmak balığıdır.*¹⁴⁶

1.5.2.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ağım suv bal tatır, aq çabağı may tatır (Akan dere bal tadında, temiz çamça balığı yağ tadındadır) (THM, 1959:559).
- 2) Çabaq koyaşka çabar (Çamça balığı güneşe gider) (THM, 1959:562).
- 3) Çabaq kıoyaştan sikërep çıkmakçı bula da bër ilë citmi kala (Çamça balığı güneşten sıçrayıp çıkmak istese de hiç yükselemez) (THM, 1959:562).
- 4) Çabaq östen kiter, çurtan astan kiler (Çamça balığı üstten gider, turna balığı alttan gider) (THM, 1959:562).
- 5) Çabaq sikërsë çurtan avızına (töşer) (Çamça balığı zıplarsa turna balığının ağızına düşer) (THM, 1959:562).
- 6) Çabaqniñ üzënnen bigrek çupırdavı kıybat (Çamça balığı kendinden fazla şapırdaması değerli) (THM, 1959:567).
- 7) Çurtan totkançı çabaq koyaşka bër sikërep kalır (Turna balığı tutan çamça balığı güneşe bir zıplayıp kalır) (THM, 1959:562).
- 8) İke balıq bërëkse, bër çabaq çalkı bulır (İki balık birleşse, bir çamça balığı kadar olur) (THM, 1959: 561).

Çamça balığı. 8 atasözün 4'ünde tek başına, 3'ünde turna balığı ile ve 1 tanesinde balık adıyla birlikte yer almaktadır.

1.5.2.2. Özbek Türkçesi Atasözlerine: Çamça balığı adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

¹⁴⁶ Türkçe Sözlük, 2005, s. 390.

1.5.3. Turna Balığı

Turna balığı *tatlı sularda yaşayan yırtıcı bir balıktır.*¹⁴⁷ Ağzı büyük ve dişlerle doludur. Alt çenesi ördek gagası biçiminde öne doğru uzamıştır. Gençken yeşil renkte olup yetişkinlikte karınları sarı renge dönüşmektedir. Yüzgeçlerinde koyu lekeler vardır. Kılçıkları y şeklidir. Hızlı yüzmektedirler.¹⁴⁸

1.5.3.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Annan birlə küp hel ütken, qaragay başında çurtan üsken (Ardından çok bekleyen, olta başında turna balığı büyür) (THM, 1959: 563).
- 2) Çıraçını çurtan kürmes(Çıra ışığını turna balığı görmez) (THM, 1959: 567).
- 3) Çurtan çurağaynı yotmas (Turna balığı küçük turna balığını yutmaz)(THM, 1959: 562).
- 4) Çurtanniñ avızı bulsa da, tēlē bulmas(Turna balığının ağzı olsa da dili olmaz) (THM, 1959: 562).
- 5) Çurtanniñ üzē ülse de tēşē ülmes(Turna balığının kendi ölse de dişi ölmez)(THM, 1959: 562).
- 6) Kükte Çulpan buldan suda çurtan bul artık (Gökte Venüs olandan suda turna balığı olan üstündür) (THM, 1959: 561).
- 7) Minēm boyırığım bēlen, çurtanniñ koyrığı bēlen (Benim buyruğum ile turna balığı kuyruğu ile) (THM, 1959: 561).

Turna balığı, 10 atasözün 7 tanesinde tek başına, 3 tanesinde çamça balığı ile birlikte yer almaktadır.

1.5.3.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Turna balığı adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

¹⁴⁷ Türkçe Sözlük, 2005, s. 2009.

¹⁴⁸ <http://www.balikkvadisi.com/node/410> (2.07.2017)

1.5.4. Yayın Balığı

*Yayın balığıgillerden, başı büyük, ağzı geniş, derisi pulsuz, vücudu uzun, lezzetli, iri bir tür tatlı su balığıdır.*¹⁴⁹ Alt ve üst çenede sakalları bulunmaktadır. Derin ve bataklı yerlerde bulunur. Yırtıcı ve et oburdur.

1.5.4.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Ceyən koyırığı cigen yotlıkmas (Yayın balığı kuyruğu yiyen çok susamaz) (THM, 1959: 562).
- 2) Herkëm üzene caynı karıy, ceyən de laynı karıy (Biri kendine düzen bakar, yayın balığı da dip çamuru bakar) (THM, 1959:562).
- 3) Ya indë, totarsıñ korı yirden ceyënnë (Hey, şimdi tutarsın kuru yerden yayın balığı) (THM, 1959:567).
- 4) Yar cimërelse, ceyën üle (Sahil harap olursa, yayın balığı ölür) (THM, 1959:562).

1.5.4.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Yayın balığı adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.5.5. İzmarit Balığı

*İzmaritgillerden, pullu ve kalçıklı bir çeşit küçük balık türüdür.*¹⁵⁰Sırtı kahverengi, yanları beyazdır. Sırt yüzgeci sert dikenlidir.

1.5.5.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

- 1) Taşbaş taşlı suda, komķorsak komlı suda (bulır)(İzmarit balığı taşlı suda, kum balığı kumlu suda olur) (THM, 1959:561).
- 2) Taşbaşnıñ tomşığı taştta (bulır)(İzmarit balığın ağzı taştta olur) (THM, 1959:561).

1.5.5.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: İzmarit balığı adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

¹⁴⁹ Türkçe sözlük, 2005, s. 2151.

¹⁵⁰ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1010.

1.5.6. Kaya Balığı

Koyu renkte, kayalık yerlerde yaşayan küçük balık türlerindedir.

1.5.6.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Ağım suda ajav yözer, salkın suda berdë yözer(Akan suda acav yüzer, soğuk suda kaya balığı yüzer) (THM, 1959: 559).

1.5.6.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Kaya balığı adına Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

1.5.7. Levrek

Levrek gillerden, eti beyaz, üzeri pullu iri bir balık.¹⁵¹

1.5.7.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1) Alabuğa ak balıq(Tatlı su levreği temiz balık) (THM, 1959: 559).

2) Alabuğa kolaq yok, alyot kēşēde oyat yok(Levrekte kulak yok, arsız kişide utanma yok) (THM, 1959: 559).

3) Alabuğa köçē citkennē yotar (Tatlı su levreği gücü yettiğini yutar)(THM, 1959: 559).

1.5.7.2.Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Adına rastlanmamaktadır.

1.5.8. Sazan

“Kenarları koyu renkli büyük pulları vardır. Dişsiz ağzındaki dört bıyığı, uzun sırt yüzgeci belirgin özellikleridir. Durgun ve derin suları sever.”¹⁵²

1.5.8.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde:

1)Tımık külde taban yatar(Sakin gölde sazan yatar) (THM, 1959: 562).

1.5.8.2.Özbek Türkçesi Atasözlerinde: Adına rastlanmamaktadır.

¹⁵¹ Türkçe Sözlük, 2005, s. 1306.

¹⁵² <http://www.nkfu.com/sazan-baligi-hakkinda-bilgi/> (2.07.2017)

2. İNCELEME

2.1. SES BİLGİSİ

2.1.1. Kazan-Tatar Türkçesi Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarının Ses Değişimlerinin İncelemesi:

2.1.1.1. Ünlü Değişimleri:

-a- > -ı-

TT. kırlangıç > **K.Tat.** qarlığaç

e- > i-

TT. eşek > **K.Tat.** işek

-e- > -ö-

TT. deve > **K.Tat.** döye

TT. deve > **K.Tat.** töye

TT. deve kuşu > **K.Tat.** döye qoşı

-e- > -ü-

TT. kelebek > **K.Tat.** kübelek

-ı- > -a-

TT. kırlangıç > **K.Tat.** qarlığaç

-ı- > ě-

TT. yılan > **K.Tat.** ělan

-ı > -u

TT. ayı > **K.Tat.** ayu

-i > -e

TT. keçi > **K.Tat.** kece

-i > -ě**TT.** kirpi > **K.Tat.** kěrpě**TT.** tilki > **K.Tat.** tölkě**i- > ě-****TT.** it > **K.Tat.** ět**-i- > -ě-****TT.** bit > **K.Tat.** bět**TT.** kirpi > **K.Tat.** kěrpě**TT.** pisi > **K.Tat.** pěsi**TT.** güvercin > **K.Tat.** kügerçen**-i- > -ı-****TT.** laçın > **K.Tat.** laçın**-i- > -ö-****TT.** tilki > **K.Tat.** tölkě**-o- > -u-****TT.** domuz > **K.Tat.** duňgız**TT.** torgay > **K.Tat.** turğay**ö- > ü-****TT.** öküz > **K.Tat.** ügěz**TT.** ördek > **K.Tat.** ürdek**-u- > -a-****TT.** sungur > **K.Tat.** şoñqar

-u > -ı

TT.	kuzu	>	K.Tat.	kuzı
TT.	deve kuşu	>	K.Tat.	döye қоşı
TT.	tavus kuşu	>	K.Tat.	tavis қоşı

-u- > -ı-

TT.	baykuş	>	K.Tat.	bayğış
TT.	tavuk	>	K.Tat.	tavık
TT.	domuz	>	K.Tat.	duñgız
TT.	kunduz	>	K.Tat.	қondız
TT.	kuzgun	>	K.Tat.	қozgın
TT.	maymun	>	K.Tat.	maymıl
TT.	turumtay	>	K.Tat.	torımtay

-u- > -ı-

TT.	tavus kuşu	>	K.Tat.	tavis қоşı
------------	------------	---	---------------	------------

-u- > -o-

TT.	buzağı	>	K.Tat.	bozav
TT.	kunduz	>	K.Tat.	қondız
TT.	deve kuşu	>	K.Tat.	döye қоşı
TT.	kuş	>	K.Tat.	қоş
TT.	kuzgun	>	K.Tat.	қozgın
TT.	sungur	>	K.Tat.	şoñқar
TT.	tavus kuşu	>	K.Tat.	tavis қоşı
TT.	turna	>	K.Tat.	torna

TT. turumtay > **K.Tat.** torımtay

-ü- > -ě-

TT. öküz > **K.Tat.** üğöz

TT. sülük > **K. Tat.** Sölök

-ü- > -ı-

TT. bülbül > **K.Tat.** bılbıl

-ü- > -ö-

TT. güve > **K.Tat.** köye

TT. sülük > **K.Tat.** sölök

2.1.1.2. Ünsüz Değişimleri:

-b- > -l-

TT. kelebek > **K.Tat.** kübelek

-c- > -ç-

TT. sıgırcık kuşu > **K.Tat.** sıyrırçık

TT. güvercin > **K.Tat.** kügerçen

-ç- > -c-

TT. keçi > **K.Tat.** kece

d- > t-

TT. dana > **K.Tat.** tana

TT. deve > **K.Tat.** teve

TT. deve > **K.Tat.** töye

-g- > -ğ-

TT. karga > **K.Tat.** ığarga

TT. kırlangıç > **K.Tat.** kırılığaç

TT. kuzgun > **K.Tat.** kızgın

TT. torgay > **K.Tat.** turğay

TT. aygır > **K.Tat.** ayğır

g- > k-

TT. güve > **K.Tat.** köye

TT. güvercin > **K.Tat.** kügerçen

-g- > -k-

TT. sungur > **K.Tat.** şoñkar

-ğ- > -k-

TT. kaplumbağa > **K.Tat.** taşbağa

TT. kurbağa > **K.Tat.** bağa

-ğ- > -v-

TT. buzağı > **K.Tat.** bozav

-ğ- > -y-

TT. sığır > **K.Tat.** sıyr

TT. sığırcık kuşu > **K.Tat.** sıyrçık

-k- > -g-

TT. öküz > **K.Tat.** üğz

-k- > -ğ-

TT. baykuş > **K.Tat.** bayğış

TT. kırkayak > **K.Tat.** kırğayak

k- > k-

TT.	karga	>	K.Tat.	qarga
TT.	kırlangıç	>	K.Tat.	qarlıqaç
TT.	kuzu	>	K.Tat.	quzu
TT.	Kunduz	>	K.Tat.	qondız
TT.	katır	>	K.Tat.	qaçır
TT.	kaplan	>	K.Tat.	qaplan
TT.	kaz	>	K.Tat.	qaz
TT.	deve kuşu	>	K.Tat.	döye qoşı
TT.	kuş	>	K.Tat.	qoş
TT.	tavus kuşu	>	K.Tat.	tavis qoşı

-k- > -q-

TT.	yılık	>	K.Tat.	yılqı
------------	-------	---	---------------	-------

-k > -q

TT.	balık	>	K.Tat.	balıq
TT.	tavuk	>	K.Tat.	tavıq

-l- > -b-

TT.	kelebek	>	K.Tat.	kübelek
------------	---------	---	---------------	---------

-m- > -ñ-

TT.	domuz	>	K.Tat.	duñgız
------------	-------	---	---------------	--------

-n > -l

TT.	maymun	>	K.Tat.	maymıl
------------	--------	---	---------------	--------

-n- > -ñ-

TT. sungur > **K.Tat.** şoñkar

s- > ş-

TT. sungur > **K.Tat.** şoñkar

s- > t-

TT. sıçan > **K.Tat.** tıçkan

-t- > -ç-

TT. katır > **K.Tat.** kaçır

-v- > -g-

TT. güvercin > **K.Tat.** kügerçen

-v- > -y-

TT. deve > **K.Tat.** döye

TT. deve > **K.Tat.** töye

TT. deve kuşu > **K.Tat.** döye koşu

TT. güve > **K.Tat.** köye

-n- > -Ø-

TT. kırlangıç > **K.Tat.** karlıgaç

y- > Ø-

TT. yılan > **K.Tat.** ėlan

-Ø- > -ğ-

TT. domuz > **K.Tat.** duñğız

-Ø- > -k-

TT. sıçan > **K.Tat.** tıçkan

-Ø- > -r-

TT. aslan > **K.Tat.** arslan

2.1.2. Özbek Türkçesi Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarının Ses Değişimlerinin İncelemesi:

2.1.2.1. Ünlü Değişimleri:

a- > â-

TT. at > **Özb. T.** ât

a- > ä-

TT. aslan > **Özb. T.** ärslân

TT. aygır > **Özb. T.** äyğır

TT. ayı > **Özb. T.** äyiq

-a- > -â-

TT. aslan > **Özb. T.** ärslân

TT. tay > **Özb. T.** tây

TT. buzağı > **Özb. T.** buzâq

TT. laçın > **Özb. T.** lâçin

TT. sıçan > **Özb. T.** siçqân

TT. kaz > **Özb. T.** ğâz

TT. tavuk > **Özb. T.** tâvuq

TT. tazi > **Özb. T.** tâzi

TT. yılan > **Özb. T.** ilân

-a > -ä-

TT. balık > **Özb. T.** bāliq

TT. dana > **Özb. T.** tänä

TT. maymun > **Özb. T.** mäymun

-a > -ä

TT. dana > **Özb. T.** tänä

TT. turna > **Özb. T.** turnä

-e > -ä

TT. deve > **Özb. T.** tüyä

TT. kene > **Özb. T.** känä

TT. teke > **Özb. T.** tākä

-e > -ä-

TT. eşek > **Özb. T.** eşäk

TT. kene > **Özb. T.** känä

TT. teke > **Özb. T.** tākä

TT. şişek > **Özb. T.** şışäk

TT. kelebek > **Özb. T.** kăpäläk

TT. leylek > **Özb. T.** läyläk

TT. ördek > **Özb. T.** ördäk

-e > -i-

TT. geyik > **Özb. T.** kiyik

-e > -ü-

TT. deve > **Özb. T.** tüyä

-ü- > -i-

TT. öküz > **Özb. T.** hökiz

TT. örümcek > **Özb. T.** örgimçäk

-ü- > -u-

TT. bülbül > **Özb. T.** bulbul

-ı > -i

TT. tazi > **Özb. T.** tâzi

TT. yïlkı > **Özb. T.** yilqi

TT. arı > **Özb. T.** ari

-ı > -i-

TT. ayı > **Özb. T.** äyiq

-ı- > -i-

TT. balık > **Özb. T.** bälïq

TT. yïlkı > **Özb. T.** yilqi

TT. sıçan > **Özb. T.** sıçqân

TT. sığır > **Özb. T.** sigir

-ı- > i-

TT. yılan > **Özb. T.** ilân

-i- > -ü-

TT. tilki > **Özb. T.** tülki

-u- > -â-

TT. sungur > **Özb. T.** şunqâr

-u- > -o-

TT. kuzu > **Özb. T.** qozi

-u > -i

TT. kuzu > **Özb. T.** qozi

TT. toklu > **Özb. T.** toqli

-o- > -â-

TT. horoz > **Özb. T.** xorâz

-u- > -ı-

TT. domuz > **Özb. T.** toñğız

2.1.2.2. Ünsüz Değişimleri:

g- > k-

TT. geyik > **Özb. T.** kiyik

-g- > -ğ-

TT. aygır > **Özb. T.** äyğır

TT. karga > **Özb. T.** qarğa

TT. kuzgun > **Özb. T.** quzğun

-ğ- > -g-

TT. sığır > **Özb. T.** sigir

-ğ- > -q-

TT. kurbağa > **Özb. T.** qurbaqa

-ğ- > -q

TT. buzağı > **Özb. T.** Buzâq

h- > x-

TT. horoz > **Özb. T.** xorâz

k- > ğ-

TT. kaz > **Özb. T.** ğâz

k- > q-

TT. karga > **Özb. T.** qarġa

TT. kulun > **Özb. T.** qulun

TT. kunduz > **Özb. T.** qunduz

TT. kurt > **Özb. T.** qurt

TT. kurbaġa > **Özb. T.** qurbaqa

TT. kuş > **Özb. T.** quş

TT. kuzu > **Özb. T.** qozi

TT. kuzgun > **Özb. T.** quzġun

-k > -q

TT. balık > **Özb. T.** bāliq

TT. tavuk > **Özb. T.** tâvuq

-k- > -q-

TT. yılıkı > **Özb. T.** yilqi

TT. toklu > **Özb. T.** toqli

s- > ş-

TT. sungur > **Özb. T.** şunqâr

y- > Ø-

TT. yılan > **Özb. T.** ilân

Ø- > h-

TT. öküz > **Özb. T.** hökiz

-Ø > -q

TT. ayı > **Özb. T.** äyiq

-Ø- > -ğ-

TT. domuz > **Özb. T.** toñğız

-Ø- > -g-

K.Tat. örümcek > **Özb. T.** örgimçäk

-Ø- > -q-

TT. sıçan > **Özb. T.** siçqân

-Ø- > -r-

TT. aslan > **Özb. T.** ärslân

-b- > -l-

TT. kelebek > **Özb. T.** kápäläk

-l- > -p-

TT. kelebek > **Özb. T.** kápäläk

d- > t-

TT. dana > **Özb. T.** tänä

TT. deve > **Özb. T.** tüyä

TT. domuz > **Özb. T.** toñğız

-g- > -q-

TT. sungur > **Özb. T.** Şunqâr

-v- > -y-

TT. deve > **Özb. T.** tüyä

-ğ- > -v-

TT. buğra > **Özb. T.** buvra

-c- > -ç-

TT. örümcek > **Özb. T.** örgimçäk

-m- > -n-

TT. domuz > **Özb. T.** tongız

2.1.3. Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi Atasözlerinde Geçen Hayvan Adlarının Ses Değişimlerinin İncelemesi:

2.1.3.1. Ünlü Değişimleri:

a- > â-

K.Tat. at > **Özb. T.** ât

-a- > -â-

K.Tat. argımağ > **Özb. T.** ärgumâq

K.Tat. argamağ > **Özb. T.** ärgumâq

K.Tat. arslan > **Özb. T.** ärsłân

K.Tat. bozav > **Özb. T.** buzâq

K.Tat. çayan > **Özb. T.** çâyân

K.Tat. ėlan > **Özb. T.** ilân

K.Tat. kaz > **Özb. T.** ğâz

K.Tat. kuçkar > **Özb. T.** qoçqâr

K.Tat. kuyan > **Özb. T.** quyân

K.Tat. laçın > **Özb. T.** lâçin

K.Tat. nar > **Özb. T.** nâr

K.Tat. şoñkar > **Özb. T.** şunqâr

K.Tat. tavıq > **Özb. T.** tâvuq

K.Tat. tay > **Özb. T.** tây

K.Tat. tazı > **Özb. T.** tâzi

K.Tat. tıçkan > **Özb. T.** siçqân

K.Tat. yabalak > **Özb. T.** yâpâlâq

a- > ä-

K.Tat. arslan > **Özb. T.** ärslân

K.Tat. ayğır > **Özb. T.** äyğır

K.Tat. argımağ > **Özb. T.** ärgümâq

K.Tat. argamağ > **Özb. T.** ärgümâq

K.Tat. ayu > **Özb. T.** äyiq

-a > -ä-

K.Tat. balık > **Özb. T.** bâliq

K.Tat. çayan > **Özb. T.** çâyân

K.Tat. maymıl > **Özb. T.** mäymun

K.Tat. tana > **Özb. T.** tänä

K.Tat. yabalak > **Özb. T.** yâpâlâq

-a > -ä

K.Tat. tana > **Özb. T.** tänä

K.Tat. torna > **Özb. T.** turnä

-a- > -u-

K.Tat. argamaq > **Özb. T.** ärgumâq

-e- > -ä-

K.Tat. işek > **Özb. T.** eşäk

K.Tat. teke > **Özb. T.** täkä

K.Tat. büdene > **Özb. T.** bedänä

K.Tat. kübelek > **Özb. T.** kâpäläk

K.Tat. ürdek > **Özb. T.** ördäk

K.Tat. örümcek > **Özb. T.** örgimçäk

-e > -ä

K.Tat. biye > **Özb. T.** biyä

K.Tat. büdene > **Özb. T.** bedänä

K.Tat. deve > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. teve > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. döye > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. töye > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. teke > **Özb. T.** täkä

-e- > -ü-

K.Tat. deve > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. teve > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. möşek > **Özb. T.** müşük

ě- > i-

K.Tat. ělan > **Özb. T.** ilân

K.Tat. ět > **Özb. T.** it

-ě- > -i-

K.Tat. čěběn > **Özb. T.** çivin

K.Tat. ügěz > **Özb. T.** hökiz

K.Tat. ět > **Özb. T.** it

-ě > -i

K.Tat. bürě > **Özb. T.** böri

K.Tat. tölkě > **Özb. T.** tülki

-ě- > -ü-

K.Tat. börkět > **Özb. T.** bürgüt

-ı- > -i-

K.Tat. balıķ > **Özb. T.** bāliq

K.Tat. laçın > **Özb. T.** lâçin

K.Tat. yılķı > **Özb. T.** yilqi

K.Tat. sıyrır > **Özb. T.** sigir

K.Tat. tıçqan > **Özb. T.** siçqân

-ı > -i

K.Tat. kuzı > **Özb. T.** qozi

K.Tat. tazı > **Özb. T.** tâzi

K.Tat. yılķı > **Özb. T.** yilqi

-ı- > -Ø-

K.Tat. yulbarıs > **Özb. T.** yolbars

-ı- > -u-

K.Tat. argımağ > **Özb. T.** ärgumâğ

K.Tat. kılın > **Özb. T.** qulun

K.Tat. bılbul > **Özb. T.** bulbul

K.Tat. çıpçık > **Özb. T.** çumçuq

K.Tat. kındız > **Özb. T.** qunduz

K.Tat. maymıl > **Özb. T.** mäymun

K.Tat. tavıq > **Özb. T.** tâvuq

K.Tat. kozğın > **Özb. T.** quzğun

i- > e-

K.Tat. işek > **Özb. T.** eşäk

-i- > -u-

K.Tat. tavis > **Özb. T.** tavus

-o- > -u-

K.Tat. kılın > **Özb. T.** qulun

K.Tat. bozav > **Özb. T.** buzâğ

K.Tat. kındız > **Özb. T.** qunduz

K.Tat. koş > **Özb. T.** quş

K.Tat. kozğın > **Özb. T.** quzğun

K.Tat. şoñkar > **Özb. T.** şunqâr

K.Tat. torna > **Özb. T.** turnä

-ö- > -ü-

K.Tat. börkēt > **Özb. T.** bürgüt

K.Tat. töye > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. döye > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. möšek > **Özb. T.** müşük

K.Tat. tölkē > **Özb. T.** tülki

-u > -i-

K.Tat. ayu > **Özb. T.** äyiq

-u- > -o-

K.Tat. yurğa > **Özb. T.** yorğa

K.Tat. argımağ > **Özb. T.** ärgumâq

K.Tat. argamağ > **Özb. T.** ärgumâq

K.Tat. kuy > **Özb. T.** qoy

K.Tat. kuçkar > **Özb. T.** qoçqâr

K.Tat. kuzı > **Özb. T.** qozi

K.Tat. duñgız > **Özb. T.** tongız

K.Tat. yulbarıs > **Özb. T.** yolbars

-ü- > -ä-

K.Tat. kübelek > **Özb. T.** kăpäläk

-ü- > -e-

K.Tat. büdene > **Özb. T.** bedänä

ü- > -ö-

K.Tat. ügěz > **Özb. T.** hökiz

K.Tat. ürdek > **Özb. T.** Ördäk

-ü- > -e-

K.Tat. büdene > **Özb. T.** bedänä

-ü- > -ö-

K.Tat. bürë > **Özb. T.** böri

2.1.3.2. Ünsüz Değişimleri:

-b- > -p-

K.Tat. kübelek > **Özb. T.** kápäläk

K.Tat. yabalak > **Özb. T.** yápälâq

-b- > -v-

K.Tat. çëbën > **Özb. T.** çivin

d- > t-

K.Tat. deve > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. döye > **Özb. T.** tüyä

K.Tat. duñgız > **Özb. T.** tongız

-ğ- > -ğ-

K.Tat. ayğır > **Özb. T.** äyğır

K.Tat. duñgız > **Özb. T.** tongız

K.Tat. qarğa > **Özb. T.** qarğa

K.Tat. yurğa > **Özb. T.** yorğa

K.Tat. kozğın > **Özb. T.** quzğun

-g- > -k-

K.Tat. ügëz > **Özb. T.** hökiz

қ- > ğ-

K.Tat. қаз > **Özb. T.** ğâz

қ- > q-

K.Tat. қарға > **Özb. T.** qarġa

K.Tat. қолın > **Özb. T.** qulun

K.Tat. қуy > **Özb. T.** qoy

K.Tat. қуққар > **Özb. T.** qoçqâr

K.Tat. қуyan > **Özb. T.** quyân

K.Tat. қузı > **Özb. T.** qozi

K.Tat. қондız > **Özb. T.** qunduz

K.Tat. қоş > **Özb. T.** quş

K.Tat. қозġın > **Özb. T.** quzġun

-қ- > -q-

K.Tat. қоңқар > **Özb. T.** şunqâr

K.Tat. yılkı > **Özb. T.** yilqi

K.Tat. қуққар > **Özb. T.** qoçqâr

K.Tat. тіққан > **Özb. T.** siçqân

K.Tat. бақа > **Özb. T.** qurbaqa

-қ > -q

K.Tat. арġıмақ > **Özb. T.** ärġumâq

K.Tat. арġамақ > **Özb. T.** ärġumâq

K.Tat. балıқ > **Özb. T.** bâliq

K.Tat. чıпçıқ > **Özb. T.** çumçuq

K.Tat. tavıq > **Özb. T.** tåvuq

K.Tat. yabalax > **Özb. T.** yåpålåq

-k- > -g-

K.Tat. brkt > **Özb. T.** bürgüt

-l > -n

K.Tat. maymun > **Özb. T.** mäymun

-ñ- > -n-

K.Tat. duñgız > **Özb. T.** tonğız

K.Tat. şoñkar > **Özb. T.** şunqår

-p- > -m-

K.Tat. çıpçık > **Özb. T.** çumçuq

t- > s-

K.Tat. tıçkan > **Özb. T.** siçqån

-v > -q

K.Tat. bozav > **Özb. T.** buzåq

-v- > -y-

K.Tat. deve > **Özb. T.** ty

K.Tat. teve > **Özb. T.** ty

-y- > -g-

K.Tat. sıyır > **Özb. T.** sigir

Ø- > h-

K.Tat. gz > **Özb. T.** hkiz

-Ø > -q

K.Tat. ayu > **Özb. T.** yiq

2.2. BİÇİM BİLGİSİ ¹⁵³

2.2.1. İsim Çekim Ekleri

2.2.1.1. Hal ekleri:

2.2.1.1.1. Belirtme hal eki:

Kazan-Tatar Türkçesinde: -nı,-në, 3. tekil iyelik ekinden sonra -n eki kullanılmaktadır.

Özbek Türkçesinde: -ni, 3. tekil iyelik ekinden sonra -n eki kullanılmaktadır.

K. Tat. : Döyenë yardan oçırğan bër uçma ülen (Deveyi uçurumdan uçuran bir tutam ot) (THM, 1959: 818).

Özb. T. : Tüyäni şamâl uçırsa, eçkini asmanda kör (Deveyi rüzgâr uçurursa, keçiye gökte görürsün) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 66).

döyenë > tüyäni / eçkini

-në > -ni: belirtme hal eki

K. Tat. : Çit ilnëñ qarçığasın üz ilnëñ qarğası talıy (Komşu ilin atmacasını kendi ilin kargası döver) (THM, 1959: 609).

Özb. T. : Katta bāliq kiçkina bāliqni yeydi (Büyük balık küçük balığı yer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 52).

qarçığasın > bāliqni

-n > -ni : belirtme hal eki

¹⁵³ Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi biçim bilgisi özellikleri için "A.Bican Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ yayınları, Ankara, 2007." adlı kitaptan yararlanılmıştır.

2.2.1.1.2. İlgi hal eki:

Kazan-Tatar Türkçesinde: -nıñ, -něñ. Aitlik ekinden sonra geldiğinde –ñ sesi düşer ve -nıķı / -něķē şeklinde kalıplaşmış olarak kullanılır.

Özbek Türkçesinde: -niñ şeklindedir. 1. ve 2. tekil zamirlerine geldiğinde –iñ şeklindedir. Aitlik ekiyle birlikte kullanıldığında ise –niki şeklindedir.

K. Tat. : Bolannıñ başı, filněñ tēşē kıymmet(Geyiğin başı, filin dişi kıymetlidir) (THM, 1959: 821).

Özb. T. Siçqãnniñ ölgisi kelsa, müşük bilan oynaşadi(Sıçan ölmek isterse kediyle oynaşır) (Öz, 2000: 147).

bolannıñ	>	siçqãnniñ
-nıñ	>	-niñ : ilgi hal eki
filněñ	>	siçqãnniñ
-něñ	>	-niñ : ilgi hal eki

2.2.1.1.3. Yönelme hal eki:

Kazan-Tatar Türkçesinde: -ğa / -ge; -ķa / -ke şeklinde kullanılmaktadır.

Özbek Türkçesinde: -gä, -k ve -q ile biten isimlere geldiğinde –kā, –qa şeklinde kullanılmaktadır.

K. Tat. : İşekke altın iyer kıyusañ da haman işek(Eşeğe altın eyer vursan da eşek) (THM,1959: 813).

Özb. T. : Bir tãmçi suv çümãligä daryã körinar (Bir damla su, karıncaya nehir görünür) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 45).

işekke	>	çümãligä
-ke	>	-gä : yönelme hal eki

K. Tat. : Siña miña kön batsa, yarqanatq̄a kön tuva(Sana bana gün batsa yarasaya gün doğar) (THM, 1959:703).

Özb. T. : Ärsłanniñ äzgani äyiqqa çãpadi(Aslanın azgını ayıya saldırır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 25).

yarqanatq̄a > äyiqqa
-q̄a > -qa : yönelme hal eki

2.2.1.1.4. Bulunma hal eki:

Kazan-Tatar Türkçesinde:-da / -de; -ta / -te.

Özbek Türkçesinde: –dä, 3. şahıs iyelik ekinden sonra araya zamir n'si almamaktadır.

K. Tat. : Arslanda yöz keşenëñ köçë bar, bër keşenën yöregë bar (Aslanda yüz kişinin gücü var, bir kişinin yüregi var) (THM, 1959: 637).

Özb. T. : Älaqarğada olariñ bolsa yâz bâr qış bâr, âlarsan (Ala kargada alacağın varsa yaz var, kış var; alırsın) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 19).

arslanda > älaqarğada
-da > -da : bulunma hal eki

K. Tat. : Ul işekte yögëm yuq, yardan oçsa qayğım yuq (O eşekte yüküm yok, uçurumdan düşse korkum yok) (THM, 1959: 816).

Özb. T. : Eşäkdä yükim yoq, yıqılsä işim yoq (Eşekte yüküm yok, düşse de önemli değil) (Öz, 2000: 137).

işekte > eşäkdä
-te > -dä : bulunma hal eki

2.2.1.1.5. Ayrılma hal eki:

Kazan-Tatar Türkçesinde: -dan / -den; -tan / -ten; -nan / -nen.

Özbek Türkçesinde: -dän, 3. şahıs iyelik ekinden sonra araya zamir n'si almamaktadır.

K. Tat. : Tornadan yasavıl quysañ, başıñın kıy quv kitmes (Turnadan bekçi koysan başından ses eksilmez) (THM, 1959: 582).

Özb. T. : Turnädän qârâvul qoysañ, tepäñdän qıyqıriv ketmäs (Turnadan bekçi koyarsan, başından ses eksilmez) (Öz, 2000: 150).

tornadan	>	turnädän	
-dan	>	-dän	: ayrılma hal eki

K. Tat. : Yılkı qolınnan üser, quy quzıdan üser (Yılkı taydan büyür, koyun kuzudan büyür) (THM, 1959: 77).

Özb. T. : Eçkidän qoy bolmäs, eşäkdän tây bolmäs (Keçiden koyun olmaz, eşekten tay olmaz) (Öz, 2000: 136).

qolınnan	>	eçkidän	
-nan	>	-dän	: ayrılma hal eki
quzıdan	>	eşäkdän	
-dan	>	-dän	: ayrılma hal eki

2.2.1.2. İyelik ekleri:

Kazan-Tatar Türkçesinde: -m; -ñ; -1 / -ě / -s1 / -sě; -bız / -běz; -ğız / -gěz; -ları / -lěř / -narı / -nerě.

Özbek Türkçesinde: -(i)m, -(i)ñ, -(s)i, -(i)miz, -(i)ñiz, -läri.

K. Tat. : Ügëzëm yuq uramda, qaygım yuq buranda (Öküzüm yok sokakta, kaygım yok boranda) (THM,1959:789).

Özb. T. : Átim bår qáramda, qayğum yoq boranda (Atım olduğundan kaygım olmaz fırtınadan) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 29).

ügëzëm	>	átim
-m	>	-m : 1. tekil şahıs iyelik eki

K. Tat. : Aygırıñ ala bulsa, qolınıñ qola bulır(Aygırın ala olursa, tayın kula olur)(THM,1959: 722).

Özb. T. : Birávniñ buzaqı ólsin desãñ, óziñniñ hókiziñ ólär (Birinin buzağı ólsün dersen, kendi öküzün ölür) (Öz, 2000:132).

aygırıñ	>	hókiziñ
-ñ	>	-(i)ñ : 2. tekil şahıs iyelik eki

K. Tat. : Kürşë avılınıñ kürkesë, üz avılınıñniñ ürdegë (Komşu köyünün hindisi, kendi köyünün ördeği) (THM, 1959: 635).

Özb. T. : Tüyäniñ buvräsi yaxşı, sözniñ tuvräsi yaxşı (Devenin buğrası, sözün doğrusu iyidir) (Öz, 2000: 151).

kürkesë / ürdegë	>	buvräsi
-së / -ë	>	-(s)i : 3. tekil şahıs iyelik eki

K. Tat. : Atıbiz iyerlë, buyıbiz yarlı (Atımız eyerli, içi beceriksiz)(THM, 1959:765).

atıbiz

-biz : 1. çoğul şahıs iyelik eki

2.2.1.3. Çokluk eki:

Kazan-Tatar Türkçesinde: -lar / -ler / -nar / -ner.

Özbek Türkçesinde: İsimlere gelen çokluk eki –lär’dir.

K. Tat. : Baqalar, kelteler bër suda yözeler(Kurbağalar, kertenkeleler bir suda yüzerler) (THM,1959:569).

Özb. T. : Ema bilan qozilär ikki ânani emar, ema bilmas qozilär öz ânäsini emâlmäs(Emmeyi bilen kuzular iki anneyi emer, emmeyi bilmeyen kuzular kendi anasını ememez) (Öz Özcan, 2009: 69).

baqalar	>	qozilär
-lar	>	-lär : çokluk eki
kelteler	>	qozilär
-ler	>	-lär : çokluk ekis

K. Tat. : İğöz berenner de tigöz bulmıy (İkiz kuzular da aynı olmuyor)(THM, 1959:798).

Özb. T. : İkki xorâz uruşsa, tâvuqlär dam oladi (İki horoz dövüşürse tavuklar dinlenir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 104).

berenner	>	tâvuqlär
-ner	>	-lär : çokluk eki

2.2.1.4. Aitlik eki:

Kazan-Tatar Türkçesinde: -ğı / -gě / -kı / -kě.

Özbek Türkçesinde: -ki şeklindedir. Özbek atasözlerinde bu ek görülmemektedir.

K. Tat. : Ętnĕkĕn oş aşıy, oşnıın ort aşıy(Ętinkini kuş yer, kuşunkini kurt yer)(THM, 1959: 695).

ĕtnĕkĕn

-nĕ : ilgi hal eki (aitlik ekinden nce geldiğinde)

-kĕ : aitlik eki

-n : belirtme hal eki

oşnıın

-nı : ilgi hal eki (aitlik ekinden nce geldiğinde)

-ı : aitlik eki

-n : belirtme hal eki

2.2.1.5. Eşitlik hali:

Kazan-Tatar Tresinde: -a / -e; -dıy / -diy; -day / -dey.

zbek Tresinde: Eşitlik eki, benzerlik ve miktar da ifade edebilmektedir. -a, -dek, -dy ekleriyle kullanılmaktadır.

K. Tat. : Ęttey ala bulđanı, brĕdey kk bul(Ęt gibi alaca olacağına, kurt gibi boz ol)(THM, 1959: 707).

zb. T. : rgimakdk rml, bednadk yorđal(rmcek gibi rmeyi, bıldırcın gibi oşmayı bil)(z, 2000: 147).

ĕttey > rgimakdk

-tey > -dk : benzerlik bildiren eşitlik eki

brĕdey > bednadk

-dey > -dk : benzerlik bildiren eşitlik eki

Özb. T. : Duşmaniñ siçqân bolsa häm, kuçıñ ärslânça bolsın. (Düşmanın sıçan olsa da gücün aslan gibi olsun.) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 73)

ärslânça

-ça : benzerlik bildiren eşitlik eki

2.2.2. İsimden İsim yapma ekleri:

Kazan-Tatar Türkçesinde: +lı / +lë; +lıq / +lëk; +çı / +çë; +sız / +sëz atasözlerinde hayvan adlarının en sık aldığı isimden isim yapan eklerdir.

Özbek Türkçesinde: ,+çı;+li; +lik, +lıq; +siz atasözlerinde hayvan adlarının en sık aldığı isimden isim yapan eklerdir.

K. Tat. : Kolinli biyeden koyı cuvı artmas. (Taylı kısraaktan kuyu suyu artmaz.) (THM,1959: 718)

K. Tat. : Baqasız kül olmas. (Kurbağasız göl olmaz.) (THM,1959:570)

Özb. T. : Qulunli biyä botäsiz tüyädän yaxşı. (Yavrusu olan kısraak yavrusuz deveden iyidir.) (Öz, 2000: 122)

qolinli > qulunli

-lı > -li : isimden isim yapan ek

baqasız > botäsiz

-sız > -siz : olumsuzluk bildiren isimden isim yapan ek

K. Tat. : Asıl buyavğa töşken bëlen qarğa qarğalıqtan çıkmaz. (Güzel boyaya düşmekle karga kargalıktan kurtulmaz.) (THM, 959:593)

Özb. T. : Tülki tülkiligini tündä körsätär. (Tilki tilkiligini gece gösterir.) (Öz,2000:150)

qarğalıqtan > tülkiligini

-lıq > -liK : isimden isim yapma eki

2.3. ANLAM BİLİMİ

At: Türkler için bir hayvandan öte olan at, Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde hak ettiği değeri görmektedir. Atasözlerinde at adının fazla geçmesinin nedeni “*onun yalnız sağladığı fayda ve gördüğü iş değildir. İnsan tabiatına özellikle erkek, er kişi, cesur ve mert adam gibi vasıflara en uygun düşen hayvan olması bu zikrediliş çokluğunun diğer bir sebebidir.*”¹⁵⁴ At, atasözlerinde ulaşımdaki önemiyle ilgili olarak da yer almaktadır. “*Yiğit ve at adeta bir bütün olarak kabul edilmiş, atın vefalı, gururlu bir hayvan ve ata binmenin ise bir sanat olduğu vurgulanmıştır.*”¹⁵⁵

At yürüyüş şekillerine göre atasözlerinde yer alırken yavaş at ile ilgili olumsuz anlamda atasözleri de yer almaktadır. At, bu olumsuz anlam dışında atasözlerinde olumlu anlamlarda kullanılmaktadır. Birlikte yer aldığı hayvanlara karşı üstünlük sağlamaktadır.

Aygır: Aygır, atasözlerinde üremesiyle ilgili olarak yer almaktadır. Aygır nasıl olursa atın da öyle olacağı atasözlerinde vurgulanmaktadır. Aygır, atasözlerinde hem olumlu hem olumsuz anlamlarla yer almaktadır.

Doru At: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde doru at, binilmesi özelliğiyle yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde doru at adına rastlanmamaktadır.

Kısrak: Kısrak, dişiliği ve doğum yapmasıyla ilgili yer almaktadır.

Koşu Atı: Koşu atı, atasözlerinde hızlı koşması ve sahibine ün getirmesi anlamıyla yer almaktadır.

Küheylan: Küheylan, hızlı koşan bir at türü olarak atasözlerinde olumlu anlamlarda, hızlı koşmasıyla ilgili olarak yer almaktadır.

Rahvan At: Atasözlerinde yürüyüşüyle ilgili olarak olumlu anlamda ve insanlar tarafında sahip olunmak istemesiyle ilgili olarak yer almaktadır.

¹⁵⁴ Vedat Kurukafa, *Türk Halk Edebiyatı Türlerinde Hayvan Adlarının Geçtiği Sözlerin Tesbit, Tasnif, Tahlil ve Tefsiri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1988, s. 65.

¹⁵⁵ Levent Doğan, Sibel Bayraktar, *Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar*, Türk Kültürü, S. 468, Ankara, (Nisan 2002), s. 230.

Tay: Tay, atın yavrusu olarak atasözlerinde büyütülmeye çalışılan ama büyütülene kadar zorluk çekilen bir hayvan olarak ele alınmaktadır. Tay, ata kıyasla daha değersiz görülen bir anlamda kullanılmaktadır.

Yılkı: Yılkı, atasözlerinde olumlu anlamda kullanılmaktadır.

Sığır: Sığır, atasözlerinde süt vermesi özelliğiyle değerli görülmektedir. Boynuzlaması konusunda olumsuz anlama gelecek atasözleri de yer almaktadır.

Öküz: İnsanlar için önemli yere sahip olan öküz, atasözlerinde genel olarak olumlu anlamlarda kullanılmaktadır. Etinden ve gücünden yararlanan öküz yapı olarak iri olmasıyla sığırdan daha üstün görülmektedir. Boynuzlu olması ve boynuzlarıyla saldırması atasözlerinde olumsuz olarak rastlanılan özelliklerindedir.

Buzağı: Adına olumlu anlamda rastlanılan buzağı, yavru olması nedeniyle bazı atasözlerinde, çocuklara benzetme amacıyla mecaz anlamda yer almaktadır.

Deve: Deve, fiziki özelliği ve yük taşımasıyla ilgili anlamlarla atasözlerinde yer almaktadır. Büyüklüğü, kuyruğunun küçüklüğü, fiziğinin eğri oluşu, yokuşu zor çıkışı gibi özellikleriyle ve bazı hayvanlarla olan ilgisi atasözlerinde yer almaktadır.

Eşek: Eşek, atasözlerinde hak ettiği değeri görmemektedir. Başka hayvanlarla birlikte yer aldığı atasözlerinde küçümsenen taraf olmaktadır. Eşeğin yük taşımada kullanılmasına rağmen anırması, fiziki olarak çirkin olması, inatçı olması onu atasözlerinde küçük göstermektedir. Olumlu anlamda kullanıldığı az sayıdaki atasözü yer almaktadır.

Katır: At ve eşeğin çiftleşmesi ile doğan katır, Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde bu durumla ilgili olarak yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde katır adına rastlanmamaktadır.

Kedi: Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde kedi adına, köpek ve fare ile olan düşmanlığıyla ilgili olarak rastlanmaktadır. Kedi, yer aldığı atasözlerinin bazısında olumlu, bazısında ise olumsuz anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır. Ete olan düşkünlüğüne de atasözlerinde yer verilmektedir. *“Tek başına olduğu sözlerde kedi çeşitli yönleriyle ele alınarak değerlendirilir. Bunlar*

arasında bazı yiyeceklere düşkünlüğü, dayanıklılığı, güvenilmezliği ve hasisliği en dikkate değer olanlardır."¹⁵⁶

Köpek: Köpek, birçok anlamda atasözlerinde yer almaktadır. Köpeğin havlaması, bitli olması, kemiğe olan düşkünlüğü, ısırması ve fiziki özelliklerinden kuyruğu ve dişi atasözlerinde yer alan özelliklerindedir. Sürüyü korumasıyla, avda kullanılmasıyla, köyü vahşi hayvanlardan korumasıyla it insanların en yakın koruyucusu ve yardımcılarından biridir. İt, atasözlerinde hak ettiği itibarı görmemektedir. Etinden, sütünden ve gücünde yararlanılmadığı veya bir eşek gibi yük taşımadığı için iş yapmadan boş yatan bir hayvan tasviriyle it atasözlerinde yer almaktadır. *"Yaltaklanan, isteklerini yalvararak isteyen köpek için söylenen atasözlerimizde köpek genellikle hor görülen, acımasız bir hayvandır."*¹⁵⁷

Kurt, tilki gibi hayvanlarla ve dilenci ile olan düşmanlığı atasözlerinde yer almaktadır. Olumsuz anlamda 'itlik' diye tabir edilen huyundan bahsedilmektedir.

Tazı: Av hayvanı olarak itten daha değerli görülmektedir.

Koyun: Sosyal hayatta önemli bir yere sahip olan koyun, atasözlerinde oldukça fazla geçmektedir. Çoban ve kasap ile olan ilişkisi, kurt ile olan düşmanlığı, keçiye olan üstünlüğü atasözlerinde yer almaktadır. Ak koyun ve kara koyun gibi tabirle aynı zamanda mecaz anlamda kullanılmaktadır. Sürü halinde yaşaması atasözlerinde birlik olmanın önemini vurgulamaktadır. Koyun atasözlerinde semizliği, çoban ve kasapla olan ilgisi açısından ele alınmaktadır. Etinden, sütünden ve yününden faydalanılan bir hayvan olarak *"Türklerde, koyun daima zenginliğin sembolü olmuştur."*¹⁵⁸

Keçi: Koyun kadar değerli görülmeyen keçi, atasözlerinde birçok özelliğiyle ilgili olarak olumsuz anlamda kullanılmaktadır. *"Keçinin kılı, sakalı, uyuzluk hali ve inatlığı sözlerde zikredilen özellikleridir."*¹⁵⁹Başka hayvanlarla kıyaslandığında küçümsen taraf olmaktadır.

Kuzu: Adına az sayıda atasözünde rastlanılan kuzu, sevimliliğiyle olumlu anlamlarla atasözlerinde yer almaktadır.

¹⁵⁶ Kurukafa, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1988, ,s. 83.

¹⁵⁷ Doğan, Bayraktar, *a.g.m.* , 2002, s. 235.

¹⁵⁸ Doğan, Bayraktar, *a.g.m.* , 2002, s. 246.

¹⁵⁹ Kurukafa, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988, s. 84.

Teke: Koyun kadar önemsenmeyen teke, atasözlerinde de küçümsenmektedir. Sakalı, boynuzu ve kötü kokması atasözlerinde geçen diğer özellikleridir.

Tavuk: Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde tavuk, yumurtlaması ve darıya olan düşkünlüğüyle ilgili anlamlarla yer almaktadır. Tavuk, kaz ile yer aldığı atasözlerinde kazdan daha değersiz görülmektedir.

Horoz: Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde horoz adına, ötüşüyle ve dövüşmesiyle ilgili anlamlarla rastlanmaktadır. Tavukla birlikte yer aldığı atasözlerinde daha üstün tutulmasına rağmen erken ötmesi nedeniyle kesilebileceği de yer almaktadır. Horoz atasözlerinde hem olumlu hem olumsuz anlamda yer almaktadır.

Civciv: Civciv, atasözlerinde yumurtadan çıkmasıyla ilgili olarak yer almaktadır. Tavuk ile kıyaslandığında civciv değersiz görülmektedir. Civciv, yavru olması bakımından çocuklara ithaf edilecek anlamlarda kullanılmaktadır. Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde civciv yavru olması dışında farklı anlamlarda da kullanılmaktadır. Kazan-Tatar atasözlerindeki anlamları Özbek atasözlerinden daha fazladır.

Hindi: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde hindi adına kırmızıya olan düşmanlığı ve saldırmasıyla ilgili olarak rastlanmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde hindi adına rastlanmamaktadır.

Aslan: Aslan, atasözlerinde genel itibariyle olumlu anlamlara gelirken birkaç tanesinde olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Aslan gücü ve ihtişamıyla atasözlerinde yer almaktadır. Başka hayvanlarla birlikte yer aldığı atasözlerinde üstünlük sağlayan taraf aslandır. Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde aslanla ilgili benzer atasözleri yer almaktadır. Bu atasözlerinde bazı fonetik ve morfolojik değişiklikler yer almaktadır.

Ayı: Ayı atasözlerinde güçlü olması, cesaretli olması, balı sevmesi, oyun oynaması ve fiziki özellikleriyle ilgili olarak kullanılmaktadır. Bazı atasözlerinde mecaz anlamda da kullanılmaktadır. Ayı, insanlar tarafından korkulan ve uzak durulan bir hayvan olduğu için olumsuz anlamda da kullanılmaktadır.

Desman: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinin bir tanesinde desman kokusuyla ilgili olarak bahsedilmektedir. Özbek Türkçesi atasözlerinde adına rastlanmamaktadır.

Domuz: Atasözlerinde domuz adına olumsuz anlamda rastlanmaktadır. Pis yerlerde yaşaması ve pislik yemesi atasözlerinde bahsedilmektedir. Fiziki özelliklerinden burnu, boynunu çevirip kaldıramaması, kılları da atasözlerinde bahsedilmektedir.

Fare: Atasözlerinde olumsuz anlamda yer alan fare, kuyruğu ve kedi ile olan münakaşalarıyla ilgili anlamlarla yer almaktadır.

Fil: Fil, büyük olan fiziki özelliği ve dişiyle ilgili anlamlarla yer almaktadır. Filin dişinin değerine atasözlerinde de rastlanmaktadır.

Geyik: Geyik güzelliğiyle, boynuzunun değerli oluşuyla ve avlanmasıyla ilgili olumlu anlamlarla atasözlerinde yer almaktadır.

Kaplan: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde kaplanın aslan ile olan mücadelesi, köpek ve kedi ile olan ilişkisi atasözlerinde geçmektedir. Özbek Türkçesi atasözlerinde kaplan adına on iki hayvanlı Türk takvimindeki anlamıyla rastlanmaktadır.

Kaplumbağa: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde kaplumbağa yavaş gitmesi ve kabuğunu ev olarak kullanması anlamıyla yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde kaplumbağa adına rastlanmamaktadır.

Kirpi: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde kirpi, sert ve iğneli fiziki yapısıyla ilgili olarak yer alınmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde kirpi adına yer verilmemektedir.

Köstebek: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde köstebek, olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Kuyruğu, yuva kazıması, terbiye bilmemesi atasözlerinde yer alan özelliklerindedir. Özbek Türkçesi atasözlerinde köstebek adına rastlanmamaktadır.

Kunduz: Kunduz, atasözlerinde başka hayvanlarla birlikte yer almaktadır.

Kurbağa: Gölde, bataklık yerlerde yaşayan ve vaklamasıyla bilinen kurbağa, atasözlerinde de bu özellikleriyle yer almaktadır. Kurbağa atasözlerinde genel olarak olumsuz anlamda yer almaktadır.

Kurt: Kurt, atasözlerinde köpek ve tilkiyle olan mücadelesi, koyun avlamaya çalışması, özgür olması, postunun değerli olmasıyla ilgili anlamlarla yer almaktadır. Kurt, sürüdeki hayvanlara saldırması nedeniyle bazı atasözlerinde olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Bu atasözleri dışında kurt, Türkler tarafından gördüğü değeri atasözlerinde de görmektedir. Kurt, it ile birlikte yer aldığı atasözlerinde itten daha üstün görülmektedir.

Maymun: Maymun, atasözlerinde insana benzerliğiyle ve insandan daha az değerli olmasıyla ilgili anlamlarla yer almaktadır.

Sincap: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde sincap, fiziki özellikleriyle ilgili olarak yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde sincap adına rastlanmamaktadır.

Tavşan: Atasözlerinde tavşan adına avlanan hayvan olmasıyla ilgili olarak rastlanmaktadır.

Tilki: Tilkinin postu nedeniyle avlanması, sinsiliği, köpek ile olan mücadelesi, tavuğa olan düşkünlüğü ile ilgili olarak atasözlerinde yer almaktadır.

Yılan: Atasözlerinde yılan sokması ve zehirli olması dışında sürünmesi ile ilgili olarak da yer almaktadır. Zararlı bir hayvan olan yılan atasözlerinde olumsuz anlamlarda kullanılmaktadır.

Ağaçkakan: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde ağaçkakan, ağacı gagalamayacağına söz verip sözünde durmaması ve huyundan vazgeçmemesi ile ilgili olumsuz anlamla yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde ağaçkakan adına rastlanmamaktadır.

Atmaca: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde atmaca adına karga ile birlikte oldukça fazla rastlanmaktadır. Bu atasözlerinde atmaca kargaya üstünlük sağlamaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde atmaca adına rastlanmamaktadır.

Baykuş: Baykuş tüylü olması, gece uyanık olması ile ilgili anlamlarla kullanılmaktadır. Baykuş atasözlerinde genel olarak olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Benzetmeler ve karşılaştırılmalarda küçümsenen taraf baykuştur.

Bıldırcın: Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde bıldırcın adına farklı anlamlarla rastlanmaktadır. Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde fiziği ve bülbül ile olan sürtüşmeleriyle ilgili yer alırken, Özbek Türkçesi atasözlerinde ötüşüyle ilgili yer almaktadır.

Bülbül: Bülbül, sesinin güzelliği; gül ile olan ilişkisi ve kafeste bakılmasıyla ilgili olarak atasözlerinde yer almaktadır. Yer aldığı atasözlerinde olumlu anlamda kullanılmaktadır.

Deve Kuşu: Kazan-Tatar Türkçesi atasözünde deve kuşu adına kanatlı olmasına rağmen kuşa, büyük olmasına rağmen deveye benzememesiyle ilgili olarak rastlanmaktadır. Deve kuşu, atasözlerinde olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde deve kuşu adına rastlanmamaktadır.

Guguk Kuşu: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde guguk kuşunun ötüşü yer almaktadır. Guguk kuşunun yavrusunu başka kuşların yuvasına bırakması özelliği de atasözlerinde yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde guguk kuşu adına rastlanmamaktadır.

Güvercin: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde güvercin olumlu anlamda yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde güvercin adına rastlanmamaktadır.

İskete: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde iskete olumlu anlamda kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde iskete adına rastlanmamaktadır.

Karga: Atasözlerinde karga adına olumsuz anlamda rastlanmaktadır. Birlikte yer aldığı hayvanlar kargadan üstün tutulmaktadır. Çöpleri karıştırması, görünüşünün ve sesinin güzel olmayışı karganın atasözlerinde olumsuz anlamda kullanılmasına neden olmaktadır.

Kartal: Kartal, Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde gücüyle ilgili anlamlarda yer almaktadır.

Kaz: Atasözlerinde kaz, kanadı, obur oluşu ile ilgili anlamlarda kullanılmaktadır. Kaz, ördekle olan ilişkisiyle ilgili olarak da atasözlerinde yer almaktadır. Kaz atasözlerinde hem olumlu hem olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Kaz, karga ile olan atasözlerinde kargadan daha üstün tutulmaktadır.

Kırlangıç: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde kırlangıç adı genel olarak bülbül ile kıyaslanarak yer almaktadır. Bu kıyaslamada iki taraf aynı ölçüdedir. Kırlangıç aynı zamanda fiziki özellikleri ile de atasözlerinde yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde kırlangıç adına rastlanılmamaktadır.

Kuğu: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde kuğu adı olumlu anlamda kullanılmaktadır. Temiz göllerde yaşadığı ve temiz hayvan olduğu atasözlerinde bahsedilmektedir. Özbek Türkçesi atasözlerinde kuğu adına rastlanılmamaktadır.

Kuş: Kuş adıyla kurulan atasözlerinde anlam genellikle olumlu olup mecaz ve benzetme yönüyle de kullanılmaktadır. Kanatları, uçuşu, ötüşü, yuvası ve kafeste beslenmesi kuşların atasözlerinde kullanıldığı anlamlardandır.

Kuzgun: Kuzgun, Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde leş yanına gitmesiyle ilgili; Özbek Türkçesi atasözlerinde avcılığıyla ilgili anlamlarla yer almaktadır.

Leylek: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde adına rastlanılmayan leylek, Özbek Türkçesi atasözlerinde bacakları ve yürüyüşüyle ilgili olarak yer almaktadır.

Ördek: Ördek, suda yaşaması özelliğiyle atasözlerinde kullanılmaktadır. Kaz ile beraber yer aldığı atasözlerinde küçümsenmektedir.

Papağan: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde papağan, dilinin tatlılığıyla ilgili anlamlarla yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde papağan adına rastlanılmamaktadır.

Saksağan: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde saksagağın uzun kuyruğu ile ilgili atasözleri yer almaktadır. Saksagağan, atasözlerinde bülbül ve papağan ile karşılaştırıldığında küçümsenmektedir. Gösterişli şeyleri çaldığı atasözlerinde yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde saksagağan adına rastlanılmamaktadır.

Serçe: Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde serçe adına farklı anlamlarla rastlanmaktadır. Serçe fiziki olarak küçük ve zayıf olmasına atıfta bulunularak atasözlerinde kullanılmaktadır. Atasözlerinde serçe olumlu anlamda yer almaktadır.

Sığırcık Kuşu: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde sığırcık adı olumlu anlamda kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde sığırcık kuşunun adına rastlanmamaktadır.

Sungur: Atasözlerinde sungur adına olumlu anlamda rastlanmaktadır. Avlanması ve fiziki özelliğiyle atasözlerinde yer almaktadır.

Şahin: Atasözlerinde birlikte yer aldığı hayvanlara kıyasla daha değersiz görülen şahin, olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

Tavus Kuşu: Tavus kuşu atasözünde güzelliği ve ayaklarının çirkinliğiyle ilgili anlamlarla kullanılmaktadır.

Tarla Serçesi: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde tarla kuşu adı diğer hayvan adlarıyla beraber yer almaktadır. Özbek atasözlerinde tarla kuşu adına rastlanmamaktadır.

Turna: Atasözlerinde olumsuz anlamda kullanılan turna, birlikte yer aldığı hayvanlara kıyasla küçümsenmektedir. Turna benzetme amacıyla da kullanılmaktadır.

Turumtay: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde turumtay olumlu anlamda kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde turumtay adına rastlanmamaktadır.

Yarasa: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde yarasa, gece gezen bir kuş olarak yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde yarasa adına rastlanmamaktadır.

Yelve: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde yelve hem olumlu hem olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Açık havaları sevmesi, başına gelenlerde dilinin etkisi atasözlerinde bahsedilmektedir. Özbek Türkçesi atasözlerinde yelve adına rastlanmamaktadır.

Ağaç Kurdu: Ağaç kurdu atasözlerinde küçük olmasına rağmen bitkilere büyük zararlar vermesiyle ilgili olarak yer almaktadır.

Akrep: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde akrep taş altında yaşamasıyla, Özbek Türkçesi atasözlerinde sokmasıyla ilgili anlamlarla yer almaktadır.

Arı: Arının bal yapması ve balının faydalı olması dışında, sokması ama sokmasının bile faydalı olmasından atasözlerinde bahsedilmektedir. Atasözlerinde kraliçe arının değeri de vurgulanmaktadır. Eşek arısının ise bal yapamaması ve sokarsa ölüme neden olabileceği atasözlerinde anlatılmaktadır.

Bit, Pire, Güve, Kene: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde bit, pire, güve ve kene olumsuz anlamda, giysilere zarar vermesi ile ilgili anlamda yer alırken; Özbek Türkçesi atasözlerinde it ile olan ilişkisiyle yer almaktadır.

Karınca: Karınca adına Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde fazla rastlanırken, Özbek Türkçesi atasözlerinin bir tanesinde rastlanmaktadır. Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde karınca, küçüklüğü, çalışkanlığı ve birlik olmasıyla en zorlu şeyleri başarabilmesi anlamında kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde karınca, küçük olmasıyla ilgili anlamda yer almaktadır.

Kelebek: Kazan-Tatar Türkçesi atasözünde kelebek, olumsuz anlamda yer alırken, Özbek Türkçesi atasözlerinde olumlu anlamda kullanılmaktadır.

Örümcek: Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde örümcek ağ örmesiyle ilgili anlamda yer almaktadır.

Sinek, Sivrisinek: Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde sinek, olumsuz anlamda sevilmeyen bir hayvan olarak yer almaktadır. Özellikle sineğin vızıldaması, çöpe ve bala gitmesi atasözlerinde yer almaktadır.

Solucan: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde solucan gölde yaşamasıyla ilgili anlamda yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde solucan adına rastlanmamaktadır.

Sülük: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde sülük adına, kan içmesiyle ve kemiksiz olmasıyla ilgili anlamlarla rastlanmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde sülük adına rastlanmamaktadır.

Tahtakurusu, Hamam Böceği, Kırkayak: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde kırkayak ayaklarının fazlalığı, hamamböceği her yere gidebilmesi, tahtakurusu ısırması ve kanı sevmesiyle ilgili anlamlarla yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde tahtakurusu, hamamböceği ve kırkayak adlarına rastlanmamaktadır.

Tırtıl: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde tırtıl, yürüyüşüyle ilgili olarak yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde tırtıl adına rastlanmamaktadır.

Yengeç: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde yengeç, yürümesiyle ilgili anlamda kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde yengeç adına rastlanmamaktadır.

Balık: Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde balık adına avlanması, suda yaşaması ve kılçıklı olmasıyla ilgili anlamlarla rastlanmamaktadır.

Çamça Balığı: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde çamça balığı, daha çok turna balığı ile birlikte yer almaktadır. Atasözlerinde etinin bal tadında olduğu da yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde çamça balığı adına rastlanmamaktadır.

Turna Balığı: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde turna balığı dişi, kuyruğu ve avlanmasıyla ilgili anlamlarla yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde turna balığı adına rastlanmamaktadır.

Yayın Balığı: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde yayın balığı atasözlerinde çamurlu yerleri sevmesi ile ilgili anlamlarda yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde yayın balığı adına rastlanmamaktadır.

İzmarit Balığı: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde izmarit balığı, bulunduğu yer, avlanması ve fiziki yapısıyla ilgili anlamlarda yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde izmarit balığı adına rastlanmamaktadır.

Kaya Balığı: Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde kaya balığı, bulunduğu yerle ilgili anlamla yer almaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde kaya balığı, adına rastlanmamaktadır.

Levrek: Kazan-Tatar atasözlerinde levrek, bulunduğu yer ve fiziğiyle ilgili anlamla yer almaktadır. Özbek atasözlerinde adına rastlanmamaktadır.

Sazan: Kazan-Tatar atasözlerinde sazan, bulunduğu yerle ilgili anlamla yer almaktadır. Özbek atasözlerinde sazan adına rastlanmamaktadır.

2.4. ATASÖZLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesinde oldukça fazla sayıda hayvan adıyla kurulan atasözlerine rastlanmaktadır. Bazı ses ve biçim farklılıkları hariç aynı olan atasözleri dışında, birbirinde olmayan atasözleri de oldukça fazla yer almaktadır. Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesinde benzer şekil ve anlamda olan bazı atasözlerinin ses, biçim ve anlam özelliklerinin incelemesi aşağıda yer almaktadır:

K. Tat. : Atsız ir, qanatsız qoş (Atsız er, kanatsız kuş) (THM, 1959: 757).

Özb. T.: Ātsiz er, qanātsiz quş (Atsız er, kanatsız kuş) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:31).

Ses özellikleri:

atsız > ātsiz

a->ā-

-ı- > -i-

qoş > quş

q->g-

-o->-u-

Biçim özellikleri:

-sız > -siz : olumsuzluk bildiren isimden isim yapan ek

Anlamı: Bu atasözünde atın değerinden ve ulaşımındaki öneminden bahsedilmektedir. Atsız er, kanatsız kuşa benzetilerek anlatım güçlendirilmektedir.

K. Tat. : Atı barnıñ qanadı bar (Atı olanın kanadı var) (THM, 1959: 757).

Özb. T.: Āti barnıñ qanāti bār (Atı olanın kanadı vardır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995:29).

Ses özellikleri:

atı > âti

a->â-

-ı > -i

Biçim özellikleri:

-ı > -i : 3. tekil şahıs iyelik eki

Anlamı: Bu atasözünde atın ulaşımındaki öneminden bahsedilmektedir. At, kanata benzetilerek anlatım güçlendirilmiştir.

K. Tat. : Atı yuq, abzar kirtelgen (Atı yok, ahır yapar) (THM, 1959: 758).

Özb. T. : Âti yoq, âxir tuzar (Atı olmayan ahır yapar) (Çobanoğlu, 2004: 96).

Ses özellikleri:

atı > âti

a->â-

-ı > -i

Biçim özellikleri:

-ı > -i : 3. tekil şahıs iyelik eki

Anlamı: Olmayan bir durum için gereksiz hazırlık yapmak anlamında kullanılmaktadır.

K. Tat. : Tay at bulğançı, iyesë ët bulır (Tay at olana kadar sahibi it olur) (THM, 1959: 720).

Özb. T. : Tâyni ât qılğunça egasi “it” boladi (Tayı at edene kadar sahibi it olur) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 166).

Ses özellikleri:

tay > t y ni

-a-> - -

at >  t

a->  -

 t > it

 - > i-

Biçim özellikleri:

  > -ni : belirtme hal eki

Anlamı: Bir tayı yetiştirmek emek, zaman ve maddi olanak ister. Tay b y y p at olur ama sahibi onu yetiştirene kadar çok zahmet çeker. Bu durum sadece bir hayvanı beslemek için değil emek harcanarak yetiştirilen her Şeyi kapsamaktadır. Tay ve at olumlu anlamda kullanılırken it olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

K. Tat. : B revn ň bozavına digen ň  z ňn ň  g z ňe (bula di) (Birinin buzaęına dedięin kendi  k z ne olur) (THM, 1959: 787).

 zb. T. : Bir vniň buz qı  lsin des ň,  ziňniň h kiziň  l r (Birinin buzaęı  ls n dersen, kendi  k z n  l r) ( z, 2000:132).

Ses özellikleri:

bozavına > buz qı

-o-> -u-

-a- > - -

-v > -q

üğëzëñe > hökiziñ

Ø- > h-

-ü > -ö-

-g- > -k-

-ë- > -i-

Biçim özellikleri:

-(ë)ñ > -(i)ñ : 2. tekil şahıs iyelik eki

-e > -Ø : Yönelme hal eki

Anlamı: Başkasına olsun istediğın kötülüğün gün gelip sende de daha kötü sonuçlarla gerçekleşebileceğı bu atasözünde anlatılmaktadır.

K. Tat. : Bötën dönyanı su alsa, ürdekke ni kayğı!(Bütün dünyayı su alsa ördeğë ne gam!) (THM, 1959: 618).

Özb. T. : Duniyâni suv olsa, ördäkkä nima ğam? (Dünyayı su alsa ördeğë ne gam) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 71).

Ses özellikleri:

ürdekke > ördäkkä

ü- > ö-

-e- > -ä-

-ke > -kä : yönelme hal eki

Biçim özellikleri:

-ke > -kä : yönelme hal eki

Anlamı: Bir durum, bazı kişiler için olumsuz sonuçlara sebebiyet verse bile iyi sonuçlara neden olacağı kişiler de vardır. Ördek bu atasözünde olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

K. Tat. : Soñgi döyenën yöğë avır (bulır) (Sonraki devenin yükü ağır olur) (THM, 1959:819).

Özb. T. : Keyingi tüyäniñ yüki ağır (Sonraki devenin yükü ağır olur) (Öz, 2000: 145).

Ses özellikleri:

döyenën > tüyäniñ

d-> t-

-ö- > -ü-

-e-> -ä-

-nën > -niñ

-ě- > -i-

-n > -ñ

Biçim özellikleri:

-nën > -niñ : İlgı hal eki

Anlamı: Bu atasözünde devenin taşımacılığında bahsedilmektedir. Son yüklenen devenin yükünün ağır olacağından bahsedilmektedir.

K. Tat. : Ğtten kırıkkan telenöp yörmes. (İtten korkan dilenip yürümez.) (THM, 1959: 687)

Özb. T. : İtdän qorqqan gädâylik qılmäs. (İtten korkan dilencilik yapmaz.) (Öz, 2000: 142)

Ses özellikleri:

ğtten > itdän

ğ-> i-

-t- > -d-

-e-> -ä-

Biçim özellikleri:

-ten > -dän : ayrılma hal eki

Anlamı: Bu atasözünde it ile dilencinin birbirinden hoşlanmamasına atıfta bulunularak bir iş yapıldığında hoşlanılmayan durumla karşılaşılacaksa ve bu durumdan rahatsızlık duyulacaksa o işi yapmamayı anlatmaktadır.

K. Tat. : Aldan kıçqırğan eteçnëñ başı yarıla(Erken öten horozun başı kesilir)(THM,1959:622).

Özb. T. : Burun qıçqırğan xorâzniñ başı ketadi (Erken öten horozun başı gider) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 79).

Ses özellikleri:

eteçnëñ > xorâzniñ

eteç > xorâz: farklı adlarla adlandırılmaktadır.

-nëñ > -niñ

-ë- > -i-

Biçim özellikleri:

-nën > -niñ : ilgi hal eki

Anlamı: *“Her söz yerinde ve zamanında söylenmelidir, zamansız ve yersiz söylenen sözler büyük zararlara yol açabilir.”*¹⁶⁰

K. Tat. : Eteçler suğıssa, tavıqlar yal ite(Horozlar dövüşse, tavuklar dinlenir) (THM,1959:632).

¹⁶⁰http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595b4bc81274b8.49243624 (4.07.2017)

Özb. T. : İkki xorâz uruşsa, tâvuqlâr dam oladi (İki horoz dövüşürse tavuklar dinlenir) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 104).

Ses özellikleri:

eteçler > xorâz

eteç > xorâz : farklı adlarla adlandırıldıkları için ses değişimleri incelenmemiştir.

tavıqlar -> tâvuqlâr

-a- > -â-

-ı- > -u-

-k- > -q-

-a- > -â-

Biçim özellikleri:

-lar / -ler > -lâr : çokluk eki

Anlamı: Birilerinin zor durumu başkalarına fayda sağlayabilmektedir.

K. Tat. : Kecenëñ ülesë kilse, itçë bëlen uynar (Keçinin eceli gelse kasap ile oynar) (THM, 1959: 831).

Özb. T. : Eçkiniñ ölgisi kelsä, çopânniñ täyâğığä süykänär (Keçinin canı dayak isteyince çobanın değneğine sürünür) (Öz, 2000: 136).

Ses özellikleri:

kecenëñ > eçkiniñ

kece > eçki : farklı adlarla adlandırılmaktadırlar.

-nëñ > -niñ

-ë- > -i-

-n > -ñ

Biçim özellikleri:

- něñ > -niñ: ilgi hal eki

Anlamı: Kutsal kabul edilen ve değer verilen bir şeyi küçümseyen ve bozmaya çalışan kimse mutlaka kötü bir durumla karşılaşmaktadır. Keçi bu atasözünde olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

K. Tat. : İşek işekten ҡalsa, ҡolağın kis (Eşek eşekten kalsa, kulağını kes) (THM, 1959: 813).

Özb. T. : Eşäk eşäkdän qâlsä qulâğını kesär (Eşek eşekten geri kalırsa, kulağını keser) (Öz, 2000: 137).

Ses özellikleri:

işek > eşäk

işekten > eşäkdän

i- > e-

-e-> -ä-

-t- > -d-

-e- > -ä-

Biçim özellikleri:

-ten > -dän : ayrılma hal eki

Anlamı: Eşek bu atasözünde olumsuz anlamda yer almaktadır.

K. Tat. : İşekněñ itë Һeram, köçë Һeläl(Eşeğin eti haram, gücü helal)(THM,1959: 815).

Özb. T. : Eşäkniñ küçi halâl, ғooşi harâm (Eşeğin gücü helal, eti haramdır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 80).

Ses özellikleri:

işekněň > eşäkniň

i- > e-

-e-> -ä-

-něň > -niň

-ě- > -i-

-n > -ñ

Biçim özellikleri:

-něn > -niň : ilgi hal eki

Anlamı: Bir durumun doğru tarafları olduğu gibi doğru olmayan taraflarının da olabileceği anlatılmaktadır. Eşek hem olumlu hem olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

K. Tat. : İme bëlgen ҡuzı ikë ananı imer, ime bëlmes ҡuzı üz anasın ime almas (Emmeyi bilen kuzu iki anayı emer, emmeyi bilmeyen kuzu öz anasını ememez) (THM, 1959: 798).

Özb. T. : Ema bilan qozilär ikki ânani emar, ema bilmas qozilär öz ânäsini emâlmäs (Emmeyi bilen kuzular iki anneyi emer, emmeyi bilmeyen kuzular kendi anasını ememez) (Öz Özcan, 2009: 69).

Ses özellikleri:

ҡuzı > qozilär

қ-> q-

-u- > -o-

-ı-> -i-

Biçim özellikleri:

-Ø > -lär : çokluk eki

Anlamı: Bir şeyi düzgün isteyen ve yapanlara herkesin yardım edeceği, düzgün istemeyen ve yapamayanlara ise kimsenin yardım etmeyeceği anlatılmaktadır.

K. Tat. : Aç tavıx tüşende tarı kürer (Aç tavuk düşünde darı görür)(THM, 1959: 622).

Özb. T. : Aç tåvukniñ tuşiga tarik kiradi (Aç tavuk düşünde kendini darı ambarında görür) (Çobanoğlu, 2004: 49).

Ses bilgisi:

tavıx > tåvukniñ

-a-> -å-

-ı-> -u-

-k-> -k-

Biçim bilgisi:

-Ø > -niñ : ilgi hal eki

Anlamı: “İnsanlar, yokluğunu, yoksulluğunu çektikleri şeyler için olmayacak hayaller, düşler kurar.”¹⁶¹

K. Tat. : Çëbëşně közën sayırlar (Cıvcıvı güzün sayarlar)(THM, 1959: 631).

Özb. T. : Cöcäni kuzda sanaydilar (Cıvcıvı güzün sayarlar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 55).

¹⁶¹http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595b6211e_bae14.02184219 (4.07.2017)

Ses bilgisi:

çeběšně > cöcäni

-ě > -i

Biçim bilgisi:

- ně > -ni : Belirtme hal eki

Anlamı: İlkbaharda çıkan civcivlerin sayısı çok olmasına rağmen bazı tehlikeli durumlar karşısında ölüp ya da telef olarak azalırlar. Sonbaharda ise sayıları kesin olarak belli olur. Bu nedenle civcivleri ilk çıktıklarında değil sonbaharda sayarlar. Elde edilecek kazancın asıl değerinin tehlikeler bittikten sonra belli olacağı anlatılmaktadır.

K. Tat. : Bıltır ülgen yabalaqnı bıyıl atıp aldım min (Geçen yıl ölen baykuşu bu yıl avladım) (THM, 1959: 604).

Özb. T. : Bultur ölgan yäpälâqni bu yıl âtib âlibdi (Geçen yıl ölmüş baykuşu bu yıl avlıyor) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 83).

Ses özellikleri:

yabalaqnı > yäpälâqni

-a-> -ä-

-b- > -p-

-a-> -â-

-ķ- > -q-

-ı > -i

Biçim özellikleri:

-nı > -ni : belirtme hal eki

Anlamı: Daha önceden yapıpı tamamlanmış bir iş için boşuna yapılan uğraştan bahsedilmektedir.

K. Tat. : Büdenenën öyë yok, qayda barsa bıtıldık! (Bıldırcının evi yok, nereye gitse öter!) (THM, 1959: 584).

Özb. T. : Bedänäniñ üyi yoq, qaygä bårsä pitpildik (Bıldırcının yuvası yok, nereye giderse öter) (Öz, 2000: 132).

Ses özellikleri:

büdenenën > bedänäniñ

-ü-> -e-

-e- > -ä-

-ë- > -i-

-n > -ñ

Biçim özellikleri:

-nën > -niñ : ilgi hal eki

Anlamı: Evi olmayan kimseye her yer evdir. Gittiği her yerde yaşayabilir, işini yapabilir ve parasını kazanabilir anlamında kullanılmaktadır.

K. Tat. : Arslanniñ ülëgë, tıçqanniñ tërëgë (Aslanın ölüsü, sıçanın dirisi) (THM, 1959: 638).

Özb. T. : Ärslänniñ öligi, siçqänniñ tirigi (Aslanın ölüsü, farenin dirisidir) (Öz, 2000: 135).

Ses özellikleri:

arslanniñ > ärslänniñ

-a-> -â-

tıçkanıñ > siçqanıñ

t- > s-

-ı- > -i-

-k- > -q-

-a- > -â-

-nıñ > -niñ

-ı- > -i-

-n > -ñ

Biçim özellikleri:

-nën > -niñ : ilgi hal eki

Anlamı: Bu atasözünde aslan olumlu anlamda kullanılırken sıçan olumsuz anlamda kullanılmaktadır. Ölü aslan bile diri sıçandan daha üstün tutulmaktadır.

K. Tat. : Küpër küprëngençe, ayuğa abzıy digen (Köprüyü geçene kadar ayıya ağabey demek) (THM, 1959: 642).

Özb. T. : Köprik köringunça äyiqni aka de (Köprü görünce ayıya ağabey de)(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 129).

Ses özellikleri:

ayuğa > äyiqni

a-> ä-

-u- > -i-

-Ø- > -q-

Biçim özellikleri:

-ğa > -Ø : yönelme hal eki

-Ø > -ni : belirtme hal eki

Anlamı: “Kişi işini gördürünceye kadar yardım beklediği kimseyle iyi geçinir.”¹⁶² Ayı bu atasözünde olumsuz anlamda, benzetme amacıyla kullanılmaktadır.

K. Tat. : Ayırılğannı ayu aşar, bülëngennë bürë aşar (Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt yer) (THM, 1959: 643).

Özb. T. : Ayirilganni äyiq yer, bölüinganni böri (Ayrılanı ayı yer, bölüneni kurt) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 34).

Ses özellikleri:

ayu > äyiq

a- > ä-

-u > -i-

Ø > -q

bürë > böri

-ü- > -ö-

-ë > -i

Biçim özellikleri: Hayvan adları bu atasözünde ek almadan kullanılmaktadır.

Anlamı: Bir topluluktan ayrılan kimsenin zararlarla karşılaşacağı ve bir topluluğun bölünmesi durumunda ise çok büyük zararlarla karşılaşılacağı anlatılmaktadır. Ayı ve kurt bu atasözlerinde olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

¹⁶²http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595b691bc28773.50066999 (4.07.2017)

K. Tat. : Atka dağa kaqkanda, baqa botın kıstıra (At nallanırken kurbağa ayağını uzatmaz) (THM, 1959:568).

Özb. T. : Âtgä taqa qoqqanda, qurbaqa âyâğini kotarar (Ata nal çakıldığında kurbağa ayağını kaldırır) (Çobanoğlu, 2004: 107).

Ses özellikleri:

atka > âtgä

a-> â-

-k- > -g-

-a> -ä

baqa > qurbaqa

-k- > -q-

Biçim özellikleri:

-ka > -gä : yönelme hal eki

Anlamı: “*Küçükler büyüklerin yanında hadlerini bilmelidir.*”¹⁶³At olumlu anlamda kullanılırken kurbağa olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

K. Tat. : Bürë qartaysa da, bër kıyılıq köçë qala (Kurt yaşlansa da bir koyunluk gücü kalır) (THM, 1959:647).

Özb. T. : Böri qarisa häm bir qoy olar kuçi bâr (Kurt yaşlansa da bir koyun tutacak gücü vardır) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 132).

Ses özellikleri:

bürë > böri

-ü- > -ö-

-ë > -i

¹⁶³http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595b6f2f185ab6.26363767 (4.07.2017)

kıyılıq > qoy

-u-> -o-

Biçim özellikleri:

-lıq> -Ø : isimden isim yapma eki

Anlamı: Aslanın ne kadar güçlü olduğundan bahsedilmektedir. Güç sahibi bir kimse yaşansa dahi küçükte olsa iş yapabilecek güce sahiptir.

K. Tat. : Bürëge merħemet itseñ, sarıqqa zolım itersëñ. (Kurda merhamet edersen, koyuna zulüm edersin.) (THM, 1959:651)

Özb. T. : Börigä rahm qılsañ, qoyniñ şori quriydi. (Kurda acırsan koyun yazık olur.) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 131)

Ses özellikleri:

bürëge > börigä

-ü- > -ö-

-ë > -i

-ge > -gä

sarıqqa > qoyniñ : Farklı adlarla ve farklı eklerle atasözünde yer almaktadır.

Biçim özellikleri:

-ge / - qa > -gä : yönelme hal eki

-Ø > -niñ : ilgi hal eki

Anlamı: Zararlı kimseye merhamet edersen sana zararı dokunur. Kurt bu atasözünde olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

K. Tat. : İkë uyan artınnan uvsañ, bërşen de totalmassıñ. (İki tavşan arkasından koşsan birisini de tutamazsın.) (THM, 1959: 712)

Özb. T. : İkki quyanni quvlagan birini häm tutalmas. (İki tavşanı kovalayan birini bile tutamaz.) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 105)

Ses özellikleri:

uyan > quyanni

-> q-

-a > -a-

Biçim özellikleri:

-Ø > -ni : belirtme hal eki

Anlamı: İki çıkar peşinde olan ikisini de elde edemez.

K. Tat. : Tölkë töşene tavıķ këre, tavıķ töşene tarı kere (Tilki düşüne tavuk girer, tavuk düşüne darı girer) (THM, 1959: 655).

Özb. T. : Tülkiniñ tuşiga tãvuq kiradi tãvuqniñ tuşiga tariq kiradi (Tilkinin düşüne tavuk girer, tavuğun düşüne darı girer) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 168).

Ses özellikleri:

tölkë > tülkiniñ

-ö-> -ü-

-ë- > -i-

tavıķ > tãvuq

-a- > -a-

-ı- > -u-

-k > -q

Biçim özellikleri:

-Ø > -niñ : ilgi hal eki

Anlamı: Kişilerin istekleri yaşam tarzlarına göre değişiklik göstermektedir.

K. Tat. : Yoklaşan  lanniñ  oyruğına basma (Uyuyan yılanın kuyruğuna basma) (THM, 1959: 576).

 zb. T. : Y tg n il nniñ quyruğını b sm  (Uyuyan yılanın kuyruğuna basma)( z, 2000: 154).

Ses özellikleri:

 lanniñ > il nniñ

 -> i-

-a- > - -

-niñ > -niñ

-i- > -i-

-n > -n 

Biçim özellikleri:

-nın > -niñ : ilgi hal eki

Anlamı: K t  kimselerin k t l k yapmasına fırsat vermemek. Yılan bu atas z nde olumsuz anlamda kullanılmaktadır.

K. Tat. : Ala  arđada alasiñ bulsın, kış  aytmasa, yaz  aytır (Ala kargada alacağın olsun, kış gelmezse, yaz gelir) (THM, 1959: 593).

 zb. T. :  laqarđada  lariñ bolsa y z b r qiş b r,  larsan (Ala kargada alacağın varsa yaz var, kış var; alırsın) (Yoldaşev, G m ş, 1995: 19).

Ses özellikleri:

ala qarğada > âlaqarğada

a-> â-

q- > -q-

-ğ- > -ğ-

Biçim özellikleri:

-da > -da : bulunma hal eki

Anlamı: Vereceğin olmasında kargadan da olsa alacağın olsun daha iyidir anlamındadır.

K. Tat. : Qaz qaz bëlen, ürdek ürdek bëlen oçar (Kaz kaz ile ördek ördek ile uçar) (THM, 1959: 614).

Özb. T. : Ördäk ördäk bilän uçär, ğâz ğâz bilän uçär (Ördek ördekle kaz kazla uçar)(Öz,2000: 147).

Ses özellikleri:

qaz > ğâz

q-> ğ-

-a- > -â-

ürdek > ördäk

ü- > ö-

-e- > -ä-

Biçim özellikleri: Hayvan adları ek almadan kullanılmaktadır.

Anlamı: Bir kimse kendine denk olan kimselerle dost olmalıdır.

K. Tat. : Tarqalğan qaznı tuplangan qarğa cim itken (Dağılan kazı toplanan karga yem eder) (THM, 1959: 617).

Özb. T. : Tozgän ğaz toplängän qarğagä yem bolär (Dağılan kaz, toplanan kargaya yem olur) (Öz, 2000: 150).

Ses özellikleri:

qaznı > ğaz

q-> ğ-

-a > -ä-

qarğa > qarğagä

q-> q-

-ğ-> -ğ-

Biçim özellikleri:

-nı > -Ø : belirtme hal eki

-Ø > -gä : yönelmeme hal eki

Anlamı: Birlik olmanın önemi vurgulanmaktadır. Dağılan bir toplum birlik olmuş kötüler tarafından yok edilir.

K. Tat. : Bala qoş oyasında ni kürse, oqçanında şunı kürër (Yavru kuş yuvasında ne görürse uçtuğunda onu görür) (THM, 1959: 578).

Özb. T. : Quş, uyasida körganini qiladi (Kuş, yuvasında gördüğünü yapar) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 132).

Ses özellikleri:

qoş > quş

q-> q-

-o-> -u-

Biçim özellikleri: Kuş adı ek almadan kullanılmaktadır.

Anlamı: Bir çocuk evde ailesinden ne görürse dışarda aynı davranışı gösterir.

K. Tat. : Zur balıqlar keçë balıqlarnı aşıy (Büyük balıklar küçük balıkları yer)
(THM, 1959: 561).

Özb. T. : Katta bāliq kiçkina bāliqni yeydi (Büyük balık küçük balığı yer)
(Yoldaşev, Gümüş, 1995: 52).

Ses özellikleri:

balıqlarnı > bāliqni

-a-> -ä-

-ı- > -i-

-ķ-> -q-

Biçim özellikleri:

-lar > -Ø: çokluk eki

- nı > -ni : belirtme hal eki

Anlamı: Güçlü olan güçsüz olanı her zaman yener anlamında kullanılmaktadır.

SONUÇ

Çeşitli kaynaklardan derlenerek elde edilen hayvan adlarıyla kurulmuş atasözlerinin Kazan-Tatar Türkçesi'ndeki sayısı 2905'tir. Bu sayı Özbek Türkçesi atasözlerinde 804'tür. Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde 147, Özbek Türkçesi atasözlerinde 90 farklı hayvan adına rastlanmaktadır. Aynı hayvanın farklı adlarla zikredilişleri ve bazı hayvanların yaşına, cinsiyetine vb. özelliklerine göre farklı adlarla anılmış olması hayvan adlarının çeşitliliğini de sağlamaktadır. Atasözlerinde birbirine ses olarak benzemeyen hayvan adları olduğu gibi, aynı olan ya da bazı ses değişikliğiyle kullanılan hayvan adları da vardır. Bunun dışında bazı hayvan adları sadece bir lehçede karşımıza çıkarken diğer lehçede karşımıza çıkmamaktadır. Leylek adına Kazan-Tatar atasözlerinde rastlanmazken Özbek atasözlerinde rastlanmaktadır. Kazan-Tatar atasözlerinde yer alıp Özbek atasözlerinde yer almayan hayvanların bazıları şunlardır: desman, yayın balığı, köstebek, tahtakurusu, hamamböceği, kırkayak, ağaçkakan, atmaca, tırtıl, kaplumbağa, kirpi, yengeç...

Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde adına en çok rastlanılan hayvan attır. Attan sonra Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde *it*, *bürë (kurt)*, *sıyır (sığır)*, *karğa (karga)*, *işek (eşek)* ve *kuy*, *sarıq (koyun)* adına rastlanmaktadır. Özbek Türkçesi atasözlerinde ise *ât (at)*tan sonra *it*, *tüyä (deve)*, *eşäk (eşek)*, *böri (kurt)* ve *qoy (koyun)* adına sıkça rastlanmaktadır. Hayvan adlarının atasözlerinde geçme sıklığı coğrafi koşullara ve hayvanların hayattaki önemine göre değişmektedir. Balık türleri olan çamça balığı, izmarit balığı ve sazan gibi adlara Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde rastlanırken Özbek Türkçesi atasözlerinde rastlanmamasının nedeni coğrafi koşullarıdır.

Kazan-Tatar atasözlerinin 2154 tanesi tek hayvanlı, 706 tanesi iki hayvanlı, 29 tanesi üç hayvanlı, 15 tanesi dört hayvanlı ve 1 tanesi beş hayvanlıdır. Özbek atasözlerinin ise 604 tanesi tek hayvanlı, 184 tanesi iki hayvanlı, 7 tanesi 3 hayvanlı ve 9 tanesi dört hayvanlıdır. Kazan Tatar Türkçesi atasözlerinde görülen beş farklı hayvan adıyla kurulan atasözü Özbek Türkçesi atasözlerinde görülmemektedir.

Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde yer alan hayvan adlarının birbiriyle olan ses değişimleri, ünlü değişimleri ve ünsüz değişimleri olarak

incelenmiştir. İnceleme sonucu Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde yer alan hayvan adlarında 27 ünlü ses, 19 ünsüz ses değişimi olduğu tespit edilmiştir. Bu ses değişimleri Türkiye Türkçesi ve Kazan-Tatar Türkçesinde 23 ünlü ve 29 ünsüz, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinde 21 ünlü ve 26 ünsüz ses değişimi olarak farklılık göstermektedir.

Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde yer alan hayvan adlarının ünlü değişiminde en fazla -a->-â- “*kaz>ğâz*” değişimine rastlanmaktadır. Bu değişim dışında -e->-ä- “*töye>tüyä*”, -ı->-u- “*bulbil>bulbul*” ve -u->-ö- “*kuzı>gozi*” değişimlerine de sık rastlanmaktadır. Ünsüz ses değişiminde ise en fazla kelime başı k->q- “*kargâ>qarğa*” değişimine rastlanmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Kazan-Tatar Türkçesi atasözlerinde yer alan hayvan adlarının ünlü değişiminde en fazla -u->-o- “*turna>torna*” değişimine rastlanmaktadır. Ünsüz ses değişiminde ise en fazla kelime başı k->q- “*kaplan>kaplan*” değişimine rastlanmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesi atasözlerinde yer alan hayvan adlarının ünlü değişiminde en fazla -a->-â- “*tavuk>tâvuq*” ve -e->-ä- “*leylek>läyläk*” değişimine rastlanmaktadır. Ünsüz ses değişiminde ise en fazla kelime başı k->q- “*kuzgun>quzğun*” değişimine rastlanmaktadır.

Kazan-Tatar atasözlerinde hayvan adlarına gelen birçok ek vardır: hal ekleri, iyelik “1. , 2. , 3. tekil şahıs ve 1. çoğul şahıs” ekleri, çokluk, eşitlik, aitlik eki, isimden isim yapma ekleri. Bu eklerden hayvan adlarına en çok eklenen ilgi hal eki “-niñ, -niñ”dir. İlgi hal ekinden sonra sırayla yönelme hal eki “-ğa, -ge”, belirtme hal eki “-ni, -ně, -n”, ayrılma hal eki “-dan, -den, -tan, -ten, -nan, -nen” hayvan adlarına eklenmektedir. İyelik eklerinden en fazla 3. tekil şahıs iyelik eki “-ı, -ě, -sı, -sě”, en az 1. çoğul şahıs iyelik eki “-bız, -běz” hayvan adlarına eklenmektedir. Çokluk eki “-lar, -ler, -nar, -ner” ve isimden isim yapma ekleri “-sız, -sěz, -lı, -lě, -lık, -lěk” hayvan adlarına oldukça fazla eklenen eklerdendir. Aitlik eki “-ğı, -gě, -kı, -kě” ve benzerlik anlamı da taşıyan eşitlik eki “-dey, -tey” ise hayvan adlarına en az eklenen eklerdir.

Özbek atasözlerinde hayvan adlarına gelen birçok ek vardır. Bunlardan en sık eklenen ilgi hal eki “-niñ”dir. İlgi hal ekinden sonra diğer hal ekleri de

oldukça sık görülmektedir. İyelik eklerinden 1. “-m” , 2. “-ñ” ve 3. “-i” tekil iyelik ekleri görülmektedir. Benzerlik anlamı katan eşitlik “-däk, -çä, -däy” eki sık olmasa da bazı hayvanlarda görülmektedir. Çokluk eki “-lär” ve isimden isim yapma ekleri “-li, -lik, -siz” örneklerine de hayvan adlarında rastlanmaktadır.

Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde hayvan adlarının aldığı ekler hal ekleri, iyelik ekleri, çokluk eki, eşitlik eki ve isimden isim yapma ekleridir. Aitlik ekine, Kazan-Tatar atasözlerinde rastlanırken Özbek atasözlerinde rastlanmamaktadır. Kazan-Tatar ve Özbek atasözlerinde hayvan adlarının en fazla aldığı ek ilgi hal ekidir. Diğer hal ekleri ve iyelik ekleri de oldukça fazla atasözünde görülmektedir. Eşitlik hali ise az sayıda atasözünde görülmektedir.

Kazan-Tatar ve Özbek Türkçesi atasözlerinde en önemli yere at sahiptir. Geçtiği atasözlerinde olumlu anlamlarda kullanılmaktadır. İt, atasözlerinde genel itibariyle olumsuz anlamlarda kullanılmaktadır. Her ne kadar sürüyü ve köyü yabani hayvanlardan korusa bile it, bir iş yapmayan ve itliğini diye tabir edilen huyundan vazgeçmeyen bir hayvan olarak tasvir edilmektedir. Türkler için simge kabul edilen kurt ise atasözlerinde sürüye saldıran, vahşi ve sevilmeyen bir hayvan olarak olumsuz anlamda geçmektedir. Koyun ve sığır faydalı hayvanlar olarak olumlu anlamda kullanılmaktadır. Deve, karga, eşek gibi bazı hayvanlar ise fiziki özellikleriyle küçümsenen, olumsuz anlamlara gelen atasözlerinde yer almaktadır.

Yaşamda önemli yere sahip hayvanlar, atasözlerinde olumlu yönleriyle ele alınırken, vahşi hayvanlar, korkulan ve olumsuz yönleriyle ele alınmaktadır. Bir hayvan atasözlerinde olumsuz anlama geliyor demek, yer aldığı bütün atasözlerinde olumsuz anlama geliyor demek değildir. Atasözlerinde yer alan hayvanlar hem olumlu hem olumsuz anlamlara gelecek şekilde kullanılmaktadır.

Türk lehçelerinden Kıpçak grubu Kazan-Tatar Türkçesi ile Karluk grubu Özbek Türkçesi atasözleri taranarak hazırlanan bu çalışmada farklı olan atasözleri dışında, bazı ses ve biçim değişiklikleri dışında benzer olan atasözlerine de rastlanmaktadır. Benzer olan atasözlerinin bazıları şunlardır:

K. Tat. : Tıçkan tişegëne sıymasa, koyırığına tubal tağa imëş (Sıçan deliğine sığmasa kuyruğına sepet takarmış) (THM, 1959: 701).

Özb. T. : Siçqân siğmas iniga, ğalvir boğlar dumiga (Sıçan sığmaz yuvasına, kalbur bağlar kuyruğuna) (Öz, 2000: 147).

K. Tat.: Küpten kıyan kıılmıy(Kalabalıktan tavşan kurtulmaz)(THM,1959:713).

Özb. T. : Köpdan quyân qâçib qutulmas (Kalabalıktan tavşan bile kaçıp kurtulamaz) (Öz, 2000: 145).

K. Tat. T. : Aç ayu uynamas (Aç ayı oynamaz) (THM, 1959: 640).

Özb.T. : Aç äyiq oynamas (Aç ayı oynamaz)(Çobanoğlu, 2004: 46).

K. Tat. : Ğtten söyek artmas (İtten kemik artmaz) (THM, 1959: 687).

Özb. T. : İtdän süyäk ârtmäs (İtten kemik artmaz) (Öz, 2000: 142).

K. Tat. : Bër qarğağa kış yasamas (Bir kargayla kış gelmez) (THM, 1959: 593).

Özb. T. : Bir qarğa bilän qış kelmas (Bir kargayla kış gelmez) (Öz, 2000: 132).

Beş farklı hayvan adıyla kurulan atasözleri:

K. Tat. : Qarğa kilde qazan astı, sayışkan kildë salma saldı, pësnek kilde pëşërdë, büdene kildë bülëp birdë, turğay kildë töşërde (Karga geldi ocağı hazırladı, saksağan geldi çorbayı hazırladı, iskete geldi pişirdi, bildircin geldi bölüp verdi, tarla serçesi düşürdü) (THM, 1959: 597).

Dört farklı hayvan adıyla kurulan atasözleri:

K. Tat. : İşek döye bulmas, sıyır biye bulmas (Eşek deve olmaz, sığır kısrak olmaz) (THM,1959: 817).

Özb. T. : Bit ğamdan, bürgä namdan, päşşä dimdan, känä goñdan (Bit gamdan, pire nemden, sinek sıcaktan, kene gübreden) (Yoldaşev, Gümüş, 1995: 49).

Üç farklı hayvan adıyla kurulan atasözleri:

K. Tat. : Bozav üğëz bulğançı, iyesë duñğız bulır (Buzağı öküz olana kadar sahibi domuz olur) (THM, 1959: 791).

Özb. T. : Tâyni ât qılğunça egasi “it” boladi(Tayı at edene kadar sahibi it olur) (Yoldaşev, Gümüş,1995: 166).

Tablo 1:

Kazan-Tatar atasözlerinde adı geçen hayvanların çoktan aza doğru sıralanışı:

Hayvan adları	Tek başına	2 veya daha fazla hayvanla	Toplam
At	393	150	543
Ėt (İt)	304	142	446
BürĖ (Kurt)	75	96	171
Sıyr (Sığır)	78	49	127
Ėarğa (Karga)	63	62	125
İşek (Eşek)	73	30	103
Ėoş (Kuş)	53	29	82
Tavığ (Tavuk)	42	33	75
TölkĖ (Tilki)	44	30	74
Ėlan (Yılan)	62	11	73
Kece (Keçi)	37	31	68
Ėuyan (Tavşan)	42	24	66
ÜĖĖz (Öküz)	38	26	64
Balığ (Balık)	58	6	64
DunĖız (Domuz)	43	18	61
Sarığ (Koyun)	26	33	59
Ėaz (Kaz)	27	28	55
Ayu (Ayı)	42	12	54
Arslan (Aslan)	17	33	50
Tığıan (Sıçan)	24	26	50
Tay (Tay)	9	38	47
Ėuy (Koyun)	19	24	43
MeĖĖ (Kedi)	11	28	39
Bağa (Kurbağa)	24	15	39

Hayvan adları	Tek başına	2 ve daha fazla hayvanla	Toplam
Eteç (Horoz)	21	17	38
Biye (Kısarak)	10	26	36
Çebën (Sinek)	27	9	36
Sandugaç (Bülbül)	20	15	35
Bët (Bit)	14	18	32
Qort/ Balqort (Arı, Bal arısı)	27	4	31
Ürdek (Ördek)	13	17	30
Bozav (Buzağı)	7	22	29
Döye (Deve)	14	15	29
Yabalak (Baykuş)	13	16	29
Çipçik (Serçe)	17	10	27
Aygır (Aygır)	9	18	27
Teke	19	7	26
Qırmısqa (Karıncı)	15	11	26
Töye (Deve)	24	0	24
Sayıskan (Saksağan)	14	8	22
Qarçığa (Atmaca)	4	18	22
Qolın (Tay)	1	19	20
Qandala(Tahtakurusu)	13	7	20
Torna (Turna)	8	11	19
Qozgın (Kuzgun)	11	7	18
Tolpar (Küheylan)	7	10	17
Pësi (Kedi)	10	7	17
Şoñkar (Sungur)	2	15	17
Turğay (Tarla kuşu)	5	11	16
Bılbıl (Bülbül)	4	12	16
Çabişkı (Koşu atı)	16	0	16

Hayvan adları	Tek başına	2 ve daha fazla hayvanla	Toplam
Çolan (Küheylan)	6	9	15
Kükë (Guguk kuşu)	7	6	13
Bolan (Geyik)	4	8	12
Akkoş (Kuğu)	7	4	11
Tufran (Ağaçkakan)	11	0	11
Argımağ (Küheylan)	5	5	10
Yurğa (Rahvan at)	7	3	10
Börkët (Kartal)	3	7	10
Tana (Dana)	3	7	10
Çurtan (Turna balığı)	7	3	10
Tartar /Tartay (Yelve)	5	5	10
Yılkı (Yılıkı)	5	4	9
Laçın (Şahin)	3	6	9
Alaşa(Kısırlaştırılmış aygır)	6	2	8
Yulbarıs (Kaplan)	0	8	8
Çuçça (Domuz)	6	2	8
Çabağ (Çamça balığı)	4	4	8
Çarlıgaç (Kırlangıç)	1	7	8
Büdene (Bildircin)	4	4	8
Tutıy (Papağan)	3	5	8
Kürke (Hindi)	5	3	8
Çebëş (Civciv)	3	4	7
Tazı	1	6	7
Beren (Kuzu)	3	3	6
Fil	2	4	6
Küsë (Fare)	2	4	6
Yabağa (Tay)	2	4	6

Hayvan adları	Tek başına	2 ve daha fazla hayvanla	Toplam
Yarқанat (Yarasa)	5	1	6
Қузі (Kuzu)	1	4	5
Bayғış (Baykuş)	1	4	5
Қаңır (Katır)	1	4	5
Таşбақа(Kaplumbaға)	4	1	5
Дөје қоші (Devekuşu)	4	1	5
Чәркі (Sivrisinek)	3	2	5
Кәрпә (Kirpi)	2	3	5
Чаман (Tembel at)	1	4	5
Тарақан (Hamam böceği)	4	1	5
Көчөк (Enik)	1	4	5
Күгерчән (Güvercin)	4	1	5
Битбıldық (Bildircin)	2	3	5
Тийән (Sincap)	3	2	5
Қорт (Böcek Kurt)	1	4	5
Қондız (Kunduz)	1	4	5
Борча (Pire)	3	2	5
Үрмекүч (Örümcek)	1	4	5
Сөлөк (Sülük)	4	0	4
Аргамак (Küheylan)	2	2	4
Қисла (Yengeç)	2	2	4
Пәсnek (İskete)	2	2	4
Еtelgә (Şahin)	1	3	4
Сeyән (Yayın balığı)	4	0	4
Қуңқар (Koç)	1	2	3
Кеккүк/Кекүк(Guguk kuşu)	1	2	3
Тavis/Tavis қоş(Tavus kuşu)	3	0	3

Hayvan adları	Tek başına	2 ve daha fazla hayvanla	Toplam
Alabuğa (Levrek)	3	0	3
Erlen (Köstebek)	3	0	3
Kelte (Kertenkele)	0	3	3
Baytal (Kısarak)	1	1	2
Maymıl (Maymun)	2	0	2
Sıyrıcık (Sığircık)	1	1	2
Kaplan (Kaplan)	0	2	2
Karakoş (Kartal)	2	0	2
Torımtay (Turumtay)	0	2	2
Akbüz at (Doru at)	2	0	2
Suvır (Köstebek)	2	0	2
Burzay (Tazı)	0	2	2
Sağızak (Eşek arısı)	2	0	2
Çikërtkë (Çekirge)	0	2	2
Qort (Solucan)	2	0	2
Taşbaş(İzmarit balığı)	1	1	2
Qoñgız (Böcek)	0	2	2
Möşek (Kedi)	0	1	1
Maçı (Kedi)	0	1	1
Deve	1	0	1
Nar (Deve)	1	0	1
Teve (Deve)	1	0	1
Kübelek (Kelebek)	0	1	1
Qoralay (Dağ tekesi)	0	1	1
Aqçarlaş (Martı)	0	1	1
Ökë (Baykuş)	0	1	1
Letçe (Gelincik)	0	1	1

Hayvan adları	Tek başına	2 ve daha fazla hayvanla	Toplam
Yomran (Köstebek)	1	0	1
Kügel (Gövel ördek)	1	0	1
Çarışlavık (Tırtıl)	1	0	1
Berdë (Kaya balığı)	1	0	1
Taban (Sazan)	1	0	1
Çomkorsak (Kum balığı)	0	1	1
Kırğayak (Kırkayak)	1	0	1
Köye (Güve)	1	0	1
Çurağay(Küçük turna balığı)	0	1	1
Duvadağ (Toy kuşu)	0	1	1
Körtlëk (Keklik)	0	1	1
Bursık (Porsuk)	0	1	1
Cofar (Desman)	1	0	1
Acdaha (Ejderha)	0	1	1

Tablo 2:

Özbek atasözlerinde geçen hayvan adlarının çoktan aza doğru sıralanmış tablosu:

Hayvan adları	Tek başına	2 ve daha fazla hayvanla	Toplam
Ât (At)	113	51	164
İt (Köpek)	109	29	138
Eşäk (Eşek)	37	30	67
Tüyä (Deve)	39	22	61
Böri (Kurt)	18	24	42
Qoy (Koyun)	18	23	41
İlân (Yılan)	23	5	28
Hökiz (Öküz)	19	5	24
Quş (Kuş)	17	6	23
Tâvuq (Tavuk)	15	8	23
Qarğa (Karga)	13	7	20
Tülki (Tilki)	8	12	20
Eçki (Keçi)	8	11	19
Sigir (Sığır)	13	5	18
Müşük (Kedi)	7	10	17
Siçqân (Sıçan)	4	11	15
Tay (Tay)	4	10	14
Qâz (Kaz)	0	12	12
Quyân (Tavşan)	8	4	12
Bäliq (Balık)	11	0	11
Biyä (Kısrak)	2	9	11
Çumçuq (Serçe)	8	3	11
Ärslân (Aslan)	3	7	10
Ördäk (Ördek)	4	6	10

Hayvan adları	Tek başına	2 ve daha fazla hayvanla	Toplam
Äyiq (Ayı)	7	2	9
Xorâz (Horoz)	6	3	9
Bulbul (Bülbül)	5	3	8
Fil (Fil)	5	3	8
Bit (Bit)	0	8	8
Buzâq (Buzağı)	3	4	7
Çivin (Sivrisinek)	4	3	7
Qurbaqa (Kurbağa)	6	1	7
Şer (Aslan)	5	2	7
Bürgä (Pire)	2	4	6
Nâr (Erkek deve)	5	1	6
Ari (Arı)	5	0	5
Cöcä (Civciv)	2	3	5
Bürgüt (Kartal)	1	4	5
Tâzi (Tazı)	0	5	5
Çäyân (Akrep)	2	2	4
Bedänä (Bildircin)	2	2	4
Botä (Deve yavrusu)	0	4	4
Çoçqa (Domuz)	2	2	4
Qozi (Kuzu)	4	0	4
Qulun (At yavrusu)	0	4	4
Kiyik (Geyik)	3	1	4
Päşşä (Karasinek)	1	3	4
Taylag (Deve yavrusu)	1	3	4
Çäyân (Akrep)	2	1	3
Qurd (Ağaç kurdu)	2	1	3
Kulun	0	3	3

Hayvan adları	Tek başına	2 ve daha fazla hayvanla	Toplam
Läyläk (Leylek)	2	1	3
Sirtlân (Sirtlan)	0	3	3
Toqli (Toklu)	1	2	3
Turnä (Turna)	2	1	3
Yorğa (Binek at)	3	0	3
Ärgümâq (Koşu atı)	2	0	2
Äygır (Aygır)	0	2	2
Bars,Yolbars(Kaplan)	1	1	2
Gosala (Buzağı)	2	0	2
Qoçqâr (Koç)	1	1	2
Quzğun (Kuzgun)	1	1	2
Käpäläk (Kelebek)	1	1	2
Mäymun (Maymun)	2	0	2
Serkä (Teke)	1	1	2
Şunqâr (Şahin)	0	2	2
Täkä (Teke)	1	1	2
Tänä (Dana)	0	1	1
Torgay (Tarlakuşu)	1	1	2
Tulpâr (Tulpar)	1	1	2
Yäpälâqquş(Baykuş)	1	1	2
Buvrä (Buğra)	0	1	1
Çümâli (Karıncı)	1	0	1
Ajdahâ (Ejderha)	0	1	1
Örgimçäk(Örümcek)	0	1	1
Känä (Kene)	0	1	1
Lâçin (Şahin)	1	0	1
Sirka (Sirke)	0	1	1

Hayvan adları	Tek başına	2 ve daha fazla hayvanla	Toplam
Qarqunâq (Akbaba)	0	1	1
Qulân (Dişi tay)	0	1	1
Quralay (Ceylan)	0	1	1
Küykünäk (Yarkuşu)	0	1	1
Lâyxoräk(Su çulluğu)	0	1	1
Semurğ (Simurg)	0	1	1
Sozanak (Çekirge)	0	1	1
Şişäk (Kuzu)	0	1	1
Tavus (Tavus kuşu)	1	0	1
Tayçag (Tay)	0	1	1
Tuvälâq (Toy kuş)	0	1	1
Yilqi (Yılkı)	1	0	1

KAZAN-TATAR TÜRKÇESİ HAYVAN ADLARI SÖZLÜĞÜ

Acdaha: Ejderha	Bozav: Buzağı
Akbüz at: Doru at	Börkët: Kartal
Akçarlaq: Martı	Büdene: Bildircin
Akkoş: Kuğu	Burzay: Tazı
Alabuğa: Tatlı su levreği	Bürë: Kurt
Alaşa: Kısırlaştırılmış aygır	Ceyën: Yayın balığı
Arslan: Aslan	Cofar: Desman
Argamaq: Küheylan, hızlı koşan at	Çabaq: Çamça balığı, trança
Argımaq: Küheylan	Çabışkı: Koşu atı
At: At	Çaman: Tembel at, sütçü beygir
Aygır: Erkek at	Çayan: Akrep, çıyan
Ayu: Ayı	Çevke: Alakarga
Baqa: Kurbağa	Çëbën: Sinek
Balıq: Balık	Çëbës: Cıvcıv
Balkort: Arı	Çërki: Sivrisinek
Bayğış: Baykuş	Çıpçık: Serçe
Baytal: Kısırak	Çikërtkë: Çekirge
Berdë: Kaya balığı	Çuçqa: Domuz
Beren: Kuzu	Çurağay: Küçük turna balığı
Bët: Bit	Çurtan: Turna balığı
Bılbıl: Bülbül	Deve: Deve
Bitbildik: Bildircin	Döye: Deve
Biye: Kısırak	Döye koşı: Deve kuşu
Bolan: Geyik	Duñgız: Domuz
Borça: Pire	Duvadaq: Toy kuşu; kısır kaz
Erlen: Köstebek	Qarlığaç: Kırılacağı

Eteç: Horoz

Etelgë: Şahin, doğan

Ėlan: Yılan

Ėt: İt, köpek

Fil: Fil

İşek: Eşek

Kece: Keçi

Kekük: Guguk kuşu

Kekük: Guguk kuşu

Kelte: Kertenkele

Kërpë: Kirpi

Köçëk: Enik, köpek yavrusu

Körtlëk: Keklik

Köye: Güve

Kübelek: Kelebek

Kügel: Gövel ördek, yaban ördeği

Kügerçën: Güvercin

Kükë: Guguk kuşu

Kürke: Hindi

Küsë: Fare

Kaçır: Katır

Qandala: Tahtakurusu

Qaplan: Kaplan

Qaraçoş: Kartal

Qarçığa: Atmaca

Qarğa: Karga

Pësnëk: İskete kuşu

Qarışlavıq: Tırtıl

Qaz: Kaz

Qırğayak: Kırkayak

Qırmışka: Karınca

Qısla: Yengeç

Qolan: Yabani küheylan

Qolın: Bir yaşına kadarki tay

Qomqorsak: Kum balığı

Qondız: Kunduz

Qoñgız: Sert kanatlı böcek

Qoralay: Dağ tekesi

Qort: Arı; solucan

Qoş: Kuş

Qozgın: Kuzgun

Quçqar: Koç

Quy: Koyun

Quyan: Tavşan

Quzı: Kuzu

Laçın: Şahin, doğan

Letçe: Gelincik

Maçı: Kedi

Maymıl: Maymun

Meçë: Kedi

Möşek: Kedi

Ökë: Kedi başlı büyük baykuş

Pësi: Kedi

Torna: Turna

Sağızak: Eşek arısı

Sanduğaç: Bülbül

Sarık: Koyun

Sayışkan: Saksagan

Sıyır: Sığır

Sıyırçık: Sığircık

Sölök: Sülük

Suvır: Köstebek

Şoñkar: Şunkur, sungur

Taban: Sazan

Tana: Dana

Tarağan: Hamam böceği

Tartar: Yelve, florya

Tartay: Yelve

Taşbağa: Kaplumbağa

Taşbaş: İzmarit balığı

Taviq: Tavuk

Tavis қоşı: Tavus kuşu

Tay: Tay

Tazı: Tazı

Teke: Teke

Teve: Deve

Tıçkan: Sıçan, fare

Tiyën: Sincap

Tolpar: Küheylan

Torımtay: Turumtay

Tölkë: Tilki

Töye: Deve

Tuqran: Ağaçkakan

Turğay: Tarla serçesi, toygar

Tutıy: Papağan, tuti kuşu

Ügöz: Öküz

Ürdek: Ördek

Ürmeküç: Örümcek

Yabağa: Bir yaşındaki tay

Yabalaq: Baykuş

Yarqanat: Yarasa

Yılkı: Yılkı

Yulbarıs: Kaplan

Yomran: Köstebek

Yurğa: Rahvan at

ÖZBEK TÜRKÇESİ HAYVAN ADLARI SÖZLÜĞÜ

Ajdahâ: Ejderha

Ari: Arı

Ât: At

Bedänâ: Bildircin

Bâlıq: Balık

Bit: Bit

Biyä: Kısırak

Botä: Deve yavrusu

Böri: Kurt

Bulbul: Bülbül

Buvrä: Erkek deve

Buzâq: Buzağı

Bürgä: Pire

Bürgüt: Kartal

Cöcä: Cıvcıv

Çäyân: Akrep

Çivin: Sivrisinek

Çoçqa: Domuz

Çumçuq: Serçe

Çümâli: Karınca

Ärgümâq: Koşu atı

Ärslân: Arslan

Äygır: Aygır

Äyiq: Ayı

Eçki: Keçi

Eşäk: Eşek

Fil: Fil

Gosala: Buzağı

Ğâz: Kaz

Xorâz: Horoz

Hökiz: Öküz

İlân: Yılan

İt: Köpek

Qarğa: Karga

Qarqunâq: Akbaba

Qoçqâr: Koç

Qoy: Koyun

Qozi: Kuzu

Qulân: İki üç yaşında dişi tay

Qulun: At yavrusu

Quralay: Ceylan

Qurt: Kurt

Quyân: Tavşan

Quzğun: Kuzgun

Ğuna: Dana

Känä: Kene

Käpäläk: Kelebek

Kiyik: Geyik

Küykünäk: Yarkuşu

Lâçin: Şahin

Lâyxoräk: Su çulluğu

Läyläk: Leylek

Mäymun: Maymun

Müşük: Kedi

Nâr: Buğra, erkek deve

Ördäk: Ördek

Örgimçäk: Örümcek

Päşşä: Karasinek

Semurğ: Simurg

Serkä: Teke

Siçqân: Sıçan, fare

Sigir: Sığır

Sirka: Sirke

Sirtlân: Çoban köpeği

Sozanak: Çekirge

Şer: Arslan

Şişäk: İki yaşındaki koyun

Şunqâr: Şahin

Tavus: Tavus kuşu

Tâvuq: Tavuk

Tây: Tay

Tâyçâq: Tay

Tâylâq: Deve yavrusu

Tâzi: Tazı, av köpeği

Täkä: Teke

Toqli: Bir yıllık kuzu

Tonğız: Domuz

Torğay: Tarla kuşu

Tulpâr: Tulpar

Turnä: Turna

Tuvälâq: Toy kuş

Tülki: Tilki

Tüyä: Deve

Yäpälâqquş: Baykuş

Yilqi: Yılkı

Yolbars: Kaplan

Yorğa: Binek at

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. Asım, *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü 1*, (7. b.) , İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Albayrak, Nurettin, *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı yayınları, İstanbul 2009.
- Alkaya, Ercan, “*Tatar Türkçesindeki Dil ve Söz ile ilgili Atasözleri Üzerine bir Değerlendirme*”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.11, S. 2, Elazığ, (Temmuz 2001), ss. 55-76.
- Buran, Ahmet ve Alkaya, Ercan, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, Akçağ yayınları, Ankara, 2001.
- Çobanoğlu, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları, Ankara, 2004.
- Dalyan Eberdes, Evrim. *Tatar Türkçesi Atasözleri ile Türkiye Türkçesi Atasözlerinin Karşılaştırılmalı İncelenmesi(Fonetik, Morfolojik, Leksik, Sentaks, Semantik)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve araştırma Enstitüsü, Kuzey Kıbrıs, 2011.
- Doğan, Levent ve Bayraktar, Sibel, “*Türk Kültüründe ve Atasözlerinde Hayvanlarla İlgili İnanışlar*”, Türk Kültürü, S. 468, Ankara, (Nisan 2002), ss. 229-252.
- Eyüboğlu, Kemal, *13. yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, Doğan kardeş matbaacılık, İstanbul, 1973.
- Ganiyev, Fuat; Ahmetyanov, Rifkat; Açıkgöz, Halil, *Tatarca- Türkçe Sözlük*, İnsan yayınevi, Kazan-Moskova, 1997.
- Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, (2. b.) , Akçağ yayınları, Ankara, 2003.
- Hacı, Rukiye, “*Uygur Türkçesinde Atasözleri*”, Uluslararası Türk Kurultayı bildirimleri (20-25 Ekim 2008), C. 2, TDK, Ankara, 2013, ss. 2139.
- Hazar, Mehmet, “*Özbek Halk Makal-Matalları*”, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat dergisi, S. 14, TDK, Ankara, (Güz 2002), ss. 311-318.

- Kamalov, İlyas (Haz.), “*Avrasya Fatihî Tatarlar*”, Kaknüs yayınları, İstanbul, 2007.
- Kurukafa, Vedat, “*Türk Halk Edebiyatı Türlerinde Hayvan Adlarının Geçtiği Sözlerin Tespit, Tasnif, Tahlil ve Tefsiri*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1988.
- Kurukafa, Vedat, “*Atasözlerinde Hayvanlar (Tespit, Tasnif, Tahlil)*”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 68, (Ekim 1990), ss.137-162.
- Kurukafa, Vedat, “*Atasözleri, deyimler ve Bilmecelerde Geçen Hayvan Adlarının Zikredilişi, Çokluğu, Yüzdeleri Üzerine bir Deneme*”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 70, (Şubat 1999), ss. 193-201.
- Merhan, Aziz, “*Yazılı Özbek Edebiyatı*”, C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.31, No. 2, Aralık, 2007, ss. 166-167.
- Omorov, Timurlan, “*Türkistan’daki Özbek Hanlığının Kısaca Tarihi ve Özbek Boyları*”, TUBAV Bilim Dergisi, C. 5, S. 2, Ankara, 2012, ss.7-18.
- Öner, Mustafa, “*Tatar Türkçesi*”, A. Bican Ercilasun (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ yayınları, Ankara, 2007, ss. 679-748.
- Öner, Mustafa, *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. (2. b.) , TDK, Ankara, 2015.
- Öz Özcan, Aynur, “*Hayvanlarla İlgili Özbek Atasözleri*”. Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi, (Bahar 2000), ss. 114-159.
- Öz Özcan, Aynur, *Kadınlarla ilgili Özbek Atasözleri*, Grafiker yayınları, Ankara, 2009.
- Öztürk, Rıdvan, “*Özbek Türkçesi*”, Ercilasun, A. Bican (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ yayıncılık, Ankara, 2007, ss. 291-354.
- Sakaoğlu, Saim, “*Dîvânü Lûgati’t-Türk’teki Atasözlerinin Anadolu’daki İzleri*”, Dîvânü Lûgati’t-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri, Türksoy, TDK, Ankara, (7-8 Mayıs 1999), ss. 36-46.
- Şahin, Erdal, “*Kazan Tatar Türklerinin Latin Alfabetiyle Mücadelesi*”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S. 199, (Temmuz 2003), ss. 42-45.

- Tatar Halık Mekallere I*, Tataristan kitap neşriyatı, Kazan, 1959.
- Taymas, Abdullah Battal, *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*. (2. b.), Türk Tarih Kurumu basımevi, Ankara, 1988.
- Tekin, Feridun, “*Özbek Türkçesi Ağızları*”, Türk Dili Kurultayı (20-25 Ekim 2008), TDK, Ankara, 2013, ss. 4155-4169.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, (10. b.) , TDK, Ankara, 2005.
- Uzman, Mehmet, “*Geçmişten Günümüze Özbekistan’da Dil Reformu*”, Uluslararası Türk Dil Kurultayı (20-25 Ekim 2008), TDK, Ankara, 2013, ss. 4461-4464.
- Yılmaz, Gülşah, *Kazan-Tatar Türkçesindeki Aile ve akrabalık Konulu Atasözleri (Metin-Çeviri-Sözlük)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde, 2013.
- Yoldaşev, İbrahim ve Gümüş, Muhittin, *Türkçe Açıklamalı Özbek Atasözleri*, Engin yayınları, Ankara, 1995.
- Yusuf, Berdak, *Türkçe-Özbekçe ve Özbekçe Türkçe Sözlük*, Taşkent, 1993.
- Yusupov, Ferit ,“Tatar Diyalekt Dilini İnceleme Tecrübesi” , *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*, TDK, Ankara, (24-28 Eylül 2000), ss. 2089-2091.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://atahun.com/turk-dunyasi/tataristan-hakkinda-bilgi.html> (2.07.2017)
- <http://www.bilgicik.com/yazi/tataristan-cumhuriyeti-turan-illeri/> (2.07.2017)
- <http://www.enfal.de/ozbekistan.htm> (2.07. 2017)
- <http://www.trthaber.com/haber/dunya/ozbekistanin-nufusu-32-milyonu-gecti-294191.html> (2.07.2017)
- <http://www.starbilgi.com/atlar-hakkinda-bilgi-atlarin-ozellikleri.html>
(2.07.2017)
- <http://www.nkfu.com/arap-ati-hakkinda-bilgi/> (2.07.2017)
- <https://www.turkcebilgi.com/hindi#bilgi> (2.07.2017)
- <http://www.dersimiz.com/bilgibankasi/DESMAN-NEDIR-HAKKINDA-BILGI-3317.html> (2.07.2017)
- <https://www.turkcebilgi.com/kirpi#bilgi> (2.07.2017)
- <http://www.kuslar.gen.tr/atmaca.html> (2.07.2017)
- <http://www.kuslar.gen.tr/saksagan.html> (2.07.2017)
- <http://www.kuslar.gen.tr/sigircik.html> (2.07.2017)
- <http://www.kuslar.gen.tr/turna.html> (2.07.2017)
- <http://www.balikkvadisi.com/node/410> (2.07.2017)
- <http://www.nkfu.com/sazan-baligi-hakkinda-bilgi/> (2.07.2017)
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595b4bc81274b8.49243624 (4.07.2017)
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595b6211ebae14.02184219 (4.07.2017)
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595b691bc28773.50066999 (4.07.2017)
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.595b6f2f185ab6.26363767 (4.07.2017)

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Ayça EYÜPOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi:	TRABZON / 1990
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	Ordu Üniversitesi/ Fen-Edebiyat Fakültesi/ Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi:	
Bildiği Yabancı Diller:	
Bilimsel Etkinlikleri:	
İş Deneyimi	
Stajlar:	
Projeler:	
Çalıştığı Kurumlar:	
İletişim	
E-Posta Adresi:	aycan90@windowslive.com
Tarih:	19/06/2017